

Municipiul Arad

dr. Doru Sinaci

Stema Municipiului Arad se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de un brâu îngust, undat, de argint, timbrat de o coroană murală de argint, cu șapte turnuri crenelate.

În partea superioară, pe câmp albastru, sunt două cetăți crenelate, de argint, iar deasupra acestora un braț drept, în armură, ținând în mână o sabie, toate din același metal. Deasupra, pe o eșarfă albă, s-a scris cu litere negre deviza *VIA VERITAS VITA*.

În partea inferioară, pe câmp roșu, sunt figurate o cruce treflată și o cârjă, ambele de aur, încrucișate în partea de jos în săritoare, având între ele o mitră de același metal, din care ies două omofoare de argint ce înconjoară crucea și cârja. Totul este profilat pe conturul unei cărți de aur deschise.

Semnificațiile elementelor

Compoziția evocă istoria așezării și faptul că vestigiile arheologice dovedesc existența ei anterior atestării documentare (secolul al XIII-lea). Construcțiile fortificate și brațul înarmat cu sabie atestă permanenta luptă de apărare. Elementele din cartierul inferior evocă rolul Episcopiei Ortodoxe a Aradului în lupta de emancipare națională. Brâuul undat simbolizează apa Mureșului.

Stema municipală actuală conservă din cea interbelică cetatea – cu unele modificări, și însemnele episcopatului, la care se adaugă cartea deschisă. Coroana murală cu șapte turnuri crenelate arată că localitatea are rang de municipiu reședință de județ.

Denumiri vechi: *Orod, Aradi, Wrodi, Arad.*

Repere geografice: 46°10'36" N, 21°18'4" E; altitudine: 117 m; suprafață: 252,85 km² (25.285 ha), din care intravilan 46,18 km² (4.618 ha), și extravilan 206,67 km² (20.667 ha).

Vecinătăți: Comuna Vladimirescu la est, Comuna Fântânele la sud-est, comunele Șagu și Felnac la sud, Comuna Felnac la sud-vest, Orașul Pecica la vest, comunele Iratoșu și Șofronea la nord, Comuna Livada la nord-est.

Scurtă prezentare

dr. Doru Sinaci

Orașul Arad are rang de *municipiu* și este reședința județului căruia îi și dă numele. Este așezat în extremitatea vestică a României, în sudul Crișanei și în nordul Banatului, în Câmpia de Vest, pe râul Mureș, după

ieșirea acestuia din defileul Brănișca-Păuliș. Orașul ocupă ambele maluri ale Mureșului, cea mai mare parte fiind pe malul drept (partea de *Crișana* a orașului); **pe malul stâng (partea de *Banat*), sunt așezate doar patru cartiere:** Mureșel, Aradul Nou, Sânicolau Mic și Subcetate. De remarcat că cetatea medievală de tip *Vauban* este poziționată în *Banat*.

În mijlocul orașului, la Piața Podgoria, se întâlnesc toate drumurile rutiere care pleacă din oraș sau vin dinspre celelalte orașe: Deva – prin cartierul Micălaca (pe Calea Radnei și Calea Iuliu Maniu), Oradea – prin cartierul Grădiște (pe Strada Petru Rareș), Nădlac (pe Calea Aurel Vlaicu), Timișoara – prin cartierul Aradul Nou (pe Calea Timișorii – Calea Romanilor – Bulevardul Revoluției). Până la construirea șoselelor de centură și a autostrăzii, tot traficul auto *intra* și *ieșea* prin Piața Podgoria.

Orașul se află la intersecția unor importante rețele de comunicații rutiere: autostrada A 1, care este parte a coridorului rutier paneuropean IV (Dresda/Nürnberg – Praga – Viena – Bratislava – Győr – Budapesta – Arad – București – Constanța/Craiova – Sofia – Salonic/Plovdiv – Istanbul), drumurile europene E 68 și E 671, drumurile naționale DN 7 București – Pitești – Râmnicu Vâlcea – Sibiu – Deva – Arad – Nădlac – granița cu Ungaria, DN 69 Timișoara – Arad și DN 79 Oradea – Arad. Orașul are patru intrări-ieșiri în/din autostrada A 1. Județul Arad dispune de patru treceri de frontieră pe șosea, orașul Arad având conexiune directă cu fiecare dintre ele: Nădlac-Csanadpálotá (la 46 km pe autostrada A 1), Nădlac (la 54 km pe drumul național DN 7), Vărșand (la 68 km pe drumul național DN 79 A), și Turnu (la 20,3 km pe drumul național DN 7 B).

Orașul Arad este un important nod de cale ferată, aici intersectându-se linia transfrontalieră europeană care vine prin Ungaria și intră în țară pe la Curtici cu linia de cale ferată care leagă Timișoara de Oradea și cu linia care leagă Aradul de orașul Brad, din Județul Hunedoara, pe Valea Crișului Alb.

Aradul se află la 54 km de Timișoara (Județul Timiș), la 117 km de Oradea (Județul Bihor), și la 179 km de Deva (Județul Hunedoara).

Față de mari orașe europene, Aradul se află la 279 km de Belgrad (Serbia), la 326 km de Budapesta (Ungaria), și la 562 km de Viena (Austria).

Aradul dispune de aeroport (cu o pistă de decolare-aterizare de 2.000 m), însă **conflicte politice vizibile și mai puțin vizibile și interese adeseori oculte** au făcut ca acesta să fie completamente inactiv, deși este finanțat din bugetul Consiliului Județean Arad cu toate că nu produce decât pagube.

Există din timpuri imemorabile o competiție acerbă și aparent inexplicabilă, pe toate planurile, între Arad și Timișoara, purtată cu arme adeseori imorale. Dacă până în 1989 Timișoara avea o superioritate oarecum acceptabilă (pentru arădeni), fie și prin faptul că era centru universitar iar Aradul nu era așa ceva, din 1990 Aradul a început să piardă teren în ritm galopant, la momentul redactării acestei monografii având o populație mai mică decât jumătate din populația Timișoarei – ceea ce spune multe despre eficiența cu care a fost administrat Aradul vreme de aproape 30 de ani.

Istoric

dr. Doru Sinaci

Localitatea medievală Orod nu poate fi identificată cu Arad, așa cum a susținut istoricul maghiar Sándor Márki la sfârșitul secolului al XIX-lea, întrucât era situată în perimetrul actualei comune Vladimirescu, unde s-au găsit vestigii importante din secolele VIII-XI.

Săpăturile arheologice din ultimele decenii au evidențiat mai multe *necropole de inhumație* din Evul Mediu timpuriu: *Aradul Nou* (sec. IX-X), *Arad* (punctul *Pădurea Vrăbiilor* – 13 morminte datând din secolele XI/XII-XIII), *Arad* (*Pădurea Ciala* – un mormânt din prima jumătate a veacului al X-lea). Un document din 1177 (o donație a regelui Béla al III-lea către Capitlul Aradului, donație reînnoită de regele Emeric în 1202), sunt menționate pe raza actuală a Municipiului Arad 4 sate: *Segh*, *Myloua*, *Chemperlaka* și *Abad*, care aparțineau Capitlului din *Orod*, fiind învecinate cu posesiunile bisericii de la Hodoș. În apropiere se afla portul Mureșului numit *Esteuerd* și eclezia *Geled*. Spre sfârșitul secolului al XII-lea Aradul era și un port însemnat pentru plutele care transportau sarea dinspre salinele Transilvaniei.

Orașul Arad este menționat în *Cronica Pictată de la Viena* (1331). În anul 1131 regina Elena a convocat Dieta la Arad pentru a judeca și condamna la moarte pe cei vinovați de orbirea soțului ei, regele Béla al II-lea (1131-1141). Din discursul reginei rezultă că unii dintre nobilii care au participat la orbirea regelui Béla, când acesta era copil încă, erau din părțile Aradului. Din relatarea *Cronicii Pictate de la Viena* rezultă că majoritatea nobililor vinovați au fost prezenți la Dieta din Arad, deoarece mulțimea înfuriată a ucis cu cruzime pe 68 dintre ei; pe urmașii lor, bărbați și femei,

i-au înregistrat ca vinovați de trădare față de rege, iar toate posesiunile lor s-au împărțit bisericilor catedrale.

Castrul Aradului (*castrum Orod*), figurează în documente din anii 1214, 1216, 1217, 1235, 1239, 1241 etc. fiind prezentat ca un punct bine fortificat, întărit. *Cetatea Orod* a avut o formă ușor trapezoidală, cu baza mică îndreptată spre vest. Valurile de pământ, vizibile azi la est, nord și sud, au fost mult aplatizate de lucrările agricole, până la înălțimea de 1-2 metri. Dimensiunile laturilor sunt de 100x160x160 de metri, închizând o suprafață ceva mai mare de două hectare, la Vladimirescu. Nici o sursă medievală nu menționează fortificația de la Arad-Vladimirescu în context cu evenimente istorice legate de voievodatele lui Glad sau Ahtum. Pentru datarea cetății au fost utilizate fragmente ceramice dezvelite în umplutura primului val, fiind considerate ca datând din secolele IX-XI. Monedele descoperite în morminte dovedesc că fortificația era utilizată în veacul al XI-lea. În anul 1213 erau menționate categorii de slujbași din structurile cetății Orod: *Basu hotnogul* (comandantul oștirii), *Nuhu*, *Bayr*, *Belche* și *Kelemin* ca sutași (*centurioni*), alături de alți iobagi ai castrului și oameni ai cetății (*castrenses*). În anul 1238 este pomenit castelanul *Clemens de Orod*, iar în 1240 este menționat documentar *Saul comes Orodiensi*. Prima cetate medievală a Aradului a cunoscut un proces de decădere în veacul al XIII-lea. Este posibil ca cetatea de la Vladimirescu, *vechiul Orod*, să nu mai fi fost în uz la data mării invazii a tătarilor din 1241.

Din documentele din secolele XII-XVI referitoare la Arad rezultă că *pe raza Municipiului Arad de astăzi existau o serie de așezări*, ceea ce confirmă faptul că orașul actual s-a format prin contopirea unor diverse așezări, de diferite dimensiuni, numele multora rămânând în uz și astăzi. Acestea sunt următoarele:

- Abad* (menționată documentar între 1177 și 1405, spre Bujac);
- Pusta Ban* (menționată între 1177 și 1405, spre Grădiște);
- Chemperlaka* (menționată între 1177 și 1459, spre Pârneava);
- Deszk* (consemnată între 1177 și 1717, spre Gai);
- Estuerd* (pomenit între 1147 și 1496, port pe malul sudic al Mureșului);
- Gheled* (menționat între 1177 și 1564, azi toponim lângă Grădiște);
- Miloua* (menționată între 1177 și 1405, spre Pârneava);
- Seegh*, *Șega* (atestată prima dată în 1177, azi cartierul Șega);

Novak (atestată între 1177 și 1399, spre Vladimirescu);

Micălaca (menționată prima dată în 1177, azi cartierul Micălaca);

Temerken (atestată în 1217, spre Micălaca);

Apácza (consemnată între 1334 și 1616, la Aradul Nou);

Bálványos (menționat între 1335 și 1764, lângă Micălaca);

Bătănița (atestată începând cu 1380, lângă Micălaca);

Ciala (menționată în 1301, în grafie latină, în forma *Ceala* și *Keala*; în forma *Ciala* apare după 1918), **localitate azi dispărută, numele *Ciala* desemnând acum, cu precădere, pădurea cu acest nume și zona din preajmă;**

Deszkeny (atestată între 1552 și 1727, spre Sânleani);

Utviniș (pomenit în 1471, Utvinișul de azi);

Tofaya (atestată între 1397 și 1723, spre Zădăreni);

Háromfyl (menționat între 1332 și 1661, spre Utviniș);

Popofejeregháza (menționată în documente între 1552-1668, în cartierul Drăgășani);

Papokseghje (pomenită între 1552 și 1664, azi pe teritoriul cartierului Șega);

Zenthiwan (menționată între 1334 și 1764, spre Vladimirescu);

Szenthmária (consemnată în documente între 1463 și 1579, spre Ciala);

Pusta Valka (pomenită în documente între 1513 și 1579);

Pusta Kolpa (menționată între 1407 și 1743, la Aradul Nou);

Zarchaháza (consemnată între 1407 și 1743, spre Gai);

Vonut sau *Vonuc* (menționată între 1266 și 1720, spre Zădăreni);

Sânicolaul Mic (menționat începând cu 1471, azi cartierul Sânicolaul Mic).

Majoritatea localităților din enumerarea de mai sus sunt dispărute, unele intrând în componența orașului de azi (Șega, Micălaca și Sânicolaul Mic), celelalte desființându-se pur și simplu. Singura așezare care a rezistat până azi ca localitate de sine stătătoare este *Utviniș*.

Zona arădeană era dens locuită în Evul Mediu, având o agricultură dezvoltată, practică pe locurile ferite de inundații. Nu dispunem însă de urme arheologice privind construcțiile de locuințe, ele fiind ridicate din văiușă, pământ, lemn și stuf.

Din documentele emise în anii 1329 și 1344 ar rezulta că o parte a orașului (*civitas*), a ajuns sub stăpânirea prepozitului catolic de Arad,

deoarece acesta în anul 1328 avea un dregător, iar în anul 1344 un jude, atât peste iobagii arădeni cât și peste locuitorii altor sate („... *comitem Nicolaum iudicem Orodiensem et omnes iobagiones domini propositi, tam Orodienses quam aliorum villarum populos*”). Această stare de subordonare parțială față de prepozitură explică și decăderea treptată a orașului Arad, deoarece către sfârșitul veacului al XIV-lea ajunge un simplu *târg* (*oppidum Orodiense* în 1388 și *forum Orodiense* în 1392). În secolele XIV-XV nu se fac mențiuni documentare despre vreo cetate la Arad, nici măcar despre vreun oraș important.

Aradul anului 1388 poate fi diferențiat în 3 zone majore. Este vorba de zona capitlului și a prepoziturii catolice, *zona propriu-zisă a târgului fortificat Arad (fostul cartier Drăgășani)* – delimitat probabil la sud și est de Mureș iar la nord și vest de brațul cunoscut mai târziu sub numele de Mureșul Mic, și de zona iobagilor, a capitlului și a prepoziturii – zonă mărginașă a orașului, nefortificată, situată undeva la nord de Mureșul Mic, în interiorul căreia se va înfripa în veacul al XVIII-lea partea germană a orașului. Capitlul și prepozitura aveau posesiuni diferite. În acest an, 1388, orașului Arad i se ia întinsa pădure care îi aparținea, rămânându-i doar *pădurea Mikalaka*, probabil pe locul actualului cartier Micălaca, și câmpul *Tatarfisch* (denumire a cărei etimologie pare să confirme amintirea prezenței mongolilor aici în 1241-1242).

În 1391-1392 sunt atestați **documentar măcelarii din orașul Arad**.

În 1464 *Petrus de Orod* și în 1496 *Saulus de Orod* frecventau cursurile Universității din Viena.

În 1514 trupele răsculaților lui Gheorghe Doja ocupă pentru scurt timp Aradul.

Conscripția din anul 1534 a evidențiat în orașul Arad (în zona actualului cartier Drăgășani), 26 de porți (peste 100 de case), care serveau capitlului catolic, la acestea adăugându-se o mulțime de case ale meșteșugarilor și negustorilor. În apropierea orașului sunt menționate și alte așezări, ca *Micălaca*, *Șega* (care în 1534 avea 7 porți – aproximativ 30 de case), *Utvinîș* (14 porți – peste 50 de case), Hodoș (10 porți), *Sânpaul* (38 de porți) etc.

În 1552 turcii au cucerit ușor Aradul, pentru că nu avusese nici valuri, nici ziduri (Anton Verancsics). În 1552 Aradul este ocupat de turci, instalându-se administrația otomană. Modul în care a fost constituit *Sandjakul Arad* în anul 1552 dovedește faptul că acolo unde primau

interesele strategice ale Imperiului Otoman s-au efectuat modificări ale organizației administrativ-teritoriale comitatense. Sangeacul Arad îngloba nu numai întreg comitatul Arad, ci și câmpia de nord a comitatului Zărand, întreg Comitatul Békés, cu excepția cetății Gyula, și părțile de nord ale Comitatului Csongrád (circa 7.500 km pătrați). În anul 1566, odată cu cucerirea cetăților Gyula și Ineu, structura administrativ-militară a Vilayetului Timișoara a suferit modificări, Gyula devenind reședință de sangeak, în timp ce Aradul s-a transformat dintr-un centru de sandjak într-unul de *nahiye*. *Sandjakebegul* de Arad din 1564, Mehmed Kunović, era un fost creștin (Mihail Kunović), convertit la musulmanism; în calitate sa de posesor al unui *ziamet* valorând 30.320 aspri, a fost înscris în prima condică rezumativă (*idjmal*), din anul 1555, a Sandjakului Lipova.

În perioada otomană Aradul a decăzut demografic, conscripțiile efectuate de oficialități menționând 10 familii de țărani în 1558, 18 familii în 1567 și 19 familii în 1579. Numărul real de familii era mai mare, însă mulți se sustrăgeau recensării prin diferite mijloace ori strategeme.

Vechea cetate a fost înlocuită cu alta abia în secolul al XVI-lea, construită în alt loc. Inițiatorii noii fortificații au fost *turcii*. Pașa Kasım a început în anul 1554 construirea unei noi fortificații în jurul căreia s-a dezvoltat actualul municipiu Arad. Turcii au căutat și au găsit un loc mult mai adecvat noilor cerințe strategice ale vremii, și anume pe teritoriul fostului cartier Drăgășani al municipiului Arad. Cetatea-palancă din secolele XVI-XVIII avea o formă dreptunghiulară, cu bastioane unghiulare la colțuri, iar pe laturile de nord și de sud câte o poartă flancată de bastioane și valuri puternice de pământ. Hărțile medievale și săpăturile arheologice localizează cetatea turcească în actualul cartier Drăgășani din Arad.

În 1590-1591 cetatea turcească a Aradului dispunea de o garnizoană de 32 de ostași, fiind cucerită ușor de transilvăneni în anul 1595. Între anii 1595-1616 valea Mureșului, până la Lipova și Arad, a făcut parte din Principatul Transilvaniei. Cetatea și orașul Arad au fost cedate turcilor în anul 1616 de principele Gabriel Bethlen, la cererea ultimativă a Porții.

Defterele otomane din 1567 și 1579 evidențiază locul important ocupat de creșterea animalelor în economia târgului Arad și a satelor înconjurătoare, statul otoman percepând dări pe porci, miei, stupi de albine și fân. Conscripțiile otomane menționează și numărul mare de pui din gospodăriile țărănești. La Arad, vechea fâneață deținută de prepozitura

catolică și de unii nobili a intrat în proprietatea sultanului, producând 65 de care de fân în 1567 și 100 de care în 1579, pe care a obținut un venit de 650, respectiv 1.000 de acce (monedă mărunță otomană). În 1567, în satul Micălaca, fâneața popilor a produs pentru sultanul otoman 50 de care de fân, iar în 1579 80 de care, însemnând un venit de 500, respectiv 800 de acce. La Ciala Mică, fâneața familiei Petrovici, banul Lugojului și Caransebeșului, este menționată cu 10 care de fân. În Arad se țineau târguri anuale în care negustorii își vindeau mărfurile, vama plătită de aceștia ridicându-se la 250 de acce.

Relatarea din 1660 a lui Evlia Celebi evidențiază că zidurile cetății Arad, probabil refăcute după ultima distrugere, erau din șiruri de bârne umplute cu pământ, iar la sud, lângă poartă, se găsea un turn de lemn. După Evlia Celebi, cetatea Aradului era apărată doar de 50 de soldați, conduși de un comandant (*dizdar*). Mehmed pașa a construit în interiorul cetății *o geamie, un han, un ospiciu* (un fel de spital de psihiatrie – primul așezământ medical din Arad despre care se știe), *o locuință pentru intendenți, o școală și o casă de oaspeți*. Cetatea turcească dispunea de *o baie publică și o piață* destul de mare, dar îngustă. În exteriorul cetății, probabil spre cetatea Ciala, se aflau circa 200 de case modeste, acoperite cu stuf sau șindrilă, iar înspre Mureș se înșirau mai multe prăvălii sărăcicioase, unde odată pe an se desfășura un târg foarte mare, ce dura 10 zile, la care veneau negustori din împrejurimi și din alte orașe din Vilayetul Timișoara. Târgul Arad avea o administrație proprie, diferită de cea a cetății turcești. Deși între anii 1554 și 1755 cetatea Aradului a fost reparată și refăcută de mai multe ori, planul ei inițial nu a suferit modificări substanțiale.

Aradul rămâne în stăpânirea Imperiului Otoman până la sfârșitul veacului al XVII-lea. În 1687 Aradul este eliberat de trupele habsburgice, iar prințul Eugeniu de Savoia a elaborat primele planuri de refacere a fortificațiilor orașului. Pentru două decenii, granița dintre Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic se stabilește pe Mureș (până în 1718).

Terenul actualei Piețe Sârbești nu era potrivit pentru construcții, deoarece acolo se înfunda Mureșul Mic, creându-se o mlaștină de aproximativ 1 km²; întreaga zonă a fost dăruită de habsburgi sârbilor aparținând confiniului militar, adică graniței, așezați aici în 1698. La sfârșitul veacului al XVII-lea, pentru a asana mlaștina, sârbii au săpat un șanț până la Mureș, numit *șanțul lui Tockoly*. În apropiere, pe actuala **Stradă Ceaikovschi** (însă

strada din veacul al XVIII-lea, al cărei nume nu se cunoaște), sârbii au construit și un pod (mai degrabă podeț), numit *Brodul mic* (actualmente Strada Alexandru Gavra), care făcea trecerea spre nord peste Mureșul Mic; în jurul acestor construcții s-a înfiripat și s-a dezvoltat cartierul din jurul Pieței Sârbești de azi – cu punctul său central *Biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, ridicată de sârbi la 1702 și cunoscută azi ca *Biserica Sârbească*. În apropierea bisericii, pe proprietatea lui Iovan Popovici Tekelia, comandantul grănicerilor, a fost ridicată ulterior capela cu hramul *Sfântul ierarh Nicolae* (dispărută în veacul al XIX-lea). La circa 200 m nord-vest de actuala biserică sârbească se afla cimitirul vechi (*Staro Goblje*) – cimitir pentru pătura de jos a societății; pentru cei înstăriți și pentru cei de vază exista alt cimitir, tot la mică distanță, fără a se ști însă poziția exactă, însă notat pe harta lui Emerich Rutkay din 1752 (pe această hartă apare la vest de biserică, însă harta are contestatari). Ambele cimitire au fost desființate în anul 1781, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, și mutate în noile cimitire ale orașului – cu precădere în cimitirul din Pârneava (*Cimitirul Pomenirea de azi*). În secolul al XVIII-lea, pe strada de azi *Tribunul Alexe*, la numărul 17, a funcționat pentru o vreme o primărie a cartierului sârbesc (Aradul fiind astfel un oraș cu două primării!).

Conform planului generalului Stahrenberg din 29 august 1699, în iunie 1701 se stabilesc pe Mureș primele unități de grăniceri, cu centrul la Arad. În urma tratatelor purtate la Arad în mai 1702, Consiliul de Război a decis cum să fie distribuiți grănicerii, stabilindu-se drept centre principale următoarele puncte: Cenad, Nădlac, Semlac, Pecica, Arad, Glogovăț, Șiria, Păuliș, Șoimoș etc. Nu s-a putut realiza o înțelegere cu nobilimea maghiară în privința separării grănicerilor și țăranilor, deoarece nobilii intenționau să-i transforme în iobagi și pe grănicerii activi. Problema rămâne nerezolvată, deoarece în 1703 izbucnește revolta curuților, pentru înăbușirea căreia curtea din Viena avea nevoie de implicarea grănicerilor.

Sub comanda generalului Sándor Károlyi, curuții lui Francisc Rákóczi al II-lea au atacat Aradul la 5 aprilie 1707. Arădenii s-au apărat cu îndârjire, dar după două săptămâni au fost înfrânți. La 7 iulie curuții trec Mureșul Mort și ocupă Aradul Nou. Pe 10 iulie s-a desfășurat un duel de artilerie între curuți și apărătorii orașului Arad; o mare parte a orașului a ars atunci. Orașul nemțesc Aradul Nou a avut și el de suferit cu acel prilej: a fost arsă biserica germană a minorităților.

În anul 1708 Aradul a fost lovit de o altă năpastă: ciuma. Sârbii au părăsit atunci cetatea Aradului și s-au retras în oraș și în celelalte sate de pe valea Mureșului. Cu acest prilej Francisc Rákóczi a încercat să lichideze conducerea graniței militare mureșene. La 31 iulie 1708, la miezul nopții, în fruntea a 600 de oameni, maiorul Pál Felegházi a încercuit tabăra lui Tekelija și a reușit să-i ia prizonieri pe Jovan Tekelija și pe fratele său Ostoja. După îndelungi tratative și la intervențiile prințului Eugeniu de Savoia și a Consiliului de Război austriac, în martie 1709 s-a trecut la schimbul de prizonieri, schimb în care Jovan Tekelija a fost eliberat de partea răsculaților, austriecii eliberându-l în schimb pe colonelul Ferenc Deák.

Prin natura poziției sale de comandant al graniței militare mureșene și de sârb arădean ortodox, Jovan Popović Tekelija a avut dese neînțelegeri cu grănicerii săi pe de o parte, și cu generalii austrieci pe de altă parte. Opțiunea religioasă nu a putut rămâne o chestiune personală, pentru că din postura de comandant al unei unități de tip militaro-teritorial era obligat să mențină contacte atât cu preoții bisericilor catolice și cu reprezentanții clerului, cât și cu militarii și cu familiile acestora.

Zona grănicerească de pe Mureș își pierde însemnătatea în urma anexării Banatului la Imperiul Habsburgic (1718). Extinderea drepturilor militare și asupra țărănimii autohtone a provocat protestul permanent al nobilimii comitatense, care a insistat mai mulți ani la rând pentru desființarea unităților grănicerești. Legea din 1741, prin paragraful 3 din articolul 18, a dispus ca zona grănicerească dintre Cenad, Arad și Săvărsin să se încorporeze în comitatul administrativ al Aradului, iar la 29 octombrie 1750 autoritățile imperiale din Viena au ordonat desființarea ultimelor unități grănicerești, grănicerii fiind trecuți în rândul iobagilor.

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea Aradul era centru militar sub autoritatea comandamentului suprem austriac. Orașul era mic, concentrându-se în jurul cetății, având 2 cartiere: *german* și *sârbesc* (în cartierul sârbesc ortodox locuiau și români). Populația orașului propriu-zis era compusă din grăniceri și civili (țărani și meșteșugari), de etnie sârbească și românească. Între 1702-1866 în Arad au rezidat 39 de primari germani, 18 primari sârbi și 12 primari maghiari. *Orașul Arad avut două primării* între 1702-1747: una pentru *cartierul rascian* (sârbesc), alta pentru cartierul german. Între 1702 și 1834 s-au succedat 52 de primari (unii primari au ocupat această funcție de mai multe ori). Primul ortodox care a devenit primar în Arad a fost Ferdinand Iordan, probabil macedo-român. Din

rândul macedo-românilor bogați au fost numiți cei mai mulți primari de confesiune ortodoxă.

Încă din 1725, ca recompensă pentru purtarea demnă și curajoasă a locuitorilor săi în timpul războaielor cu Imperiul Otoman, autoritățile habsburgice au promis că vor ridica Aradul la rangul de oraș liber regesc. Orașenii din Arad și-au reînnoit cererile către împărăteasa Maria Tereza în anii 1745-1746, dar fără rezultat.

Fiind dizgrațiat în 1740, ducele Rinaldo de Modena pierde domeniul care cuprindea o mare parte a Comitatului Arad, care se transformă în domeniu erarial (cameral). Aradul devine principalul centru al acestui domeniu de stat, conferindu-i-se statut de *oraș privilegiat cameral*. Centrul orașului rămâne actualul cartier Drăgășani. Acest statut se schimbă la începutul veacului al XIX-lea, când orașul își răscumpără libertatea – și în 1826 devine *oraș liber regesc*, diploma fiind eliberată în 12 aprilie 1834. În luna noiembrie a aceluiași an 1826 teritoriul administrativ al orașului s-a mărit.

După anul 1747 numărul consilierilor orașului crește la 10 (5 din „orașul german” și 5 din „orașul rascian, sârbesc”), rămânând așa până în 1834, când se renunță la acest criteriu de teritorialitate.

Pe măsura modernizării legislației, începând cu deceniul al optulea al veacului al XVIII-lea au intervenit o serie de schimbări în administrație, în sensul amplificării aparatului administrativ. Numărul consilierilor s-a redus în favoarea nou createlor comitete de specialitate, în număr de 31. Consilieri au rămas doar doi: unul pentru problemele economice, iar celălalt pentru problemele de impozitare. În secolul al XIX-lea numărul consilierilor maghiari crește de la 11 la 20, în defavoarea celorlalte etnii.

Din analiza hărții lui Rutkay rezultă că în anul 1755 Aradul avea 32 de străzi și 6 piețe, iar conscripția străzilor din anul 1783 înregistrează 84 de străzi. Extinderea s-a făcut în principal spre nord și vest, de-a lungul străzii principale (Bulevardul Revoluției de astăzi), dar și spre sud, pe terenul eliberat prin demolarea vechii cetăți turcești. Spre vest s-a construit cartierul *Pârneava*, cu 10 străzi (azi nu mai poate fi identificată nici una). Între 1752-1783 orașul german s-a extins de la Piața Avram Iancu până la Piața Podgoria. Acolo unde astăzi se află Palatul Administrativ, în acele vremuri se afla Biroul Orașenesc al Sării, iar în Piața Avram Iancu se afla vechea primărie a cartierului german, **clădire demolată ulterior**.

Cetatea turcească a Aradului a fost înlocuită treptat, după anul 1763 și până în 1783, de o construcție cu totul nouă, amplasată în marea buclă a Mureșului, într-o variantă originală a tipului francez de fortificații *Vauban* (variantea târzie), realizată după planurile arhitectului austriac Filip Ferdinand Harsch. În timpul construirii sale mai mulți comandanți habsburgi au cerut mutarea orașului Arad în pusta Zimandului, invocând rațiuni de artilerie. Decizia contrară, care a salvat actuala topografie, a luat-o în 1781 împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), sub a cărui domnie s-a finalizat cetatea *Vauban* de la Arad și care a vizitat de mai multe ori locurile.

Având un plan stelat, cu 6 bastioane, în 6 colțuri dispuse neregulat, cetatea modernă a Aradului are linia dreaptă în exclusivitate, dând naștere astfel numai la unghiuri intrânde și ieșinde, încât fețele sunt în același timp și flancuri. Cetatea este înconjurată cu un șanț de apărare foarte larg, mărginit spre exterior de un mic val de pământ.

Reprezentând o fază târzie a fortificațiilor stelare din Europa, cetatea modernă a Aradului încheie o etapă importantă în istoria fortificațiilor transilvănene. Datorită zidurilor ei groase și șanțurilor de apărare, cetatea a rezistat cu bine diferitelor asedii, fiind în funcție și astăzi și reprezentând un obiectiv turistic interesant și important al Municipiului Arad. Cu cele 296 de guri de foc prevăzute inițial, cetatea era inexpugnabilă. Cetatea se afla în administrarea Ministerului de Război de la Viena. Corpul de clădire din jurul bisericii romano-catolice adăpostea călugări franciscani dedicați Sfântului Ioan de Capistrano. În caz de asediu, mănăstirea devenea spital.

Regimentul Teritorial 33 de la Arad a rezidat inițial în vechea cetate din actuala Cale a Romanilor, în dreptul fabricii textile Teba; acest regiment de infanterie *de linie* era alcătuit din fii de țărani din localitățile Comitatului Arad. Ulterior, Regimentul 33 a fost transferat în cetatea de tip *Vauban* a Aradului. Regimentul 33 a participat la numeroase războaie europene, începând cu bătălia de la Artemisio (Italia), din anul 1744. După 4 ani de lupte în Italia, soldații supraviețuitori ai confruntărilor de la Piacenza, Tidone și Genova reveneau la Arad în anul 1748. Regimentul 33 a participat la bătăliile din timpul războiului de 7 ani (1756-1763), iar după revenirea acasă au participat efectiv la construirea noii cetăți *Vauban* (au lucrat cu căruțele proprii, făcând căraușie, la arderea cărămizilor pentru noua cetate din bucla Mureșului).

În beciurile cetății Aradului au fost închiși și schingiuiți numeroși țărani iobagi care au participat la răscoala din 1784-1785 condusă de Horea, Cloșca și Crișan. În timpul revoluției din 1848-1849 cetatea Aradului a fost bombardată de artileria austriacă, iar după înfrângerea revoluției au fost închiși în beciurile cetății numeroși revoluționari maghiari și români, printre cei închiși fiind și revoluționarul bănățean Eftimie Murgu. Timp de 135 de ani, până în luna noiembrie 1918, cetatea Vauban a Aradului a fost una dintre cele mai mari închisori militare ale Imperiului Habsburgic.

În timpul războiului austro-turc din 1788-1790 militarii arădeni au participat la asediile de la Novi și Dubița. În războiul purtat de Austria împotriva Franței revoluționare, regimentul 33 s-a evidențiat în cucerirea fortificațiilor de la Valenciennes, în sudul Belgiei (iunie 1793). În 1799 a participat la luptele din nordul Italiei. Pentru paza cetății Arad orașenii au înființat în anul 1796 o gardă civilă compusă din 70 de voluntari, dar în scurt timp efectivul acesteia ajunge la 500. Cele 3 batalioane componente utilizau în mod distinct limbile română, germană și maghiară, existența lor perpetuându-se până la războiul civil (1848-1849). În răstimpul războaielor cu Franța, în cetatea Aradului s-au perindat peste 3.000 de prizonieri francezi.

În anul 1783 (21 decembrie), prin topirea bruscă a zăpezilor, s-au produs inundații ale Mureșului la Arad și Lipova. În 1784, din cauza topirii sloiurilor de gheață, s-au produs din nou revărsări ale Mureșului, înregistrându-se 200 de victime, localitățile Arad, Radna și Lipova fiind total acoperite de viiturile râului. Mureșul a provocat noi inundații în Arad în anii 1785-1786.

În anul 1796 Sava Arsić, cetățean de frunte al Aradului, ajunge căpitan al companiei sârbe orașenești, pus în această funcție de comandantul cetății Arad, Wagner. În acele timpuri în cetate erau staționate regimentele care porneau la război pe diferite fronturi: frontul turcesc (1788-1790), frontul francez și italian (1793-1799), așa că de multe ori orașul și cetatea rămâneau fără apărători. Trebuie amintit că în acea perioadă în cetatea Aradului se aflau 1.200 de prizonieri francezi. De aceea, în anul 1796 au fost organizate trei companii orașenești: germană, maghiară și sârbă. În fruntea celor 50 de oameni ai companiei orașenești sârbe se afla căpitanul Sava Arsić, iar înlocuitorul său era Jovan Vasić.

Sava Arsić a fost primar al Aradului de două ori: între 1814-1818 și între 1821-1823. A rămas în memoria colectivă ca unul dintre cei mai de

succes primari din istoria Aradului. Ca primar, mai ales datorită meritelor deschiderii Preparandiei, Sava a fost înnobilit de curtea vieneză.

În anul 1815 orașul a fost afectat de o inundație gravă.

În anul 1834 Aradul primește statutul de *oraș liber regesc*, la festivități participând chiar împăratul Francisc I.

În veacul al XIX-lea orașul Arad era înconjurat de satele *Micălaca* (la est), *Mureșel*, *Aradul Nou* și *Sânicolaul Mic* (la sud).

Orașul s-a dezvoltat pe o tramă neregulată în lungul străzii principale. Acest bulevard lat pornea din vechea piață centrală a așezării. În vecinătatea pieței (azi Piața Avram Iancu), pe traseul drumului ce ducea spre nord, se afla târgul de animale. Odată cu prelungirea spre nord a fronturilor construite ale pieței, târgul s-a mutat și el; astfel a luat naștere, în timp, marele bulevard – azi Bulevardul Revoluției. La sfârșitul veacului al XIX-lea bulevardul avea deja un aer impunător, cu clădiri având 1-2 etaje și cu front continuu al fațadelor. Străzile noi s-au dezvoltat în lungul drumurilor comerciale ce duceau spre localitățile învecinate.

În 17 martie 1848 a sosit la Arad pe cale telegrafică circulara nr. 1 a prim-ministrului Bathányi, șef al guvernului revoluționar maghiar de la Pesta. Circulara prevenea autoritățile locale asupra tendințelor centrifuge ale naționalităților. Pe cale verbală sosește vestea despre cele întâmplate la Pesta în 15 martie. Vestea s-a răspândit peste tot în oraș, astfel că pe porțiunea de piață din fața primăriei s-au adunat câteva mii de oameni. A avut loc o manifestație a tineretului maghiar, sub conducerea lui Jankai József (Márki Sándor). În seara de 17 martie, la teatrul orașenesc din Arad a avut loc o demonstrație antiaustriacă inițiată de același Jankai József. Pentru moment autoritățile nu au fost nevoite să utilizeze metode violente împotriva adunărilor populare, dar intelectualii români și de alte naționalități din Arad au stat în expectativă.

În vara anului 1848 a ajuns primar al Aradului moșierul liberal maghiar Török Gábor, numit în scurtă vreme comisar pentru alimentație în guvernul revoluționar ungar, fiind suplinat temporar de consilierul român Dimitrie Haica (până în iunie 1849).

La 1 iulie 1849 cetatea Arad a fost ocupată de revoluționarii maghiari. În 4 august 1849, în contextul înfrângerii iminente a revoluției ungare, guvernul ungar și membrii parlamentului au sosit în refugiu la Arad, venind

de la Szeged. Bătălia de la Timișoara (10 august 1849), l-a determinat pe Kossuth Lajos să-i predea puterea lui *Görgei Artúr* la 11 august și să părăsească Aradul deghizat.

Trupele austriece au preluat cetatea Aradului în 21 august 1849, generalul Haynau instalându-și cartierul în casa primarului nou numit, *Dominicus Heim* (cu numele românizat *Damaschin*), din Strada Domnilor (azi Mihai Eminescu). Cetatea a devenit închisoare pentru aproape 500 de ofițeri maghiari. În 6 octombrie 1849 au fost executați la Arad cei 13 generali revoluționari ai armatei maghiare. La 18 august 1849 a fost numit primar *Dominicus Heim*, succedat de *Horváth Ádám*, până la sfârșitul anului 1860.

În timpul revoluției din 1848-1849 bombardamentele trupelor imperiale au distrus multe clădiri ale orașului. Ulterior, la scurt timp, o inundație dezastruoasă a Mureșului a distrus alte clădiri. Se impunea o vastă operă de reconstrucție, în special a centrului. Orașul a fost reconstruit pe baza unui plan urbanistic modern, având ca model *ringul vienez* și alte mari realizări urbanistice ale secolului. Clădirile au apărut rând pe rând, în funcție de necesități, fără ca un anumit stil al fațadelor să fie impus de autorități. S-au construit sedii ale administrației locale, biserici, școli, magazine, locuințe. S-a urmărit cu strictețe respectarea frontului continuu la stradă și decorarea clădirilor într-un stil eclectic, oarecum unitar dar diversificat, în care apăreau elemente neorenascentiste, neoclasiciste, neobaroce și, mai rar, neogotice.

În timpul regimului liberal din 1860 *Török Gábor* a devenit din nou primar pentru un mandat scurt, deoarece la finele anului 1861 *Schmerling* a ocupat provizoriu funcția de primar, fiind urmat până în 1867 de **Francisc Scharfener** și **Karl Weiss**.

Cetatea Aradului a mai adăpostit prizonieri din Bosnia-Herțegovina, în jurul anului 1881 aflându-se aici 1.239 de militari otomani. Începând din vara anului 1914, în partea sudică a cetății, în cazematele exterioare, a fost improvizat un lagăr de internare pentru civilii și militarii luați prizonieri. La sfârșitul lunii decembrie 1918 trupe din armata colonială franceză ocupă orașul Arad. Abia în cursul lunii iulie 1919 trupele aliate franco-sârbe părăsesc cetatea, în locul lor instalându-se militari ai armatei regale române. **Alexandru Vlad**, fost ofițer al desființatului Regiment 33 Infanterie, a preluat comanda noului Regiment 2 Infanterie al armatei române, așezat

în cetatea Aradului. Ulterior, cetatea devine sediul Regimentului Teritorial Român 93 Infanterie.

În anul 1875 se inaugurează noua primărie a orașului.

După 1895 pătrunde în Arad stilul arhitectural *secession*, stil în care clădirile aveau volume moderate, însă erau frumos decorate. După 1900 se construiesc în Arad clădiri reprezentative în acest stil. De regulă, clădirile din centru aveau 1-2 etaje, iar cele de la periferie un singur nivel.

În preajma anului 1900, un arhitect important din Arad era *Szántay Lajos*, proiectant a numeroase clădiri de valoare din oraș, printre care se numără *Palatul Cultural* de azi, biserica luterană și alte numeroase palate de raport și locuințe de dimensiuni mai mici. Noile case de raport construite de Szántay sunt printre puținele clădiri de mari dimensiuni cu fațadele decorate în stil *secession*.

Un alt arhitect valoros în Arad, la începutul secolului al XX-lea, a fost *Emil Tabakovits*, care a proiectat biserica romano-catolică din Arad, construită în anul 1902, după demolarea vechii biserici care exista anterior în același loc.

Existența la Arad a unui grup numeros și organizat de aderenți ai tribunștilor a dus la fondarea la 1 ianuarie 1897 a unui ziar combativ pentru cauza națională: *Tribuna Poporului*, în edificiul închiriat pe actuala stradă Ion Russu Șirianu nr. 2, sub conducerea lui Ion Russu Șirianu. Susținătorii și colaboratorii ziarului aveau legături cu liberalii din București. *Tribuna Poporului* s-a angajat treptat în promovarea ieșirii Partidului Național Român din pasivitatea parlamentară, iar urmarea a fost că în primăvara anului 1903 Clubul Național Român comitatens a adoptat tactica electorală activistă. P.N.R. a organizat mai multe mitinguri electorale, inclusiv în orașul Arad, cu participarea a mii de români. Inițiativa legislativă în plan școlar a guvernului de la Budapesta a fost combătută prin adunări populare în teritoriu și în Arad. La 1 aprilie 1907 s-a desfășurat la Arad un miting susținut de deputatul Vasile Goldiș și de profesorul Roman Ciorogariu. În anul 1908, la Arad s-a perfectat alianța electorală între P.N.R. și secția română a P.S.D. din Ungaria, mutată în orașul de pe Mureș. În adunarea comună din 15 noiembrie 1908 se remarcă Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și Ioan Suci.

În 1911 s-a înființat în Arad, ziarul *Românul*, sub coordonarea unei comisii formate din Teodor Mihali, Vasile Lucaciu, Alexandru Vaida

Voevod, Iuliu Maniu, Aurel Vlad, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suci, Vasile Goldiș, Iustin Marșieu, Cornel Iancu, Romul Veliciu, Aurel Lazăr și Valeriu Moldovan. Sediul ziarului era pe actuala stradă Vasile Goldiș nr. 2, o clădire mult mai mare decât cea a *Tribunei*, clădire care mai adăpostea tipografia ziarului și *Societatea Anonimă pe Acțiuni Concordia*. unul dintre Fondator al ziarului *Românul*, Vasile Goldiș a fost și redactor-șef până în ziua Marii Uniri. *Românul* a fost suspendat din martie 1916 până în toamna anului 1917, când reappare.

În noaptea de 2/3 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central, format din 6 reprezentanți ai Partidului Național Român și 6 reprezentanți ai social-democraților, și-a stabilit sediul la Arad, în casa lui Ștefan Cicio-Pop, Aradul devenind pentru câteva luni capitala politică a românilor transilvăneni. Toate deciziile care au dus la realizarea Marii Uniri sau care au vizat viitoarea guvernare a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului s-au luat la Arad, un rol important jucându-l politicienii arădeni Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și Ioan Suci.

Delegația Consiliului Național Maghiar la negocierile cu reprezentanții Consiliului Național Român Central de la Arad era condusă de sociologul *Oszkár Jászi*, ministrul naționalităților în guvernul Ungariei prezidat de Mihály Károlyi. Jászi era cunoscut în epocă ca fiind un susținător al drepturilor naționalităților din Ungaria. Delegația maghiară a sosit la Arad în dimineața zilei de 13 noiembrie 1918, cu un tren special. Din delegația ungară făceau parte Ábrahám Dezső și Bokányi Dezső – reprezentanți ai Consiliului Național Maghiar din Budapesta, contele Teleky Aristid, dr. Somlo Bodog și Vince Sándor, precum și câțiva experți din Ministerul Naționalităților: dr. Rácz Gyula și Kovács Alajos – consilieri ministeriali, Szekeres Viktor – grefier, dr. Jozsef Szecsy – secretarul lui Jászi Oszkár.

Tratatul au început în ziua de 13 noiembrie 1918, la orele 11, în sala marea a prefecturii din Arad (azi Bulevardul Revoluției nr. 81), care devenise neîncăpătoare, fiind prezenți sute de români arădeni. Din partea românilor au fost prezenți la negocieri membrii Consiliului Național Român Central: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Ioan Flueraș, delegați ai Partidului Național Român și reprezentanți ai unor consilii județene: A. Cosma (Timișoara), V. Bonțescu (Hunedoara), I. Giurgiu (Cluj), I. Ciordaș (Beiuș) etc. Ioan Erdelyi și Gheorghe Crișan au fost secretari ai evenimentului politic. A doua zi, 14 noiembrie 1918, acestora li

s-au adăugat Iuliu Maniu, Aurel Lazăr și Aurel Vlad. Președinte al ședinței a fost ales Jászi Oszkár, iar secretar Enea Grapini. Ștefan Cicio Pop a dezvăluit actele de represiune ale clasei politice maghiare împotriva românilor din fosta Austro-Ungarie. El a protestat energic contra asasinării la Beliș a 45 de țărani și muncitori români de mercenarii baronului maghiar Urmánczi Nándor. Delegația ungară a prezentat mai multe proiecte care se bazau pe o interpretare eronată a principiului autodeterminării și care nu puteau avea nici o șansă să fie acceptate de Consiliul Național Român Central. Jászi Oszkár oferea românilor o soluție inacceptabilă: constituirea provizorie, până la congresul de pace, pe întreg teritoriul Transilvaniei, a unor blocuri naționale cu guvernăminte proprii, dispunând de autonomie, cu organe comune de conducere, dar în cadrul Ungariei, pentru a fi un scut față de „bolșevismul ce ne amenință pe toți deopotrivă”. Guvernul ungar oferea românilor autonomia, dar în interiorul granițelor Ungariei. Jászi Oszkár considera că era necesară menținerea în funcție a tuturor funcționarilor de stat din aparatul defunctei Austro-Ungarii, o nouă împărțire administrativă, precum și introducerea a două sau chiar mai multe limbi oficiale în administrație, propuneri considerate total insuficiente de partea română. Membrii Consiliului Național Român Central s-au retras pentru deliberare între orele 17 și 18, 45. Constatând eșecul eforturilor sale, Jászi Oszkár l-a întrebat pe Iuliu Maniu: „*În definitiv ce vor românii?*”, iar răspunsul delegatului român a fost categoric: „*Teljes elszakadást*”, adică „*Despărțire totală*”. La propunerea lui Iuliu Maniu discuțiile au fost suspendate două ore, răstimp în care Consiliul Național Român Central avea să formuleze răspunsul final pentru delegația maghiară. La reluarea tratativelor Aurel Lazăr dă citire răspunsului delegației române, care respingea toate tezele guvernului Ungariei, solicitând dreptul de autodeterminare națională în virtutea punctelor enunțate de Thomas Woodrow, președintele Statelor Unite ale Americii.

La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, Rezoluția Unirii a fost citită de Vasile Goldiș, Aradul fiind puternic reprezentat prin delegați cu credenționale: episcopul ortodox Ignatie Papp, reprezentanți ai instituțiilor de învățământ, ai organizațiilor sportive, reprezentante ale asociațiilor de femei, etc. În Consiliul Dirigent care urma să guverneze Transilvania până la integrarea ai administrativă, economică și instituțională cu vechea Românie Aradul era reprezentat de patru mari personalități politice: resortul Instrucție Publică și Culte a fost încredințat lui Vasile Goldiș, resortul de Război și Siguranță Publică lui Ștefan Cicio-Pop, resortul Organizare și pregătirea

Constituantei doctorului Ioan Suciuc, resortul Sănătate și Prevederi Sociale lui Ioan Fluieraș.

În primăvara anului 1919, amenințat de trupe și detașamente maghiare, Aradul s-a aflat sub ocupația unor trupe coloniale franceze, aduse pentru păstrarea ordinii. În ianuarie 1919 trenuri blindate ungare ale diviziei comandate de generalul Soós controlau gara Arad, și înaintau pe văile Mureșului și Crișului Alb spre noua linie demarcațională fixată la Zam, pe Mureș. Iustin Marșieu și Romul Veliciu, **numiți de Consiliul Dirigent ca** prefect al Județului Arad și ca primar al Orașului Arad în 15 ianuarie 1919, nu și-au putut intra în atribuții. În 21 februarie 1919 militari ai armatei ungare au dezarmat gărzile naționale române care se aflau în oraș și de-a lungul căilor ferate. În 25 februarie căpitanul Moise Rișcuția era arestat și dus la Szeged, fiind pus în libertate la 3 martie, la intervenția armatei franceze. În scurtă vreme la Arad au sporit efectivele armatei coloniale franceze și s-a instalat temporar o misiune americană. În așteptarea unor noi ordine, generalul francez Gondrecourt, guvernatorul militar al orașului, l-a sfătuit pe Iustin Marșieu să se refugieze dincolo de linia de demarcație de la Zam. Armata franceză a asigurat ordinea în Arad, inclusiv alimentarea cu alimente și combustibil.

Abia în 19 mai 1919 regimentul românesc 6 Vânători intră în Arad. La 20 mai, prefectul numit de Consiliul Dirigent de la Sibiu, dr. Iustin Marșieu, începe instalarea noilor autorități, desfășurată cu destulă greutate. La sfârșitul lunii iunie 1919 Consiliul Dirigent obține aprobarea generalului francez Franchet d'Esperey pentru preluarea administrației orașului. Tot atunci Consiliul Dirigent obține retragerea dr. Ioan Robu din cadrele active ale armatei. Rechemat de la Brad, acesta este numit în funcția de primar al Aradului. În această funcție Ioan Robu a trebuit să învingă haosul și dezorganizarea produse de Primul Război Mondial și de schimbarea administrației. Activitatea sa intensă, desfășurată cu o corectitudine exemplară, a contribuit la normalizarea situației din oraș, la reluarea activităților industriale și comerciale, la aprovizionarea populației cu produsele necesare. Cu tact deosebit și cu respect pentru drepturile minorităților, Ioan Robu a înlocuit funcționari incapabili sau corupți din aparatul de stat, a schimbat denumiri de străzi și a demontat monumente considerate în epocă jignitoare pentru populația românească majoritară. Cu onestitate, Ioan Robu a participat la preluarea a numeroase întreprinderi

industriale aparținând capitalului germano-austro-ungar, fiind președinte al comisiilor de cenzori, inclusiv la marile firme *Fabrica de vagoane și motoare* și *Fabrica de automobile*. Ioan Robu a demisionat din funcția de primar al Aradului în anul 1924, reluându-și activitatea de avocat în Baroul Arad.

În toamna anului 1919 au loc alegeri câștigate clar de PNR, care va trimite în Parlament 14 deputați, printre care Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, și 3 senatori: Cornel Ardelean, Iuliu Groșoreanu și Iacob Hotăranu. În guvernul condus de Alexandru Vaida Voievod, Ștefan Cicio Pop va deține portofoliile finanțelor și justiției, plus funcția de viceprim-ministru. Din guvernul Averescu va face parte și Vasile Goldiș, care se va ocupa cu problemele Transilvaniei. La 6 iunie 1920 au loc alegeri, arădenii trimițând în Parlament, pe lângă membrii PNR, și un deputat socialist: Petru Mayer. În urma alegerilor din 1922, din Arad sunt desemnați și deputați liberali, iar ca senator este ales Ștefan Cicio Pop.

Între 1920-1930 Aradul cunoaște o urbanizare accentuată, mărindu-și suprafața prin încorporarea unor sate din apropiere. Satul Micălaca devine suburbie în 1930, iar ulterior a devenit cartier al Aradului satul Bujac.

Autoritatea administrativă locală cea mai înaltă era primarul, secondat de ajutorul de primar. Hotărârile locale erau luate de Comisia Interimară, organul de execuție fiind administrația comunală, prin serviciile primăriei și funcționarii comunali. Hotărârile luate în ședințe erau publicate în *Buletinul Municipiului Arad*, a cărui redacție și administrație se aflau în incinta clădirii Primăriei. În cadrul Primăriei Arad funcționau 9 servicii: secretariatul general – cu birourile contencios și mobilizare-apărare pasivă, administrativ, financiar, culte și învățământ, economic, tehnic, asistență publică și ocrotire socială, veterinar și serviciul de incendii. Primarii erau subordonați Ministerului de Interne.

Următoarele alegeri (1926, 1931, 1932, 1933), sunt dominate în Arad de Partidul Național Țărănesc, dar se remarcă o tot mai mare prezență a partidelor politice, fapt dovedit de creșterea numărului listelor electorale. În schimb, **alegerile din 1937 dau câștig de cauză Gărzii de Fier care, prin partidul său *Totul pentru Țară*, obține în Arad 29.568 de voturi, învingându-i pe liberali, care obținuseră doar 23.651 de voturi, și Partidul Maghiar cu 10.896 de voturi.**

În perioada interbelică, în Arad se remarcă *manifestările legate de aniversările zilei de 1 Decembrie 1918*, dintre care cea mai importantă este

acțiunea din 1 decembrie 1932, prilej cu care în Piața Avram Iancu s-au strâns 15.000 de oameni în fața cărora a ținut un discurs Vasile Goldiș. Se adoptă o moțiune prin care se sublinia unitatea țării. Alte manifestări au loc și în anii 1935 și 1936, ultima fiind la data de 1 decembrie 1939.

După 30 martie 1938, unica formațiune politică autorizată a fost *Frontul Renașterii Naționale*, care va fi constituit și la Arad. La 17 aprilie 1940 are loc în sala festivă a Prefecturii Județului Arad adunarea de constituire a sfatului județean și municipal al Frontului Renașterii Naționale Arad. În frunte erau Romulus Cuțioiu la municipiu și doctor C. Radu președinte pentru județ. Ei vor citi listele cu numele membrilor ce vor face parte din Sfatul Frontului. Cu aceasta ocazie va fi trimisă o telegramă regelui Carol al II-lea. Ulterior denumirea a fost schimbată în *Partidul Națiunii*, acțiunea de reorganizare sub această denumire începând din iulie 1940.

Situația internațională se agrava însă din cauza Germaniei, dar apar pretenții tot mai mari și din partea Ungariei. În vestul României se impune luarea unor măsuri defensive, achiziția de tehnică militară și executarea de noi fortificații. Guvernul Tătărescu apelează și la donații din partea populației pentru a acoperi necesarul de 50 de miliarde de lei. Se lansează și un împrumut intern făcut de stat în 1939, cu o dobândă de 4,5% pe an. Aradul va strânge 58 de milioane de lei, la acțiune participând muncitorii de la Astra, cadrele didactice, primarul Aradului, generalul Alexandru Vlad (cu 50.000 de lei), pensionari și chiar minoritățile etnice, fapt menționat și în presa locală.

La 30 august 1940, prin Dictatul de la Viena se răpeau din teritoriul României 43.492 de km² cu o populație de 2,6 milioane de locuitori. Acest teritoriu din nord-vestul Transilvaniei va fi cedat Ungariei. Întreaga țară va fi cuprinsă de uriașe manifestații de protest. În Arad Poliția municipiului surprinde indignarea și nemulțumirea populației, fără deosebire de clasă socială sau culoare politică, față de arbitrajul arbitrar de la Viena, conform unui document adresat Prefecturii.

La 1 septembrie 1940, în sala festivă a Academiei Teologice din Arad se adoptă o moțiune prin care se subliniază nedreptatea actului de la 30 august și că se va lupta pentru refacerea unității naționale. Această moțiune este semnată de o serie de personalități ale orașului, printre care menționăm pe Andrei Magieru, episcop de Arad, și dr. I. Ionescu, prefectul județului. Ulterior au loc în județul Arad acțiuni de găzduire a refugiaților veniți din

teritoriile cedate Ungariei. Pentru primirea lor, filiala locală a Crucii Roșii organizează în gara CFR Arad un depozit pentru prima aprovizionare, iar pentru cazare au fost amenajate spații la *Casa Învățătorilor*. Refugiații au fost bine primiți de arădeni și de autoritățile locale. Primăria a eliberat bonuri de masă pentru cantine, în oraș s-au adunat fonduri bănești și s-a trecut la plasarea în muncă a persoanelor apte. Expulzații s-au organizat la rândul lor, astfel că la data de 12 octombrie 1940 se constituie *Asociația Românilor Expulzați din Ardeal*, cu sediul la Palatul Cultural din Arad, avându-l ca președinte de onoare pe memorandistul Aurel Bilițiu.

Din 29 noiembrie 1944 conducerea politică și administrativă a orașului Arad a fost preluată de comuniștii locali. Din 29 noiembrie 1944 până în 1949 a fost primar al orașului Arad Ion G. Pălincaș. Componenta Consiliului Politic al orașului Arad era dominată de reprezentanții Partidului Comunist Român, Partidului Social Democrat și Frontului Plugarilor. În urma alegerilor din 19 noiembrie 1946, a fost ales ca deputat de Arad Lucrețiu Pătrășcanu, ministru al Justiției.

După abdicarea regelui Mihai la în 30 decembrie 1947, Partidul Comunist Român domină scena politică locală până în decembrie 1989, funcția de primar al municipiului Arad fiind îndeplinită de prim-secretarul Comitetului Municipal al P.C.R.

În urma *Revoluției din decembrie 1989* Aradul a fost al doilea oraș al țării eliberat de comunism, după Timișoara. În zilele de 20, 21 și 22 decembrie, la Arad mii de oameni au ieșit în stradă, manifestând pașnic împotriva dictaturii cuplului Nicolae și Elena Ceaușescu, împotriva unui regim comunist abuziv, care a încălcat flagrant drepturile omului și libertățile cetățenești. S-a constituit organizația municipală a Frontului Salvării Naționale, care a preluat conducerea orașului. Valentin Voicilă, un actor de la Teatrul Ioan Slavici din Arad, a devenit conducătorul județean al Frontului Salvării Naționale. Primul primar al Aradului după evenimentele din decembrie 1989 a fost avocatul Silviu Rațiu.

Primarii Aradului: Dominicus Heim (1834-1842), Franz Scharfender (1843-1848), Török Gábor (1848-1849), Dominicus Heim (1850-1852), Horváth Ádám (1853-1860), Török Gábor(1861), Franz Scharfender (1861-1863), Karl Weiss (1863-1866), Atzél Péter (1867-1869), Pásztor Ferenc (1869-1871), Vörös Pál (1872-1875), Gyula Salacz (1875-1901), Institoris Kálmán (1901-1905), Varjassy Lajos (1905-1918), Green Nándor

(1919), dr. Ioan Robu (1919-1926), dr. Ștefan Anghel (1926-1927), dr. Ioan Robu (1927- 1928), dr. Cornel Luțai (1928-1931), dr. Cornel Radu (1931-1932), dr. Alexa Botioc (1832-1933), dr. Ioan Ursu (1833-1835), dr. Romul Cotieiu (1935-1937), dr. Nicolae Popovici (1938 – 40 de zile), Ștefan Olariu (1938 – 3 zile, cu delegație), Romul Orezeanu (1938), locotenent-colonel Moise Rîșcuția (1938), general Alexandru Vlad (1938-1940), Emil Monțea (1940-1941), locotenent-colonel Vasile Mironescu (1941), dr. Cornel Radu (1941-1943), Octavian Lupaș (1943-1944), Ion G. Palincaș (1944-1949), Vasile Mureșan (1949-1950), P. Cristici (1950-1953), Gheorghe Duma (1953-1956), Irimie Șimăndan (1956-1961), Simion Cojocar (1961-1968), Ioan Baba (1968-1969), Ioan Gornic (1969-1971), Marțian Fuciu (1971-1982), Mircea Roman (1982-1984), Nicolae Angheloiu, Romulus Popescu, Vasile Oancea, Silviu Rațiu (1990), Titus Nicolae Gheorghiof (1990-1991), Mircea Henț (1991-1992), Cristian Moiescu (1992-1996), Dumitru Branc (1996-1998), Valentin Paul Neamț (1998-2000), Dorel Popa (2000-2004) Gheorghe Falcă (din 2004 până în prezent).

Monumente istorice

dr. Doru Sinaci

Cetatea de tip Vauban din Arad (sec. XVIII).

Ansamblul urban Arad – cuprinde orașul vechi, de la culeea nord a podului Traian spre vest, pe malul nordic al râului Mureș, până la Strada Putnei, Strada Remus, Strada Alexici Nicola (inclusiv Piața Sârbească), Strada Mihail Kogălniceanu, Strada P.I. Ceikovski cu prelungirea ei peste Strada Vârful cu Dor și Strada Transilvaniei spre nord-est, străzile Mihai Eminescu, Episcopiei, I.L. Caragiale, Dorel Sibii, Aron Cotruș, Simion Balint, George Coșbuc spre nord-vest, cu traversarea spre nord a marginii incintei Spitalului Municipal, Strada Elena Ghiba Birta spre est, Bulevardul Ștefan Augustin Doinaș, Strada Andrei Mureșanu spre nord de-a lungul Bulevardului Revoluției până la Piața Drapelului, spre est Strada I.C. Brătianu până la malul de nord al Mureșului, bucla Mureșului (care înconjoară cetatea Aradului) în amonte, până la podul cetății, spre vest Strada Eugen Popa până în dreptul Străzii 9 Mai, spre sud-vest Splaiul

Sándor Tóth până la podul Traian. La nord, ansamblul urban Arad este mărginit de Calea Timișorii până la intersecția cu Strada Ștefan cel Mare și Strada Ady Endre.

Biserica de lemn Sfântul Gheorghe, construită în 1848, localizată pe Strada Episcopiei nr. 60-62, în parcul reședinței Episcopiei Ortodoxe.

Biserica evanghelică luterană, construită în anul 1906, situată pe Bulevardul Revoluției nr. 61.

Biserica franciscană din interiorul cetății, actualmente în cartierul Subcetate, datând din 1750-1800.

Biserica parohială ortodoxă română din cartierul Micălaca, Strada Renașterii nr. 11, datând din 1842.

Biserica romano-catolică din centrul municipiului, pe Bulevardul Revoluției nr. 96 A, construită în 1902-1904.

Biserica romano-catolică din Aradul Nou, edificată între 1812-1821, pe Calea Timișorii nr. 33.

Biserica sârbească Sf. Petru și Pavel din Piața Sârbească nr. 1, unul dintre cele mai vechi monumente istorice din municipiu, construită între 1698-1702, restaurată cu modificări în anul 1790.

Bustul profesorului Theodor Ceontea de pe Strada Academia Teologică nr. 9, ridicat în 1912.

Bustul lui Aron Chorin, din cimitirul de rit mozaic, în cartierul Grădiște, executat în 1846 la Roma și dezvelit în 1851.

Bustul lui George Enescu, ridicat în 1929 în Piața George Enescu, în fața Palatului Cultural, sculptor .

Bustul lui Petru Pipoș, ridicat în anul 1937 în Piața George Enescu, sculptor Marcel Olinescu.

Bustul lui Gheorghe Popa de Teiuș, ridicat în anul 1938 în Piața George Enescu, sculptor Radu Moga.

Bustul lui Ioan Russu Șirianu, ridicat în 1938 în Piața George Enescu, sculptor Radu Moga; bustul (de bronz), a fost furat de pe soclu în noaptea de miercuri, 22 ianuarie, spre joi, 23 ianuarie, anul 2014; la ora redactării acestei lucrări, deci după 5 ani, făptașii nu au fost identificați, bustul nu a fost recuperat, Primăria nu a reușit înlocuirea bustului cu o replică, iar soclul este gol, așa cum l-au lăsat hoții.

Bustul lui Mircea V. Stănescu, ridicat în 1938 în Piața George Enescu, sculptor Radu Moga.

Bustul poetului George Coșbuc, ridicat în 1929 în Piața George Enescu, sculptor; (numele poetului, dăltuit pe soclu, apare Gh.; este o eroare: Gh. este prescurtarea prenumelui *Gheorghe*; prenumele lui Coșbuc fiind *George*, inițiala trebuia să fie G).

Bustul istoricului A. D. Xenopol, ridicat în 1929 în Piața George Enescu, sculptor .

Capela Sfântul Florian, localizată pe Strada Vârful cu Dor nr. 15, construită în anii 1751-1753, în stil baroc.

Casa cu lacăt și trunchi, clădire cu două etaje edificată în anul 1815, situată pe Strada Tribunalul Dobra nr. 7, azi ruinată.

Casa I.P. Desseanu, în Arad-centru, în care a trăit avocatul I.P. Desseanu (1831-1892), un sprijinitor al culturii arădene românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe Strada I.P. Desseanu nr. 2; în casa sa au fost găzduiți Mihail Pascaly și alții câțiva membri ai trupei acestuia, între care și Mihai Eminescu.

Casa fostei vămi, ridicată la începutul secolului al XX-lea, pe Calea Timișorii, la capătul Podului Traian, pe malul stâng al Mureșului, azi spațiu comercial.

Casa Iacob Hirschl, construită în anul 1817, pe Strada Gheorghe Lazăr nr. 1, azi Casa de Cultură a municipiului, .

Casa parohială a bisericii romano-catolice din Aradul Nou, edificată la începutul veacului al XVIII-lea, pe Calea Timișorii nr. 33.

Casa Ștefan Cicio Pop, construită la începutul secolului al XX-lea, pe Strada Ștefan Cicio Pop; a fost sediul Consiliului Național Român Central.

Casa Vasile Goldiș (și sediul ziarului *Românul*), construită în 1910, pe Strada Vasile Goldiș nr. 6.

Castelul Nopcea, construit între 1800-1850, în mai multe etape, pe Calea Timișorii nr. 29-31, fost *Grupul Școlar Forestier Arad*, azi parte a *Liceului Adam Müller Guttenbrunn*.

Catedrala Ortodoxă Sfântul Ioan Botezătorul, construită în anii 1862-1865, în Piața Catedralei nr. 1.

Cimitirul militar din Micălaca, în cartierul Micălaca, datând din veacul al XVIII-lea; se pot distinge 5 faze de folosire a lui: prima fază este legată de perioada imediat următoare construirii cetății (după 1783), a doua etapă este aceea a războaielor napoleoniene (1799-1813), a treia fază cuprinde monumente din timpul revoluției din 1848-1849, a patra fază cuprinde

sfârșitul secolului al XIX-lea, iar ultima fază este legată de Primul Război Mondial.

Clădirea Casei Orășenești de Cultură, în cartierul Pârneava, Strada Dorobanți nr. 37-39, a fost construită în 1902 din donații publice, fiind un centru al vieții culturale românești înainte de Primul Război Mondial; la începutul secolului al XX-lea aici s-au ținut întrunirile *Astrei* arădene.

Clădirea Diecezanei, ridicată circa 1908, pe Strada Mihai Eminescu nr. 18.

Clădirea Liceului de Muzică, în Arad-centru, pe strada Alexandru Gavra nr. 9 (fostă Paroșeni), construită în anul 1885.

Clădirea Policlinicii de Copii, în Piața Mihai Viteazul, colț cu Strada Tudor Vladimirescu; datând de la finele secolului al XIX-lea, clădirea a fost sediul Comandamentului Gărzilor Naționale Române în perioada noiembrie-decembrie 1918.

Clădirea Spitalului de Tuberculoză, în Arad-centru, pe Strada Mihai Eminescu nr. 46, datează din 1912; a fost destinată Institutului Teologic Ortodox Român, iar ulterior Școlii de Fete din Arad; azi este spital.

Clădirea Tribunalului Județean Arad, în centrul municipiului, pe Bulevardul Vasile Milea nr. 2, a fost înălțată în 1892.

Clădirea Băncii de Economii și Credit, în centru, pe Bulevardul Revoluției nr. 100, ridicată în 1840.

Colegiul Național Moise Nicoară, în Piața Margareta Bibici nr. 1, construit în anii 1869-1873.

Colegiul Pedagogic Dimitrie Țichindeal, edificiu monumental construit la sfârșitul secolului al XIX-lea, începând din 1927 sediul Școlii Normale de Învățători, pe Bulevardul gen. I. Dragalina nr. 7.

Complex de morminte în memoria martirilor sârbi (1914-1918); în cimitirul *Pomenirea* din Arad, pe latura vestică, a fost ridicat în anul 1932 un monument-obelisc din piatră de granit, cu soclu de beton, situat central, iar în două laturi câte o placă mare de marmură, ambele așezate vertical; pe ele sunt gravate numele prizonierilor sârbi și ale internaților civili decedați în lagărul de la Arad în timpul Primului Război Mondial.

Crucea Martirilor, închinată preoților martiri din perioada 1918-1919, construită în anul 1936, în Parcul Mihai Eminescu.

Fosta Academie Teologică Ortodoxă de pe Strada Academia Teologică nr. 19, clădire datând din 1885, azi sediu al *Seminarului Teologic Liceal Arad* și al facultății de teologie ortodoxă a Universității Aurel Vlaicu.

Banca de Credit, pe Bulevardul Revoluției nr. 100, datând de la începutul secolului al XIX-lea, azi locuințe și spațiu comercial.

Catedrala Ortodoxă Română, în Arad-centru, Piața Filimon Sârbu, datând din anii 1863-1864, restaurată în 1905-1906.

Fabrica de bere, ale cărei instalații au fost construite în 1782 (parțial), funcționând cu toate instalațiile de producere a berii începând cu anul 1827; azi spații comerciale și birouri.

Prefectura, pe Bulevardul Revoluției nr. 79, datând de la finele secolului al XIX-lea, azi *Direcția Generală a Finanțelor Publice Arad*.

Palatul Prefecturii, pe Bulevardul Revoluției nr. 81, datând din secolul al XIX-lea, devenit sub comuniști, după desființarea instituției prefecturii, sediul redacției ziarului *Flacăra Roșie*, iar după 1989 sediu de redacții pentru publicațiile *Adevărul* și *Observator arădean*, apoi sediul rectoratului Universității Aurel Vlaicu, acum sediu pentru diferite servicii publice și spații pentru firme private.

Sediul Asociației Generale a Muncitorilor, în Piața Catedralei, nr. 1, edificat între 1850-1900, azi locuințe și sedii comerciale.

Sediul Căminului Muncitorului, pe Strada Paris nr. 2, edificat în 1913, azi cabinete și laboratoare medicale.

Sediul Comandamentului Gărzilor Naționale Române (noiembrie-decembrie 1918), pe Strada Tudor Vladimirescu nr. 1 (colț cu Piața Mihai Viteazul), ridicat la începutul secolului al XX-lea, azi spital.

Gimnaziul de Băieți Iosif Vulcan, pe Strada Lucian Blaga nr. 15, construit în anul 1887, azi *Colegiul Tehnologic de Industrie Alimentară Arad*.

Gimnaziul Român de Fete, pe Strada Mihai Eminescu nr. 44-46, construit în 1912, azi secție a Spitalului Clinic Municipal Arad.

Hanul A.B.C.-ul de Aur, pe Strada Sinagogei nr. 2, construit în anul 1820, azi locuințe.

Hanul Boul Roșu, pe Strada Tribunalul Dobra nr. 22, edificat în secolul al XIX-lea, azi locuințe.

Hotelul Ardealul, ridicat în anul 1841, pe Bulevardul Revoluției nr. 98.

Hotelul Stadt Wien, pe Strada Grigore Alexandrescu nr. 6, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, azi ruine.

Mănăstirea Sf. Simion Stâlpcnicul, în cartierul Gai, Strada Dunării nr. 172, este un monument baroc zidit între 1760-1762 din inițiativa și cu

cheltuiala episcopului ortodox al Aradului; lăcașul mănăstiresc, folosit și astăzi, adăpostește un reprezentativ muzeu de artă veche românească.

Monumentul celor 13 generali maghiari executați în anul 1849, ridicat în anul 1881, în Piața 13 Martiri, în cartierul Subcetate.

Monumentul eroilor români, în centrul Aradului, în Piața Avram Iancu; cinstește memoria eroilor armatei române căzuți în luptele cu Germania hitleristă în Al Doilea Război Mondial.

Palatul Administrativ (Primăria), construit între 1874-1876, pe Bulevardul Revoluției nr. 75.

Palatul Administrației Financiare (Trezoreria), construit între 1850-1900, pe Bulevardul Revoluției nr. 77.

Palatul Andrenyi, datând circa 1880-1890, pe Bulevardul Revoluției nr. 69, fost *Palatul Copiilor*, azi retrocedat.

Palatul Băncii Naționale, construit în 1905-1906, pe Bulevardul Revoluției nr. 72, trecut în administrarea Universității Aurel Vlaicu.

Palatul Bohuș, pe Strada Vasile Goldiș nr. 1-3, construit în 1910, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Cenad, pe Bulevardul Revoluției nr. 73, construit la sfârșitul secolului al XIX-lea, azi locuințe, birouri, sedii ale unor partide politice.

Palatul Culturii, în Piața George Enescu nr. 1, ridicat în anii 1911-1913, azi *Filarmonica de Stat* și *Complexul Muzeal Județean Arad*.

Palatul Herman Gyula, pe Bulevardul Revoluției nr. 96, construit în intervalul 1850-1900, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Justiției, pe Strada General Vasile Milea nr. 2, construit în 1892.

Palatul Kovács, pe Strada General Vasile Milea nr. 19, ridicat în jurul anului 1900, azi locuințe.

Palatul Neumann, pe Bulevardul Revoluției nr. 78, ridicat la sfârșitul veacului al XIX-lea, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Sârbesc, în Piața Sârbească nr. 7-8, construit circa 1900, azi locuințe.

Palatul Suci, pe Strada Blajului nr. 2, construit circa 1900, azi parohie evanghelică și locuință.

Palatul Szántay, pe Strada Horia nr. 3, ridicat circa 1911, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Tribuna, pe Strada Mihai Eminescu nr. 37, construit în 1909, azi locuințe; în acest imobil și-au avut sediul redacția și tipografia ziarului *Tribuna*.

Podul Traian, peste râul Mureș, leagă orașul de cartierul Aradul Nou; construit în anul 1906.

Preparandia Română, azi *Muzeul Preparandiei*, pe Strada Preparandiei nr. 13, construită în 1812.

Sala de festivități a Școlii de Arte și Meserii, pe Bulevardul general Ion Dragalina nr. 30, construită în anul 1911, azi în cadrul *Colegiului Tehnic Aurel Vlaicu*.

Sinagoga Neologă (de rit mozaic), pe Strada Tribunalul Dobra nr. 10, edificată între 1827-1834.

Sediul Societății bancare Victoria, pe Strada Horia nr. 2, construit între 1850-1900 în etape, azi locuințe și birouri.

Spitalul Clinic Municipal Arad (cu turnul), în Piața Mihai Viteazul nr. 7-8, construit în anul 1815 (turnul ridicat în 1833).

Statuia Sfântului Florian, pe Strada Adam Guttenbrunn nr. 135, ridicată în anul 1869.

Statuia Sfântului Ioan Nepomuk, pe Strada Episcopiei, sculptată în anul 1729, din anul 1870 fiind plasată pe locul actual.

Șanț de apărare cu val de pământ în exterior, în cartierul Subcetate, datând din 1763-1785.

Școala Normală de Fete, pe Strada Lucian Blaga nr. 9-11, construită în anul 1909, azi *Colegiul Pedagogic Dimitrie Țichindeal*.

Teatrul de Stat Ioan Slavici, pe Bulevardul Revoluției nr. 103, construit între anii 1872-1874.

Teatrul vechi (Teatrul Hirschl), pe Strada Gheorghe Lazăr nr. 3, construit în 1817, clădire retrocedată și aflată în stare de ruinare totală.

Turnul de apă, pe Strada P.I. Ceaikovschi nr. 9A, o clădire zveltă, înaltă de 35 m, construită în 1895-1896 (când s-a introdus în Arad alimentarea centrală cu apă potabilă); turnul a servit la pomparea apei în rețeaua de distribuție; azi este restaurant și galerie de artă.

Cazinoul, pe Bulevardul general Ion Dragalina nr. 27, între Parcul Copiilor și Hotel Parc; construit în 1872.

Demografia

dr. Doru Sinaci

Orod (Arad): 1743 – 289 de familii; 1767 – 1.341 de familii cu 5.280 de locuitori; 1774 – 1.249 de familii; 1777 – 8.123 de locuitori; 1828 – 5.285 familii și 2.463 de case; 1869 – 32.735 de locuitori; 1880 – 33.556; 1890 – 42.052; 1900 – 53.903; 1910 – 60.969; 1922 – 62.240; 1930 – 77.181; 1948 – 87.291; 1956 – 106.460; 1966 – 126.000; 1977 – 171.193; 1992 – 190.114; 2002 – 172.827; 2011 – 159.074.

Conform datelor oferite de ultimul recensământ, cel din 2011, majoritatea locuitorilor sunt *români* (78,77%). Principalele minorități sunt cele de *maghiari* (9,68%), și *romi* (1,59%). Pentru 8,14% din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt *ortodocși* (68,41%), dar există și minorități de *romano-catolici* (9,38%), *pentecostali* (4,34%), *bapțiști* (3,92%), și *reformați* (2,45%). Pentru 8,39% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Bibliografie

Izvoare

Géza, Kovách, *Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVIII*, în *Catedra – culegere de studii*, Arad, 1977.

****Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II/2, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, București, 1990.

Géza, Kovách, *Documente despre începuturile Aradului*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 117-130.

Márki, Sándor, *Diplomatarium Aradiense*, I-II, manuscris, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Filiala Arad.

Porțeanu, Alexandru, *Documente despre activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din județul Arad (noiembrie 1918 – februarie 1919)*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 407-439.

Roz, Alexandru, *Războiul neatârării din 1877-1878: acte și documente arădene*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1998.

Lucrări speciale

****Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul în anii regimului monarhic autoritar (1938-1940). Economie, societate, viață politică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 379-393.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Arad, 2013.

Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-XIX)*, în *Studii de știință și cultură*, anul VI, nr. 3 (22), 2010, pp. 52-67.

Bulboacă, Sorin, *Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în veacul Luminilor*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016, pp. 273-281.

Caciora, Andrei, *Câteva informații privind industria Aradului în perioada 1878-1900*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 179-188.

Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Demșea, Dan, *Atitudinea bürgerilor arădeni față de evenimentele anilor 1848-1849*, în volumul bilingv sârbo-român *Aradul de-a lungul timpului*, Timișoara, 2004, nr. 5, pp. 37-44 (doar în limba română).

Demșea, Dan, *Harta de Carte Funduară a orașului Arad (1855-1858)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 38-41.

Demșea, Dan, *Meșteșugarii din orașul Arad (1828 – 1872)*, în *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 2004, pp. 258-277.

Demșea, Dan, *Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerțului, transportului și cel al intermediarilor*, în *Ziridava*, nr. XXIV, Arad, 2005, pp. 127-146.

Demșea, Dan, *Vizita regelui Ferdinand I în 10 noiembrie 1923 la Arad. O prezentare de context a intervalului pregător (octombrie 1921 – septembrie 1923)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 263-278.

Duma, Sergiu, *Aspecte privind comunizarea administrației locale arădene (1944-1947)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 309-317.

Fábian, Gábor, *Arad vármegye leirása históriai, geographiai és statistikai tekintetben*, Arad, 1835.

Ghiță, Eugen, *Migrația transatlantică din orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 75-87.

Ghiță, Eugen, *Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*, în *Ziridava*, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 137-148.

Glück, **Eugen; Roz, Alexandru**, *Arad – ghid de oraș*, București, 1982.

Glück, Eugen, *Contribuții la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 89-116.

Glück, Eugen, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, în vol. ****Mihai Viteazul și Aradul*, Arad, 1975.

Glück, Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 73-87.

Györgyössy, Rudolf, *Arad sz. Kir. Város községi iskoláinak története*, Arad, 1896.

Himpfner, Béla, *Az Aradi királyi Főgymnasium története*, Arad, 1896.

Kovách, Géza, *Aspecte demografice din părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în *Ziridava*, nr. XI, 1979, pp. 285-291.

Kramer, Eduard, *Comunitatea din Aradul Nou în timpul Primului Război Mondial. Monumentul eroilor din 1925*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 279-286.

Lakatos, Ottó, *Arad története*, vol. I-III, Arad, 1881.

Mărghitan, Liviu, *Moise Nicoară*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2001.

Nițu, Adrian, *Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 51-74.

Panici, Bojidar, *Civili și prizonieri de război sârbi în lagărul austro-ungar din Arad 1914-1918*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 337-352.

Pantea, Alexandra Maria, *Preoți și învățători români din protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pădurean, Corneliu, *Începutul Primului Război Mondial în relatarea presei maghiare din Arad*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 33-50.

Pădurean, Corneliu, *Mortalitatea în orașul Arad, în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 475-479.

Roșuș, Nicolae, *Aradul și noul activism*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 205-219.

Roz, Alexandru, *Aspecte ale agriculturii în părțile arădene în primele secole ale mileniului nostru, ilustrare a permanenței românești*, în *Al X-lea simpozion de istorie și retrologie agrară a României*, București, 1988.

Roz, Alexandru, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timișoara, 1993.

Roz, Alexandru, *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979.

Sinaci, Doru, *Idealul național în viziunea tribunștilor arădeni*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 89-100.

Truță, Horia, *Mesaj și estetică în arta monumentală arădeană*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70 – a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 435-442.

Truță, Horia, *Situația politică și militară din părțile Aradului în perioada septembrie 1918 – iulie 1919*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 211-219.

Truță, Horia, *Turnul de apă și împrejurimile*, Editura Mirador, Arad, 2016.

Biserica

Biserica ortodoxă

drd. Paul Krizner

La începutul secolului al XIX-lea Sava Tekelija a încercat de mai multe ori să creeze în Arad o fundație pentru pregătirea tinerilor preoți ortodocși sârbi. Această fundație ar fi fost, conform dorinței sale, și o sursă de ajutor financiar pentru episcopul Aradului, dacă acesta ar fi de origine sârbă.

Prima catedrală ortodoxă a Aradului a fost ridicată în veacul al XVIII-lea, pe locul unde astăzi se află *Colegiul Național Moise Nicoară*. În timpul revoluției de la 1848-1849 vechea catedrală a avut mult de suferit de pe urma generalului austriac Berger. A fost reparată în 1848 și a fost sfințită cu mare solemnitate de episcopul Gherasim Raț (1805-1850). Prima catedrală ortodoxă a Aradului a fost demolată de autorități în 1857, plătindu-se comunității românești, ca despăgubire, 43.976 de florini și 58 de creițari.

Catedrala Nașterea Sf. Ioan Botezătorul este un monument de arhitectură barocă din municipiul Arad. Edificiul a fost construit între anii 1862-1865 sub conducerea arhitectului Anton Ziegler. Principalii finanțatori ai construcției au fost familia Mocioni și bancherul Gheorghe Sina din Viena. Cele două turnuri de la fațadă, prevăzute cu câte un orologiu pe fiecare latură, au fost supraînălțate în anul 1904. Biserica a servit drept catedrală a Episcopiei Aradului de la ridicarea sa și până în anul 2009, când *Catedrala Sfânta Treime*, construită începând cu 1991, a dobândit funcția de sediu al Arhiepiscopiei Aradului.

Catedrala arhiepiscopală Sfânta Treime a început să fie construită în 1991, sub episcopatul lui Timotei Sevcicu, cu statut de catedrală episcopală, și a fost târnosită la 6 decembrie 2008, de Patriarhul Daniel al Bisericii Ortodoxe Române. La 28 noiembrie 2009 a devenit catedrală arhiepiscopală prin ridicarea Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmagiului la rang de arhiepiscopie și a lui Timotei Sevcicu la rang de arhiepiscop.

Catedrala are cinci clopote, fabricate în 2003 în Austria, la Innsbruck.

În 2007 s-a încheiat placarea exterioară cu dale de calcar de Podeni, iar scările și soclul cu granit. În ajunul Crăciunului din 2007 s-a săvârșit prima liturghie. Candelabrele sunt din bronz șlefuit, aduse de la Tesalonic, iar mobilierul este realizat în țară, de arhitectul Sorin Martin.

Pictura interioară a catedralei și a sălii solemnităților a fost realizată în perioada 2010-2018 de prof. dr. Cătălin Băluț, același care a semnat și pictura interioară a Bisericii *Nașterea Domnului* Micălaca II, iar mozaicurile interioare și exterioare au fost executate de prof. Virgil Moraru.

La demisolul catedralei se află paraclisul *Sfântul Ierarh Nicolae*, pictat de pictorul Dumitru Macovei.

Lucrările au fost finanțate de autoritățile locale și centrale, societăți comerciale din municipiu și județ, călugări și călugărițe din mănăstiri, preoți și credincioși arădeni, donatori din țară și de peste hotare.

Tărnosirea catedralei a fost făcută de către Preafericitul Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, la 6 decembrie 2008, același înalt ierarh ridicând Episcopia Aradului la rang de Arhiepiscopie peste numai un an.

(sursă: *Arhiepiscopia Aradului – protos. dr. Iustin Popovici*).

După regulile de construire a bisericilor ortodoxe, *catedrala arhiepiscopală* a Aradului este *necanonică*, canonul ortodox impunând ca fața bisericii să fie spre apus, iar spre răsărit să nu fie ușă de intrare – ori *catedrala are fațada principală și intrarea spre răsărit*. Faptul este explicabil dacă se are în vedere locul în care a fost ridicat edificiul: dacă se respecta canonul, biserica ar fi fost cu spatele spre Piața Podgoria (impropriu și abuziv redenumită Piața Drapelului), deci cu spatele spre oraș, iar fațada i-ar fi fost complet obturată de Palatul CFR (azi Liceul Tehnologic de Electronică și **Automatizări Caius Iacob**). „*Este necanonică, dar nu puteam s-o facem cu fața la spate și cu spatele la piața publică. A fost nevoie de multe discuții, de multă muncă de lămurire, pentru a o face așa cum e*” (preotul vicar arhiepiscopal Iacob Bupte într-o discuție cu ziaristul Eugen Puiu).

Institutul Teologic Ortodox Arad (Academia Teologică). O rezoluție imperială de la începutul anului 1821 a permis ca la 1 noiembrie 1822 să se deschidă trei școli clericale organizate după modelul celei de la Carloviț și conduse de ierarhi sârbi: una la Arad, alta la Timișoara și alta la Vârșeț. Cea de la Vârșeț va avea două secții: una sârbească și una românească, în cea de la Arad predându-se numai în limba română. Din păcate, școala de la Timișoara nu s-a mai deschis. Datorită situației politice din acea vreme cursurile vor începe în luna februarie a anului 1823, cu 68 de elevi. În perioada decembrie 1822 – februarie 1823, la sugestia episcopului Iosif Putnic, elevii vor fi încredințați învățătorului și diaconului *Simeon Sofroniu*,

profesor de *cântare și tipic bisericesc*, care avea misiunea ca până la sosirea celor doi profesori să țină ore de „cântare și exerciții în cele rituale”. Primii dascăli ai Institutului sunt aleși din rândul celor mai distinși clerici ai timpului, printre care amintim pe protopopul Gavril Raț (1822-1835), Gherasim Raț (a studiat teologie la Viena și avea să fie episcop al Aradului între 1835 și 1850), și Gavril Giulani (1822-1835 – cu studii universitare la Pesta, viitor protopop de Buteni). Trebuie menționat că protopopul Gavril Raț va deține și funcția administrativă de director al Institutului pe toată perioada activității sale la catedra școlii de teologie.

În anul 1825 se obține ridicarea studiilor teologice la trei ani, astfel că școala clericală din Arad devine primul institut teologic românesc din spațiul transilvănean cu trei ani de studiu. În 26 februarie 1840 se întemeiază biblioteca institutului, iar în 1844 ia ființă prima fundație din istoria institutului, *Fundația Patrichie Popescu*, în scopul administrării bibliotecii. În anul școlar 1867-1868 apare în arealul cultural arădean *Societatea de lectură a teologilor români*, condusă de tânărul ieromonah și profesor Miron Romanul, viitor ierarh al bisericii transilvănene. În 1869 această societate inițiază editarea revistei *Speranța*, al cărei prim număr va apărea la data 1/13 februarie, cu o activitate neîntreruptă de aproape trei ani, fiind prima publicație periodică românească din Arad.

Pentru teologia arădeană anul 1876 marchează începutul unei perioade deosebite din istoria și devenirea Institutului Teologic, cu multiple realizări și afirmări. Sinodul eparhial, dând curs unor propuneri mai vechi și luând în considerare noul context generat de urcarea pe tronul episcopal al Aradului a ierarhului Ioan Mețianu (1875-1898), decide unificarea celor două școli centrale ale eparhiei, astfel că la începutul anului școlar 1876-1877 se deschide noul Institut Teologic-Pedagogic, cu două secții: pedagogică și teologică, având o singură conducere administrativă și un corp didactic comun. În urma unei mobilizări generale coordonate de noul episcop, în toamna anului 1876 se reușește deschiderea clădirii din dreapta Catedralei Vechi, unde era destinat spațiu pentru cele două instituții școlare. În ziua de 8 septembrie 1885 se inaugurează o nouă clădire care va fi pusă la dispoziția Institutului Teologic-Pedagogic, clădire cunoscută în perioada respectivă sub numele de *Palatul Seminarial* sau *Institutul Diecezan*.

În 1912, la aniversarea a 90 de ani de existență a institutului, au avut loc manifestări și serbări ce au impresionat întreaga audiență, iar Roman

Ciorogariu, directorul institutului, a rostit un discurs impresionat. Datorită evenimentelor ce au avut loc la 1 Decembrie 1918, când cele trei principate se unesc sub același steag românesc, institutul avea să trăiască mare le moment pe care și-l dorea încă de la înființarea lui, pentru că profesorii au insuflat în conștiința tinerilor absolvenți dragostea față de limba și cultura românească, pe lângă dragostea față de Dumnezeu și de valorile morale. În 1922, la împlinirea a 100 de ani de la înființarea Institutului Teologic, în rectorul și profesorul Teodor Botiș tipărește monumentală monografie a Institutului și Preparandiei, neegalată până astăzi: *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad* (Arad, 1922, 744 de pagini). În anul 1927 Institutul Teologic arădean este ridicat la rangul de academie, cu patru ani de studiu. Începe astfel o perioadă frumoasă din istoria învățământului teologic arădean și care va ține până în 1948. În această perioadă, la Academia Teologică arădeană s-a format un corp profesoral solid, bine pregătit și implicat în dezvoltarea teologiei ortodoxe române.

Anul 1948 reprezintă sfârșitul învățământului teologic din Arad. După 126 de ani de existență, tradiția teologică arădeană este desființată de noul regim totalitar comunist. În luna decembrie a acestui an Academia Teologică din Arad, ca de altfel majoritatea academiilor teologice din țară, își încheie activitatea până după căderea dictaturii comuniste în anul 1889. Tradiția teologică din Arad continuă însă prin Centrul de îndrumare a clerului, aflat sub tutela Institutului Teologic de grad universitar din Cluj, până în anul 1952, cursurile desfășurându-se chiar în clădirea Academiei. După căderea comunismului în decembrie 1989, prin grija Înaltpreasfințitului Arhiepiscop dr. Timotei Sevciciu, în anul 1991 se reînființează la Arad facultatea de teologie ortodoxă, continuându-se tradiția învățământului teologic arădean, facultatea funcționând în cadrul Universității de Stat Aurel Vlaicu din Arad.

Seminarul Teologic Liceal Ortodox Arad. După evenimentele din decembrie 1989 biserica a putut să se manifeste public în toate sectoarele ei de activitate, astfel că după anul 1990 au început să ia ființă noi licee și seminarii teologice finanțate de stat, fie monahale, fie laice. În Arad ia ființă în toamna anului 1994 o nouă instituție de învățământ liceal confesional, care avea să pregătească preoți, profesori de religie și cântăreți bisericești pentru parohiile din Episcopia Aradului și Hunedoarei de la acea vreme. Cu

acest liceu se reia tradiția teologică din Arad, care a fost oprită în anul 1948 prin desființarea Academiei Teologice, fostul Institut Teologic Diecezan.

Această școală teologică urma o tradiție adânc înrădăcinată în cetatea Aradului încă din veacul al XIX-lea când, în 1812, s-a înființat *Preparandia*, prima școală pedagogică românească, printre profesorii ei numărându-se preotul Dimitrie Țichindeal și Constantin Diaconovici Loga, marii cărturari de mai târziu. Înființarea la Arad a celei dintâi școli în limba română pentru pregătirea învățătorilor și a preoților a însemnat ridicarea Aradului la statutul de centru cultural.

Aradul avea totuși un antecedent în direcția învățământului bisericesc: prin strădania episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), s-a „... deschis în anul 1760, la reședința sa de la Mănăstirea Arad-Gai, o școală teologică ortodoxă frecventată de candidați proveniți din întreg Ardealul și chiar din Maramureș, ambele zone fiind confruntate cu virulența propagării uniatismului de către autoritățile habsburgice”. Școala aceasta nu a avut longevitate, fiind nevoită să-și înceteze existența datorită greutăților de tot felul la care a fost expusă.

Asemenea cursuri pregătitoare pentru candidații la preoție existau și în alte părți ale Banatului. Astfel, și la centrele eparhiale s-au organizat cursuri de pregătire din care s-au dezvoltat mai apoi școlile clericale și preparandiile. Aceste școli au crescut generații de „... muncitori fără nume, cărturari însuflețiți, preoți cucernici și dascăli smeriți... ”.

Istoria Școlii Pedagogice de la Arad dovedește că ea nu a fost o școală regională sau locală, ci a fost de la început o școală națională prin excelență. În jurul acestei instituții de învățământ s-au grupat intelectualii români ai vremii, pentru că profesorii au fost autentici promotori ai spiritului românesc. Printre primii profesori s-au numărat preotul Dimitrie Țichindeal – seniorul catehet, primul director al școlii, Constantin Diaconovici Loga – profesor de gramatică și epistolografie, dr. Iosif Iorgovici – profesor de matematică, fizică și filozofie, și Ioan Mihuț – profesor de pedagogie și istorie. Fără îndoială, Preparandia din Arad, devenită din 1878 institut pedagogic-teologic în urma unirii ei cu Seminarul Teologic Ortodox Român din Arad, s-a afirmat nu doar ca o instituție școlară ce s-a remarcat la nivel național și sprijinitoare activă a oricărei inițiative culturale românești, ci și ca o instituție de formare continuă a corpului didactic românesc din Episcopia Aradului.

Părintele Dimitrie Țichindeal avea să scrie în volumul *Arătare* (1813), că viitorul școlii e un internat, un seminar teologic, o academie teologică.

Începând cu anii 1927-1928, în timpul păstoririi episcopului dr. Grigorie Comșa, prin hotărârea nr. 60/1927 a Adunării Eparhiale, Institutul Teologic din Arad este ridicat la rangul de academie teologică, reorganizându-se cu patru ani de studii. Din păcate, în anul 1948 regimul comunist a desființat acest venerabil așezământ de credință, cultură și spiritualitate creștină ortodoxă românească.

După 1989, ca urmare a inițiativei Episcopiei Aradului și prin purtarea de grijă și intervenția personală a Preasfințitul părinte episcop dr. Timotei Sevcicu, actualmente Arhiepiscop al Aradului, și a colaboratorilor săi apropiați, mai cu seamă Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa de lucru din 13 ianuarie 1994 a aprobat înființarea Seminarului Teologic Liceal Ortodox din Arad, pentru ca mai apoi, ca urmare a prevederilor legale referitoare la înființarea unei noi școli, să fie primită și aprobarea din parte Ministerului Învățământului de atunci, precum și din partea Secretariatului de Stat pentru Culte.

Pentru că nu exista o clădire adecvată pentru desfășurarea cursurilor teologice, Episcopia Aradului a apelat la bunăvoința autorităților școlare arădene, care au hotărât ca seminarul să-și desfășoare activitatea, cel puțin în primul an de proces didactic, în clădirea Liceului Pedagogic Dimitrie Țichindeal, așa cum s-a și întâmplat în primul an școlar de existență a seminarului, 1994-1995.

Pentru predarea disciplinelor prevăzute în planul cadru de învățământ specific pentru o școală teologică Episcopia Aradului a numit ca profesori ai disciplinelor teologice o seamă de preoți de marcă din cuprinsul Eparhiei Aradului, care aveau ca principală misiune predarea materiilor teologice proprii învățământului teologic ortodox, urmând ca disciplinele din celelalte arii curriculare să fie predate de merituoșii profesori ai Liceului Pedagogic. Clădirea actuală în care funcționează actualul Liceu Teologic a fost construită între anii 1884-1885 de Episcopia Aradului, din inițiativa episcopului Ioan Mețianu, prin subscripția publică a credincioșilor ortodocși din acest oraș, urmând ca aici să își desfășoare activitatea Institutul Teologic Diecezan, viitoarea Academie Teologică, care a fost prima instituție teologică de grad universitar din țara noastră, instituție de învățământ a cărei existență avea să fie închisă brutal de puterea comunistă în anul 1948. În prezent Liceul Teologic Ortodox din Arad funcționează cu patru clase, câte una pe fiecare an de curs, având cadre didactice specializate, atât clerici cât și laici.

Episcopi ortodocși ai Aradului

Episcopi ortodocși sârbi

Isaia Diacovici (1706-1708), Ioanichie Martinovici (1710-1721), Sofronie Ravanicianin (1722-1726), Vichentie Ioanovici (1726-1731), Isaia Antonovici (1731-1748), Pavel Nenadovici (1748-1749), Sinesie Jivanovici (1751-1768), Pahomie Cnezevici (1770-1783), Petru Petrovici (1783-1786), Pavel Avacumovici (1786-1815).

Episcopi ortodocși români

Nestor Ioanovici (1829-1830), Gherasim Raț (1835-1850), Procopie Ivașcovici (1853-1873), Miron Romanul (1873-1874), Ioan Mețianu (1874-1898), Iosif Ioan Goldiș (1899-1902), Ioan Ignatie Papp (1903-1925), Grigorie Comșa (1925-1935), Andrei Magieru (1936-1960), Nicolae Corneanu (1960-1962), Teoctist Arăpașu (1962-1973), Visarion Aștileanu (1973-1984), Timotei Seviciu (1984-2009).

Arhiepiscopi ortodocși ai Aradului

Timotei Seviciu (2009 – prezent).

Bibliografie

Basa, Gabriel Valeriu, *Facultatea de Teologie Ortodoxă Ilarion V. Felea din Arad. Cronică peste timp și în actualitate*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2016.

Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, 1922.

Ciorogariu, Roman, *Zile trăite*, Oradea 1926.

Krizner, Paul, *Biserica Ortodoxă arădeană în evenimentele de la 1848-1849. Vlădica Gherasim Raț (1835-1850)*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 419-428.

Krizner, Paul, *Biserici arădene până în anul 1948*, în Doru Sinaci, *Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 349-366.

Krizner, Paul, *Episcopia Aradului și rolul acesteia la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, în Doru Sinaci, *Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 328-336.

Krizner, Paul, *Figuri de preoți arădeni în temnițele comuniste*, în Doru Sinaci, *Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 337-347.

Krizner, Paul, *Însemnări inedite despre Episcopul Marii Uniri Ioan Ignatie Papp (1903-1925)*, în *Analele Aradului*, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 617-623.

Krizner, Paul, *Preoții ortodocși din Episcopia Aradului prizoniți sau omorâți în timpul Revoluției de la 1848-1849*, în *Analele Aradului*, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 294-303.

Lițiu, Gheorghe, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani ai calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1948.

Lițiu, Gheorghe, *Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925)*, în revista *Mitropolia Banatului*, an XIX, 1969, nr. 1-3.

Lițiu, Gheorghe, *Începuturile catedralei din Arad*, în revista *Mitropolia Banatului*, XXVIII, nr. 1-3/1968, pp. 84-94.

Mladin, Simion, *Catedrala Arhiepiscopală din Arad*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2018.

Pantea, Maria Alexandra, *Preoți și învățători români din Protopopiatul Aradului (1812-1918)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pantea, Maria Alexandra, *Medalioane ale preoților și învățătorilor din Protopopiatul Român Ortodox Arad, 1812-1918*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017.

Pantea, Maria Alexandra, *Episcopia arădeană în toamna anului 1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 342-348.

Vesa, Pavel, *Învățămintul teologic din Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013.

Vesa, Pavel, *Învățămintul Teologic din Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013.

Biserica reformată din Arad

Horia Truță

Primele familii reformate s-au stabilit în Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Keresztesy Pál a pus bazele primului nucleu al comunității. În anul 1800 trăiau în Arad peste 400 de credincioși calvini declarați, majoritatea fiind de etnie maghiară. În anul 1829, prin amenajarea unei capele pe strada Lucian Blaga, pastorul Csernatonî Vajda Péter a întemeiat prima parohie reformată din Arad. În 1839 comunitatea reformată a cumpărat un teren în apropierea străzii Mihai Eminescu, teren pe care se afla o clădire în care a funcționat până în 1847 școala confesională calvină; în apropierea acelei clădiri a fost ridicată în 1842 casa parohială. După demolarea școlii, a fost construită în perioada 1847-1852 biserica reformată, la bifurcarea străzii Mihai Eminescu cu strada Jean Calvin (fostă Vârful cu Dor), după un proiect al arhitectului austriac Ioseph Hoffer. În 1852 au fost montate 2 clopote, iar în 1860 a fost instalată orga, înlocuită cu una nouă în 1890. În anul 1891 clopotele bisericii reformate din Arad anunțau celebrarea căsătoriei tânărului ofițer de marină Miklos Horthy, viitorul guvernator al Ungariei fasciste, cu fiica mezină a baronului János Purgly din Șofronea.

La sfârșitul secolului al XIX-lea au fost executate primele reparații ale clădirii, iar în turn a fost urcat cel de-al treilea clopot, turnat în atelierele Honig din Arad. În 1922, după proiectul arhitectului Szántay Lajos, spațiul interior al bisericii a fost extins cu o sală de rugăciune, deasupra căreia a fost așezat corul și orga. În anul 1938 au fost ridicate câteva încăperi administrative, obținându-se forma unitară de azi a Bisericii Reformate din Arad-centru. Din 1829 până azi au slujit aici 12 pastori, numărul enoriașilor fiind în prezent de aproape 1.400.

Bibliografie

Medeleanu, Horia, *Aradul în secolul al XVIII-lea, pe baza conscripției străzilor din anul 1783*, în Ziridava, XIV, Arad, 1982.

Truță, Horia, *Strada Mihai Eminescu (Herren gasse, Ferenc Deak ut.)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 444-465.

Truță, Horia; Demșea, Dan; *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din Județul Arad*, Editura Nigredo, Arad, 2008.

Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste din Arad

dr. Sorin Ignat

În prezent, Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste din Arad (CBCBA), face parte din cele 14 Comunități teritoriale românești (Arad, Bacău, Brăila, București, Caraș-Severin, Cluj, Constanța, Hunedoara, Oltenia, Oradea, Sibiu, Suceava, Timișoara, Valea Crișului Alb), care sunt parte a Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România (UBCBCR). În cadrul UBCBR există și Comunitatea Bisericilor Creștine Maghiare. Pe teritoriul județului Arad funcționează două comunități baptiste: CBCB Arad și Comunitatea Bisericilor Creștine din Valea Crișului Alb.

Comunitatea Creștină Baptistă din Arad este cea mai veche comunitate baptistă; a fost înființată oficial în anul 1906, dar a funcționat sub Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din Ungaria, întrucât în perioada 1868-1918 Transilvania a fost încorporată părții maghiare a Imperiului Austro-Ungar. *Legile politico-bisericești* din Ungaria anilor 1894-1895 reprezintă numele consacrat pentru cele cinci articole care au modificat și completat legile cu privire la confesiuni adoptate în secolul al XIX-lea. În baza articolelor 7-9 din *Legea XLIII* care a fost publicată în *Buletinul Oficial* din 26 noiembrie 1895 s-a înființat oficial, în anul 1905, Uniunea Bapțiștilor din Ungaria, cu sediul la Budapesta. În 23-24 mai 1906 s-a organizat o adunare generală la Curtici, la care au participat aproximativ 250 de persoane. Delegații au reprezentat bisericile Arad Șega, Arad Pârneava, Agriș, Beregsău (Banat), Seceani (Banat), Cicir, Felnac, Păuliș, Pecica, Nădlac, Seleuș, Sintea, Nădab, Șiria, Pâncota, Radna, Arad-Micălaca, Pilu Mare, Vârșand, Otlaca (Grăniceri), Chitihaz, Covăsânț, și musafiri din Cermei, Șomoșcheș și Tauț. În cadrul adunării s-au stabilit hotarele comunității și au fost propuși noi evangheliști și diaconi pentru bisericile care formau comunitatea. Aceștia au fost Erdösi Emeric, Gheorghe Vârșândan, Ristea Igrișan și Todor Clepea. Tot în cadrul acestei ședințe l-au ales ca președinte al Comunității Baptiste de Curtici, cu unanimitate de voturi, pe Imre Erdösi, ca secretar pe Mihai Brumar și secretar adjunct pe Szücs Ádám din Cermei. Dintre conducătorii acestei comunități sunt amintiți Radu Tașcă (1919), și Mihai Munteanu. Sediul acestei comunități a creștinilor bapțiști români din Ungaria a fost la Curtici și a supraviețuit până după Marea Unire din 1918.

După Unirea Transilvaniei cu Regatul României la 1 Decembrie 1918, bapțiștii români au sprijinit procesul unității organizându-se și ei într-o Uniune a Bisericilor Baptiste din România, iar vechea Comunitate a Bapțiștilor din Arad s-a reorganizat în anul 1922. La 19 iulie 1922 a avut loc Adunarea Generală de constituire a comunității, iar la 29 iulie 1922 s-a primit acordul de funcționare din partea Primăriei Arad. Aceasta a funcționat până în anul 1932 când, în urma scindării Cultului Baptist, comunitatea a fost împărțită în 10 comunități mici: Curtici, Socodor, Pârneava și jur, Buteni, Chișineu Criș (maghiară), Șiria, Covăsînț, Arad (maghiară), Arad – Calea Bihorului 1. După unele surse, și la Seleuș a funcționat o astfel de comunitate. Unele erau afiliate la uniunea cu sediul la Curtici, județul Arad, iar altele la uniunea cu sediul la București. Cele două uniuni s-au reunit după 3 ani, în 1935, însă procesul de reunire a celor 10 comunități a durat 15 ani, finalizându-se abia în 1950. Tot în perioada comunităților mici a avut loc și desființarea confesiunii baptiste în perioada antonesciană (1942-1944), comunitatea fiind reorganizată în 27 ianuarie 1945.

În anul 1961, în cadrul unei reforme administrative a României începută la finalul lui 1960, comunitatea este desființată și alipită C.C.B. din Timișoara până în 1975, când revine la Arad. Sediile CBCB din Arad au fost la Curtici (1906-1922), apoi în Arad, Strada Blanduziei nr. 4 (1922-1929), Strada Bihor nr. 13 (1929-1977), Strada Bușteni nr. 20-22 (1977-1992), și Mărășești, nr. 24 (prezent).

Președinții Comunității au fost Ioan Popa (1922-1931), Ioan Ungureanu (1931-1932), Alexa Popovici (1944-1951), Teodor Tamaș (1951-1952, când demisionează), Ilie Dudău (1952-1966-inclusiv al CBCB Timișoara), Traian Grec (1975-1980 și 1988-1991), Mihai Chiu (1980-1984), Sima Handra (președinte girant, 1984-1985), Vasile Mureșan (1986-1987), Viorel Iuga (1991-1999), Ioan Zaharia (1999-2007), Romică Iuga (2007-2015), și Sorin Claudiu Ignat (2015 – prezent); secretari al CBCB Arad: Ioan Truță (1975-1986), Petru Bozian (din 1986 – prezent). Între 1988 și 1991, Traian Grec a cumulat funcția de președinte al CBCB cu aceea de președinte al Uniunii Baptiste din România. Din 2015, dr. Viorel Iuga, pastor al bisericii creștine baptiste *Speranța* din Arad, este președinte al Uniunii Baptiste din România.

Câteva realizări de excepție în cadrul Comunității Creștine Baptiste din Arad sunt: înființarea Seminarului Teologic Baptist de la Buteni în 1921, care

abia mai apoi a fost mutat la București, organizarea Congresului Baptist Est-European din 1930 în clădirea Teatrului din Arad și a Congresului Cultului Baptist din 1945 în Palatul Cultural din Arad. Un alt eveniment remarcabil organizat la Arad în 1985 a fost primirea vizitei lui Billy Graham în cadrul Bisericii Creștine Baptiste *Speranța* din Arad.

Liceul Teologic Baptist *Alexa Popovici* din Arad, înființat în 1990, are învățământ primar și gimnazial, aparține CBCB din Arad. Din 1990, directori ai liceului au fost profesorii Ioan Rediș, Emilia Pop și Ovidiu Mihăieș. Tot în domeniul educației, în perioada 1993-2005 a funcționat și Școala Postliceală Sanitară Baptistă din Arad.

În anul 2015 erau 118 biserici aparținătoare CBCB Arad și 56 de pastori și misionari.

În timp, în orașul și în județul Arad s-a scris o literatură teologică și istorică baptistă demnă a fi amintită. Menționăm în acest sens *Armonia universală* scrisă de V. Moisescu, publicată în 1947 cu ajutorul lui I. Botaș din Siria; Everett Gill, *Bisericile nou testamentale*, tradusă de Ioan Cocuț, tipărită în Arad în 1932; John R. Sampey, *Inima Vechiului Testament*, tradusă de Ioan Cocuț, Editura Speranța, Arad, 1933; George Mladin, *Îndrumător în Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos*, tipografia Lovrov, Arad, 1945; Ioan Cocuț, *Îndrumătorul Societăților Tineretului Baptist*, Arad, 1930; Ioan Cocuț, *Viața lui dr. David Livingstone*, Arad, 1933; Gheorghe Slăv, editor, *Pasiunea credinței și întocmirea ei*, Arad, 1905; Ioan Rusu, *Putere și lumină*, Tipografia Lovrov, Arad, 1940; A. T. Robertson, *Studii în Noul Testament*, traducere Ioan Socaciu, Editura Librăriei Speranța, Arad, 1928.

Prima revistă baptistă, *Adevărul*, a apărut la 1 ianuarie 1900, ca foaie religioasă lunară, redactată de Gheorghe Șimonca și Gheorghe Crișan, fiind tipărită la Editura Comunității Bisericești Baptiste din Curtici. Începând cu anul 1932, în Arad este tipărită revista *Glasul Adevărului*, publicată în fiecare zi de sâmbătă. Revista *Farul Creștin* a fost tipărită la Arad începând cu anul 1933. La finele anului 1941 a fost interzisă de dictatorul Ion Antonescu și nu mai apare până în 1944. În 1948 regimul comunist suspendă revista definitiv. Revista apare din nou din 1990, fiind publicată și în prezent în numere lunare. *Farul Creștin* i-a avut ca directori pe L. L. Sezonov, Ioan Cocuț și Alexa Popovici. Între 1932-1937 este publicată la Arad, ca revistă religioasă și culturală a baptiștilor, *Pacea*, organ oficial al Comunității Baptiste Arad, redactorul revistei fiind Eva Simion.

Bibliografie

Arhiva Bisericii Creștine Baptiste din Curtici, Registru Procese Verbale 1946-1952, Proces-verbal nr. 14 din 13 august 1950.

Ban, Livius, *De la ruină la glorie*, Editura Carmel, Arad, 2004.

Bel, Vasile; Ghioancă, Constantin, *Literatura baptistă de limbă română din perioada 1895-1990*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2017.

Bozian, Petru, *Prezentarea succintă a istoricului Comunității Bisericii Creștine Baptiste din Arad*, <https://www.baptisti-arad.ro/istoric>, accesat în 15 decembrie 2017.

Bunaciu, Ioan, *Istoria Bisericii Baptiste din România*, Editura Făclia, Oradea, 2006.
Afacerea „Evanghelistul” – Vizita lui Billy Graham în România – 1985, editori Denisa Bodeanu, Valentin Vasile, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

Jurcoi, Emanuel, *Granițele timpului: un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Curtici de la începuturi până în 1944*, Iași, 2017.

Popovici, Alexa, *Istoria Bapțiștilor din România 1856-1989*, Editura Făclia, Oradea, 2007.

Revista Farul Mântuirii, nr. 21-22, noiembrie 1930.

Învățământul

dr. Doru Sinaci

În veacul al XVIII-lea se remarcă înmulțirea instituțiilor de învățământ din orașul Arad, precum și creșterea numărului elevilor români în școlile arădene. Numărul insuficient al învățătorilor calificați și numărul mic al manualelor școlare au reprezentat obstacole importante în calea dezvoltării învățământului din Arad în Secolul Luminilor.

În anul 1707, în mănăstirea minoriților din Arad, **călugărul de origine bavareză Camil Nöffrich** deschide prima școală elementară din orașul Arad despre care avem date certe, în care se predă în limba latină. În anul 1745 este adus în mănăstire un bun profesor de latină, susținut financiar din veniturile adunate de călugării cerșetori, punându-se astfel bazele unui gimnaziu inferior.

Școala primară ortodoxă din Arad s-a înființat în anul 1721, ajungând să numere, conform conscripției școlare din 1772, peste 100 de elevi. Este vorba de *cea mai veche școală elementară* în Comitatul Arad (ulterior județ), cu o continuitate neîntreruptă de aproape 3 secole. Câteva decenii mai târziu, la o dată pe care nu o cunoaștem cu precizie, s-a mai înființat o școală elementară ortodoxă în Arad.

Documentele de conscripții aflate în depozitele **Serviciului Județean Arad** al Arhivelor Naționale cuprind o serie de informații și despre localurile școlilor primare din oraș. Cele două școli primare din Arad aveau în 1773 localuri corespunzătoare, susținute de comunitatea urbană și de episcopia ortodoxă. În 1784-1786, la una dintre școli era învățător *Vasile Nicolici*, un dascăl priceput, care predă în limbile română și sârbă la peste 100 de elevi. El propunea în 1786 să se instituie o direcție a școlilor Aradului.

În anul 1789 corespondența școlară trimisă de la Arad era semnată de Franz Milici în calitate de director local.

În anul 1772 cei doi învățători ai școlilor primare din Arad aveau salarii relativ egale: 100, respectiv 90 de florini. Salariile învățătorilor erau asigurate de comunitatea urbană. Dintr-un atestat eliberat în 2 octombrie 1770 de Pahomie Knezevici, episcopul ortodox al Aradului, reiese că învățătorul Ioan Mihailovici se ocupase din 1764 de educația copiilor și dovedise, ca dascăl, erudiție și integritate morală. În Arad a funcționat ca învățător și

Dimitrie Iercovici, care a părăsit orașul în anul 1778. În 1791 erau învățători la școlile primare din Arad Grigore Voinovici și Maxim Iancovici.

Majoritatea dascălilor erau sârbi de origine, însă cunoșteau și limba română, limbă în care și predau disciplinele școlare, și erau susținuți de episcopii sârbi din Arad.

În școlile capitale (*Hauptschule*), așa cum erau școlile primare din orașul Arad, planul de învățământ prevedea studierea în clasa I-a a următoarelor discipline: *religia* – după tabele principale ale catehismului, *învățarea literelor* (a scrierii), *silabisirea* și *citirea*. În clasa a II-a elevii studiau *religie*, *citire*, *aritmetică* (învățau primele 5 operații aritmetice), *caligrafia* (după tabele speciale). În clasa a III-a școlarii parcurgeau disciplinele *religie*, *citire*, *istorie*, *limba germană*, *scrierea corectă*, *caligrafia* (scrierea curentă germană, scrierea de cancelarie și scrierea latină), *aritmetica* (numerele, regula de 3 simplă, fracțiile, regulile asocierii și ale combinațiilor și extragerea rădăcinii pătrate). Din analiza programei școlare se observă trecerea spre un învățământ cu un conținut realist, utilitarist, practic.

În perioada interbelică situația în Arad era mai complexă, deoarece populația maghiară era numeroasă, astfel că din 15 școli, 9 erau cu limba de predare maghiară și numai 3 în limba română; mai existau o școală germană și două israelite. În 1924, din 22 de școli primare 11 erau maghiare și 10 românești. După 1935 situația se schimbă: din 26 de școli de stat, 18 erau românești. Pe lângă acestea erau și 6 școli confesionale romano-catolice, ortodoxe și israelite. Mai existau 13 grădinițe de stat, toate românești, și două confesionale. În 1939 existau în Arad 27 de școli primare de stat, din care 24 românești și alte 5 confesionale.

Învățământul secundar arădean a urmat o evoluție ascendentă în perioada interbelică. Școala *Medie numărul 1 (Iosif Vulcan)*, înființată la 1 septembrie 1919, avea profilul unui gimnaziu cu 4 clase. Ca director a fost numit Victor Băbescu, absolvent al Universității Sorbona. La început erau 7 cadre didactice și 80 de elevi, iar peste 3 ani numărul elevilor ajunge la 260. Școala era renumită pentru celebrul *curs liber de seară*, ținut de profesori renumiți și care se adresa tuturor. În 1928, conform noii legi, școala se transformă în gimnaziu cu 3 clase, iar între 1929 și 1936 funcționează și o secție maghiară. Din 1937 Gimnaziul Iosif Vulcan devine *Gimnaziul comercial*, ca apoi să treacă la *Liceul Comercial de Băieți Arad*.

Organizatorul școlilor secundare arădene a fost eminentul profesor de matematică Vasile Suci, autorul unei tabele de logaritmi cu cinci zecimale; el a fost și ctitorul, în 1922, al Școlii Comerciale din Arad. În rețeaua învățământului secundar de specialitate mai pot fi incluse Școala normală greco-ortodoxă (1812), Școala normală de fete (21 nov. 1920), Școala normală de băieți Titu Maiorescu (21 mai 1923, școală de stat), Liceul Comercial (1936), Liceul Industrial (1936) și Școala de viticultură din Miniș (1881), cea mai veche școală de profil din România. Lipsa acută de cadre didactice a determinat guvernul României să detașeze la Arad profesori secundari din vechiul regat; astfel au ajuns la Arad îndeosebi profesori de limba română, cei care aveau misiunea de a cultiva printre elevi limba română literară. Cele mai cunoscute exemple au fost acelea ale profesorilor de la Liceul de Băieți Moise Nicoară: Alexandru T. Stamatiad, Dimitrie Panaitescu Perpessicius și Alexandru Constantinescu, alături de care mai poate fi menționat Ștefan Ciuceanu, venit de la Colegiul Național din Craiova, fondatorul Școlii Normale de Stat Titu Maiorescu (școală de băieți). O bună parte din profesorii secundari au rămas definitiv la Arad sau în județ, s-au naturalizat, contribuind astfel la organizarea și buna desfășurare a învățământului secundar. Contribuția profesorilor secundari arădeni a fost decisivă în constituirea, la 24 martie 1936, a Federației Societăților Culturale din Arad, organism din care făceau parte *Astra*, *Concordia*, *Institutul Social Banat-Crișana* și *Ateneul Popular Arădean*. Prin federalizare se avea în vedere asigurarea mijloacelor materiale pentru desfășurarea unei activități culturale de mare angajament și de înaltă ținută.

Școala de arte și meserii și, mai apoi, din anul 1936, Liceul industrial, au pregătit specialiști în prelucrarea lemnului și a metalelor, în electrotehnică și în domeniul automobilelor. Produsele elevilor, coordonați de maiștri, au participat cu mare succes la expozițiile-bazar de la București, întrunind aprecierile unanime ale vizitatorilor și ale conducerii Ministerului Instrucțiunii. Alte produse (birouri, dulapuri, grilaje, mașini de gătit etc.), se vindeau direct din școală, procurându-se astfel fonduri pentru auto-gospodărirea instituției. Absolvenții Liceului Industrial Arad, maiștrii și contramaiștrii, au fost deosebit de apreciați în toate întreprinderile industriale, diploma de absolvire a acestei instituții fiind un certificat de garanție a calității profesionale.

În perioada comunistă, în Arad a funcționat un liceu tehnic, *Liceul Hidrologic Arad*, care pregătea tehnicieni specialiști în hidrologie și meteorologie. Liceul, unicul din țară cu acest profil, a fost înființat de regimul comunist și desființat de același regim, prin comasarea sa cu un liceu industrial. Doi dintre absolvenții acestui liceu s-au afirmat la nivel național, dar nu în hidrologie sau meteorologie, ci în muzică: Leo Iorga și Teo Boar, primul ca vocalist iar cel de-al doilea ca vocalist și chitarist, ambii în genurile de muzică pop și rock.

Preparandia din Arad

prof. dr. Doru Bogdan

Dacă orașul Arad și județul omonim ar trebui să-și pună pe blazoane emblema unei școli anume, atunci imaginea ar fi, indiscutabil, aceea a vechii *Preparandii*, azi *Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal*. Diferența *subtilă* dintre *Preparandie* și celelalte școli de același rang din Arad este că în toate celelalte școli Aradul *și-a plămădit mințile luminate*, pe când în *Preparandie*, această veritabilă *fabrică de dascăli*, Aradul *și-a plămădit și și-a șlefuit sufletul*.

Contextul istoric care a generat înființarea Preparandiei

În Europa, Secolul Luminilor, cu întregul său eșafodaj ideologic centrat pe ideile de libertate, dreptate, egalitate și fericire a omului, a dominat veacul al XVIII-lea și primele trei decenii din secolul următor. Această nouă filosofie politică, socială și cultural-pedagogică a cuprins și mințile și inimile unor popoare din cuprinsul Imperiului Habsburgic, între care și ale românilor din părțile Banatului, Crișanei, Aradului și a celor ungurene. Dreptul la luminare, adică la educare prin școală, văzut ca o cale spre fericire a omului și a popoarelor, cuprinsese și mințile celor mai de văză personalități ale Banatului de la sfârșitul de secol al XVIII lea și începutul de secol al XIX-lea, precum Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Ioan Mihuț ș.a. Școala era văzută de toți aceștia și de preoții din eparhia Aradului ca una din instituțiile menite a-i ridica pe românii bănățeni, bihoreni și ungureni din starea de robie socială și intelectuală, de discriminare și umilire în care zăceau de atâtea veacuri. Înșiși monarhii multor entități statale europene au preluat din arsenalul noii filosofii politice idei pe care le-au transferat în noi modalități și căi de gestionare a imperiilor și regatelor în fruntea cărora erau. Asistăm astfel la noi formule reformiste de conducere a statelor, cunoscute sub numele de *absolutism* sau *despotism luminat*, toate cu scopul final de a preveni eventuale explozii social-politice de tipul unor revoluții antimonarhice cu precădere, pe fondul ameliorării unor stări social-economice și spiritual-cultural-școlare. În egală măsură, prin *reformism* (în forma lui *luminată*), capetele încoronate urmăreau să se cultive atașamentul față de tron al tuturor

popoarelor aflate sub coroanele lor, atașament a cărui expresie a fost *cultul bunului monarh*, cult pe care l-au trăit și românii transilvăneni și bănățeni în raport cu tronul imperial de la Viena (formularea *drăguțul împărat* fiind mai mult decât elocventă).

Așadar a fost o coincidență fericită pentru românii acestor locuri că dorința lor de a avea școli cât mai bune, slujite de învățători profesionalizați, în instituții de profil preparandiale, coincidea cu dorința împăratului Francisc I (1792-1835), nepot al lui Iosif al II-lea, de a detensiona stări sociale depistate între românii ortodocși din imperiul său, într-o vreme în care Napoleon I, cu armatele sale contaminate de spiritul revoluției franceze, reprezenta o primejdie și în plan mental-ideologic. Astfel, acest monarh aprobă raportul ce i-a fost înaintat de Ștefan Uroș Nestorovici, tânărul său comisar imperial și inspector al școlilor greco-neunite din imperiu, raport în care se propunea înființarea a trei preparandii: una pentru sârbi, alta pentru români și a treia pentru greci (adică pentru aromânii din Ungaria). În urma inspectării școlilor greco-neunite din imperiu, Nestorovici constata starea mai mult decât jalnică în care se aflau acestea, îndeosebi ale românilor. El socotea că una din cauzele acestei stări era lipsa de învățători bine profesionalizați, formați în școli de profil cum sunt preparandiile. În consecință, a propus ca acest proiect cultural-pedagogic să fie promovat de urgență.

Înființarea Preparandiei – 3/15 noiembrie 1812; inaugurarea festivă

Preparandia se va înființa în Arad în baza aprobării imperiale din septembrie 1812. Împăratul însuși a dispus ca **școala preparandială din Arad** să se deschidă *fără amânare (infailibiter)*, cu data de 3/15 noiembrie. Francisc I era convins că „*Preparandia urma să fie temelie altor instituturi*” (și câtă dreptate a avut monarhul!). Aici, în această apreciere, vedem o mare similitudine cu aprecierea lui Moise Nicoară, marele martir al luptei de emancipare națională de la începutul secolului al XIX-lea, care a spus despre Preparandia din Arad că este „... *rădăcina școlilor românești*”, întrevăzând astfel, precum monarhul austriac, impactul pe care această școală pedagogică îl va avea – și l-a avut cu adevărat în deceniile imediat următoare înființării ei, în dezvoltarea învățământului românesc din Arad, Bihor, Banat și ținuturile **ungurene**.

În baza dispoziției imperiale, *Înalta Școală Pedagoghicească* a nației române din Arad se va deschide festiv în ziua de duminică, 3/15 noiembrie 1812. Locul inaugurării festive a fost biserica românească greco-neunită cu hramul *Sfântul Ioan Botezătorul*, biserică ce se afla pe actualul loc al Colegiului Național Moise Nicoară. Pe lângă notabilitățile orașului și ale comitatului, respectiv pe lângă episcopul sârb al locului, Pavel Avacumovici, au fost prezenți cei patru profesori-părinți fondatori ai preparandiei: Dimitrie Țichindeal (1775-1818), care a fost și seniorul școlii, adică directorul ei, Constantin Diaconovici Loga (1770-1850), Ioan Mihuț (1755-1830), și tânărul de doar 20 de ani dr. Iosif Iorgovici (1792-1820). Evident, de la inaugurarea școlii nu putea lipsi mulțimea românilor. Ei au fost, după mărturisirea lui Țichindeal, în număr de 1.000. Aceasta dovedește că deschiderea acestei școli a însemnat cu adevărat un eveniment ce depășea dimensiunile locale, arădene, fiind receptat de români ca un eveniment de dimensiuni naționale.

Luni, 4/16 noiembrie 1812, într-o clădire mică, plină de igrasie, insalubră și total inadecvată pentru misiunea unei astfel de școli, **clădire aflată în proprietatea căpitanului Sava Arsici** – primarul de atunci al orașului, aflată pe strada Căprioarei (azi str. Preparandiei nr. 15 – și nu 13, cum în mod greșit s-a acreditat de ani buni), au început cursurile, adică activitatea didactică instructiv-educativă a celor patru profesori și 78 de elevi, majoritatea fii de plugari/economi veniți din fostele comitate ale Aradului, Timișului, Caraș Severinului, Torontalului, Bihorului mai târziu și Bichiș, Cenad, Ciongrad (aceste trei comitate mai sunt denumite și *ținuturi* sau *părți ungurene*). În pofida condițiilor mizere în care și-au început activitatea, **cei patru dascăli preparandiali, stăpâniți de înalta misiune națională pe care și-au asumat-o** – aceea de a-i **forma pe adevărații îndrumători și conducători spirituali ai poporului român**, au transformat acea insalubră clădire într-un veritabil *palat al luminilor românești*, un *palat al școlii românești*. Toți dascălii *Preparandiei* au împărtășit viziunea lui Țichindeal despre școală: „*Multe veacuri au trecut și așa școală românul nu a avut!*”. Iată ce standard i-a conferit întâiul ei director! *Preparandia* trebuia să fie o școală unicat în destinul cultural-pedagogic românesc și să se impună cu acest statut, iar această exigență formulată de primul ei director se va și împlini, rămânând una din însușirile ei identitare fundamentale de-a lungul întregii sale existențe biseculare.

A fost ales Aradul ca loc pentru „... cea mai înaltă școală de nivel mediu din vestul Transilvaniei” (apreciere a prof. univ. dr. Nicolae Bocșan), din mai multe considerente. Cel mai important este că în Arad era sediul episcopiei greco-neune sârbe, sub a cărei dominație erau românii ortodocși din această zonă. În viziunea înaltelor autorități ecleziastice sârbe, respectiv a mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, așezarea unei astfel de școli în inima Episcopiei Aradului era o dovadă în plus de exercitare a unui control mai de aproape asupra instituției care urma să crească și pe viitorii „deșteptători ai națiunii române” și care, în linia profesorilor lor, ar fi putut să se abată de la rigorile impuse de statutul de subordonare a nației române ortodoxe față de autoritatea ecleziastică sârbă. Era foarte important așadar ca școala preparandială să fie cât mai aproape de controlul ierarhic episcopal, spre a se putea interveni cât mai prompt și mai eficient, conform cu interesele clericale de la Carloviț, atunci, când era cazul. Se știe că mitropolitul sârb avea reticențe față de înființarea preparandiilor, pe care le considera instrumente folosite de curtea de la Viena pentru expansiunea catolicismului, deci a unirii religioase a ortodocșilor, a celor români în special, unire *sub pulpana papei* desigur. Prezența unui număr relativ mare de școli românești ortodoxe în spațiul fostei eparhii a Aradului, însă lipsite de cadre didactice profesionalizate, precum și viețuirea unei mase compacte de români ortodocși în acest areal eparhial, au fost alte determinații care au stat la baza deciziei de amplasare a preparandiei la Arad și nu în altă parte.

Statutul școlii și durata cursurilor

Statutul acestei școli a fost conferit de faptul că toate disciplinele de studiu se predau în limba română; astfel, Preparandia a devenit și s-a impus în istoria învățământului românesc ca cea dintâi școală pedagogică românească din țara noastră și între puținele de acest gen din spațiul fostei monarhii habsburgice. Prin aceasta se confirmă și se definește caracterul românesc al acestei școli pedagogice de la Arad. Menționăm că școala aceasta a traversat momente de răscruce existențială, fiind supusă unor tentative de sârbizare sau politici de maghiarizare, mai cu seamă după 1867, respectiv după 1907, tristul an al adoptării și promovării legii contelui Appony. Cu destoinicie, curaj, intransigență, naționalism autentic și putere de sacrificiu, caracteristici preluate de la întemeietori, cu

precădere de la energicul, devotatul și demnul senior Țichindeal, și de la generația marilor dascăli Alexandru Gavra, Atanasie Șandor, Petru Pipoș, Teodor Ceonța, Roman Ciorogariu, Ioan Petran, Vasile Mangra, profesorii Preparandiei au reușit să apere această școală de ingerințele unor politici străine, care urmăreau să devieze școala de la menirea ei istorică. Astfel, s-a reușit prezervarea caracterului românesc și confesional al școlii. Școala Pedagogică de la Arad a rămas cu adevărat românească atât ca limbă de predare, cât mai ales ca suflet. Cât adevăr a putut rosti la vremea sa preotul profesor Roman Ciorogariu, cel care timp de 17 ani, între 1901-1917, a fost și director al Preparandiei: „*Nu a fost savantă această școală, dar a fost mult suflet românesc în ea*”. Pentru intransigența și fervoarea cu care se cultivau valorile naționale, conștiința solidarității naționale românești pe deasupra oricăror clivaje de ordin teritorial sau confesional și idealul de unitate politico-statală pe care Țichindeal, cu mult spirit vizionar, le propovăduia cu credință mare, în anii 1830 autoritățile ecleziastice de la Carloviț voiau să transfere preparandia lângă ochii mitropolitului sârb Stratimirovici, spre a-i putea anihila astfel complet tendințele naționale românești.

Încă de la înființare, Școala Pedagogică din Arad a fost denumită *a națiunii valahice*, adică a națiunii române de rit răsăritean, deci nu a fost concepută ca o școală locală, regională, ci ca o școală *națională* – și așa a și rămas pe toată durata existenței ei. Acest lucru a fost confirmat de idealurile pe care ea le-a slujit cu devotament neșămbat peste două veacuri, dar și de „bazinul geografic” din care au provenit elevii ei: dacă inițial, până în jurul anilor 1860, aria de absorbție a elevilor era formată din fostele comitate Arad, Timiș, Torontal, Bihor, Bichiș, Cenad și Ciongrad, treptat ea se extinde în mai toate comitatele din Transilvania. În perioada interbelică și de după 1940, între elevii Școlii Normale din Arad, conform matricolelor școlii, se află tineri și tinere din Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia, chiar și Basarabia.

Între anii 1812-1869 Preparandia a fost asimilată unui colegiu regal de stat, aflat sub patronajul Episcopiei Aradului. Din anul 1869, odată cu adoptarea Statului Organic Șagunian al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, Preparandia a trecut efectiv sub patronajul total al bisericii, respectiv al Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, devenind efectiv o școală confesională de nivel mediu.

Din anul 1876 statutul ei se schimbă, întrucât prin măsura înțeleaptă promovată de Ioan Mețianu, ctitor instituțional cum altul nu a mai fost în Dieceza Aradului, ierarh de mare autoritate spirituală, Preparandia fuzionează cu Înalta Școală Clericală din Arad – și apare o nouă entitate instituțională: *Institutul Pedagogic-Teologic din Arad*. Noua instituție avea două secții: secția pedagogică și secția teologică. Ambele secțiuni aveau o singură direcțiune și profesori comuni. Și din punct de vedere economic-financiar, și din punct de vedere pedagogic-profesional, noua instituție a avut de câștigat: elevii, fie ei la *pedagogie*, fie ei la *teologie*, beneficiau de cele mai excelente cadre didactice ale vremii, atât ca pregătire profesional-pedagogică cât și ca ținută morală și patriotic-naționalistă. Unii dintre dascăli erau doriți chiar în învățământul universitar din București, precum a fost cazul profesorului dr. Petru Pipoș, solicitat la București, la Universitate, de însuși Titu Maiorescu. Institutul rămâne în această structură până în 1927, când secția pedagogică, devenită *școală normală confesională*, se va uni cu *Școala Normală de Stat* înființată în 1923. În urma acestei fuziuni apare pe 14 aprilie 1927 o nouă școală: *Școala Normală de Băieți Dimitrie Țichindeal*. Au fost și tentative de a i se atribui noii școli alte nume – al lui Titu Maiorescu sau al ilustrului istoric Nicolae Iorga; a biruit în cele din urmă numele lui Dimitrie Țichindeal, părintele ei fondator, adevărat apostol național, pe care românii arădeni îl prețuiau nespus.

Din păcate, în al nouălea deceniu al veacului al XX-lea s-a încercat transformarea acestei vechi școli pedagogice în liceu industrial. Era atunci ambiția de a înființa cât mai multe licee industriale care să alimenteze economia cu specialiști. Datorită dibăciei și patriotismului liderilor comuniști arădeni din acei ani (conducerea Inspectoratului Școlar Județean și cea a Ministerul Învățământului), și nu în ultimului rând datorită luptei tenace dusă de admirabilii și curajoșii directori ai școlii din acea vreme – prof. Nicolae Roșuț și prof. Melania Popa, s-a revenit discret la profilul pedagogic, astfel încât la momentul Revoluției din Decembrie 1989 școala lui Țichindeal avea o clasă cu profil pedagogic – învățători, care vor finaliza în vara lui 1990. Acestor demersuri de desființare a *Preparandiei* li se asociază și cele ale unor miniștri ai învățământului din perioada postdecembristă, precum Liviu Maior, Andrei Marga, Mircea Hărdău, Daniel Funeriu, care și ei și-au propus să promoveze, alții chiar au promovat, politici de desființare a liceelor pedagogice și a școlilor normale. Singurul ministru care, în mai multe rânduri, a avut curajul să reabiliteze liceele pedagogice reînființând

aceste falnice școli românești a fost prof. univ. dr. Ecaterina Andronescu, secondată de secretarul de stat prof. dr. Vasile Molan.

Durata cursurilor școlare la *Preparandia* a fost de 15 luni între anii 1812-1815. În acest timp au absolvit patru promoții de învățători. De la sfârșitul anului școlar 1815/1816 până în 1876 durata de studii a fost de 2 ani. În urma fuzionării celor două școli, *Preparandia* și *Teologia*, durata cursurilor se ridică la 3 ani, așa cum o avea și *Institutul Teologic*. Din anul 1894 durata crește la 4 ani, pentru ca în perioada regimului comunist, pentru o mică perioadă, să se ridice la 6 ani, ultimul, al VI-lea, ca an de practică pedagogică continuă. După acel an elevii susțineau *examenul de stat*, care finaliza studiile. Tot în aceeași eră comunistă, între anii 1965-1978, durata cursurilor școlare era de 5 ani, durată extinsă pentru o vreme și după 1989, până în anul 2000. După această perioadă, din motive prevalent financiare, durata s-a redus la 4 ani, măsură care a afectat calitatea pregătirii, îndeosebi a celei practice.

Denumirile școlii în cei peste 200 de ani de existență

Studiul documentelor școlare și a literaturii edite referitoare la istoria acestei însemnate școli evidențiază o mulțime de denumiri pe care *Preparandia* din Arad le-a purtat cu demnitate de-a lungul existenței sale. Prezentăm mai jos câteva dintre denumirile școlii, de la 1812 și până în 2018.

Școala Preparandială – 9 februarie 1811;

Regii Instituti Preparandorum Valachici (Institutul regal școlar preparandial valah) – aceasta a fost inscripția scrisă pe sigiliul vechi al școlii la care a făcut trimitere Roman Ciorogariu, directorul școlii, în cuvântul său festiv prilejuit de sărbătorirea centenarului școlii în 15 nov. 1912;

Institutul Pedagogicesc din Arad / Școala Preparandă -1813;

Școala Preparandă Pedagogicească Națională – 1841;

Institutul Pedagogic Greco-Ortodox din Arad – 1869;

Institutul Pedagogic Teologic Ortodox Român din Arad – 1876;

Școala Normală Confesională Română din Arad – 1920;

Școala Normală Dimitrie Țichindeal Arad – martie 1931;

Școala Pedagogică de băieți – 1949, 14 mai;

Școala Pedagogică Mixtă nr.1 – 1954-1955;

Liceul Pedagogic Arad – începând cu anul școlar 1966-1967;

Școala Normală Dimitrie Țichindeal;

Liceul Pedagogic Dimitrie Țichindeal Arad – din anul 1999;
Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal Arad – din anul 2013, după sărbătorirea bicentenarului școlii la 15 nov. 2012.

Principalele locuri în care a funcționat Preparandia

Așa cum am menționat mai sus, primul local în care a funcționat Preparandia, cel în care și-a inaugurat activitatea, a fost cel care astăzi se mai păstrează, evident că nu în forma din 1812, pe strada Preparandiei nr. 15. Al doilea local este cel din dreapta actualei biserici catedrale ortodoxe române vechi din Piața Catedralei, pe colț cu Strada Mețianu. La nivel parterului funcționa împreună cu Institutul Teologic Ortodox Român, cu care a fuzionat în 1876. Clădirea a fost construită la insistențele ierarhului Ioan Mețianu, **iarlădirea cea veche a fost amenajată într-un alumneu** (internat pentru pedagogiști).

Al treilea local pentru ambele instituturi a fost, începând din anul 1886, Palatul Seminarial, construit în doar 2 ani, tot datorită aceluiași harnic episcop Ioan Mețianu. Beneficiind și de ajutorul baronesei Ifigenia Sina, macedoromână care, la insistențele înaltului ierarh, a cedat terenul pe care îl avea în Arad, acesta a reușit, printr-o mobilizare fantastică, să impulsioneze ridicarea superbului palat dedicat unei școli românești în doar doi ani: 1883-1885. A patra amplasare a fost la Pavilioanele aviației de la Gai, unde funcționa Școala Normală de Stat înființată în anul 1923 sub conducerea profesorului de istorie Ștefan Ciuceanu, venit de la Liceul Carol I din Craiova cu aprobarea guvernului liberal Brătianu.

Ultima amplasare este cea în care se află și astăzi: clădirea de pe Bulevardul General Ion Dragalina nr. 5-7, în care funcționează din toamna anului 1932. În momentul mutării pe actualul amplasament, în frunte școlii se afla de aproape 3 ani (din 1929), prof. dr. *Terențiu Olariu*, unul din cei mai capabili dascăli ai Aradului interbelic, cărturar desăvârșit și patriot generos. A condus școala în acord cu principii de moralitate severă dar cu multă afecțiune pentru copiii sărmani. A fost regretat de elevi, de părinți și de colegi în momentul în care a fost destituit abuziv, peste noapte, în anul 1935. S-a stins prea devreme, în septembrie 1941, lăsând în urma sa o fundație constituită pe baza donației sale testamentare de aproape 3 ha de pământ arabil aflat în Arad, pentru ajutorarea copiilor săraci dar capabili de la Școala Normală.

În perioada războiului, în condițiile în care clădirea a devenit spital de campanie pentru trupele sovietice, școala în sine și clădirea au avut de suferit mari distrugerii, care au afectat sensibil patrimoniul mobil și imobil. În consecință, școala a funcționat în diverse locuri din oraș, precum localul de azi al Colegiului de Industrie Alimentară de pe str. Lucian Blaga, în actualul Spital T.B.C. Arad de pe str. Mihai Eminescu, în clădirea de pe Strada Ciocârliei nr. 10 – unde funcționează astăzi Școala generală nr. 2. Istoria celei de-a doua conflagrații mondiale, cu întreg cortegiul ei de suferințe pentru poporul român, a afectat și destinul Școlii Normale, al cadrelor didactice și, mai ales, al elevilor acelor dramatici ani 1944-1945.

Proiectele lansate de Preparandie

Preparandia din Arad a fost instituția școlară care, prin devotații ei dascăli, a lansat proiecte care au generat mentalități și conduite integrabile în sfera mai largă a ceea ce s-a numit și se numește *mișcarea de emancipare națională* din primele decenii ale secolului deșteptării națiunilor. Toate proiectele pe care le vom enumera mai jos au avut originile într-unul dintre principiile fundamentale ale lumii moderne, fiind întrutotul sincrone cu spiritul lui: *autodeterminarea națiunilor*. Cel dintâi profesor preparandial care a elaborat un proiect bine articulat și de dimensiuni naționale a fost Dimitrie Țichindeal. El și-a înțeles menirea de dascăl al neamului. Raportându-se la „*mărita nație daco-românească*” atât de obidită și a cărei istorie o cunoștea foarte bine, a înțeles că el trebuie să depășească spațiul clasei și al școlii, și-a înțeles menirea de îndrumător și conducător al neamului. Pentru acest țel trebuia să *iasă în cetate* cum se spune, adică *în popor*, spre a-l lumina, a-l conștientiza asupra drepturilor ce i se cuvin ca națiune, drepturi răspicat formulate de mari învățați pedagogi, filosofi iluminiști și politicieni remarcabili ai vremii.

Pentru această școală și pentru națiunea română a fost o șansă istorică aceea de a fi avut chiar de la începuturi un grup de dascăli care au îmbrățișat întrutotul proiectul lui Țichindeal: *Constantin Diaconovici Loga, Ioan Mihuț și Iosif Iorgovici*, toți împărtășind pe deplin aceleași crezuri și idealuri.

Elaborat între anii 1812-1814, proiectul religios ortodox al lui Țichindeal a fost structurat pe patru paliere, în funcție de idealurile care l-au definit:

1 – românizarea scaunului episcopal de la Arad prin instalarea în fruntea eparhiei Aradului, după moartea bătrânului ierarh Pavel Avacumovici, a unui „... *episcop de sânge, de limbă și de cuget românesc*” (fapt care se va și întâmpla: la 15 august 1815 episcopul sârb al Aradului Pavel Avacumovici trece la cele veșnice, curtea imperială din Viena a refuzat numirea ca episcop a sârbului Sinesie Radivoievici; Moise Nicoară a cerut curții numirea lui Nestor Ioanovici – chiar și Samuil Vulcan, episcopul ortodocșilor uniți cu Roma, și care nu-l avea foarte aproape de inimă pe Nestorovici, i-a cerut împăratului la 20 septembrie 1816 să numească în fruntea episcopiei din Arad pe unul dintre cei doi candidați români: Isaia Bălășescu sau Nestor Ioanovici, dar toate încercările au rămas fără rezultat, iar Episcopia Aradului a fost fără episcop aproape 15 ani, între 1815 și sfârșitul lui 1829; la sfârșitul anului 1828 Nestor Ioanovici a fost ales episcop al Aradului, la 27 ianuarie 1829 a fost hirotonit, iar instalarea s-a făcut pe 22 octombrie, împlinindu-se astfel unul dintre obiectivele proiectului lui Țichindeal;

2 – ridicarea limbii române la statutul de limbă liturgică, ceea ce însemna folosirea sa în biserică la săvârșirea liturghiei. Ambele obiective: românizarea scaunului episcopal și folosirea limbii române în biserică, loveau în poziția dominantă a mitropoliei ortodoxe sârbești și în statutul limbii sârbe ca limbă liturgică alături de limba slavonă, de aici rezultând și opoziția înverșunată a ierarhiei bisericii ortodoxe sârbești față de emanciparea bisericii ortodoxe românești;

3 – renunțarea la scrierea cu caractere chirilice trecerea la scrierea cu caractere latine, prin adoptarea alfabetului latin;

4 – preoți ortodocși români în comunitățile în care românii erau majoritari sub raport etnic.

Proiectul cultural-pedagogic (școlar), viza și fortificarea instituției școlare românești prin așezarea în fruntea școlilor românești a învățătorilor proveniți din rândurile românilor, inclusiv a directorilor școlari.

Nu în ultimul rând, Țichindeal pleda pentru înființarea la Arad a unui seminar teologic și chiar a unei academii teologice, după cum rostea profetic în broșura sa „*Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*” (Buda, 1813): „... *are să și fie*” – și a fost o academie teologică la Arad. Deopotrivă, el gândea la un *alumneu* (internat), pentru elevii care îndurau multe privațiuni din cauza lipsei unui asemenea așezământ.

Proiectul pedagogic și cultural de certă inspirație iluministă, în nota specifică filosofiei pedagogice a vremii, era dublat de idealul de unire statală a tuturor românilor. La Țichindeal, idealul luminării prin școală a nației daco-române premerge, întemeiază și susține idealul unirii politico-statale. Înțeles din această perspectivă, Țichindeal este cărturarul și dascălul cu adevărat național integrabil în seria celor mai reprezentativi gânditori vizionari români ai Banatului și Crișanei începutului de secol al XIX-lea, cel care articulează acest spațiu extrem vestic a românimii și al românismului cu Școala Ardeleană inconfundabil sigilată de prestigiul marilor personalități ce i-au conferit identitatea: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai Deleanu ș.a.

În volumul *Filosofiești și politiciești prin fabule moralnice învățături*, apărut în anul 1814, Țichindeal formulează idealul unirii văzut în conjuncție cu idealul luminării minții și al fericirii nației daco-române: „Mintea, mărită nație daco-română din Ardeal, Banat, Ungaria, Moldova și Țara Românească, mintea! Și când te vei lumina cu faptele cele bune ale strămoșilor tăi, **te vei uni** (subl. prof. Doru Bogdan), și altă nație pre pământ mai fericită nu va fi!”. Este clar că Țichindeal nu formulează idealul unirii ca pe o posibilitate, ci ca pe o certitudine, el fiind convins că luminarea românilor prin cultură, prin educație, prin școală, duce necesarmente și inevitabil la unirea lor. Suntem în fața unui spirit mai mult decât optimist; nu greșim dacă spunem că suntem în fața unui spirit profetic, înzestrat cu „darul înainte vederii”. Dacă se pun în oglindă proiectul său atât de complex și complet pentru epoca sa cu destinul istoric românesc, se constată că toate idealurile formulate de el s-au realizat în timp, pas cu pas: românizarea scaunului episcopal al Aradului în anul 1829 prin instalarea lui Nestor Ioanovici ca primul episcop român, ridicarea limbii române la statutul de limbă liturgică s-a petrecut în 1818-1820, abandonarea chirilicelor și trecerea la alfabetul latin în 1847, când foști elevi ai Preparandiei, precum Moise Bota, Petru Ispavnic din Curtici, Petru Maler Câmpeanu din Otlaca (satul Grăniceri de astăzi), și Stelian Niagoe, ajunși reale personalități culturale românești, au avut curajul să folosească alfabetul latin în activitatea didactică și cărturărească încă din 1818-1820, ba și să tipărească *abecedare latine* în 1820; seminarul teologic ortodox român se va înființa în 1822, alumneul în 1876 și academia teologică în 1927; unirea, în forma proiectată de Țichindeal – *unirea cea mare*, prin întregirea întregii etnii românești

trăitoare în Ardeal, Banat, Ungaria, Moldova și Țara Românească, se va face la 1 Decembrie 1918. Putem afirma fără să greșim că Țichindeal nu a gândit utopii, ci un proiect cât se poate de realist, propriu capacității sale de vizionar neîntrecut.

Comportamentul lui Țichindeal a deranjat desigur, producând mari neliniști, îndeosebi la cel mai înalt nivel al ierarhiei bisericii sârbe – mitropolitul Ștefan Stratimirovici. Aceasta, cu trecerea pe care o avea pe lângă autoritățile de la Viena și împreună cu acestea, a pus la cale atât îndepărtarea lui Țichindeal din fruntea școlii în aprilie 1814, cât și din școală în august 1815.

Timp de zece ani, din 1815 – de la îndepărtarea lui Țichindeal, până în 1825, stindardul *Preparandiei* a trecut în mâinile lui Moise Nicoară (1784-1861), născut la Giula. Cu cutezanță și demnitate, Moise Nicoară a afirmat și a susținut crezurile și idealurile românești înscrise în *Supplex Libellus Aradiensis* din iulie 1814, astfel încât au devenit o moștenire sacră, transmisă din generație în generație pe parcursul a aproape 100 de ani, până la 1918.

Dacă lui Țichindeal i-a urmat la direcția *Preparandiei* Moise Nicoară, în materie de proiecte culturale i-a urmat profesorul Alexandru Gavra (1797-1884). Trebuie spus că această distinsă figură de dascăl preparandial, cu activitatea cea mai longevivă în școală: 56 de ani fără întreruperi, a fost stăpânit de dorul de a edita operele lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu, pe care le-a primit de la Samuil Vulcan, înaltul ierarh greco-catolic de la Oradea. Cu ajutorul elevilor săi le-a transcris în mai multe exemplare.

Alexandru Gavra a fost animat de ideea înființării în Arad, pe lângă *Preparandie*, a unei societăți literare numită *Ortăcia*, care să aibe o editură și să tipărească cu predilecție operele marilor lumini ale Blajului și ale altor autori români importanți. Pentru ca proiectul său, gândit între anii 1832-1833, să prindă rădăcini, Alexandru Gavra a făcut demersuri până la domnitorii țărilor române extracarpatică și chiar la *prenumeranți* (abonați), din acele teritorii românești. Din păcate, din tot gândul său mai mult decât generos nu a izbutit mai nimic. A reușit totuși să editeze în 1835, sub formă de manuscris, primul număr al revistei *Ateneul Românesc*. Dacă acest gând mai mult decât lăudabil s-ar fi realizat, Aradul ar fi devenit primul centru al gazetăriei românești transilvănene, devansând cu trei ani Brașovul și pe al său ilustru George Bariț, cel socotit cu temeii *nestorul presei*

românești transilvănene. Din punctul de vedere al editării unei reviste în Arad, Alexandru Gavra era pe linia vrednicului său înaintaș Țichindeal, cel care încă din 1814 visa să scoată un ziar numit *Ephemerides valahicae*. Izbindu-se de atitudini vieneze refractare, acest gând frumos nu a putut fi împlinit decât mult mai târziu, în 1869, atunci când *Societatea tinerilor studenți teologi din Arad* a reușit, printr-o admirabilă înfrățire și susținere materială a românilor binevoitori, să tipărească prima revistă românească: *Speranța*.

Preparandia și spiritul asociaționist

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea viața culturală, spirituală, economică și politică a românilor arădeni cunoaște prefaceri profunde, marcate de instituționalizarea vieții românești în toate articulațiile ei, instituționalizare dublată de asociaționismul aferent, însușiri care au definit lumea modernă, așezată sub semnul solidarității de tip cultural, politic, economic etc. Aceste două procese care au definit lumea românească arădeană din a doua jumătate a veacului al XIX-lea: instituționalizarea și asociaționismul, au impus Aradul ca pe un autentic centru politic, cultural și gazetăresc în spațiul transilvănean.

Preparandia de la începuturi, devenită în 1876 *Institutul Pedagogic-Teologic Ortodox Român*, se va implica cu o abnegație exemplară în aceste procese înnoitoare, astfel încât nu a existat în spațiul arădean înființare de nouă instituție sau asociație/societate la care *Preparandia*, prin profesorii și foștii ei elevi, acum vrednici învățători, să nu fie prezentă. Regăsim astfel *Preparandia* în ctitorirea celei mai de seamă societăți culturale românești: *Asociațiunea pentru cultura și conservarea literaturii române din Arad*, înființată între 1862 -1863, surata mai mică a *Astrei* de la Sibiu. Mai toți profesorii școlii pedagogice din Arad, în frunte cu Atanasie Șandor, care a făcut parte din prima direcțiune a *Astrei* arădene, și continuând cu Alexandru Gavra, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Petru Pipoș, Teodor Ceontea și mulți alții, au fost membri marcanți ai *Asociației Naționale* (după cum mai era ea cunoscută). De asemenea, profesorii acestei școli, împreună cu cei de la teologie, vor susține eforturile profesorului Miron Românul, viitorul episcop din 1873 și mitropolit la Sibiu din 1874, de a se pune în Arad bazele primei *Reuniuni politice naționale din Transilvania*, care se va și constitui la 26 decembrie 1867. Nu în ultimul rând, prin profesorul Vincențiu

Babeș se va realiza prima *Reuniune a învățătorilor români arădeni*, la 20 aprilie 1872, el devenind și primul ei președinte. Așadar asociaționismul arădean și-a legat numele de *Preparandie*. Dacă gândim că la conducerea acestei asociații pedagogice va ajunge în anul 1892 un alt strălucit profesor al *Preparandiei*, Teodor Ceontea, iar după moartea acestuia în 1906 îi va succeda unul dintre cei mai merituoși și respectați învățători arădeni: Iosif Moldovan, vom înțelege rolul precumpănit pe care l-a avut *Preparandia* în destinul acestei asociații/reuniuni învățătorești.

În organizarea femeilor asociaționismul s-a manifestat prin înființarea în 1884 a *Reuniunii femeilor române din Arad*, cu contribuția corpului didactic preparandial; de asemenea, *Școala civilă română de fete*, înființată sub tutela amintitei asociații de femei, înregistrează în activitatea sa prezența experimentatului corp didactic preparandial, precum dr. Petre Pipoș, Avram Sădean ș.a. *Banca Victoria* din Arad, înființată în 1887, a doua instituție bancară de prestigiu după *Banca Albina* de la Sibiu, a avut în comitetul ei de conducere și pe prestigiosul profesor preparandial preot Roman Ciorogariu. La un moment dat, către sfârșitul secolului al XIX-lea, *Tipografia Diecezana*, ctitorită în 1879 de neostenitul episcop Ioan Mețianu, l-a avut ca director pe Teodor Ceontea, profesor de matematică și geografie la secția pedagogică a *Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român* din Arad. Dacă la toate aceste prezențe active ale *Preparandiei* sau ale *Institutului Pedagogic-Teologic* la ctitorirea și desfășurarea activității instituțiilor românești mai sus amintite adăugăm aportul acestei școli la ctitorirea și afirmarea presei românești arădene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum ziarele și revistele *Lumina*, *Biserica și Școala*, *Tribuna poporului*, *Tribuna* și *Românul*, avem conturat clar rolul major pe care *Preparandia* – școala lui Țichindeal, l-a avut și l-a împlinit în ampla și deloc ușoara luptă de modernizare cultural-pedagogică, politică și economică a românimii din părțile arădene pe parcursul unui veac, până la împlinirea marelui ideal al dezrobirii și întregirii națiunii române la 1 Decembrie 1918.

Mulți dascăli preparandiali au fost redactori responsabili ai acestor organe de presă românească, între ei strălucind figurile lui Roman Ciorogariu, Petre Pipoș, Teodor Ceontea, Lazăr Petrovici, Teodor Botiș. Și ei și-au legat numele de ridicarea și impunerea Aradului ca un veritabil centru cultural-politic și gazetăresc în constelația centrelor culturale românești din Transilvania, precum Sibiu, Brașovul, Lugojul, Timișoara, Orăștie, Oradea și Caransebeș.

În toamna anului 1918, când lumea întregă se afla în pragul unor schimbări profunde, Aradul era pregătit pentru a se impune ca o veritabilă capitală politică a românilor transilvăneni și a-și asuma cea mai mare responsabilitate istorică din întreaga sa devenire: aceea de a gândi, a elabora și a pregăti cu minuțiozitate drumul politic spre Alba Iulia zilei de 1 Decembrie 1918, unde să se înfăptuiască testamentul istoric al lui Mihai Viteazul: *unirea*. La această masivă operă de lansare a Aradului spre statutul de centru politic al luptei pentru unirea Transilvaniei cu Patria Mamă și-au adus partea lor de contribuție și *Preparandia*, respectiv *Institutul Pedagogic-Teologic* din Arad, contribuție deloc minoră, ba dimpotrivă.

De-a lungul celor 106 ani de existență până la Marea Unire (1812-1918), *Preparandia* a pregătit peste 3.000 de învățători cărora le-a insuflat duhul lui Țichindeal centrat pe acele idealuri care au definit proiectul mai sus prezentat și care este definit în documentele vremii sub termenul de *lucrul românesc*. Toți au fost pregătitori și împlinitori ai *lucrului românesc*, la loc de frunte aflându-se două idealuri: *românizarea bisericii, a limbii și a școlii românești și unirea tuturor românilor*.

Preparandia a fost prezentă la apelul istoriei și prin absolvenții săi care, ca ostași, s-au jertfit pe câmpurile de luptă pentru idealurile dezrobirii și unirii sau au jucat Hora cea Mare a Unirii din istorica cetate a Alba Iuliei la 1 Decembrie 1918. Avea dreptate avocatul Ioan Suciuc când, la Chișineu Criș, pe 12 noiembrie 1933, a spus că *Învățătorii au făurit Țara!*; era o recunoaștere a rolului covârșitor pe care *Preparandia* l-a jucat în istoria luptelor pentru dezrobirea și întregirea nației daco-românești.

La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia nu au fost prezenți doar cei doi *exmiși* (delegați) ai corpului didactic al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, profesorii Sabin Evuțian și Teodor Botiș, ci și mulți învățători formați în atmosfera *Preparandiei* și care, punându-se în fruntea luptei de emancipare națională și unire, au fost trimiși ca delegați la Marea Adunare Națională sau au condus delegații de săteni prezenți între cei peste 100.000 de români care au decis fără rezerve: *România Mare!*

Prin fiii ei suflatești, *Preparandia* a fost prezentă în organele de conducere ale Transilvaniei create a doua zi după unire, respectiv în *Marele Sfat Național* și în *Consiliul Dirigent*, iar mai apoi în *Parlamentul României* ca deputați și senatori, precum au fost învățătorii Ioan Marcu din Bocșa Montană, Pavel Dârlea din Ineu, Gheorghe Pleș din Bârzava și mulți alții.

Cu toții și-au adus partea lor de contribuție la opera de consolidare a României Mari și la reconstruirea țării după devastatorul război.

Școala Normală Dimitrie Țichindeal între 1927-2018

Școala Normală confesional-ortodoxă, ca parte Institutului Pedagogic-Teologic, va fuziona în 14 aprilie 1927 cu Școala Normală de Stat creată în Arad în septembrie 1923. În fapt, se promova și în provinciile românești revenite la Patria Mamă aceeași politică etatistă de stratificare a învățământului confesional. În ciuda demersurilor eparhiei române ortodoxe arădene, ale conducerii Școlii Normale – de la ierarhul Grigorie Comșa, dr. Teodor Botiș, dr. Gheorghe Ciuhandu și până la reputatul Vasile Goldiș (fost ministru), nu s-a putut evita fuzionarea care, în realitate, a dus la o ruptură greu de îndurat de factorii arădeni puternic atașați de spiritul *Preparandiei* celei vechi. Șansa noii școli și a Aradului cultural interbelic a fost aceea că personalul didactic al școlii, provenind în mare parte de la vechea *Preparandie*, a perpetuat atmosfera acesteia în noua Școală Normală. Profesori precum Adam Dragoș (matematică), Traian Mager (limba română), Teodor Mariș (pedagogie și metodică), au fost elevi ai școlii, fapt care a facilitat procesul de continuare a tradiției și prestigiului vechii școli pedagogice. Cu respect și dăruire pentru propășirea și afirmarea noii Școli Normale au lucrat toți directorii ei, începând cu Ștefan Ciuceanu (1923-1929), dr. Terențiu Olariu (1929 -1935), dr. Caius Lepa (1935-1950), Mihai Păun cel Mic (1951-1954 – cu intermitențe fiind director și prof. Petru Buzgău), prof. emerit Eduard I. Găvănescu (1954-1960), prof. emerit dr. Vasile Popeangă (1954-1960 dir. adj. 1960-1978 director), prof. Maria Socoliuc (1978-1980), prof. dr. Nicolae Roșuț (1980-1981), prof. Melania Popa (1981-1986), prof. Mihail Pascu (1986-1990), prof. Anton Ilica (1990-1997), prof. Ghiță Constantin (1997-1998), prof. Doru Bogdan (1998-2002), prof. Alexandru Blaga (2002-2006), prof. Sorin Haiduc (2006 – prezent).

Din lista directorilor enumerați mai sus se impun Caius Lepa, Eduard Găvănescu și Vasile Popeangă. Toți trei au străbătut anii de instaurare și afirmare a regimului comunist. Unul dintre ei, Caius Lepa, a traversat și perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, cu toate tragediile sale răsfrânte și asupra destinului școlii pedagogice din Arad.

În răstimpul celor 91 de ani de existență (1927-2018) de după ce vechea Preparandie a fost nevoită să accepte fuziunea cu Școala Normală de Stat creată anume pentru a anihila învățământul confesional românesc din Arad, noua *Școală Normală Dimitrie Țichindeal* a traversat perioade sub influența nefastă a regimurilor politice care s-au înstăpânit asupra României. După 10 ani de relativă pace și afirmare a potențialului creator-pedagogic al școlii sub directoratele prof. Terențiu Olariu și Caius Lepa, școala resimte pentru o jumătate de veac, din 1938 până în 1989, influențele nocive ale factorilor politici care au slujit monarhia autoritară carlistă, dictatura legionaro-antonesciană și mai apoi comunizarea, bolșevizarea și sovietizarea. După 1965, odată cu venirea la conducerea Partidului Comunist Român și a țării a lui Nicolae Ceaușescu, *Școala Pedagogică* din Arad, mai apoi *Liceul Pedagogic*, precum întreg sistemul de învățământ românesc, intră sub influența ideologiei comuniste.

În pofida atâtor influențe nefaste pe care politicul și ideologia comunistă le-au introdus în școală, pregătirea culturală, psiho-pedagogică și metodică a viitorilor învățători și educatoare (din 1949), nu a fost câtuși de puțin compromisă. Factorii principali care au contribuit la această realitate au fost corpul didactic foarte bine pregătit cultural și peagogic-metodic, și regimul exigență, de disciplină, de ordine, de punctualitate și de responsabilitate atât din partea direcțiunii cât și din partea corpului didactic. Nu în ultimul rând, aceleași exigențe de muncă și de pregătire sistematică erau transferate și întregii comunități de elevi ai școlii. Biblioteca școlii devenise o nouă școală, atât pentru cadrele didactice cât și pentru elevi. Un număr reprezentativ de profesori și învățători/învățătoare publicau în presa pedagogică centrală și în presa locală sau în cea de profil istoric studii și articole apreciate de lumea specialiștilor în domeniu. Între aceștia s-au remarcat profesorii Eduard I. Găvănescu, Vasile Popeangă, Ion Drăgan, Victor Țărcovnicu, Nicolae Roșuț, Ioan Lucaci, Melente Nica, Ioan Aron, Ioan Ivașcu.

Încă din vremea când director era prof. emerit dr. Eduard I. Găvănescu, din dorința de a întreține în școală o atmosferă de performanță și în vederea sărbătoririi a a 150 de ani dela înființare, s-a început elaborarea monografiei școlii. Proiectul vrednicului director a fost desăvârșit de urmașul său, prof. Vasile Popeangă. Cartea a apărut nu în anul 1962 cum se dorea, ci în aprilie 1964, la Editura Didactică și Pedagogică, sub titlul *Preparandia din Arad*,

avându-i ca autori pe V. Popeangă, Eduard I. Găvănescu și V. Țărcovnicu. Aceluiași scop i-a fost subordonată și apariția sub redacția lui V. Popeangă a *Anuarului Liceului Pedagogic din Arad* pe 10 ani: 1968-1978. Această publicație pedagogică foarte bine gândită și structurată face legătura cu o admirabilă tradiție de realizare a anuarelor, începută de Roman Ciorogariu (anuarele sale priveau perioada 1907-1917), și continuată de dr. Iosif Olariu (1917 -1918) și dr. Teodor Botiș (1918 -1927). Multe cadre didactice ale școlii și din afara ei și-au valorificat publicistic propria activitate didactică sau de investigație istorică și pedagogică în „anuarele lui Popeangă”. Adăugăm la aceste publicații și pe cea a elevilor școlii: *Tribuna elevilor*, al cărei prim număr a apărut în anul 1968, cu o frumoasă continuitate: peste patru decenii. Paginile ei au fost spațiul în care s-au exprimat tinere talente literare precum poeta Carolina Ilica – nume de referință în lirica românească contemporană. Revista *Catedra*, editată de Inspectoratul Școlar Județean Arad și de Casa Corpului Didactic din Arad, a fost îngrijită științific de Vasile Popeangă, Nicolae Roșuț, Ioan Lucaci și Maria Tomov – cadre didactice ale Liceului Pedagogic.

Sărbătorirea a 175 de ani de la înființarea Preparandiei – 15 noiembrie 1987

Ca instituție, Liceul Pedagogic nu mai ființa în anul 1987, întrucât fusese reprofilat în 1982, devenind *Liceul industrial nr. 13*. Totuși, începând cu anul școlar 1986-1987, în structura acestuia a fost integrată o clasă cu profil pedagogic – învățători. În pofida politicii momentului și spre lauda lor, liderii comuniști locali, laolaltă cu direcțiunea școlii (în frunte cu directorul prof. Mihail Pascu și adjunctul Ionuțaș), și conducerea Inspectoratului Școlar Județean (asigurat atunci de prof. Maria Bucur), au obținut aprobările necesare pentru alocarea de fonduri substanțiale pentru sărbătorirea a 175 de ani de la înființarea vechii *Preparandii* a lui Țichindeal. Evenimentul s-a derulat între 15 -17 noiembrie 1987, cu participarea autorităților locale județene și orășenești și a multor absolvenți și foști profesori ai școlii. Pentru acel moment aniversar școala a fost restaurată în exterior și a beneficiat și de fonduri substanțiale pentru constituirea și îmbogățirea unor cabinete pe discipline, precum cele de chimie, fizică, matematică, geografie, istorie și limbi moderne. Cu acel prilej a apărut un frumos și bogat caiet-program, atent tehnoredactat sub grija și competența prof. dr. Vasile Popeangă (deja

pensionat), și a prof. Anton Ilica. Una din marile împliniri ale acestei aniversări, care-i conferă o dimensiune cu totul aparte, a fost dezvelirea în curtea școlii, în parcul din față, a bustului lui Dimitrie Țichindeal, operă în piatră dură a sculptorului Petre Stoicu.

Sărbătorirea bicentenarului Preparandiei – 14-17 noiembrie 2012

Acest eveniment de mare semnificație istorică a fost rezultatul unei gândiri și a unei pregătiri care a solicitat implicarea totală a conducerii școlii, asigurată de profesorii directori Sorin Haiduc și Maria Pădurean. Au fost prezenți învățători din Basarabia și Bucovina. Manifestările aniversare au început la Catedrala Veche, cu o slujbă săvârșită de un sobor de preoți în frunte cu Î.P.S.S. dr. Timotei, arhiepiscopul Aradului, și a continuat a doua zi, în sala mare a Palatului Culturii, cu o ședință omagială în care a rostit un cuvânt de apreciere și prof. univ. dr. Ecaterina Andronescu, ministrul învățământului, educației și cercetării. Cu acel prilej Ecaterina Andronescu a anunțat noua denumire a școlii, pe care o va aproba printr-un act ministerial: *Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal*. După amiază au fost susținute multe comunicări științifice pe teme de istoria învățământului românesc, a Preparandiei, respectiv pe teme de reformă în domeniul educației. În ziua de 16 noiembrie, în curtea liceului, s-a dezvelit bustul prof. emerit dr. Vasile Popeangă, iar la Muzeul Preparandiei, inaugurat tot atunci, s-a dezvelit bustul prof. Teodor Ceontea (ambele busturi fiind opere ale sculptorului Mihai Păcurariu). Tot în aceeași zi, la amiază, în sala festivă a liceului, înnoită și modernizată, a avut loc lansarea volumelor monografice dedicate școlii: *Istoricul Preparandiei din Arad 1812-2012* (semnată de prof. Anton Ilica), și *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale 1812 -2012* (semnată de prof. Doru Bogdan). Tot cu această ocazie a fost reeditat numărul din 1912 al ziarului *Românul*, număr în care se relatau pe larg manifestările de la sărbătorirea centenarului *Preparandiei*.

Elevi ai Preparandiei în cultura română

Fie că s-a numit *Preparandia*, *Școala Normală* sau *Liceul Pedagogic*, această instituție de învățământ a pregătit tineri care s-au afirmat mai apoi în filologie sau în literatură (temă tratată pe larg în Doru Bogdan,

Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale, 1812-2012, Editura Nigredo, Arad, 2012, p. 106-130 și 343-378), numele acestora devenind pentru *Preparandie* adevărate *cărți de identitate* care dovedesc din plin valoarea acestei școli. Notăm mai jos câțiva dintre aceștia, cu precizarea că numărul lor este mult mai mare.

Petru Maler Câmpeanu (n. în Grăniceri, Arad, în 1809, d. în 1893, în Miclăușeni, Iași) – doctor în filosofie, a devenit profesor de drept la Academia Mihăileană din Iași, căreia i-a fost și director; a fost director al bibliotecii universitare din Iași și al teatrului din Iași; a scris mai multe gramatici românești și un abecedar latin; membru de onoare al Academiei Române de la 1 septembrie 1879, la propunerea lui August Treboniu Laurian;

Ștefan Popovici Niagoie (1803-1868) – a devenit învățător la școala română din Pesta; autor al calendarelor din 1829-1832, scrise cu caractere latine; în 1836 ajunge secretar al Eforiei școlilor române în Țara Românească, sprijinit de același August Treboniu Laurian;

Ion Vidu (n. 1863, Mănerău, Arad, d. 1931, Lugoj), muzicolog, compozitor, dirijor de mare talent, inspector de specialitate în Ministerul Instrucțiunii Publice;

Iuliu Vuia – a devenit învățător, apoi profesor de istorie și geografie; a scris mai multe manuale didactice;

Mircea Micu – poet, prozator și gazetar de talent, membru al Uniunii Scriitorilor;

Lavinia Beta – doctor în psihologie socială, ziaristă, **cercetătoare a perioadei regimului comunist din România**;

Carolina Ilica – poetă și ziaristă, diplomată, cadru didactic, cofondatoare (alături de scriitorul Dumitru M. Ion), a Fundației Academiei Orient-Occident, membră a Uniunii Scriitorilor;

Ioan Bolovan – istoric, doctor în istorie, membru corespondent al Academiei Române din noiembrie 2018, profesor universitar, prorector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, director al Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca, președinte al comisiei de demografie istorică din Comisia Internațională a Istoricilor, autor a zeci de volume, coordonator sau coautor pe probleme de istorie modernă a Transilvaniei, de demografie istorică sau de cărți de sinteză istorică, un nume prestigios în istoriografia națională și internațională.

Bibliografie

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, 1922.

Bogdan, Doru, *Preparandia din Arad în contextual cultural-istoric al epocii sale*, Editura Nigredo Arad, 2012.

Ilica, Anton, *Istoricul Preparandiei din Arad 1812-2012*, Cluj-Napoca, 2012.

Ilica, Anton, *Școala Normală din Arad din 1922 până azi*, Arad, 1999.

Popeangă, Vasile, *Înființarea Preparandiei din Arad în context pedagogic-cultural european*, în *Ziridava*, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp.149-164.

Popeangă, Vasile, *Studii despre Preparandia din Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Popeangă, Vasile; Găvănescu, Eduard; Țărcovnicu, Victor; *Preparandia din Arad*, București, 1964.

Colegiul Național Moise Nicoară

dr. Simona Stiger

În anul 1745 ia ființă la Arad un gimnaziu inferior confesional, care era de fapt o școală latină catolică. Școala se transformă în 1753 în gimnaziu superior, cu limba de predare germană, devenind ulterior o școală de elită: *Colegiul Moise Nicoară* de astăzi. Gimnaziul era frecventat de copiii ofițerilor și ai soldaților din garnizoana orașului, dar și de copiii funcționarilor și meșteșugarilor, ai negustorilor maghiari, sârbi etc. inclusiv români.

Școala latină din Arad era subordonată bisericii romano-catolice. Treptat, ea se va dezvolta după modelul clasic al școlilor latine, asociind claselor de gramatică și clase de retorică și poezie. În anul 1753 se deschid clasele de poetică și de retorică, organizate după modelul programei iezuite. De-a lungul timpului, prin reorganizarea sistemului de învățământ din Imperiul Habsburgic, școala și-a schimbat denumirea, devenind în 1762 gimnaziu organizat în baza programei învățământului religios al ordinului iezuiților, apoi gimnaziu regal în 1777 și gimnaziu superior în 1850.

Din datele privind elevii gimnaziului, date existente începând cu anul 1765, dar incomplete până la 1796, rezultă că primul elev copil al unui iobag român a fost primit în această școală în anul 1783, probabil în urma decretului de toleranță al împăratului Iosif al II-lea. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, printre stipendiații acestei școli erau numeroși români, cei mai mulți provenind din rândul categoriilor urbane, mai puțin din rândurile iobăgimii. Gimnaziul a fost frecventat și de copii provenind din *familii macedoromâne* bogate (Bibici, Bohuș etc.), care făcuseră avere profitând de oportunitățile economice și comerciale existente în comitatul Aradului.

În perioada 1794-1800 unii profesori ai gimnaziului din Arad puteau fi de origine română, ca *Mandic* (Mandik), *Bocșanu* (Bocssány), *Ivaciu* (Ivács), *Stanea* (Sztány). În 1786-1787 gimnaziului i-au fost alocate 4 burse de categoria a III-a, iar în 1787-1788 o bursă de categoria I și 3 burse de categoria a II-a, beneficiind de ele și elevi români. În 1798 gimnaziul avea un director și cinci profesori (câte unu pentru fiecare clasă).

Ca urmare a instaurării dualismului austro-ungar (1867), și adoptării noii legislații școlare (Legea XXXVIII), gimnaziul arădean a devenit *Gimnaziu Superior Regal*, instituție fundațională întreținută din veniturile fundației Margareta Bibici.

După Marea Unire, în anul 1919, la 16 iulie, gimnaziul a fost transformat în *Liceul de Băieți Moise Nicoară*, funcționând cu 16 clase de predare în limba română și maghiară, cu 14 cadre didactice, sub direcțiunea lui Ascanio Crișan. Acesta a condus instituția de învățământ 27 de ani, până în 1947, fiind cel mai longeviv director de instituție de învățământ din Județul Arad (îl urmează Vasile Popeangă, director al *Preparandiei* vreme de 18 ani). Sub directoratul său școala s-a dezvoltat, fiind dotată cu biblioteci, cabinete, laboratoare, colecții etc. și devenind în 1938 una din școlile de elită din România. Aceasta este considerată cea mai prosperă perioadă din istoria liceului. În această perioadă au fost înființate *Societatea Ion Russu Șirianu*, *Societatea de Matematică*, *Societatea Sportivă*, *Școala de notari*, și reviste: *Laboremus*, *Salonul literar*.

Ca urmare a impunerii regimului comunist, liceul a suferit de pe urma politizării învățământului, fapt ce a determinat și schimbarea denumirii în *Școala Medie nr. 1* (1948), iar în 1957 în *Liceul Ioan Slavici*. În această perioadă școala funcționa cu 13 clase cu predare *la zi*, 5 clase cu predare *în limba maghiară* și 22 de clase de *seral*. Mai târziu apare și învățământul *fără frecvență*, considerat învățământ de masă. În anul 1969 începe diversificarea claselor și apar clase speciale: de fizică, de matematică, de educație fizică.

După înlăturarea regimului comunist liceul și-a redobândit numele *Moise Nicoară*, iar în anul 2000, ca o recunoaștere a rolului formator pe care l-a avut de la înființarea sa, a fost prima unitate de învățământ din județul Arad care a obținut titlatura de *colegiu național*. Astăzi, despre calitatea demersului didactic la Colegiul Național Moise Nicoară vorbesc rezultatele deosebite obținute la examenele naționale, la olimpiadele și competițiile naționale și internaționale, care îl plasează între primele unități de învățământ din țară, recunoscut și apreciat în întreaga lume datorită absolvenților săi, unii dintre ei studenți la cele mai prestigioase universități din Europa și Statele Unite ale Americii – un omagiu adus patronului spiritual, marele patriot Moise Nicoară (1784-1861), elev al gimnaziului în anul școlar 1801-1802, primul român ortodox din monarhie cu studii academice.

Biblioteca colegiului a avut un rol important în promovarea unui învățământ calitativ și în susținerea performanței școlare. Încă din secolul al XIX-lea funcționau în școală trei biblioteci. Prima, biblioteca Orczy-Vásárhelyi (peste 15.000 de volume), era constituită din două donații

făcute gimnaziului: una de fundația Orczy, alta de episcopul Vásárhelyi Janos. A doua bibliotecă era cea a profesorilor – avea peste 3.000 de volume la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar a treia era biblioteca elevilor. În perioada interbelică cele trei biblioteci se păstrează, dar este acordată o atenție sporită achiziționării de noi volume, în special în limba română, și întocmirii de colecții ale unor publicații periodice: *Viața românească*, *Revista istorică*, *Gazeta matematică*, *Bibliografia*, *Sburătorul*, *Arhiva pentru știință și reformă socială* – pentru biblioteca profesorilor, și *Gazeta matematică*, *Tinerimea română*, *Eroii*, *Cele trei Crișuri* – pentru biblioteca elevilor.

În 1948 biblioteca profesorilor și a elevilor se unifică, iar în 1957 Biblioteca Orczy-Vásárhelyi, care în perioada interbelică funcționase ca bibliotecă documentară aflată în patrimoniul liceului, a revenit Bibliotecii Municipale, devenind inaccesibilă publicului larg. Din acest fond, aflat în prezent la Biblioteca Județeană A. D. Xenopol Arad, se păstrează la biblioteca colegiului doar 240 de volume, care constituie colecția de carte veche. În prezent biblioteca colegiului deține 33.872 de volume și are peste 1.200 de cititori. Sala de lectură, aflată permanent la dispoziția elevilor, este dotată cu 15 calculatoare și un videoproiector.

Despre calitatea demersului didactic și despre etosul școlii, relatează absolvenții de demult ai actualului *Colegiu Național Moise Nicoară*, unii dintre ei personalități emblematice ale vieții culturale, politice, economice: Mircea V. Stănescu, Csiki Gergely, Ioan Slavici, Vasile Goldiș, Ioan Suci, Emil Monția, Corneliu Micloși, Iuliu Moldovan, Aurel Avramescu, Tiberiu Popoviciu, Valeriu Novacu, Caius Iacob, Mihai Beniuc, Ștefan Augustin Doinaș, Titus Popovici, Mircea Zăciu.

De această prestigioasă instituție de învățământ își leagă numele 23 de membri ai Academiei, între care Iosif Goldiș, Roman Ciorogariu, Atanasie Marian Marienescu, Corneliu Micloși, Sabin Drăgoi, Sabin Manuilă, Tiberiu Popoviciu, Caius Iacob, Ștefan Augustin Doinaș, Vasile Goldiș, Ioan Suci, Ioan Flueraș, Iustin Marșieu.

Fundația Moise Nicoară a fost înființată în 1998 și își propune, între altele, promovarea excelenței în rândul elevilor, susținerea activităților extracurriculare ale elevilor și implicarea absolvenților în viața școlii. De la înființarea ei și până în prezent fundația a contribuit la dotarea școlii, la sprijinirea elevilor merituoși cu burse și ajutoare sociale. În cadrul fundației funcționează și o editură la care sunt tipărite reviste ale elevilor, anuarul colegiului și cărți.

Clădirea Colegiului Național Moise Nicoară face parte dintre monumentele istorice ale Aradului. Inițial gimnaziul funcționa în sălile modeste ale unei școli primare, însă la mijlocul secolului al XVIII-lea călugării minoriți au solicitat sprijinul autorităților locale pentru obținerea unui teren în vederea construirii unui edificiu școlar corespunzător. Ca urmare, în 1801 gimnaziul își mută sediul în fosta casă Rauch, până în 1873, când, pe un teren ce aparținuse bisericii ortodoxe române din Arad (căreia i s-a oferit în schimb locul pe care se află vechea catedrală ortodoxă cu hramul Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul), a fost construită actuala clădire a colegiului. Proiectul aparține arhitectului Diescher Iosif din Budapesta, iar lucrările s-au desfășurat sub supravegherea arhitectului arădean Jiraszek Lajos. Rezultatul acestei colaborări a fost construirea celui mai impunător edificiu din oraș la acea dată. Costurile au fost suportate de Fundația Margareta Bibici și de bugetul de stat. Clădirea școlii a suferit mari daune din cauza bombardamentelor în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, dar a fost refăcută după în anul 1955, când edificiul a fost introdus pe lista oficială a monumentelor istorice de arhitectură. Au urmat multe lucrări de reparații și modernizări, în prezent clădirea fiind reabilitată printr-o finanțare europeană în valoare de peste 11 milioane de euro, în cadrul Programului Operațional Regional 2007-2013. Ca urmare, colegiul dispune de noi spații destinate activităților sportive, teatru, un club foto, o sală de proiecție filme, o cantină, iar în mansardă de un observator astronomic. De asemenea, prin montarea unui lift exterior, clădirea a devenit accesibilă persoanelor cu dizabilități.

Edificiul, realizat în stil neorenescentist, respectă forma unui patruleter. În exterior reține atenția fațada monumentală frumos ornamentată, scările foarte largi, cele trei porți impunătoare, ferestrele mari boltite, coloanele canelate, capitelurile compozite. Pe coronamentul fațadei este amplasat un grup alegoric simbolizând Alma Mater cu brațele deschise. Cele două fațade laterale dinspre sud și nord, ca și fațada mare dinspre vest, sunt ornamentate în stil baroc. Intrarea principală duce la trei galerii demarcate de un șir de coloane intercalate de pilaștri ce susțin bolți în avelă deasupra galeriei principale și bolți mănăstirești deasupra galeriilor laterale. Din galerii, prin intermediul a 23 de trepte din marmură de Moneasa, se ajunge la holul de onoare de la etaj, nu înainte de a te opri pe o platformă aflată la capătul treptelor. Acestea se ramifică în patru brațe simetrice ce conduc

la etaj. Coloanele, flancate de balustrade artistic lucrate, susțin un plafon casetat ce prezintă un decor în relief, pictat, de factură renașcentistă. Luminozitatea deosebită a holului de onoare este asigurată de deschiderile din sticlă ce dau spre două curți interioare. Printr-o ușă de mari dimensiuni, sculptată și lucrată în două canate, încadrată de un bogat decor renașcentist aurit, se pătrunde în impunătoarea sală festivă a liceului, sală dominată de un plafon casetat și decorat. Candelabre și aplici completează decorul întregului edificiu, emanând bun gust și rafinament.

Bibliografie

Izvoare

Arhiva Colegiului Național Moise Nicoară Arad.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Filiala Arad, Colecția arhive școlare, doc.120 din 1786.

Lucrări speciale

Bulboacă, Sorin, *Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în Veacul Luminilor*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016, pp. 273-281.

Lupaș, Ioan, *Iosif II și Școlile românești din Județul Arad*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928.

****Monografia Liceului Ioan Slavici, fost Moise Nicoară, din Arad, 1745-1919-1971*, Arad, 1971.

Roz, Alexandru, *Monografia Colegiului Național Moise Nicoară din Arad*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2008.

Școala Comercială Medie – Colegiul Economic Arad

prof. Liliana Necula

Viața comercială dezvoltată a orașului și județului Arad avea nevoie în secolul al XIX-lea de o instituție de învățământ în care să fie instruiți și educați viitorii comercianți. Emanuil Bibanco, un institutor din Ducatul Sileziei, înființează în anul 1830 prima școală comercială la Budapesta. După modelul acelei școli, la Arad, în anul 1848, Ioan Rotter, originar din Boemia, un profesor al școlii lui Emanuil Bibanco, înființează o școală comercială particulară cu predare în limba germană, școală care a funcționat, cu mici întreruperi, aproape două decenii. Ioan Rotter a organizat în Arad și o școală de ucenici comerciali, care a funcționat în anii 1848-1875. În același timp, tot la Arad, a funcționat și o altă școală comercială particulară, înființată de Hirschl, care a încetat din viață în anul 1882 și școala s-a desființat. Astfel, Aradului îi lipsea o școală comercială superioară care să educe și să pregătească viitorii comercianți din oraș și din întreaga zonă a Aradului.

Având în vedere dezvoltarea economico-comercială a orașului și necesitățile zonei, președintele Corporației Comercianților din Arad, Bettelheim Wilhelm, solicită la data de 6 martie 1883 sprijinul Consiliului Comunal Arad pentru fondarea unei școli comerciale cu limba de predare maghiară. Corporația Comercianților din Arad oferă 10.000 de florini pentru dotarea instituției, iar Comuna Arad oferă localul pentru școală. Cele două oferte sunt adresate Ministerului Instrucțiunii de la Budapesta, care solicită un raport motivat și detaliat pentru înființarea școlii comerciale. În urma raportului întocmit de oficialitățile arădene și înaintat ministrului instrucțiunii din Budapesta, prin ordinul nr. 19080 din 14 iunie 1885 se aprobă înființarea școlii, cu denumirea de *Școala Comercială Medie*. În data de 18 iunie 1885 Consiliului Comunal Arad hotărăște deschiderea școlii, funcția de director este încredințată profesorului Ábrai Ludovic de la liceul real din Arad, funcție pe care a deținut-o până în anul 1910. Înscrierile s-au organizat în perioada 10-15 septembrie 1885, și la 28 septembrie 1885 se inaugurează clasa I-a a Școlii Comerciale Medii Arad, nume care se va schimba în anul 1886 în Academia Comercială, iar în anul 1900 în Școala Comercială Superioară. Școala a funcționat fără întreruperi de la înființare până în prezent, indiferent de schimbările economico-sociale și politice,

cea ce demonstrează necesitatea existenței unei astfel de instituții de învățământ și voința autorităților responsabile.

Perioada 1885-1918 a fost o etapă de organizare a școlii, de formare a unui corp profesoral, de stabilire a programei analitice a școlii, de constituire și consolidare a bazei didactico-materiale. Academia Comercială din Arad are aceeași programă analitică ca și celelalte academii și școli medii comerciale din Ungaria, orarul cuprinzând materii de cultură generală și de specialitate: aritmetică comercială, studiul comerțului și corespondență, contabilitate, studiul mărfurilor, tehnologie chimică și mecanică, drept cambial și comercial, legea industrială, economie politică, finanțe. Din anul 1900 apar modificări în programa analitică și se adaugă: lucrări de birou, corespondență comercială, studiul comerțului, caligrafie, noțiuni de economie politică, noțiuni de drept, chimie și merceologie.

În primul an de studiu, 1885, școala a avut un singur profesor titular, în anul următor au fost numiți încă doi, iar peste 4 ani încă unu. Înființarea claselor noi a impus sporirea personalului didactic titular și auxiliar. Până la 1918 și-au început activitatea didactică la Școala Comercială 14 profesori titulari și 33 de profesori auxiliari. Dr. Iuliu Somogyi, profesor de limba maghiară și limba germană, a ocupat funcția de director din anul 1910 până în anul 1923.

Cursurile clasei I-a a școlii încep într-un edificiu de pe actuală stradă Lucian Blaga, în edificiul școlii civile. Corporația Comercianților din Arad, care a patronat această instituție, a luat inițiativa construirii unui edificiu propriu pe locul viran din vecinătatea Primăriei, cuprins între actualele străzi Bulevardul Dragalina, Bulevardul Decebal și parc. Primăria a cedat Corporației Comercianților acest spațiu. La 10 ianuarie 1891 clădirea a fost inaugurată. În ianuarie 1893 se contractează un împrumut fără dobândă și arhitectul Jiraszek Ludovic întocmește planul pentru construirea unei aripi noi, și la 30 septembrie 1894 s-a inaugurat noua clădire care avea un front la stradă de 41 de metri.

După înfăptuirea Marii Uniri în anul 1918, cursurile Școlii Comerciale Superioare din Arad vor continua să se desfășoare în limba maghiară, apoi și în limba română. Această școală era frecventată și de elevii care aparțineau celorlalte naționalități din zona Banatului și Crișanei. La 1 iulie 1921 școala, până atunci comunală, trece în patrimoniul statului român și durata școlarizării se prelungește de la 3 la 4 ani. În anul școlar 1922/1923

se deschide prima clasă românească a școlii, cu 28 de elevi. În anii următori secția română ia mare avânt, astfel că în anul școlar 1928/1929 are 9 clase. Vasile Suci, profesor titular definitiv al Școlii Superioare de Comerț din Lipova la disciplinele matematică și fizică, a fost detașat la Școala Superioară Comercială Arad prin ordinul nr. 26478/1 octombrie 1922 al Directoratului General al Instrucțiunii din Cluj și devine director al școlii. El a fost director și profesor al Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți timp de 34 de ani, a îndrumat și educat generații întregi de elevi ai acestei școli, a depus o muncă neîntreruptă și intensă pentru dezvoltarea învățământului comercial și a insuflat elevilor și colegilor principiile sale de viață: ordinea, disciplina, seriozitatea, munca, responsabilitatea.

Programa analitică la cultură de specialitate cuprindea studiul comerțului, contabilitate, corespondență comercială, biroul comercial, doctrina comerțului, economie politică, aritmetică comercială, legislație comercială, merceologie, știința finanțelor și statistică, istoria comerțului, stenografie. Aceste materii de specialitate demonstrează că profilul școlii rămâne cel de la înființare: comerțul.

Datorită dezvoltării economice din anii '30 ai secolului al XX-lea, s-a simțit nevoia unei schimbări și la nivelul rețelei școlare, și la 1 septembrie 1936 Școala Comercială Superioară din Arad deschide clasa I-a a cursului inferior. În anul 1937 Gimnaziul Teoretic Iosif Vulcan din Arad devine gimnaziu comercial și se atașează Liceului Comercial de Băieți, noua denumire a școlii. Legea instituie *bacalaureatul comercial* pentru cei care vor să ocupe funcții publice sau să studieze în învățământul superior.

Schimbările aduse de instaurarea regimului comunist au fost resimțite imediat după 1945. Pentru învățământul economic a început o perioadă grea, deoarece nu corespundea orientării politice și ideologice a noii puteri. S-a început un proces de desființare a învățământului comercial – și până în 1955 va fi redus la nivel de școală profesională și școală postliceală. În 1968, prin noua lege a învățământului, se reînființează liceele cu profil economic. În anul 1977 au fuzionat cele două instituții de învățământ cu profil economic din Arad: *Liceul Economic* și *Grupul Școlar Comercial*, formând *Liceul Economic și de Drept Administrativ Arad*, funcția de director revenind profesorului dr. Gheorghe Păcurariu (1975-1982; 1986-1989). Profilul claselor era de contabilitate, comerț, administrație, alimentație publică.

La 1 septembrie 1994 școala își schimbă denumirea devenind *Grupul Școlar Economic-Administrativ Arad*, iar la 19 septembrie 2000 școala devine *Colegiul Economic Arad*, conform ordinului Ministerului Educației Naționale nr. 4565/2000 prin care s-au aprobat modificările la rețeaua unităților de învățământ preuniversitar din județul Arad. Această schimbare a fost posibilă datorită rezultatelor deosebite obținute de elevii și profesorii acestei școlii și a necesității dezvoltării învățământului economic.

Colegiul Economic Arad și-a definit foarte clar identitatea și locul între instituțiile de învățământ din județul Arad și din regiunea de vest. Această școală este ofertantul viabil de formare profesională în domeniile economic, administrație, comerț, turism și alimentație. Continuând tradiția *Școlii Comerciale* de la 1885, *Colegiul Economic Arad* oferă tinerilor oportunități de educație și de formare profesională la standarde de calitate racordate la cele europene. În toate activitățile școala promovează calitatea, dezvoltarea creativității, responsabilitatea, toleranța, performanța, egalitatea șanselor, dialogul și spiritul de echipă. Misiunea Colegiului Economic Arad este aceea de a fi o școală modernă, europeană, având o serie de priorități și politici educaționale: aplicarea principiului flexibilității curriculumului – diversitatea ofertei educaționale, a principiului eficienței – absolvenți cu o bună pregătire teoretică și practică pentru piața muncii din Arad, România și Uniunea Europeană. Școala este un reper important pe harta instituțiilor de educație la nivel local național și european, datorat parteneriatelor și proiectelor implementate.

De-a lungul celor 131 de ani de existență această școală a format generații de elevi pregătiți în domenii cheie pentru economia, educația și dezvoltarea unei națiuni. Elevii, pe lângă abilități profesionale, și-au format și abilități sociale, umane, de voluntariat și artistice. Toate acestea au fost posibile datorită faptului că această școală de tradiție a format o comunitate educațională apreciată și mai ales necesară. Cea mai importantă realizare este că școala a asigurat de-a lungul timpului forța de muncă calificată care a contribuit la dezvoltarea orașului și județului Arad, concretizându-se astfel dezideratul fondatorilor acestei instituții, comercianții arădeni din secolul al XIX-lea.

Bibliografie

Arhiva Colegiului Economic Arad.

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, colecția Arhive școlare, doc. 120 din 1786.

Anuarele Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți din Arad, 1906-1910, director Ludovic Ábrai, Arad.

Anuarele Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți din Arad, 1911-1922, director dr. Iuliu Somogyi, Arad.

Anuarele Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți/ Liceul Comercial de Băieți din Arad, 1923-1943, director Vasile Suci, Arad.

Anuarul Colegiului Economic Arad, 2000-2001, director Silviu Cureteanu, Arad, 2001.

Colegiul Național Elena Ghiba Birta

dr. Adrian Bucur

Această instituție de învățământ a fost înființată în anul 1919, imediat după introducerea administrației românești în Ardeal. La început a purtat denumirea de *Liceul de Fete* din Arad. Între anii 1920-1948 s-a numit *Liceul de Fete Elena Ghiba Birta*, după numele celei care a fost o protectoare a învățământului românesc din zona de vest a țării. Ea a și înființat o fundație căreia, prin testamentul întocmit în 1863, îi oferea 48.000 de florini cu scopul de a acorda burse de câte 200 de florini pentru elevii și studenții săraci dar meritoși, de religie ortodoxă și de origine greacă sau română, din comitatele Arad, Bihor, Békés, Cenad.

Elena Ghiba Birta (1801-1864), a fost o mare protectoare a învățământului din partea de vest a României de azi. Ea s-a născut în 1801, probabil la Bichiș (Békés, azi în Ungaria), unde tatăl ei era preot ortodox. Familia sa din partea tatălui era de origine română macedoneană, mama sa fiind Ana Neamț, româncă din Ineu.

Pe data de 2 iulie 1863 și-a încheiat testamentul la Arad, în prezența primarului Aradului și a altor șase persoane. Ea lăsa, prin testament, peste 14.000 de florini bisericilor ortodoxe din Arad, Bichiș, Oradea și Ineu, precum și celor romano-catolice și reformate din Arad. A mai donat sume importante și pentru spitalul ce urma să se construiască, casei săracilor din Arad, breslei tâmplarilor și lăcătușilor, fondului pompierilor, unui număr de 12 văduve sărace etc.

O donație specială de 48.000 de florini a fost făcută pentru crearea *Fundației Elena Ghiba Birta*, care urma să acorde 12 burse (stipendii), a câte 200 de florini pentru ajutorarea elevilor și studenților săraci dar meritoși, de religie ortodoxă și de origine greacă (a se înțelege *aromână*) sau română din comitatele Arad, Bihor, Bichiș și Cenad. Fundația a fost condusă de un comitet al cărui președinte era episcopul ortodox din Arad Ioan Mețianu și din care mai făceau parte patru clerici (printre ei îl găsim pe Iosif Goldiș, profesor la Gimnaziul Regal de Stat din Arad), și opt membri mireni. În anii următori au mai fost președinți ai acestui comitet și episcopii Iosif Goldiș, Ioan Papp și dr. Grigorie Comșa, și dr. Vasile Mager, iar printre membri îi întâlnim pe Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Vasile Goldiș, dr.

Gheorghe Ciuhandu, dr. Theodor Botiș, dr. Aurel Lazăr, dr. Iustin Marșieu ș. a. Între 1877-1926, 125 de elevi și studenți de la școli și universități din Arad, Oradea, Timișoara, Beiuș, Sibiu, Cluj, Budapesta, Leipzig sau Bonn au beneficiat de stipendiile oferite de fundație. Bursierii proveneau din familii cu venituri modeste (țărani, învățători, meseriași, funcționari, preoți), unii fiind orfani. După absolvirea instituțiilor de învățământ mulți au devenit medici, juriști, preoți, profesori, arhitecți, învățători, unii jucând un rol însemnat în viața culturală sau politică a urbei noastre. Dintre ei pot fi amintiți Roman Ciorogariu – profesor și director la Institutul Pedagogic și Teologic din Arad, ulterior episcop al diecezei ortodoxe din Oradea; Nicolae Mihulin – profesor de științele naturii la Institutul Pedagogic din Arad, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, director al Liceului Moise Nicoară din Arad (1919-1920), și director al Liceului de Fete Elena Ghiba Birta din Arad (1920-1929); Lazăr Nichi – profesor de limbile latină și germană și director la Liceul de Fete Elena Ghiba Birta din Arad (1919-1920), profesor la Liceul Moise Nicoară din Arad, director al Palatului Cultural din Arad; Sabin Evuțian – președinte al Societății Studențești Petru Maior din Budapesta (1910), profesor la Școala Normală din Caransebeș, la Institutul Pedagogic din Arad, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, inspector școlar la Timișoara.

Elena Ghiba Birta s-a stins din viață în anul 1864, fiind înmormântată în *Cimitirul Eternitatea* din Arad. Comitetul fundației care îi purta numele s-a îngrijit de ridicarea unei noi cripte și de ridicarea unei cruci. Memoria sa este însă celebrată prin numirea, în 1920, a liceului de fete înființat în 1919, *Liceul de Fete Elena Ghiba Birta*. Numirea s-a făcut la cererea profesorilor și a directorului școlii. De altfel putem aminti că primii doi directori ai liceului, Lazăr Nichi și Nicolae Mihulin, au beneficiat de bursele acordate de fundația înființată prin donația consistentă a patroanei spirituale a liceului.

În primul an al funcționării noii instituții de învățământ au fost înscrise 254 de eleve, dintre care doar 124 proveneau din orașul Arad. De altfel, în toată perioada interbelică, elevele proveneau atât din mediul urban cât și din cel rural, din județele Arad, Timiș, Alba, Caraș, Severin, Bihor etc. Prima promoție de absolvente ale *Liceului de Fete Elena Ghiba Birta*, formată din 14 eleve care urmaseră cursurile la zi și din 2 eleve particulare,

a absolvit în anul școlar 1922-1923. În anul școlar 1938-1939 erau înscrise 501 de eleve, repartizate în 12 clase.

În perioada postbelică denumirea liceului a suferit dese modificări, în funcție de profilul atribuit și de obiectivele urmărite de către autorități. Astfel, între anii 1948-1959 s-a numit *Școala Medie Nr. 2 Arad*, între 1959-1963 *Școala Medie Nr. 2 Olga Bancic*, pentru ca în perioada 1963-1965 să revină la denumirea anterioară. Între anii 1965-1970 instituția a fost denumită *Liceul nr. 2*, iar între 1970-1974 *Liceul de Cultură Generală Nr. 2*. Între 1974-1977 a purtat numele de *Liceul Real-Umanist Miron Constantinescu*, pentru ca apoi să se numească, pentru perioada 1977-1982, *Liceul de Matematică-Fizică Miron Constantinescu*. **Între 1982-1990 a funcționat sub denumirea de Liceul Industrial nr. 12.** Abia în 1990 s-a revenit la denumirea tradițională, consacrată în perioada interbelică.

În cadrul liceului au studiat mult timp doar eleve, abia în anul școlar 1959-1960 absolvind prima promoție mixtă. În anul 1948 a fost înființat un liceu seral care a devenit, din anul școlar 1953-1954, o secție a Liceului Nr. 2, secție desființată în anul 1965. Clasele serale au fost reintroduse ulterior, la sfârșitul anilor '70, și au funcționat până în anul școlar 1989-1990.

În ceea ce privește amplasamentul actualului *Colegiu Național Elena Ghiba Birta*, menționăm că în anul 1888 s-au încheiat lucrările de construire a clădirii principale, cea de pe actualul Bulevard Gen. Dragalina, nr. 6, însă doar parterul și etajul I. Acolo a funcționat *Școala Superioară de Fete*, cu predare în limba maghiară. Precizăm că *Școala eparhială de fete*, școală confesională aflată sub patronajul Episcopiei Aradului și având rolul de a pregăti eleve de origine română la nivel gimnazial, instituție care stă la baza liceului fondat în 1919, a funcționat în această perioadă (1913-1924), în clădirea aflată pe Strada Eminescu nr. 44 și în cea situată pe Strada Gh. Barițiu nr. 16. Între anii 1912-1913 a fost ridicată și aripa dinspre sud a clădirii, de pe actuala stradă 1 Decembrie 1918, cea care adăpostește astăzi Colegiul, pentru ca în anul 1936 să se ridice etajul al II-lea al corpului principal al clădirii. Un alt corp de clădire a fost ridicat între anii 1975-1979, astfel făcându-se față exigențelor sporite de numărul crescut de elevi.

Pe tot parcursul existenței sale, actualul *Colegiu Național Elena Ghiba Birta* s-a dovedit a fi un liceu cu renume în orașul și județul Arad, dar și în regiune. Absolvenții săi fac cinste colegiului prin rezultatele remarcabile obținute la examenele de intrare la facultate, prin rezultatele din timpul

facultății și prin realizările ulterioare. Tocmai din acest motiv colegiul este și astăzi un reper în învățământul preuniversitar arădean și din zona de vest a țării.

Bibliografie

Arhiva Colegiului Național „Elena Ghiba Birta” Arad.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Arad, 2013.

Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Popa, Mircea, *Monografia Liceului Elena Ghiba Birta*, Arad, 1995.

Colegiul de Arte Sabin Drăgoi

Eugen Puiu

Colegiul de Arte Sabin Drăgoi a avut structurări diferite pe parcursul anilor. A pornit la 15 octombrie 1958, conform ordinului 1669/5.08.1958 al Ministerului Învățământului și Culturii, numai cu clase de gimnaziu, sub titulatura *Școala Generală de Muzică și Arte Plastice*. Cursurile se desfășurau în 6 săli de curs ale Școlii Populare de Artă, de pe actualul Bulevard al Revoluției, la nr. 85. Dotarea era minimală și consta în 3 pianе și 1 violoncel, dar la finele anului școlar 133 de elevi studiau deja, în afară de pian și violoncel, vioară, arte plastice, teorie muzicală și instrumente de suflat.

Alături de sculptorul Ioan Tolan, fondatorul și directorul școlii, alți 11 profesori socotesc că menirea lor este educarea artistică a tinerilor arădeni; activitatea lor duce la măsuri de eficiență maximă, precum preșcolarizarea obligatorie, înființarea unor secții de profil artistic în Pecica, Lipova și Curtici sau organizarea unei „Zile a ușilor deschise”. Din fonduri centralizate ale statului, biblioteca se dotează cu cărți în valoare de 7.000 de lei, cumpărându-se în același timp viori și violoncele.

Afirmarea pe plan național apare repede. În anul 1960 școala are deja doi laureați în Festivalul Republican al Institutelor și Școlilor de Artă: Maria Zillich, clasa a V-a pian, profesoară Ecaterina Tulbure, și Gheorghe Pinter, clasa a IV-a pian, profesoară Maria Comșa. Pentru excelenta prezentare la Festivalul Institutelor și Școlilor de Artă, în 1962 Ministerul Învățământului și al Culturii conferă Școlii Generale de Muzică și Arte Plastice din Arad o diplomă de onoare. Doi ani mai târziu, în 1964, profesorul Anton Czilling conduce o orchestră de 60 de elevi și o formație corală de 120 de elevi, cifra totală a elevilor fiind de 474.

Anul școlar 1965-1966 aduce două noutăți: un nou principiu de lucru, care consacră un program integrat de studiu al artei, astfel încât învățământul de specialitate să includă și discipline de cultură generală, și o clădire nouă, în Piața Vasile Roaită. Din acest local școala se va muta pentru doi ani pe Strada Săvinești (1971-1973), pentru ca din 1973 până în 1995, vreme de 22 de ani, să funcționeze în clădirea Academiei Teologice din strada Paroșeni nr. 9. Sediul actual, cel de pe Bulevardul Revoluției nr. 20, este atribuit școlii în 1995.

Dacă la începuturile sale școala avea în exclusivitate clase gimnaziale, în 1969 s-au adăugat cele liceale, clasele primare fiind admise din 1975. Primele învățătoare au fost Eugenia Lascu și Silvia Birău.

Efectele acestui concept echilibrat – specialitate integrată cursurilor de cultură generală, se simt repede, prin rezultate notabile: premii obținute de elevi la concursuri naționale, colaborări extinse cu Filarmonica Arad, concerte ale elevilor, creații remarcabile ale profesorilor școlii (Ioan Tolan, Doru Șerban, Lia Cott, Nicolae Bigfalvi, Paul Paradenco Adamești, Gavrilă Câmpan), recunoscute pe plan național.

Cei care au purtat răspunderea cârmuirii școlii au fost, în ordine cronologică: sculptorul Ioan Tolan (fondatorul școlii), profesoara Georgeta Tilicea, compozitorul și dirijorul Doru Șerban (care obține aprobarea înființării claselor de liceu), profesorul Ioan Zahu, profesorul Gavrilă Câmpan, profesoara Ana Raita, profesoara Lucia Pârvănescu, profesoara Silvia Demian, profesoara Maria Orodan și profesoara Dorina Trandafir.

Viața artistică a instituției, tot mai complexă și mai animată, permite afirmări naționale ale talentului și ale progresului valoric: orchestra de cameră a liceului (dirijor: profesorul Iosif Jung), obține locul I la *Festivalul Liceelor de Artă* din 1973, Petru Stoicu, elev la clasa de sculptură a profesorului Barbu Bocu, obține în 1976 premiul I la *Expoziția Națională de Artă Plastică „Brâncuși”* a elevilor, Samica Toma, elevă la clasa de vioară a profesorului Radu Bloch, obține premiul special al ziarului Scânteia tineretului la *Festivalul Liceelor de Artă* din 1973, iar pianista Maria Repaș, din clasa profesoarei Verona Eckstein, obține în același an mențiune la concursul *Lira de aur* organizat la Suceava.

Oferta originală a liceului, care permitea elevilor să opteze pentru muzică sau arte plastice, s-a diversificat începând cu anul 2000 prin apariția clasei de arhitectură, iar din 2004 s-a adăugat și o clasă de arta actorului.

Celor 11 dascăli curajoși care au deschis porțile școlii li se adaugă azi peste 160 de profesori, așa cum celor 133 de elevi care au încheiat anul școlar în 1959 li se alătură cei 1.019 copii și tineri talentați prezenți în 2017 pe băncile aceleiași școli.

Aparținând filierei vocaționale a învățământului, oferta educațională a Colegiului de Arte Sabin Drăgoi cuprinde specialități diferite, după cum urmează:

- *clasa pregătitoare*: regim de școală generală, fără profil artistic, urmând ca din clasa I-a elevii să aleagă între a studia muzica sau artele plastice;
- *clasele I-IV*: pian și vioară; cerc de arte plastice;
- *clasele V-VIII*: pian și toate instrumentele orchestrei simfonice; desen, pictură, modelaj;
- *clasele IX-XII*: specializare instrumentală (pian și toate instrumentele orchestrei simfonice), specializare teoretică muzicală (studii teoretice), specializare vocală (canto, muzică tradițională, clasică și ușoară); grafică, pictură, sculptură, ceramică, creație vestimentară, tapiserie; arhitectură și design; arta actorului.

Calitatea de elev al școlii se obține în urma promovării testelor de aptitudini (clasele I-VIII), în urma susținerii probelor de specialitate în cadrul examenului de admitere (clasa a IX-a), sau în urma promovării examenelor de diferențe (clasele X-XII).

Actuala echipă managerială, formată din prof. Dorina Trandafir (directoare), și prof. Marinela Tudoran (directoare adjunctă), a reușit, printre altele, reabilitarea clădirii școlii: s-au renovat fațada, acoperișul, subsolul și câteva săli de clasă și de instrument, s-au reamenajat sala de orchestră și sala de festivități, s-au regândit și reorganizat unele spații.

Formații ale școlii – turnee sau concerte în străinătate

Orchestra școlii – dirijor prof. Dan Boar

1995 – *Zilele Muzicale Europene*, la Bad Bruckenau, Germania; concert folcloric la Ambasada României de la Zagreb, la recepția oferită cu ocazia Zilei Naționale a României;

1996 – *Festivalul Internațional al Tineretului* în Danemarca, în programul Copenhaga – Capitală Culturală Europeană: orchestra și corul școlii au interpretat în primă audiție absolută *Sînzienele* – feerie pentru cor, soliști și orchestră de Adrian Diaconu; membrii orchestrei au participat și la secțiunea folclor, cu un taraf de 20 de instrumentiști;

1997 – *Festivalul Internațional al Tineretului* din Belfort, Franța: participă taraful *Junii Zărândului*; se deschide colaborarea cu *Fundația Pro Corda* din Anglia, unde elevii ai școlii se specializează în muzica de cameră (colaborarea durează și în prezent);

1999 – concerte la Cividale del Friuli, Italia: participă orchestra de cameră formată din instrumentiști până în 14 ani;

2000 München, Germania: 7 concerte susținute în scop caritabil, program derulat prin Direcția de Asistență Socială Arad și Fundația Hilfe;

2002 – orchestra școlii concertează în Germania, la solicitarea baronesei Thea Griesbach Hobbach, în proiectul *Kindersdorf fur 280 Waisen in Rumanien*;

Din anul 1999 se realizează un parteneriat cu Școala Waldorf din Ulm, Germania, care presupune existența unei orchestre comune; după o săptămână de repetiții, orchestra reunită concertează în Ulm și în Arad (s-a reușit un concert și în Lipova); proiectul a durat până în 2010.

Din 2002 orchestra și tinerii instrumentiști intră într-un proiect internațional – *Orchestra Internațională de Tineret*, inițiat de Primăria Orașului Neumarkt, Germania, proiect în care sunt cuprinse acum 10 țări; într-o cadență stabilită, întâlnirea anuală are loc prin alternare, în algoritmul Germania – altă țară – Germania; prima țară în care s-a derulat proiectul a fost Germania (în 2002), a doua a fost România (în 2003);

Formații de muzică de cameră

2006 – ansamblul de muzică medievală coordonat de prof. Marcel Sâpcu concertează în sala de expoziții din Oroshaza, Ungaria;

– cvartetul de clarinete coordonat de prof. Marcel Sâpcu colaborează cu Conservatorul din Nimes, Franța.

2007 – trioul de clarinete coordonat de prof. Marcel Sâpcu concertează la Battonya, Ungaria, în sala Bisericii Reformate;

2008 – ansamblul de muzică medievală coordonat de prof. Marcel Sâpcu participă la *Carnavalul Renascentist* organizat de Primăria Orașului Gyula, Ungaria;

2008 – ansamblul medieval al școlii, coordonat de prof. Marcel Sâpcu, participă la *Crana Historica* în Kronach, Germania;

2008 – trioul de clarinete participă la Battonya, Ungaria, la concertul prilejuit de Ziua Națională a Ungariei;

2009 – trioul cameral coordonat de prof. Marcel Sâpcu concertează la Battonya, Ungaria, în Biserica Reformată;

2011 – ansamblul de muzică medievală coordonat de prof. Marcel Sâpcu participă la *Festivalul Internațional Medieval* din Tabor, Cehia;

2011 – ansamblul de muzică medievală participă la Pecs, în cadrul manifestărilor *Strîngeri de mâini*, ca reprezentant al Municipiului Arad;

Fanfara (dirijori: prof. Mircea Balint, prof. Claudiu Dan)

1997 – este invitata orașului Hodmezovasarhely, Ungaria, cu ocazia primirii drapelului de *Oraș evidențiat de Uniunea Europeană* (dirijor: prof. Mircea Balint);

2003 – cu prof. Claudiu Dan ca dirijor, este invitată și participă la *Festivalul Internațional al Fanfarelor* de la Zrenjanin, Serbia;

Corul Voci de primăvară (dirijori: prof. Gavrilă Câmpan, prof. Monica Milichi)

1991 – concert la Liceul Nicolae Bălcescu din Gyula, Ungaria (dirijor: prof. Gavrilă Câmpan);

2008 – concert în sinagoga din Szeged, Ungaria (dirijor: prof. Monica Milichi);

2010 – concert la Szeged, Ungaria, la invitația comunității mozaice (dirijor: prof. Monica Milichi);

2010 – concert la Bekescsaba, Ungaria, la întâlnirea comunităților mozaice din Arad și Bekescsaba (dirijor: prof. Monica Milichi);

Corul Eutherpe (dirijor: prof. Crina Brad)

1995 – concert de colinde la Micherechi, Ungaria (dirijor: prof. Gavrilă Câmpan);

1996 – concert în Danemarca, la *Festivalul Internațional al Tineretului*, în programul Copenhaga – Capitală Culturală Europeană: orchestra și corul școlii au interpretat în primă audiere absolută *Sânzienele* – feerie pentru cor, soliști și orchestră de Adrian Diaconu (dirijor cor: prof. Crina Brad);

1997 – câștigă medalia de argint a concursului coral internațional *Celye*, în Slovenia (dirijor: prof. Crina Brad);

2003 – participă la *Festivalul Internațional al Tinerilor Muzicieni* din Belfort, Franța (dirijor: prof. Crina Brad);

2004 și **2005** – participă la manifestările *A coeur joie* din Vaison, Franța – tabără a iubitorilor muzicii corale din toată lumea, ce întrunește aproximativ 4.000 de coriști (dirijor: prof. Crina Brad);

2006 – la Beckescsaba, Ungaria, împreună cu corul profesorilor din Beckescsaba, interpretează *Missa încoronării* de W.A. Mozart;

2008 – în proiectul PHARE CBS Conviețuirii culturale și identitare, concertează în Gyula, Ungaria, la Liceul Nicolae Bălcescu;

2009 – în cadrul aceluiași proiect, concertează la Micherechi, Ungaria;

2010 – la Pecs, Ungaria, reprezintă Aradul în programul de parteneriat *Strângeri de mâini* (dirijor: prof. Crina Brad).

Personalități artistice care au onorat școala: prof. univ. dr. Valentin Timaru (Academia de Muzică Cluj-Napoca), conf. univ. dr. Victor Dumănescu (Academia de Muzică Cluj-Napoca), prof. dr. Franz Metz (organist, Germania), Gianluca Vanzelli (flaut, Italia), prof. univ. dr. Mihai Mănescu (Universitatea de Artă București), lect. univ. Ioana Beldiman (Universitatea de Artă București), conf. univ. Onisim Colta (Universitatea Aurel Vlaicu Arad), Călin Drăgoi (psiholog, Germania, nepotul compozitorului Sabin Drăgoi – patronul școlii), Thierry Thiebaud (dirijor, Franța), prof. univ. dr. Mariana Nicolesco (soprană, România), prof. Gheorghe Roșu (Liceul Nicolae Tonitza, București), prof. univ. dr. Ioan Bocșa (Academia de Muzică Cluj-Napoca), prof. univ. dr. Silvia Voinea (Universitatea de Muzică București), conf. univ. dr. Marin Cazacu (Universitatea de Muzică București), conf. univ. dr. Daniel Goiți (Academia de Muzică Cluj-Napoca), Felicia Filip (soprană, manager Opera Națională pentru copii), Dan Perjovschi (desenator, ilustrator, scriitor, jurnalist), Mircea Cărtărescu (scriitor), preot Constantin Necula, și mulți alții.

Diferite competiții au scos în relief și au pus în valoare talentele tinerilor artiști și cunoștințele dobândite de ei la cursuri. Pianistii au avut *Concursul internațional de pian Sofia Cosma* (Arad, mai, 2005-2007), instrumentelor cu corzi li s-a oferit *Concursul de vioară Alina Boleanțu* (Arad, martie, 2005-2007), formațiile corale au avut *Festivalul de muzică religioasă* inițiat în 2007, apoi *Festivalul coral Doru Șerban*, desfășurat anual din 2002, cu sprijinul Consiliului Local Municipal Arad, iar ansamblurile instrumentale și vocale mici și-au putut verifica acumulările în *Concursul internațional de muzică de cameră Lang Tunde*.

Viitorii artiști lirici s-au putut verifica în concursurile interjudețene de canto *Emil Monția* (Arad, 1998-2000), și *Sabin Drăgoi* (Arad, 2000-2003). La ora actuală, posibilitatea competiției este dată de concursul *Nicolae Brânzeu*, aflat la cea de-a treia ediție, însă apare o secțiune nouă de concurs: cea de teorie-solfegiu.

Dintre artiștii muzicieni care au absolvit această școală merită a fi amintiți Adela Zaharia (soprană, actualmente solistă a Deutsche Oper am Rhein din Düsseldorf, Germania), Paula Iancic, o tânără soprană de mare perspectivă, posesoare a unei voci de excepție, Bogdan Ilisie (bas, solist al Operei Naționale Române din Timișoara), Radu Lucian Sinaci (violoncel, premiat în țară și în străinătate, membru al Orchestrei de

cameră a Societății Române de Radiodifuziune, component al cvartetului de coarde *A.K.D.Mic*, al cvartetului de violoncelle *Peregrinni* și al octetului de violoncelle *Violoncellissimo*).

Tinerilor artiști plastici li s-a oferit o competiție valoroasă: Concursul internațional de desen *Fantasticul din mine și din afara mea*, desfășurat în ediții anuale din 2005 până în prezent, dar și expozițiile tematice *Crăciun Fericit și Paști fericit – Lumina Învierii* și concursul de desene-colaje *Viitorul este verde*. În instituții ale statului s-au organizat adevărate expoziții pentru elevii școlii, grădinițe din oraș și județ, holurile Prefecturii, ale Consiliului Județean și ale Palatului de Justiție devenind spații de expunere. Lucrări ale tinerilor sculptori liceeni sunt expuse în aer liber în fața clădirii colegiului. În 2018, la sărbătorirea centenarului Marii Uniri a tuturor românilor într-o singură țară, liceenii colegiului au realizat un monument în cinstea evenimentului petrecut cu un secol în urmă; monumentul a fost făcut din metal, la comanda Primăriei Municipiului Arad, și a fost amplasat în fața cofetăriei *Milano* (fosta cofetărie *Libelula* și cinematograful *Dacia*), beneficiind și de faptul că monumentul Marii Uniri, comandat de Ministerul Culturii sculptorului Florin Codre și achitat integral în avans, nu a fost nici adus la Arad, nici amplasat pe undeva).

Parcul Europa de pe faleză Mureșului (malul drept al râului), permite sculptorilor să expună lucrări în regim de permanență, la fel și holul de la etajul al II-lea al Teatrului Clasic Ioan Slavici. Talentele indiscutabile ale tinerilor artiști plasticieni în devenire a trecut de granițele țării, primăria orașului Saarbrücken din Germania propunându-le acestora expunerea de icoane și ilustrații la Saarbrücken.

Înființarea secției de studiu *arta actorului* în anul școlar 2004-2005 i se datorează actorului Zoltan Lovas, arădean și el la rândul său. Încă de la înființare, viața teatrală școlară arădeană s-a legat indestructibil de cei care au ars pe altarul Thaliei pe scena Aradului: actorii și regizorii Marius Muntean, Daniel Pralea Blaga, Marian Parfeni, Adriana Ghiniță, Angela Petrean Varjasi, Robert Pavicsits, Lăcrămioara Szlanko, Tudor Lucanu, Ioan Peter, Carmen Vlaga, Nicolae Mihai Brânzeu și, nu în ultimul rând, Zoltan Lovas – părintele de suflet al secției.

Dintre cele mai importante proiecte care au însuflețit mișcarea teatrală a elevilor și cu care s-au obținut recunoașteri naționale sau internaționale ies în evidență *La Seceriș* (2007), *Mary Poppins* (2008), *Scufița Roșie și*

prietenii ei (2010), *Elixirul dragostei* – (2014), *Circus dell arte* (2015), *Săptămâna luminată* (2015), *Romeo și Julieta* (2016), *Inimi la minus grade celsius* (2017), *Coro Nero* (2017).

Din 2009, Colegiul de Arte Sabin Drăgoi este coorganizator al *Festivalului Internațional de Artă Theatrum Mundi*, iar din 2017 are propriul concurs dedicat secției de arta actorului: *Scena Fest*.

Colegiul de Arte a avut încheiat un parteneriat cu Universitatea Aurel Vlaicu, tematica fiind *Modificare de ambient*, însă parteneriatul a presupus și organizarea de expoziții permanente ale elevilor colegiului pe holurile Universității (2004-2007).

Colegiul a fost și este angrenat într-o multitudine de proiecte trans-frontaliere bilaterale sau multilaterale, majoritatea finanțate din fonduri ale Uniunii Europene, însă și în acțiuni comune cu diferite organizații locale (Serviciul de ajutor Maltez și Direcția de Asistență Comunitară Arad, Ordinul Minorităților Arad, Teatrul de Stat „Ioan Slavici” Arad, Filarmonica Arad, Clubul Rotary Arad), sau cu Primăria Orașului Saarbrücken, Germania.

Dintre elevii care se afirmă pe scenele naționale se remarcă actualmente Alina Fabri, Emilian Mîrnea, Goran Mihailov și Eduard Trifa.

Peste 75% din absolvenții ciclului liceal la Colegiul de Artă au rămas în domeniul specializării pentru care s-au pregătit în liceu. O radiografiere sumară a instituțiilor profesioniste din oraș susține afirmația: Corul Academic al Filarmonicii arădene este constituit în proporție de peste 44% din muzicieni formați în colegiu, iar în orchestra aceleiași instituții procentul este de peste 43%. Ponderea foștilor cursanți în corpul profesoral al colegiului depășește cifrele anterioare, realizându-se un impresionant arc peste timp: *foști elevi – actuali dascăli*. Iubitorii de artă tradițională, în special muzicală, aplaudă soliști vocali și instrumentiști formați în școala arădeană. Filiala Arad a Uniunii Artiștilor Plastici cuprinde în proporție impresionantă talente depistate, formate și îndrumate în liceul arădean.

(informații oferite de *prof. Silvia Demian* și *prof. Dorina Trandafir*)

Reuniunea femeilor române din Arad și provincie

dr. Simona Stiger

Secolul al XIX-lea înregistrează și în zona Aradului înființarea primelor organizații constituite de femei, unele dintre ele urmărind doar un scop caritabil (prima societate inițiată de femeile arădene datează din anul 1841, când, ca urmare a unei inundații provocate de revărsarea Mureșului, a fost constituită *Asociația feminină cetățenească*, sub conducerea Izabellei Fascho, organizație care își propunea sprijinirea sinistraților și crearea unui cămin pentru orfani), altele urmărind emanciparea națională prin cultură (*Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, *Reuniunea femeilor române din Șiria* sau *Reuniunea femeilor române din Lipova*).

Despre un asociaționism feminist arădean se poate vorbi abia din deceniul nouă al secolului al XIX-lea, când, urmând exemplul oferit de reuniunile deja constituite în câteva orașe din Transilvania (Brașov – 1850, Lugoj – 1863, Făgăraș – 1876, Sibiu – 1881 etc.), a fost înființată în 1884 *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*. Înființarea reuniunii a instituționalizat eforturile femeilor române din zona Aradului în timpul Războiului pentru Independența României. Atunci, susținute de articole publicate în presa locală (*Biserica și școala*, *Gura satului* etc.), Ersilia Sturdza din Șepreuş, Aloisia Sida și Sidonia Secoșianu din Șiria, Alexandra Mocioni din Căpâlnaş, Iuliana Lezarovici și Lucreția Nemșiu din Ususău, Sidonia și Sofia Oprea și Ida Mladin din Macea, Ecaterina Codreanu și Eliza Balisiu din Șiclău, Emilia Gurban din Buteni, Elena Țăranu din Lipova ș. a. au susținut efortul de război al României. Experiența dobândită de mișcarea de solidarizare a femeilor române din zona Aradului cu Războiul de Independență a României a fost valorizată prin constituirea reuniunii, care avea în primul rând scopuri educative, ținând la crearea unui institut românesc confesional pentru educarea fetelor române.

Primele ședințe au fost consacrate elaborării statutelor, care au fost aprobate de autorități la 24 octombrie 1886, și alegerii unui comitet format din Hermina Popovici-Desseanu (președintă între 1884-1889), Alexandru Tuducescu (secretar), și Letiția Oncu (casieră). Înființarea reuniunii arădene a avut un ecou deosebit în zonă, astfel că un an mai târziu 120 de femei române din Arad și împrejurimi solicită înscrierea ca membre.

Structural, statutele organizau viața internă a reuniunii, defineau categoriile de membri în funcție de suma cu care participau la fondul reuniunii – *fondatori* (femeile române care donează 50 de florini), *pe viață* (femeile române care donează 20 de florini), *ordinari* (femeile române care plătesc o cotizație de 2 florini/an), *ajutători* (bărbații români care donează 20 de florini sau plătesc o cotizație de 2 florini/an). O categorie prin excelență onorifică o constituie *membrii onorari*, desemnați ca atare de adunarea generală. În funcție de apartenența la una din aceste categorii, membrii reuniunii participau la adunările generale cu vot decisiv (cei fondatori, pe viață și ordinari), sau consultativ (membrii ajutători și onorari).

Conducerea reuniunii se exercita prin adunarea generală ordinară (care se întrunea anual), și cea extraordinară (de câte ori se considera necesar), și un comitet ales pentru un mandat de trei ani, format din 17 membri centrali (12 femei și 5 bărbați), și un număr nelimitat de membri provinciali, stabilit de adunarea generală. Articolul 24 al Statutelor explica rolul acestora: „... pentru a câștiga reuniunii membri din provincie circulând liste, ce li se vor trimite din partea comitetului pentru înscrierea de membri. De asemenea membrii provinciali sunt chemați a colecta oferte benevole în favorul reuniunii și a promova orice lucrări ale comitetului îndreptate în afară de centrul reuniunii cu privire la prosperarea acesteia”. Din membrii comitetului se alegeau funcționarii (desemnați în statute cu numele de *oficiali*), respectiv președinta, vicepreședinta, casiera și secretarul.

Fondul reuniunii se constituia în primul rând din taxele de membru, apoi din contribuții personale, donații, venituri rezultate din acțiunile organizate în favoarea reuniunii, colecte etc. Averea reuniunii, divizată în *fondul inalienabil* și *fondul disponibil*, putea fi depusă în hârtii de valoare sau alocată în împrumuturi.

Ultimul capitol al statutelor prevedea că reuniunea putea fi desființată ca urmare a hotărârii luate de o adunare generală special convocată în acest scop, dacă numărul membrilor cu vot decisiv ar fi mai mic de 12. În această situație fondul acesteia trecea în patrimoniul bisericii.

În 1890, sub conducerea noului comitet format din Aurelia Beleş (președintă), Rhea S. Ceontea (vicepreședintă), și Barbara Antonescu (casieră), la 1 octombrie s-a deschis *Școala de Fete Arad*, dar, întrucât ministerul nu recunoaște dreptul reuniunii de a susține o școală confesională, aceasta este predată Consistoriului. Ca urmare, reuniunii îi revine doar sarcina de a se ocupa de educația elevelor din internat și de a colecta fonduri pentru

sprijinirea celor lipsite de mijloace materiale. Structural, școala este împărțită într-una populară (formată din patru clase în care se predau discipline de învățământ prevăzute pentru clasele finale ale școlii populare elementare), și una superioară, în care se predau discipline de învățământ prescrise prin *legea regnicolară de instrucție pentru școli superioare de fete* și, în plus, pianul și limbile germană și franceză. *Lucrul de mână se predă „... în conformitate cu trebuințele societății noastre și cu deosebită privire la dezvoltarea industriei casnice”*. Corpul didactic se compunea din două învățătoare și mai mulți profesori de la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad.

Diferențele dintre Reuniunea Femeilor Române din Arad și provincie și Consistoriul Greco-Ortodox român din Arad în privința patrimoniului clădirii școlii și a internatului s-au aplanat în 1910, când s-a decis ca 2/3 să revină reuniunii și 1/3 diecezei. Tot atunci s-a prevăzut și că, în eventualitatea desființării reuniunii, dieceza va deveni proprietara exclusivă a școlii și a internatului. Odată depășit acest obstacol, s-a trecut la strângerea de fonduri în scopul ridicării unei noi clădiri, prin efortul comun al reuniunii și al diecezei. În acest scop, noul comitet ales în 1909, format din Letiția Oncu (președintă), Sever Bocu (secretar), Iustina Șerban (casieră), a organizat numeroase conferințe, baluri, serate etnografice și, în mare parte ca urmare a donației basarabeanului Vasile Stroescu, fondul reuniunii a ajuns în 1911 la 187.076 de coroane. În consecință, un an mai târziu se începe construirea noii clădiri a școlii, ce va fi inaugurată în 1913, când la conducerea reuniunii se afla un comitet format din Sofia Beleş (președintă), Avram Sădeanu (secretar), Aurelia Petran (casieră), Elena Goldiș, Eugenia Cicio Pop, Adriana Ispravnic, Maria Botiș, Sofia Papp, Florica Popovici, Valeria Herbay, Georgiana Lugojan, Ecaterina Vătan (membre), Iustin Marșieu, Vasile Goldiș, C. Iancu și P. Vasilon (consilieri).

Școala era așezată sub administrația consistoriului arădean – ajutat de reuniune, și condusă de un *director de studii* care ocupa postul prin concurs, iar internatul era condus de o directoare, ajutată de mai multe bone și o menajeră. Dotarea școlii, așa cum o prezintă *Anuarul*, face să sporească eficiența demersului didactic: cu un *schiopticon* se proiectează pe perete imagini „... care fiind însoțite și de explicațiile cerute, mai bine se imprimă în memoria elevelor decât tabele atârinate pe pereți, bătute de praful și indiferența elevelor”. În 1914 se reorganizează cursul complementar pentru absolventele celor patru clase ale școlii civile. Cursul are un accentuat spirit aplicativ, fiind prevăzute ore pentru bucătărie practică, economie teoretică

și practică, chimie *de casă*, lucru de mână și croit. Mai mult chiar, era impusă participarea elevelor la cumpărături „... ca să se deprindă în conducerea socotelilor de casă”. În rest se studia religia, aritmetica, limba română, limba maghiară și limbi moderne (germana și franceza). Orele de contabilitate și corespondență comercială (patru pe săptămână), completate cu exerciții de dactilografie, urmau să ofere cunoștințele necesare pentru „... o gospodărie mare sau să ajute soților și părinților comercianți în purtarea socotelilor” sau celor care doreau să devină „... ajutoare la institutele de credit”. În 1919 școala înființată de *Reuniunea Femeilor Române din Arad și provincie* a fuzionat cu liceul de stat, formând *Liceu de Fete Elena Ghiba Birta*, devenit în 2001 colegiu național.

Reuniunea femeilor române din Arad a urmărit sincronizarea cu celelalte reuniuni organizate de femeile române la nivelul întregii Transilvanii (peste 100 în preajma Primului Război Mondial). Astfel, în anul 1913, când la primul congres al reuniunilor femeilor române din Transilvania, desfășurat în 1913 la Brașov, s-a decis unificarea asociațiilor femeilor române într-o uniune ca „... o garanție pentru conservarea intactă a culturii, naționalității și tăriei noastre economice”, reuniunea arădeană a fost reprezentată de Maria Botiș, iar Sofia Beleş, președinta reuniunii din Arad, a fost aleasă în comitetul Uniunii și reconfirmată un an mai târziu, la Congresul Uniunii Femeilor Române din Ardeal și Ungaria, desfășurat la Sibiu.

Suprema recunoaștere a rolului pe care *Reuniunea femeilor române din Arad* l-a avut în mișcarea de emancipare națională a românilor din Transilvania a fost nominalizarea ei între instituțiile desemnate să participe, prin reprezentanți de drept, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Astfel, între cei 1.228 de delegați împuterniciți cu credenționale au fost și reprezentantele reuniunii arădene: Eugenia Cicio Pop și Elena Goldiș.

Bibliografie

Stiger, Simona, *Asociaționism și emancipare în Transilvania până la Primul Război Mondial*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2001.

Stiger, Simona, *Reprezentantele Reuniunii Femeilor Române la Marea Adunare de la Alba Iulia*, în Alexandru Roz (coord.), *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, Editura Universității Vasile Goldiș, Arad, 1999.

Stiger, Simona, *Rolul asociaționismului feminist în emanciparea națională în Transilvania până la Marea Unire*, în vol. *95 de ani de la Marea Unire*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Cultură

În anul 2002, la 160 de ani de la moartea lui Sava Tekelija, Muzeul Vojvodinei din Novi Sad a amenajat în casa familiei Tekelija din Arad o expoziție permanentă intitulată *Sava Tekelija 1761-1842*, care reproduce aspecte din viața și opera sa. În cadrul acestei expoziții este alcătuit un catalog în limbile română și sârbă. În Aradul de astăzi, Strada pe care a locuit și pe care se află și casa sa (nu departe de biserica lui Tekelija), îi poartă numele.

Teatrul

Eugen Puiu

Pe meleagurile Aradului teatrul (în sensul modern), a avut punctul de naștere în 1817, atunci când negustorul Iacob Hirschl a construit clădirea cunoscută azi ca *Teatrul Vechi* și aflată în stare de ruină. Acesta va activa pe parcursul secolului al XIX-lea, inclusiv în anii Revoluției de la 1848. Datorită dezvoltării ulterioare a orașului, se punea problema construirii altui teatru. Cu mari eforturi financiare, se va construi o nouă clădire, cu o capacitate de 1.250 de locuri, lângă *Hotelul Crucea Albă*, pe locul unei vechi bălți. În anul 1874 se încheie lucrările la *Teatrul Arad*, unul dintre cele mai frumoase și moderne din sud-estul Europei. Datorită unor curgeri de gaz, în 1883 clădirea a ars aproape în întregime, însă va fi reconstruită rapid.

O caracteristică a teatrului arădean a fost *funcția de difuzare a valorilor culturale naționale*. Spectacolele își propuneau, pe lângă delectarea publicului, educarea în spiritul respectului și prețuirii valorilor culturale române și promovarea limbii române.

După Marea Unire noile autorități au sprijinit trupele teatrale venite în turneu în orașul de pe Mureș, asigurându-le gratuitatea sălii de spectacole, a încălzitului și iluminatului; se asigura de asemenea cazarea și masa în condiții financiare mai avantajoase. În schimbul acestor facilități municipalitatea avea doar o singură dorință: „... *trupa românească, din punct de vedere artistic, să fie cel puțin la același nivel cu trupa maghiară din localitate*”. Atitudinea autorităților arădene era conformă cu ofensiva

național-culturală a regatului, în care trupele teatrale românești aveau o misiune înaltă și sfântă în teritoriile alipite. Viața culturală arădeană a fost animată de turneele organizate de valoroasele companii dramatice bucureștene de la Teatrul Național, Teatrul I. L. Caragiale, Teatrul de Revistă etc. care au adus pe scenă interpreți celebri, ca Maria Filotti, Constantin Nottara, Constantin Tănase, George Vraca, Elvira Godeanu. Primul turneu al Naționalului bucureștean a avut loc în 1920, când a fost pusă în scenă piesa *Hamlet* de W. Shakespeare. Între 19 și 20 ianuarie 1922 trupa de artiști a Teatrului Național din București, condusă de Iancu Brezeanu și V. Toneanu, a susținut două spectacole, ea fiind urmată în 27 și 28 februarie de trupa lui Petre I. Sturza; au mai susținut reprezentații teatrale până la sfârșitul anului 1922 trupele conduse de Aristide Demetriad și Marioara Voiculescu.

Criza economică n-a determinat sistarea spectacolelor de teatru la Arad, astfel că în toamna târzie a anului 1929 Teatrul de Vest își deschidea stagiunea cu piesele *Aripi frânte* de H. de Herz și *Anuța* de Lucreția Petrescu. Spectacolele au avut loc pe 9 și 10 noiembrie, la orele 20,30, ele fiind introduse de un prolog susținut de criticul George A. Petre.

Mișcarea teatrală arădeană a continuat în același mod până la mijlocul deceniului următor, când, pe fondul manifestărilor revizioniste, a revenit în actualitate ideea teatrului românesc cu stagiune permanentă. Din 1936 s-a înjghebat la Arad mișcarea teatrală de la granița de vest, care a fost amplificată în anul următor la Timișoara. În același context, se edita la 15 septembrie 1937 revista bilunară *Înnoirea*, care a devenit o tribună a mișcării teatrale românești. Asociația Ziariștilor și Publiciștilor Români din Arad, în colaborare cu F.S.C.A. a concesionat în 1937 teatrul din Arad și a organizat două stagiuni teatrale în colaborare cu Teatrul Național București. La conducerea mișcării teatrale arădene se afla comitetul de patronaj din care făceau parte personalități ale vieții cultural-științifice și publice: episcopul Andrei Magieru, dr. Iustin Marșieu, Elena Goldiș, Mihai Mărcuș, dr. Corneliu Radu, Ascaniu Crișan, Vladimir Ieșanu și Tiberiu Vuia.

Repertoriul *Teatrului Arad-Timișoara* pentru stagiunea 1937-1938 a fost stabilit de comitetul de patronaj de comun acord cu Paul Prodan, directorul Teatrului Național București. La 1 decembrie se deschidea stagiunea teatrală de patru luni cu *Serenadă din trecut*, comedie istorică

de Mircea Dem. Rădulescu; ulterior au fost jucate și alte piese, care au avut o primire bună din partea publicului arădean: *Pădurea spânzuraților*, *Ioan a Vădanei*, *Cavalcada*, *Suflete tari* și *D'ale Carnavalului*. Promovarea repertoriului românesc, alături de grija pentru calitatea spectacolelor, au constituit direcțiile esențiale ale activității Comitetului tehnic, organul executiv al Comitetului de patronaj, condus de medicul Corneliu Radu. Alegerea repertoriului era o chestiune de maximă responsabilitate și importanță, știut fiind faptul că la Arad numărul amatorilor de teatru se situa în jurul cifrei de 1.000, situație care explica în bună măsură slaba participare a publicului în cazul rejucării piesei.

La 24 octombrie 1938 activitatea de organizare a mișcării teatrale arădene a consemnat un moment semnificativ: înființarea *Asociațiunii pentru teatrul românesc al Aradului*, organizație cu personalitate juridică cu posibilitatea de a concesiona teatrul de la Primărie și de a beneficia de o subvenție de 200.000 de lei. Primăria se angaja să suporte plata chiriei sălii de spectacol, a luminii, a încălzirii și a salariilor personalului de serviciu și tehnic. Momentul a avut o însemnătate aparte, deoarece după 20 de ani de la Unire exista posibilitatea rezolvării în mare măsură a problemelor bănești, probleme care au fost un obstacol evident în organizarea mișcării teatrale. Liderul de necontestat al acțiunii pentru teatrul românesc al Aradului a fost episcopul A. Magieru, care a fost ales și președinte al asociației, el fiind secondat de patru vicepreședinți: gen. Petre Georgescu, prefectul Mihai Dobriceanu, primarul Alexandru Vlad și dr. Iustin Marșieu, președintele F.S.C.A.

După trei ani de activitate neîntreruptă teatrul permanent al Aradului se afla în impas și se căutau soluții de trecere a instituției de sub egida *Asociației Teatrului Românesc* sub cea a *Astrei* sau a altei organizații. Cu toate greutățile existente, reprezentațiile teatrale au continuat, *Teatrul Regina Maria* prezentând în februarie 1938 piesa *Stăpâna din La Paz*, care avea în rolurile principale pe soții Lucia și Toni Bulandra. În ultima stagiune, 1938-1939, pe scena arădeană s-a jucat în ianuarie 1939 poema *Trandafirii roșii* de Zaharia Bârsan, în interpretarea trupei Teatrului Național din Cluj; Teatrul Național din București prezenta în aceeași stagiune *Hamlet* și *Clovnul*, în rolurile principale figurând doi monștri sacri ai artei teatrale românești: Ion Manolescu și Ion Finteșteanu. Ultimele spectacole ale stagiunii la teatrul românesc arădean s-au derulat la 22 martie 1939, în

colaborare cu Teatrul din Cluj, care a prezentat piesa *Omul care a văzut moartea*, și cu Teatrul Național din București în care Marioara Voiculescu și George Calboreanu jucau în *Femeia îndărătnică*. Sfârșitul epocii interbelice consemna la Arad existența unei importante mișcări teatrale, axată pe aducerea trupelor din București și Cluj, care și-au modelat repertoriul în funcție de cerințele publicului românesc de la granița de vest a țării.

În Arad funcționează și un teatru de marionete.

Filarmonica

Eugen Puiu

Preocupare pentru muzică a cunoscut Aradul dintotdeauna, însă primul germene al unei instituții muzicale performante profesional a rodit în 1833, când s-a înființat *Asociația iubitorilor de muzică din Arad*, scopul declarat și consemnat în regulamentul de funcționare fiind pregătirea viitorilor profesioniști, instruirea amatorilor și lărgirea cercului iubitorilor de muzică. În concordanță cu ideea de a pregăti muzicieni profesioniști, în același an 1833 a fost înființat și *conservatorul*, care pregătea muzicieni prin cursuri și-i evalua prin examene publice.

Mișcate din loc cu temeinicie, lucrurile au mers cu folos, viața muzicală a urbei fiind tot mai rodnică, astfel încât după 13 ani, în 1846, sosește la Arad și concertează în sala Hotelului Crucea Albă Franz Liszt, iar peste un an, în 1847, în aceeași sală în care a concertat Liszt s-au auzit acordurile orchestrei lui Johann Strauss-fiul, cu marele compozitor ca dirijor; după două zile, aceeași orchestră, cu același dirijor, concertează în sala teatrului. Orchestra aceasta avea să revină la Arad, în concert, în 1874.

În 1867, cântă la Arad legendarul pianist rus Anton Rubinstein.

În 1877 cântă la Arad Pablo de Sarasate și Henrik Wieniawski, pentru ca peste doi ani, în 1879, să se întâmple recitalul de legendă al violonistului Joseph Joachim, acompaniat la pian de Johannes Brahms.

Muzica s-a înrădăcinat în Arad într-atât încât au apărut fabricanți autohtoni de instrumente, înființându-se și funcționând o vreme chiar o manufactură care producea orgi.

În 1881 se înființează *Societatea Kölcsey*, care pune bazele primei formații simfonice din istoria Aradului – o orchestră de coarde, completată

ulterior cu instrumente de suflat. *Societatea Kölcsey* a funcționat în paralel cu *Asociația iubitorilor de muzică din Arad*.

În aceste condiții prielnice, la 23 noiembrie 1890 se înființează *Societatea filarmonică din Arad*, prima instituție muzicală cu adevărat profesionistă din istoria Aradului, cu orchestră de coarde, orchestră simfonică, cor de femei, cor bărbătesc. Chiar dacă din muzică încă nu se putea trăi (membrii orchestrei nu erau plătiți, ba chiar aduceau ei bani pentru a se plăti unii soliști și unii dirijori), fenomenul a luat amploare, astfel că se resimțea acut necesitatea unui spațiu propriu de manifestare. Inițiativa a aparținut *Societății Kölcsey* – și astfel s-a construit *Palatul Cultural*, operă magnifică a arhitectului Szántay Lajos, arădean prin naștere. În anul 1913 lucrările de construire s-au încheiat, Palatul fiind dat în folosință *Societății filarmonice arădene* (sala de concerte și o serie de dependințe ale acesteia). Cu doar un an înainte, în 1912, Aradul a fost vizitat de faimosul violoncelist Pablo Casals, ca invitat al *Asociației iubitorilor de muzică din Arad*.

Este obligatoriu de notat că Szántay Lajos a cântat pe propria-i scenă, în orchestra Filarmonicii, ca violonist, deși nu avea studii muzicale. Este un exemplu mai mult decât elocvent că geniul nu are neapărat trebuință de studii înalte, ci, mai mult decât de orice altceva, de *câmp de manifestare*.

Războiul Balcanic și Primul Război Mondial au bulversat nu doar viața muzicală a orașului, ci viața oamenilor în toate aspectele ei relevante și mai puțin relevante, astfel că pentru muzica arădeană au urmat trei decenii *negre*, în care incertitudinile planau cam peste tot și abia dacă se mai putea încropi câte ceva cu mari sacrificii și aproape exclusiv prin voluntariat. Totuși, în aceste condiții nu tocmai prielnice, în 1922 sosește la Arad George Enescu și susține două concerte. Succesul a fost uriaș, astfel încât Enescu n-a pregetat să revină – și a făcut-o de opt ori: 1923, 1927, 1931, 1936, 1937, 1938, 1942 și 1943.

Oaspeți ai Aradului au fost de-a lungul acelor vremuri și tenorul Traian Grozăvescu (1924), pianista Aurelia Cionca (1933), genialul pianist rus Artur Rubinstein (revenit la Arad în 1936), și mulți alții. Se ridicau însă la orizont norii războiului, iar atunci când armele încep să cânte muzica este obligată să tacă.

După război, instituționalizarea vieții artistice, deci și a celei muzicale, părea a fi posibilă, o instituționalizare sub oblăduirea statului, care să curme starea continuă de nesiguranță, de provizorat, de *profesionism amator*. Venirea la Arad a dirijorului Nicolae Boboc și a compozitorului Nicolae

Brânzeu a fost benefică, chiar dacă gândul lui Nicolae Brânzeu era de a întemeia la Arad un teatru liric (operă). Consultându-se, cei doi au ajuns la concluzia cea bună: resursele Aradului în materie de muzicieni permit înființarea unei filarmonici – și s-a făcut *Filarmonica municipală*, cu orchestră și cor: „Art. II – Orchestra și Corul Filarmoniceii vor funcționa cu buget aparte înglobat în bugetul general al Primăriei și vor avea sediul în Palatul Cultural al Municipiului Arad” (Buletinul Municipiului Arad, nr 9/1 octombrie 1948). Se aprobase o schemă cu „... cel puțin 35 instrumentiști și doi concert măiestri” (sic!) la orchestră, iar la cor „... cel puțin 40 de persoane, cari vor fi încadrați onorific, putând fi retribuiți după caz” (documentul mai sus citat). Nu era mare lucru să lași oamenii să cânte *din plăcere* și fără nici un ban, însă *era începutul*, iar începutul era promițător. Așa a început stagiunea 1948-1949 a Filarmonicii Arad, prima în formă profesionistă și instituționalizată.

Primul director a fost Nicolae Boboc, primii dirijori au fost Nicolae Brânzeu și proaspătul director Nicolae Boboc, iar primul concertmaistru a fost Radu (Rudolf) Bloch. Este remarcabil că deși aveau formări, aspirații și structuri diferite, Nicolae Boboc și Nicolae Brânzeu au reușit performanța admirabilă de a colabora fără sincope, toate fricțiunile dintre ei, dacă au fost, rămânând doar între ei doi și nerăzbătând niciodată spre colectivul artistic sau spre public.

După doar trei luni de cvasivoluntariat, la 1 ianuarie 1949 salarizarea orchestrei a devenit operațională, artiștii devenind angajați ai statului. Din păcate coriștii au rămas la stadiul de voluntari. Filarmonicii i s-a oferit ca sediu Palatul Cultural, iar ca patrimoniu dotările *Societății filarmonice*: biblioteca muzicală, o parte a arhivei, o parte din instrumente și pupitrele.

Odată pornite din loc, evenimentele s-au succedat cu repeziciune, conturându-se pas cu pas viitoarea orchestră și viitorul cor, ambele profesioniste și scoase de sub orice provizorat. Au vizitat Aradul și au concertat pe scena Palatului Cultural aproape toate marile valori românești ale artei muzicale clasice – dirijori sau artiști ai instrumentelor.

În 1951 s-a înființat o orchestră camerală (inițiată de Kurt Mild), apoi o orchestră folclorică (prin preluarea la Filarmonică a orchestrei de muzică populară care funcționa pe lângă **sindicatul artiștilor între 1946 și 1950**, iar din 1950 până la preluarea sa la Filarmonică, în 1954, pe lângă Sfatul Popular Orășenesc (primăria). Orchestra folclorică a traversat cu bine și strălucitor

toată perioada totalitară și dictatorială comunistă, fiind desființată în 1992, în regim de democrație populară deschisă, capitalistă.

Tot în acel an 1951 s-a împlinit parțial și visul lui Nicolae Brânzeu, acela al teatrului liric la Arad, sub forma prezentării de opere – cu soliști vocali, costume, decoruri și mișcare scenică, în colaborare cu teatrul arădean, cele două instituții urmând a pune la dispoziție personalul artistic și tehnic specific fiecăreia și necesar montării. Cum teatrul era uneori în imposibilitatea de a participa, s-a găsit soluția prezentării de opere cu soliști vocali, însă fără costume, fără decoruri și fără mișcare scenică (ca și cum s-ar fi realizat un spectacol într-un studio de radio), astfel inventându-se din nevoie *opera în concert* – aceasta fiind azi o frumoasă tradiție a Aradului.

Din 1953 au început să se organizeze turnee în țară, ulterior organizându-se concerte și în localitățile importante ale județului.

Efortul consecvent al coriștilor și-a aflat la rându-i meritata răsplată: în 1950 a devenit mixt (dirijor Adrian Demian), în același an evoluând pe scenă cu *Simfonia a IX-a în re minor, op. 125*, a lui Ludwig van Beethoven, iar în 1954 a devenit cor profesionist cu adevărat (Kurt Mild fiind dirijor). Un fapt cu totul remarcabil s-a petrecut în anul 1967, pe 3 decembrie: în plină epocă comunistă, când, spun detractorii, tot ce era religios ori apropiat religiei era interzis, ba chiar se condamnau penal astfel de „apucături”, corul Filarmonicii, dirijat de Paul Paradenco, prezintă pe scena Palatului Cultural un... concert de colinde culte românești și străine, concert la care a fost prezent și Teoctist Arăpașu, episcopul Episcopiei Ortodoxe a Aradului (ulterior avea să fie ales Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române), însoțit de o suită impresionantă de preoți ortodocși. Au fost cântate 16 madrigaluri ale unor compozitori străini și 8 colinde culte ale unor compozitori români: *Bună dimineața la Moș Ajun* și *Cetinele, cetioară* (Ioan D. Chirescu), *Daliană, fată dalbă* (Constantin Zamfir), *Pe cel deluț de colea* (Ioan Lipovan), *Răsai soare* și *Colind de Bihor* (Ioan Tomi), *Florile dalbe* (Paul Paradenco), *Colind uitat* (Nicolae Brânzeu). Dintre compozitorii români, trei erau arădeni ((Ioan Lipovan, Ioan Tomi și Paul Paradenco), iar unu era arădean prin adopție (Nicolae Boboc).

Conducători ai Filarmonicii

- *directori*: Nicolae Boboc (1948-1959), Ioan Vărșândan (interimar – 1959-1960), Jan Hugo Hus (1960-1968), Eliodor Rău (1969-1980),

Gheorghe Flueraș (1980-1986), Ioan Vasile Ienaga (1986-1991), Dumitru Moroșanu (1991-1992), Dorin Frandeu (1992-2007);

- *manageri* (manager – englezism introdus abuziv în uz oficial și de care limba română nu avea nici un fel de trebuință): Mihaela Rodica Tălmăciu – născută Mureșan (ianuarie 2008 – octombrie 2011 – prin demisie), Alin Corneliu Văcean (2011-2016 – demis de Consiliul Local Municipal, sancțiune infirmată parțial de Tribunalul Arad dar confirmată în întreg de Curtea de Apel Timișoara), Doru Orban (2016 – prezent, inițial ca interimar, ulterior prin concurs de proiecte).

Toți directorii s-au străduit să construiască ceva durabil în Filarmonica arădeană, să realizeze programe interesante și să ducă mai departe acest colectiv artistic într-adevăr merituos. Dintre realizările celor trei *manageri*, merită laude deosebite proiectul galei de operă *Open air*, gândit și pus în practică de Mihaela Rodica Tălmăciu, constând într-un spectacol de arii din opere, susținut de orchestra Filarmonicii cu soliști vocali invitați din țară și din afara țării, spectacol care precede deschiderea oficială a stagiunii și care se desfășoară pe o scenă amplasată în aer liber, în Piața Reconcilierii (fostă Piața Pompierilor). Din păcate, deși cu aptitudini absolut meritorii în direcția strategiilor și proiectelor, Mihaela Rodica Tălmăciu a intrat în conflicte grave cu artiștii orchestrei și ai corului, conflicte care s-au succedat și s-au prelungit, astfel încât a fost nevoită să-și înainteze demisia.

Succesorul său, Alin Corneliu Văcean, pe atunci un foarte tânăr profesor de pian la Liceul de Arte Sabin Drăgoi din Arad, fără nici un fel de experiență în conducerea unui colectiv, a provocat cea mai neagră perioadă din istoria instituției muzicale arădene. Chiar de la începutul mandatului a intrat în conflict cu membrii orchestrei și a generat un scandal imens cu presa locală – motiv pentru care nici un mijloc de informare, fie tipărit, fie audiovizual, fie prin internet, n-a mai publicat aproape un an nici un cuvânt despre Filarmonică. Modul său de gestionare a problemelor instituției a provocat singura grevă a artiștilor din toată istoria Filarmonicii și a generat procese în instanțe judecătorești. Pe **președintele comisiei de cultură a Consiliului Local Municipal** l-a numit *maimușoi plăpând, looser și fraier*. Pentru a fi îndepărtat din fruntea Filarmonicii s-a ajuns ca sindicatul național la care era afiliat sindicatul din Filarmonică să apeleze la organizația sindicală internațională, aceasta făcând demersuri scrise către președintele României Klaus Johannis, către prim-ministrul Dacian Cioloș, către prezidenții celor două camere ale Parlamentului României, către ministrul Culturii etc. A

fost demis prin Hotărâre a Consiliului Local Municipal, hotărâre pe care atacat-o în instanță; Tribunalul Arad a anulat hotărârea CLM, însă Curtea de Apel a menținut-o în întregul ei.

Bibliografie

Tomi, Ioan, *Filarmonica de stat Arad: monografie*, vol. I-II, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Palatul Cultural

Eugen Puiu

Activitățile culturale ale comunității românești din Arad se desfășurau până în anul 1918 la Casa Națională din cartierul Pârneava, edificată în anul 1902 la inițiativa personalităților arădene în frunte cu Vasile Goldiș. După 1918 centrul spiritualității românești a devenit monumentala clădire a Palatului Cultural, edificată în anul 1913 și dată în funcțiune în anul 1914. Preluarea Palatului Cultural de la vechile structuri de conducere a fost demarată relativ târziu, la 10 februarie 1921, și a luat sfârșit la 8 aprilie 1921. Reprezentantul autorităților române a fost noul director, dr. Lazăr Nichi, care a preluat inventarul pe bază de proces-verbal de la fostul director Pavel Olasz, pe lângă clădirea propriu-zisă fiind preluate și muzeele, colecțiile, biblioteca și mobilierul. Acțiunile întreprinse sub auspiciile Palatului Cultural au avut o mare diversitate, ele îmbrățișând aproape în totalitate spectrul culturii românești. Sub îndrumarea directorului Lazăr Nichi s-au organizat conferințe, spectacole de teatru, expoziții de artă, acțiuni de sprijin pentru cercetările arheologice din epoca romană etc. În clădirea Palatului Cultural și-au mai desfășurat activitatea biblioteca și pinacoteca, și au avut sedii permanente majoritatea societăților culturale arădene. În perioada interbelică activitatea a fost monitorizată de o comisie de supraveghere. S-au organizat conferințe, spectacole, expoziții, și s-au sprijinit cercetările arheologice. Aici și-au stabilit sediile majoritatea societăților culturale arădene, inclusiv biblioteca. Aceste asociații se bucurau de o serie de avantaje, de multe ori fiind scutite de plata integrală a taxei pentru folosirea sălii.

Palatul Cultural deținea și o sală de expoziții, care s-a aflat în întreaga epocă interbelică la dispoziția pictorilor și a profesorilor de desen români

și maghiari, în schimbul unei taxe stabilite de Comisia de supraveghere, taxă ce varia între 300 și 500 de lei pentru două săptămâni de folosință. Dintre pictorii români care au expus la Palatul Cultural s-au remarcat Iulian Toader și Cornel Minișan.

Direcțiunea Palatului a colaborat cu Muzeul Carpatin din Cluj pentru explorarea vestigiilor arheologice romane din județul Arad. Cu sprijinul material al Prefecturii și al Consiliului Județean Arad, profesorul Martin Roșca a deschis șantiere arheologice la Socodor și Chișineu-Criș, obiectele descoperite intrând în patrimoniul instituției arădene.

De mare succes se bucurau șezătorile literare organizate de *Salonul literar și artistic* și conduse de Alexandru Stamatiad, expozițiile organizate de pictorii români și maghiari.

Bibliotecile

Eugen Puiu

Imediat după Unire, Biblioteca Palatului Cultural s-a angajat în munca de ridicare culturală a românilor arădeni. Prin volumul de carte stocată și prin numărul de cititori, ea a devenit biblioteca centrală a județului. De organizarea și dotarea bibliotecii cu cărți noi s-a ocupat cu competență și profesionalism *omul Palatului Cultural*, profesorul Lazăr Nichi, și bibliotecarii Iosif Langa și Nestor Covaci. De la 1.525 de volume în 1881 (anul înființării), numărul cărților a crescut constant, îndeosebi după 1918, prin donații și subvenții, ajungându-se la sfârșitul perioadei interbelice la 50.000 de volume.

Un moment important în organizarea și dotarea bibliotecii cu carte românească l-a constituit *donăția Xenopol* din anul 1921, meritul orientării spre Arad a donației de 2.032 de volume revenindu-i lui **Vasile Goldiș**, care l-a convins pe marele istoric, aflat pe patul de suferință, să facă acest gest nobil. *Donăția, făcută de Riria Xenopol conform dorinței soțului său și în numele acestuia*, a determinat conducerea Palatului să adopte pentru bibliotecă numele generosului donator, nume care se păstrează și în prezent.

Lipsa gratuității folosirii bibliotecii Palatului Cultural a influențat negativ numărul celor care o frecventau. Cu toate acestea, în anul 1929 se înregistrau zilnic câte 100 de cititori, iar anual erau consultate 30.000 de cărți.

Fondurile pentru achiziționarea de cărți noi, îndeosebi de carte românească, nu au fost mai generoase nici după criza economică. În anul 1935 săptămânalul *Ardealul* făcea un viguros apel către municipalitatea arădeană, în care cerea sporirea fondurilor destinate înzestrării Bibliotecii Palatului Cultural, deoarece fondurile existente erau suficiente doar pentru achiziționarea de ziare și reviste. Ca argument al apelului era amintită situația statistică conform căreia numărul abonaților cititori de carte românească a crescut foarte mult, de la 5 în 1914 la 6.866 în 1934.

În afara Bibliotecii Palatului Cultural mai funcționau la Arad biblioteca Liceului Moise Nicoară, care cuprindea 35.000 de volume, și biblioteca Institutului Pedagogico-Teologic, cu 15.000 de volume. Mai erau biblioteca Societății Astra, biblioteca Despărțământului Cultural Județean Arad și biblioteci școlare și particulare, dintre care cea mai renumită a fost cea a prelatului și istoricului arădean dr. Gh. Ciuhandu, care număra câteva mii de volume și un mare număr de incunabule și cărți vechi.

Biblioteca Județeană A. D. Xenopol

Prima Bibliotecă publică din Arad se deschide în anul 1913, odată cu darea în folosință a Palatului Cultural. Construcția, în stil eclectic, cu elemente decorative interioare în stil *secession*, a fost ridicată după planurile arhitectului arădean Szántay Lajos (1872-1961), cu scopul de a găzdui muzeul, biblioteca și filarmonica. La inaugurare, biblioteca publică preia fondul de carte al *Asociației Culturale Kölcsey*. În 1921, cu un an înaintea morții marelui istoric A.D. Xenopol, Riria Xenopol, soția istoricului, a donat bibliotecii publice arădene 2.032 de volume din biblioteca personală a ilustrului său soț. Meritul pentru aducerea acestei donații la Arad îi revine în totalitate lui Vasile Goldiș, omul care l-a determinat pe Xenopol să doneze Aradului cărțile sale.

În perioada interbelică numărul volumelor din fondul bibliotecii crește mereu datorită donațiilor de carte românească ale unor importanți oameni de cultură: Vasile Goldiș, Iosif Moldovan, Coriolan Pietreanu, și din partea unor instituții (biblioteca ordinului minorit).

În 1951 biblioteca este redenumită, devenind *Biblioteca Centrală Regională*. Tot atunci se înființează secția pentru copii, numită inițial *Biblioteca Regională pentru Copii*. În 1956 denumirea se schimbă iar, în *Biblioteca Centrală Raională Arad*, în 1968 devine *Biblioteca Municipală*

Arad, pentru ca în 1974 să devină *Biblioteca Județeană Arad*, statut pe care îl are și astăzi.

În 1984 biblioteca se stabilește în actualul sediu de pe Strada Gheorghe Popa de Teiuș nr. 2-4, anterior funcționând în alte două locuri.

În 1995 biblioteca primește numele pe care îl poartă și astăzi: *Alexandru D. Xenopol*.

La ora redactării acestei monografii biblioteca are în inventar peste 500.000 ub (unități de bibliotecă), în mai mult de 1.500.000 de volume. Fondul de carte de patrimoniu cuprinde peste 22.000 de volume în limbile latină, maghiară, franceză, germană, română, italiană, engleză, greacă și ebraică, 646 de manuscrise și 23 de incunabile.

Complexul Muzeal Arad

Eugen Puiu

În anul 1892 s-a deschis în actuala clădire a Teatrului Clasic Ioan Slavici *Muzeul de relicvii 1848-1849*, pe lângă care s-a organizat o expoziție arheologică. Scopul deschiderii muzeului era cinstirea memoriei eroilor căzuți în revoluția pașoptistă.

În anul 1901, *Societatea Culturală Kölcsey* din Arad a inițiat construirea unui palat cultural care să adăpostească colecțiile de istorie ale muzeului de relicvii, pe atunci aflate în patrimoniul respectivei societăți. Din lipsă de fonduri, ridicarea acestei clădiri a început abia în 1910. În toamna anului 1912, când construcția era aproape gata, colecția *Muzeul 1848* a *Muzeului de relicvii* a fost mutată în încăperile acestui edificiu. Într-o sală mică a fost așezată și expusă colecția arheologică a muzeului, cu materiale provenind din săpăturile efectuate pe movila *Șanțul Mare* în hotarul Comunei Pecica, în 1898 și între 1901-1902, de profesorul arădean Ladislau Dömötör, și în 1910 de arheologul Martin Roska, profesor la universitatea din Cluj. O altă sală de expoziție a fost destinată colecției *Istoria orașului Arad*, colecție care cuprindea unelte și arme din Evul Mediu și epoca modernă. În 1913 s-a organizat și prima expoziție de picturi, cu opere ale unor clasici străini.

Primul muzeu în sensul adevărat al cuvântului a fost organizat însă în Palatul Cultural în anul 1912, el cuprinzând o pinacotecă cu 372 de tablouri, o secție arheologică și una cu relicve din timpul revoluției de la 1848-1849,

și s-a menținut în această structură până în anul 1938, 12 ianuarie, când a fost desființat „muzeul ungiuresc” de la 1848 printr-o hotărâre a Comisiei Interimare a Municipiului Arad, care l-a considerat drept un afront la adresa românilor. Se avea în vedere ca în locul acestuia să fie amenajat un Muzeu al Unirii, cu obiectele ce au fost trimise spre păstrare la Budapesta și care aparțineau orașului Arad. În schimbul obiectelor ce urmau să fie aduse, autoritățile române arădene ofereau relicvele de la 1848 și cele două statui dezafectate: a „Ungariei milenare” și a lui Kossuth Lajos. Pinacoteca urma să fie și ea reorganizată, pentru amenajarea unei expoziții permanente de pictură românească cu ajutorul Ministerului Culturii, ea primind astfel un specific național în raport cu epoca anterioară, când era dominată de școlile de pictură străine. Între anii 1923-1930 secția arheologică și-a sporit patrimoniul cu 10.000 de piese de la Șanțul Mare, Iosășel, Moneasa și Socodor. Numărul mare de piese descoperite făcea dificilă expunerea și depozitarea lor, de aceea săpăturile arheologice au fost sistate în tot județul timp de opt ani. La Congresul Cultural al Aradului, directorul Palatului Cultural, dr. Lazăr Nichi, propunea reluarea săpăturilor arheologice sub patronajul Federației Societăților Culturale din Arad și extinderea acestora la Pâncota, Ineu, Dezna, Șoimoș și Șiria. Cu același prilej profesorul Ascaniu Crișan propunea ca până la organizarea Muzeului Unirii să se deschidă, ca preludiu, un muzeu *Avram Iancu*.

Proiectele de reorganizare a patrimoniului muzeistic arădean erau circumscrise ideii de cultivare a trecutului istoric ca mijloc de întărire a românismului la granița de vest. Din păcate, toate aceste planuri îndrăznețe inițiate de societățile culturale locale au fost zădărnice de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial.

În anul 1951 muzeul s-a separat de biblioteca Palatului Cultural, devenind instituție de sine stătătoare, cu buget propriu. Au fost reorganizate colecțiile de artă și de istorie existente. În 1954 s-a deschis într-o nouă formă expoziția permanentă *Revoluția de la 1848*. În 1955 s-a inaugurat expoziția permanentă de istorie veche. Paralel, în cadrul galeriei de artă a început organizarea unei secții de artă românească modernă și contemporană. Din 1954 muzeul a reluat cercetările arheologice, după 24 de ani de stagnare totală.

După preluarea puterii de către comuniști colecțiile și expozițiile de bază au fost reorganizate conform noii ideologii. În 1954-1955 s-a redeschis

secția de istorie veche, *Muzeul Revoluției de la 1848* și galeria de artă, iar în 1956 expoziția de etnografie.

Începând cu anul 1958 muzeul a început să amenajeze secții în localitățile județului: *Muzeul Orășenesc Lipova* (1958), *Muzeul Memorial Ioan Slavici și Emil Monția* (Șiria, 1960), *Muzeul de Artă și Etnografie* (Săvârșin, 1988), *Muzeul viei și vinului* (Miniș, 1988).

După decembrie 1989, drept consecință a evenimentelor de-atunci, expozițiile muzeului au fost eliberate de balastul ideologic. În 1992 a fost deschisă secția de științe ale naturii, iar în 1993 cea de istorie interbelică. În decembrie 2004 a fost vernisată expoziția permanentă *Arad – Decembrie 1989*.

Din anul 1967 apare revista *Ziridava* – publicația științifică a muzeului. Din 1992 se editează revista *Studii și comunicări de Artă și Arhitectură*, iar din 1999 revista de cercetări etnologice *Zărandul*.

În prezent, muzeul deține peste 125.000 de piese și este un actor activ pe scena culturală arădeană.

Cinematografele

Eugen Puiu

Viața culturală arădeană de după 1918 a fost influențată tot mai mult de cinematografie, care a început să atragă și să fascineze un auditoriu din ce în ce mai larg. Orașul Arad avea o oarecare tradiție, primul film rulând aici încă din ianuarie 1895, iar din anul 1897 s-a constituit cinematograful stabil *Urania* în sala vechiului teatru. Din 1910 s-a deschis al doilea cinematograf, *Apollo*, iar în 1913 a început construirea cinematografului *Studio*. La 16 aprilie 1913 ziarul *Românul* semnala ca eveniment cultural deosebit prezentarea la Arad a filmului *Războiul de independență*, primul film de producție românească jucat în Transilvania.

După Primul Război Mondial cinematografele arădene au funcționat în conformitate cu regulamentul existent în România din 1919. În anul 1921 cinematografele *Apollo* și *Urania* solicitau Ministerului Cultelor și Artelor scutirea de taxa de 12%, motivând „... că funcționau la frontiera cu Ungaria, într-un oraș în care majoritatea populației erau ungurii”, iar reluarea filmelor de propagandă românească le-a redus considerabil numărul spectatorilor și, implicit, veniturile. Cererea de scutire era făcută pe zece ani.

Între 1 ianuarie 1920 și 30 iunie 1921, la cele două cinematografe arădene au rulat 122 de filme, în majoritate covârșitoare producții străine, îndeosebi americane. Pe același interval de timp au fost prezentate la *Apollo* trei filme de propagandă: *Lucrătorii mării*, *Agraune* și *Acuz*. Programul cinematografelor era zilnic, singura pauză fiind aceea din joia, vinerea și sâmbăta Paștilor. Ca evenimente deosebite în cinematograful arădean din primul deceniu de după 1918 trebuie menționată rularea pe ecran, la 27 martie 1928, a primului film românesc turnat la Arad, *Ionel și Mărioara*, și prezentarea la 8 martie 1930 a primului film sonor, filmul american *Sony Boy*.

Din punctul de vedere al dotării materiale merită a fi remarcată inițiativa municipalității arădene de a edifica trei cinematografe noi, din care două au fost inaugurate în anul 1929. După finalizarea celor trei cinematografe Aradul dispunea de opt instituții de acest fel, dintre care cinci de iarnă și trei de vară, număr absolut insuficient pentru satisfacerea nevoilor de cultură ale populației în continuă creștere. Începând cu anul 1920 ele au fost scoase de sub concesiunea *Astrei* și trecute la primăria Municipiului Arad.

Presa

Eugen Puiu

Presa scrisă

Într-un volum de 392 de pagini, intitulat *Evoluția și tipologia presei arădene*, realizat de Melente Nica, Gabriela Groza și Emil Șimăndan (acesta din urmă fiind și coordonatorul lucrării), sunt indexate 407 titluri de publicații de tip presă scrisă apărute de-a lungul timpului în Județul Arad, de la ziare și reviste cu viață lungă până la efemeride care au dispărut precum au apărut: ca un fum subțire spulberat de vânt. Este drept: sunt câteva publicații care apar de mai multe ori, fiind indexată fiecare reapariție a publicației după un timp mai lung sau mai scurt de dispariție de pe piață. Cu toate acestea, și deși volumul este documentat cu eforturi considerabile (cine nu știe ce înseamnă o astfel de muncă nu are decât să încerce – și se va convinge), indexul de titluri este cu siguranță incomplet; doar ca exemplu singular, lipsește revista *Lamura*, care apărea la fiecare doi ani, cu ocazia reunirii la Arad a *Cenaclului Lamura* al scriitorilor țărani din România,

de apariția căreia se responsabiliza, ca și de cenaclu dealtfel, regretatul profesor Teodor Uiuu, omul care a tras cu disperare de scriitorii țărani ai României. Într-un alt volum, *Dicționarul presei arădene*, coordonat tot de Emil Șimăndan, sunt indexate 525 de ziare și reviste apărute în mai mult de 170 de ani, dar nici acest dicționar nu epuizează toate titlurile apărute de-a lungul vremii (misiune aproape imposibilă, deoarece au fost publicații care au apărut în doar câteva numere, care nu s-au arhivat și de care nimeni nu mai știe). Oricum ar fi, mai mult de 500 de publicații în tot județul este o realizare cu totul remarcabilă, semn că în părțile Aradului interesul pentru cuvântul tipărit era și cu asupra de măsură de mare, și cu asupra de măsură de rodnic.

Publicațiile arădene au acoperit cam toate sferile de interes, de la informarea seacă până la informația de nișă, de la opinii și atitudini până la ideologii și doctrine politice ori religioase. Au fost puse astfel la dispoziția cititorilor gazete și reviste angajate politic, sociale, școlare, bisericesti, economice, culturale, științifice, de gen *magazin* sau *almanah*, aparținând finanțatorilor privați, școlilor, cultelor religioase, asociațiilor din varii domenii, entităților economice, entităților culturale ori științifice. Asemenea publicații au apărut nu doar în capitala județului, ci și în localitățile mai importante.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primele trei decenii ale secolului al XX-lea au fost, de departe, perioada cea mai fastă a presei arădene, lupta pentru identitate națională fiind terenul fertil pe care s-au manifestat publiciști de o valoare imensă: Ioan Slavici, Vasile Goldiș, Ioan Rusu Șirianu (adeseori scris Ioan, adeseori scris Russu), ziarele *Românul* și *Tribuna Poporului* (redenumit apoi *Tribuna* și fuzionat după aceea cu *Românul*), fiind adevărate clopote ale deșteptării și emancipării naționale. În cele trei ziare au scris cu strălucire mari condeie ale românității din Transilvania: Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Vasile Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești, Aurelia Goga, Ilarie Chendi, Sextil Pușcariu, și nume uriașe ale culturii din Regatul României: I.L. Caragiale, A.D. Xenopol, Alexandru Vlahuță, Nicolae Iorga, Simion Mehedinți și mulți alții.

Primul ziar tipărit la Arad a fost săptămânalul de limbă germană *Arader Kundschaftsblatt*, în anul 1837, sub redacția lui Franz Schwester; în 1840 începe să se tipărească și ediția în limba maghiară: *Aradi Hirdeto*. La 1 iulie 1848 apare săptămânalul *Der Patriot*, publicat de Joseph Schmidt.

Primul periodic arădean tipărit în limba română a fost gazeta *Speranța*, apărută între 1 februarie – 15 decembrie 1869, și între 10 ianuarie – 13 iunie 1872, considerată „... unica și prima foaie bisericească a românilor ortodocși din Ungaria și Ardeal”. Mai târziu, în anul 1877, apare revista *Biserica și școala*, cu existență neîntreruptă până în 1948.

În 1897 apare ziarul *Tribuna Poporului*, sub redacția lui Ioan Rusu Șirianu, care în 1904 își schimbă numele în *Tribuna*, iar în 1905 redactor responsabil devine Sever Bocu. *Tribuna* fuzionează în 1912 cu ziarul *Românul*, înființat în 1911 ca organ de presă al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania.

În perioada 1916-1940 apar în Arad și publicații literare: *Pagini literare* (1916), *Genius* (1924-1925), *Salonul literar* (1925-1926), *Laboremus* (1926), *România literară* (1930), *Hotarul* (1933-1940), *Înnoirea* (1937-1940) și *Litera* (1938-1939).

În perioada 1945-1989, zisă *comunistă*, tot ce a însemnat presă a trecut în proprietatea statului sau a partidului unic (Partidul Comunist Român), în unitățile administrativ-teritoriale de rang I (regiunile, apoi județele), apărând doar câte un ziar, și acela ca organ al Comitetului Județean al Partidului Comunist. Un segment din această perioadă a fost extrem de prielnic publicării de reviste școlare și ziare sau reviste de întreprindere.

La 24 septembrie 1944 apare la Arad primul număr al ziarului *Patriotul*, pe manșeta de sub titlu având înscrisă și orientarea: *Organ de luptă patriotică antifascistă*. La 2 august 1949 *Patriotul* devine *Flacăra roșie*, în caseta de sub titlu având scrisă și apartenența: „Organ al Comitetului Județean Arad al Partidului Comunist Român și al Consiliului Popular Județean”. Numele *Flacăra roșie* va dăinui până în decembrie 1989, când se schimbă în *Adevărul*. La începutul anului 2008, printr-o sentință judecătorească în favoarea ziarului cu distribuție națională *Adevărul* din București (fostul ziar *Scînteia* al Comitetului Central al Partidului Comunist Român), numele se schimbă iarăși, devenind *Adevărul de Arad*. Ulterior, și acest nume avea să fie schimbat cu *Jurnal arădean*.

Între 1949 și 1959 s-au perindat la conducerea ziarului trei redactori-șefi: Koloszvary Emeric (1949-1954), Dănilă Șebok (1955-1957), și Petru Moț (1958-1959). În 1959 avea să fie numit redactor-șef Crăciun Bonta, acesta conducând ziarul ceva mai mult de 30 de ani, până în decembrie 1989, fiind, la nivelul întregii țări, redactorul-șef cu cea mai îndelungată activitate la același ziar din toată perioada comunistă.

În timp, în ziarul *Flacăra roșie* au publicat articole pe diferite teme cam toți componenții elitei intelectuale a Aradului, după cum personalități marcante ale culturii românești din acea vreme au acordat ziarului interviuri ample.

Dacă s-ar putea remarca anumite direcții în care *Flacăra roșie* a excelat (în afară de cea ideologică și doctrinară, care n-a fost chiar atât de pregnantă precum se spune), atunci segmentul cultural devine obligatoriu de amintit, apoi cel social. Mai trebuie specificat că, la modul general, subiectele de scandal și cele mondene nu au încăput în paginile ziarului, după cum nu era posibilă nici polemica de idei.

După decembrie 1989 apar noi mijloace de informare: *Litera de tipar* (primul ziar privat din vestul țării, apărut la 23 februarie 1990 din inițiativa lui Petre Don, finanțat de un grup de muncitori de la tipografia din Arad, cu numele dat de titlul poeziei omonime a lui Petre Don, el însuși tipograf la acel moment, nume sugerat de criticul Dan Lăzărescu), *Tribuna Aradului* (1990-1991), *Curierul Aradului*, *Libertatea Aradului* (1991-1997). După anul 1990 mai apar *Arad Expres*, *Observator Arădean*, *Glasul Aradului*, *Oglinda de Vest*, *Realitatea*, *Buletinul de Arad*, *Munca*, *Piața Aradului*, *Aradul*, *Informația Aradului*, *Flacăra roșie* (publicație de pamflete, fără nici o legătură cu ziarul *Flacăra roșie* de dinainte de 1990), și cotidianul de limba maghiară *Nyugati Jelen* (fostul ziar de limbă maghiară din perioada comunistă *Vörös Lobogó*).

În prezent, în gazetăria Aradului mai rezistă ziarele *Jurnal arădean*, *Glasul Aradului* și *Flacăra roșie* (ziar de pamflete, fără nici o legătură cu vechiul organ al PCR). În județ mai apar neregulat publicații scrise, dar ca foi de tip gazetă scoase de unele primării orașenești și comunale.

Presa online

Dacă ziarele tipărite au decăzut până aproape de dispariție, s-a dezvoltat în schimb o frumoasă serie de așa-zise *ziare online*, de fapt niște pagini web în internet. Primul dintre acestea a fost *Aradon* (ediția electronică a ziarului tipărit *Jurnal arădean*). **Au urmat (în ordine alfabetică), Actualități Arad**, *Arad reporter*, *Arad24*, *Arq*, *Critic Arad*, *Flacăra roșie* (ediția electronică a publicației tipărite *Flacăra roșie*), *Gazeta Locală*, *Ghidul arădean.ro*, *glsa.ro* (ediția electronică a ziarului tipărit *Glasul Aradului*), *Live Arad*, *NewsAr*

(cu titlul *Agencia de știri a Județului Arad*), Special Arad, SportArad, Vestic, Ziar de Arad.

Presa culturală

Aradul nu a avut o revistă culturală marcantă în perioada comunismului, însă pagini de cultură apăreau cu regularitate în ziarul *Flacăra roșie*. După decembrie 1989, din inițiativa poetului Vasile Dan, a apărut revista *ARCA*, editată de filiala Arad a Uniunii Scriitorilor din România și care rezistă și astăzi. Ulterior au mai apărut *Avancronica* – lunar arădean de cultură și civilizație editat de Casa de Cultură a Municipiului Arad, și *Relief*, editată de Fundația Culturală Ioan Slavici. Cele două universități arădene – Universitatea de Vest Vasile Goldiș (privată), și Universitatea Aurel Vlaicu (de stat), au publicații proprii, culturale și științifice, însă cu circulație restrânsă.

Radio

În Arad se recepționează toate diviziile Societății Române de Radiodifuziune (de stat): România Actualități, Radio România Cultural, Radio România Muzical, Radio România Regional, Radio Antena Satelor, Radio România Internațional, Radio 3net, posturile private care emit pe frecvențe naționale și unele posturi de radio din Ungaria (judetele Bekes și Csongrad), și Serbia (Voivodina).

Posturile de radio care emit la Arad pe frecvențe locale: Europa FM (89,3 Mhz), Pro FM (92,1 Mhz), Magic FM (92,7 Mhz), Radio Trinitas (94,2 Mhz), Național FM (95,5 Mhz), Kiss FM (97,0 Mhz), Radio Arad (99,1 Mhz), Radio 21 (99,8 Mhz), Alt FM (102,0 Mhz), Arad FM (102,9 Mhz), Info Pro FM (105,3 Mhz), Radio CNM AM (1602 Mhz), Joy FM (93,4 Mhz).

Televiziune

Înainte de evenimentele din decembrie 1989 Municipiul Arad și Județul Arad nu dispuneau nici de televiziuni și nici de radiouri, dat fiind că tot ce însemna pe atunci presă, fie scrisă ori audio-vizuală, era proprietatea statului, orice inițiativă privată în domeniu fiind interzisă. În Județul

Arad nu exista nici măcar un studiou teritorial al radioului național sau al televiziunii naționale, Aradul fiind arondat studioului teritorial Timișoara al Radioteleviziunii Române.

TV Arad (TVA), prima televiziune privată din Arad, s-a înființat în 1990.

Intersat, televiziune cu conținut propriu, s-a înființat în 1994. Ulterior și-a schimbat titulatura în *Info TV*, apoi în *RCS* (acronim al *Romania Cable System*, firmă furnizoare de internet, telefonie și televiziune – toate prin cablu, ulterior și de telefonie mobilă și internet mobil).

West TV Regional, televiziune care acoperea 11 județe (Arad, Timiș, Bihor, Hunedoara, Caraș Severin, Alba, Satu Mare, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Cluj și Sălaj), s-a înființat în 2008 și a funcționat până în iulie 2017, când finanțatorii au renunțat la licența de emisie.

Pro Tv, post privat de televiziune cu acoperire națională, a înființat la Arad un studiou local: *Pro TV Arad*, care transmitea doar știri locale, în rest reluând programul național. Studioul local și-a încetat emisia la 1 aprilie 2018, însă a rămas în funcțiune ca redacție de știri locale difuzate de postul central.

Au apărut și televiziunile online *Newsarad TV*, *Baricada TV* și *Goldiș TV*, aceasta din urmă fiind prima televiziune universitară online din vestul țării.

Edituri

Înainte de decembrie 1989 nu exista în Arad nici o editură. După acel moment, astfel de întreprinderi au apărut în avalanșă, chiar dacă activitatea lor este cvasinecunoscută (în cazul în care există activitate).

În general, ziarele apărute după 1989 apăreau ca fiind editate de societățile proprietare, ceea ce presupune că respectivele societăți erau și edituri. A afla care societăți comerciale de azi sunt edituri în sensul clasic al cuvântului este o întreprindere mai mult decât dificilă, dat fiind că aproape toate firmele apărute după decembrie 1989 și-au înscris în statute o multitudine de obiecte de activitate (unele chiar cu zecile sau cu sutele). Cert este că au edituri proprii cele două universități din Arad. Editurile cu activitate intensă sunt *Editura Fundației Culturale Ioan Slavici*, *Editura Mirador*, *Editura Gutenberg Univers*, *Concordia*, *Trinom* și altele.

Bibliografie

Melente Nica, Gabriela Groza, Emil Șimândan, *Evoluția și tipologia presei arădene (1833-2002)*, coordonator și revizor științific: Emil Șimândan, Editura Fundației Culturale „Ioan Slavici”, Arad, 2006;

Șimândan, Emil (coord.), *Dicționarul presei arădene*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010.

Arhivele

Eugen Puiu

În orașul Arad s-au constituit *arhiva eparhială* (cu o vechime de 170 de ani), *arhiva județeană* (în anul 1737), *arhiva seminarială*, *arhiva tribunalului* și *arhiva Orașului Arad* (la subsolul primăriei). În general ele aveau o bună organizare, excepție făcând cea a tribunalului, din care o parte a fost dată la topit, pierzându-se astfel importante documente ale istoriei locale; arhiva primăriei Arad, cu un mare volum de documente, aștepta să fie ordonată și pusă la dispoziția cititorilor. La Congresul Federației Societăților Culturale din Arad, în anul 1938, George Ciuhandu propunea aducerea acasă a arhivelor românești în baza tratatelor de pace, prin intervenția urgentă a guvernului român în același an, când expira termenul scadent. Cu același prilej, prelatul propunea înființarea la Arad a unei secții a Arhivelor Statului, dată fiind bogăția materialului arhivistic din oraș și județ. Acest obiectiv a fost amânat până după război, abia în anul 1951 luând ființă Filiala Arhivelor Statului Arad. Între 1950-1971 sediul instituției a fost pe Bulevardul Revoluției nr. 90. Din 1971 până în prezent arhivele funcționează în clădirea construită special cu acest scop pe Strada Ceaikovski nr. 2-4, fiind extinsă în 1983 prin atribuirea și alipirea clădirii învecinate, de la nr. 6. În 2003 suprafața de depozitare a sporit cu încă 4 încăperi din imobilul de pe Strada Ludovic Szántay nr. 6.

În depozitele din Arad ale Arhivelor Naționale se păstrează azi aproximativ 6.100 de metri liniari de documente din fonduri administrative (primăriile din județ, preturile plaselor, sfaturile populare raionale, prefectura județului, Comitetul Județean Arad al Partidului Comunist Român), fonduri judecătorești (judecătorii și tribunal), fonduri economice (Uzina Textilă Arad, ARIS Arad, CPL Arad, Astra Arad, Cooperative Agricole de Producție (CAP), **Întreprinderi Agricole de stat (IAS), fonduri**

ale instituțiilor de învățământ, fonduri culturale (Teatrul de Stat și diferite asociații culturale), colecții personale și familiale, matrice sigilare etc.

Documente de importanță deosebită

- colecția de diplome (1406- 1915);
- colecția de hărți și planuri (1726-1951);
- arhiva Prefecturii Județului Arad (1721-1950);
- arhiva Primăriei Municipiului Arad (1721-1975);
- fondurile personale *Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Roman*

Ciorogariu, Octavian Lupaș etc.

De la înființare până azi, Arhivele Naționale Arad au avut cinci denumiri: *Serviciul Regional Arad al Arhivelor Statului* (5 iunie 1951 – 31 ianuarie 1956), *Filiala Arhivelor Statului Arad* (1 februarie 1956 – 31 august 1969), *Filiala Arhivelor Statului Județul Arad* (1 septembrie 1969 – 8 aprilie 1996), *Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale* (9 aprilie 1996 – 25 noiembrie 2009), *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale* (25 noiembrie 2009 – prezent).

Personalități

Personalități ecleziastice

drd. Paul Krizner

Ioan Ignatie Papp – episcopul Marii Uniri (1903-1925)

Despre Episcopul Ioan Ignatie Papp s-au scris numeroase studii, dar încă nu avem o lucrare monografică amplă, în care să se cupindă atât viața sa cât și circularele pe care le-a scris pentru buna ocârmuire a eparhiei arădene. Este totuși de amintit că o bună perioadă de timp a fost considerat pe nedrept doar un simplu purtător de cuvânt a lui Vasile Goldiș, ceea ce nu era adevărat; practic, el a fost un vrednic ierarh, ducând mai departe activitatea înaintașilor săi Ioan Mețianu (1875-1898), și Iosif Goldiș (1898-1902). Chiar dacă Ignatie Papp nu-și dorea să ajungă pe această treaptă clericală, împrejurările istorice au făcut ca în anul 1903 să fie ales vlădică al Aradului. Prin trecerea la cele veșnice a episcopului Iosif Goldiș (1898-1902), anul 1902 a fost un an trist pentru comunitatea ecleziastică arădeană. Vacantându-se scaunul de episcop, conducerea eparhiei îi revenea Consistoriului eparhial sau Sinodului eparhial – și astfel protosinghelul Ioan Ignatie Papp, fiind asesor consistorial, se vede obligat de împrejurări să răspundă de această sedisvacanță. Cele două consistorii eparhiale, cel din Arad și cel de la Oradea, întrunindu-se în 18 aprilie – 1 mai 1902, iau decizia de a convoca sinodul pentru alegerea noului episcop la 28 aprilie – 11 mai, dar pentru aceasta era necesară aprobarea mitropolitului Ardealului Ioan Mețianu, însă acesta nu poate răspunde solicitării datorită problemelor arhidiecezane pe care trebuia să le soluționeze. Datorită faptului că mitropolitul Ioan Mețianu nu a putut da curs invitației făcute de Consistoriul eparhial și la solicitarea acestui Consistoriu, se recurge la convocarea Sinodului extraordinar, conform Statutului organic, astfel că Sinodul este convocat pentru joi, 30 mai/12 iunie, în catedrala episcopală de atunci (azi biserica parohială ortodoxă Arad Centru), pentru alegerea noului episcop. În presa vremii, cu precădere în cea maghiară, circulau două nume ca potențiali candidați la scaunul episcopal de la Arad: vicarul Vasile

Mangra de la Oradea și starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog, arhimandritul Augustin Hamzea, și unii credeau că Budapesta va decide cine va fi noul episcop ales. În viziunea presei Ignatie Papp nu era o amenințare, fiind considerat un candidat de fațadă, pentru că adevărata luptă se dădea între cei doi prelați amintiți. Culmea ironiei este că în ciuda faptului că Ignatie Papp nu avea șanse să iasă episcop, cei doi candidați creditați cu șanse reale construiau scenarii pentru viitor și făceau promisiuni încercând să atragă voturile care, posibil, s-ar fi dus spre Papp: susținătorii lui Mangra i-au promis lui Papp că dacă va dirija spre Mangra voturile alegătorilor săi, i se va da scaunul de vicar episcopal de Oradea Mare, iar cei din tabăra lui Hamzea i-au propus același scaun de vicar episcopal pentru voturile pe care le-ar dirija spre Hamzea. Nici guvernării n-au stat cu mâinile în sân, intrând și ei în acest joc electoral bisericesc. Presa maghiară nu-l considera pe Augustin Hamzea o amenințare, însă Vasile Mangra era considerat *un om primejdios în toate privințele*, motiv pentru care s-a declanșat o amplă acțiune de denigrare a lui Vasile Mangra atât în presa maghiară cât și în cea românească, românii tratându-l drept *trădător al școlii românești*. Pus în această situație, Vasile Mangra ia decizia de a se retrage din competiție, însă datorită insistențelor celor loiali lui renunță la idee, astfel că rămân trei candidați la scaunul eparhial: Vasile Mangra, Augustin Hamzea și Ioan Ignatie Papp. Sinodul prezidat de mitropolitul Ioan Mețianu s-a întrunit în Catedrala Episcopală – și a fost ales Vasile Mangra cu 30 de voturi; Augustin Hamzea primise 26. Ioan Ignatie Papp a primit un singur vot, însă a declarat că „*nu reflectă la scaunul episcopesc*”.

În ședința din 24 iunie 1902 Sinodul eparhial confirmă alegerea lui Vasile Mangra ca episcop la Arad, iar mitropolitul Ioan Mețianu înștiințează guvernul maghiar despre această alegere, cerând *înalta aprobare*. Ministrul maghiar Szell amână recunoașterea, considerându-l pe Mangra filoromân și un înverșunat luptător împotriva maghiarilor, la fel considerându-l pe Roman Ciorogariu. Datorită acestei situații care defavoriza grav centrul eparhial, Sinodul bisericesc arădean se întrunește la 2 noiembrie 1902 într-o altă ședință, prezidată de protosinghelul Ioan Ignatie Papp, ședință în care i s-a cerut mitropolitului Ioan Mețianu să intervină la guvernul maghiar pentru a soluționa situația de criză în care se afla Episcopia Aradului. La intervenția guvernului maghiar pe lângă împăratul Francisc Iosif I, Vasile Mangra nu va fi recunoscut ca episcop, ceea ce însemna invalidarea

votului și, prin urmare, pregătirea pentru noi alegeri eparhiale. În această situație s-a convocat Consistoriul eparhial și s-a hotărât organizarea de alegeri noi pe 30 decembrie/12 februarie 1903. Căutându-se o soluție, atât susținătorii lui Mangra cât și cei a lui Augustin Hamzea au căzut de acord că protosinghelul Ioan Ignatie Papp, o fire blândă, împăciuitoare, neafiliat politic, dar care a făcut multe pe tărâm bisericesc, este omul cel mai potrivit pentru scaunul episcopal de la Arad. Astfel întrunindu-se Sinodul elector, au avut de ales între protosinghelul Ioan Ignatie Papp și Augustin Hamzea, primul adunând un număr de 36 de voturi iar cel din urmă doar 20. În ciuda faptului ca Hamzea era favoritul mitropolitului Ioan Mețianu, Papp este ales episcop al Aradului.

Numele acestui ierarh se leagă de actul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, fiind numit și *episcopul Marii Uniri*. Chiar dacă nu-și dorea să ajungă episcop, a păstorit Episcopia Aradului 23 de ani, până la moartea sa în 1925, dovedindu-se un vrednic slujitor al bisericii și al neamului său.

Originar din zona nordică a Bihorului, Ignatie Papp vede lumina zilei la 20 decembrie/1 ianuarie 1848, în satul Pocioveliste (în apropiere de Beiuș), din părinții Ilie și Raveca Papp. Studiile primare le face la Curățele și Beiuș, apoi urmează liceul greco-catolic din Beiuș, absolvindu-l în anul 1868, înscriindu-se apoi la Institutul Teologic din Arad, pe care îl absolvă în 1871. Fiind înzestrat cu foarte multe calități, chiar din anii studenției ocupă mai multe funcții administrative la centru eparhial, ajungând și profesor la Institutul Teologic în anul școlar 1875-1876, predând *Ermeneutica* și *Teologia*. Este hirotonit diacon celib la 14/27 iulie 1879, slujind la catedrala din Arad. În ceea ce privește viața monahală, o îmbrățișează foarte târziu, la vârsta de 52 de ani, când, pe 1/14 aprilie 1900, este tuns în monahism la străvechea mănăstire Hodoș-Bodrog, primind numele de Ioan, ca ulterior, pe 23 aprilie, episcopul Aradului Iosif Goldiș să-l ridice la rangul de protosinghel. După vacantarea scaunului episcopal la Arad este ales episcop al Aradului (așa cum am arătat mai sus), și la 27 aprilie 1903 primește încuviințarea împăratului Austro-Ungariei ca episcop la Arad. Hirotonirea întru arhieru s-a săvârșit în catedrala sibiană la 25 aprilie a aceluiași an.

După instalare a încercat să liniștească spiritele încă tensionate, iar activitatea sa a început fără întârziere. Îl așteptau totuși vremuri grele: Primul Război Mondial și marea luptă pentru unificarea românilor l-au pus pe episcopul Ioan Ignatie Papp în situația de-a lua decizii care nu erau

favorabile autorităților de la Budapesta. Discursul de încheiere la Adunarea Națională de la Alba Iulia i-a revenit chiar lui, episcopului Ioan Ignatie Papp, care a subliniat faptul că biserica ortodoxă transilvăneană și bănățeană a fost întotdeauna alături de popor, mulțumind tuturor celor prezenți pentru vrednicia românească și însuflețirea cu care au participat la dezbaterile adunării. După acest eveniment și-a continuat activitatea pastorală, fiind preocupat de problema economică a eparhiei și de educația religioasă (la care a ținut foarte mult). După o suferință de doi ani, în seara zilei de 21 ianuarie 1925, după 22 de ani la cârma eparhiei arădene și la 77 de ani de etate, vlădica Ioan Ignatie Papp a trecut la cele veșnice. După cum i-a fost dorința, a fost îngropat în satul natal Pociovești, pe care l-a iubit mult. La vârsta de 12 ani a plecat de acasă cu dorința de a se întoarce, lucru care avea să se petreacă după o viață întreagă de pribegie trudnică și folositoare neamului său, doar că întoarcerea i-a fost spre odihna cea de veci.

Episcopul dr. Grigorie Comșa (1925-1935), vede lumina zilei la 13 mai 1889, în localitatea Comana de Sus de lângă Făgăraș, din părinții Gheorghe și Ana Comșa. Părinții i-au dat numele Gheorghe. Fiind însetat de cunoaștere, după absolvirea liceului din Făgăraș în anul 1908, se înscrie la Institutul Teologic din Sibiu, pe care-l absolvă în 1911. Datorită râvnei și a capacității intelectuale, tânărului Gheorghe Comșa i se încredințează postul de bibliotecar al institutului, iar în ultimul an de studii este ales vicepreședinte al *Societății de lectură Andrei Șaguna* din Sibiu. După absolvirea studiilor teologice se îndreaptă spre Facultatea de Drept din Budapesta, primind și o bursă de 1.000 de coroane pe an, iar la 8 mai 1915, după patru ani de studii, devine doctor în drept la Universitatea din Budapesta. Chiar dacă putea să aibe o strălucită carieră juridică, el alege să intre în cler ca celib, astfel că la 10 octombrie 1915, în catedrala sibiană, mitropolitul Ioan Mețianu al Ardealului îl hirotonisește diacon; concomitent, este angajat și în Consistoriul mitropolitan, dar este și secretar al *Fundației Emanoil Gojdu*. Mai târziu, în anul 1920-1921, își definitivează studiile teologice la facultatea de teologie a Universității București, iar la 10 mai 1925 susține teza de doctorat în teologie cu titlul *Datoriile preoțimii în fața problemelor sociale*.

Diaconul Gheorghe Comșa merge la Mănăstirea Sinaia, unde arhimandritul Dionisie îl tunde în monahism pe 22 mai 1925, primind la călugărire numele Grigore. A trecut prin toate treptele ierarhiei monahale.

La trecerea spre cele veșnice a episcopului Ioan Ignatie Papp al Aradului era arhimandrit – și a fost ales ca episcop al Aradului; abia împlinise 36 de ani! La 14 iunie 1925, în catedrala din Sibiu, un sobor de arhieriei în frunte cu mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului îl hirotonisește episcop al Aradului. La 20 iunie noul episcop a primit investitura de la regele Ferdinand I, act făptuit la castelul Peleş din Sinaia.

Instalarea în scaunul vlădicesc de la Arad a avut loc la data de 12 iulie 1925, cu un fast deosebit. Pe 9 iulie a plecat de la București cu trenul, călătorind prin Banat, iar la intrarea în județul Arad a fost întâmpinat de cler și de credincioși. Solemnitatea instalării a început duminică dimineața cu slujirea Sfintei Liturghii arhieresti, pe care a prezidat-o. După ceremonia de instalare noul episcop și-a luat în serios menirea de păstor al turmei lui Hristos. Fiind un erudit, a pus accent foarte mare pe catehizarea poporului și pe lupta împotriva prozelitismului ce venea din occident. În toate vizitele sale canonice era însoțit de consilierii de la centru eparhial și de profesori de la Institutul Teologic din Arad.

Pentru toată activitatea sa pe tărâm pastoral și cultural, episcopul Grigorie Comșa a fost propus de preotul Ioan Lupșa ca membru de onoare al Academiei Române, propunere aprobată în ședința din 23 mai 1934.

Zece ani de păstorire nu au fost ușori, solicitându-l mult. Din cauza unei varice la picior, pe care a neglijat-o, se îmbolnăvește și este tratat când la Arad, când la Cluj. Starea de sănătate i s-a agravat, iar de 25 mai 1935, la orele 10 și 15 minute, a decedat. Funeraliile au avut loc pe 27 mai 1936, în catedrala din Arad.

Episcopul dr. Grigorie Comșa a publicat peste 75 de lucrări – volume de predici, broșuri antisectare etc.

Opera

Volume de predici: *Predici pentru toate duminicile de peste an și alte ocaziuni* (în colaborare cu pr. Gheorghe Maior), Arad, 1918; *Pentru neam și lege. Patruzeci de cuvântări împotriva adventiștilor și baptiștilor*, Caransebeș, 1923; *La altarul neamului*, București, 1924; *Predici la sărbătorile bisericești*, Arad, 1925; *Pentru slujitorii altarului. Meditații și îndemnări*, Caransebeș, 1925; *Veniți la Hristos. Predici la toate Duminicile anului bisericesc*, Arad, 1926; *De la leagăn până la moarte*, Arad, 1927; *Brazde în ogorul Ortodoxiei*, Arad, 1932; *Darurile Duhului Sfânt*, Arad,

1934; *Aprindeți darul lui Dumnezeu (meditații pentru preoți)*, Arad, 1934; *Flori din grădina sufletului*, Arad, 1934; *Haină de nuntă*, Arad, 1935; *Istoria predicii la români*, București, 1921; *Trei sute cincizeci de pilde pentru predici și alte cuvântări*, Arad, 1928 (în colaborare cu arhimandrit Justin Suciuc); *O mie de pilde pentru viața creștină*, Arad, 1929 (în colaborare cu pr. Nicolae Popovici și pr. Gheorghe Popovici); *Problema sectelor; Sectele religioase din România*, București, 1925; *Călăuza cunoașterii și combaterii sectelor*, București, 1925; *Baptismul în România din punct de vedere istoric, național și religios*, Arad, 1927; *Cheia sectelor religioase din România*, Arad, 1930; *În slujba misionarismului ortodox*, Arad, 1930; *Statul în fața sectelor*, Arad, 1933; *Datoriile preoțimii în fața problemelor sociale*, București, 1925; *Pastorația individuală și colectivă*, Arad, 1929; *Credința, morală a neamului*, Arad, 1929; *Credința care lucrează*, Arad, 1931; *Preotul și societatea de azi*, Arad, 1932; *Spre zările veșniciei*, Arad, 1933; *Ortodoxia și românismul în trecutul nostru*, Arad, 1933; *Tineretul României*, București, 1933; *Scrisori către învățători*, Arad, 1934; *Cultura satelor noastre*, Arad, 1935.

Teodor Botiș (1873-1940), născut în localitatea Valea Neagră, comitatul Bihor, a urmat cursurile școlii primare, apoi cele secundare, la Gimnaziu Romano-Catolic din Oradea, beneficiind de bursă din partea *Fundației Nicolae Jiga*. A urmat apoi cursurile Institutului Teologic din Arad, fiind și pedagog al familiei Mocioni. Din 1900 a activat ca profesor al Institutului Teologic și a predat *dogmatică*. În 1900 a obținut titlul de doctor în teologie la Universitatea din Cernăuți. În 1901 a fost hirotonit ca diacon. În această perioadă s-a implicat și în viața culturală, fiind autorul unor articole publicate în presa vremii. În 1912 era implicat alături de Avram Sădean în manifestările dedicate centenarului Preparandiei arădene.

În 1918 a fost numit director al Institutului Teologic-Pedagogic. A fost martor și participant la evenimentele din toamna anului 1918. A făcut parte din redacția ziarului *Biserica și Școală*, apoi, în toamna anului 1918, din colegiul de redacție al ziarului *Românul*. La 1 decembrie 1918 a participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia, fiind delegat al Institutului Teologic. După Unire a activat ca profesor, dar s-a afirmat și ca un important istoric, fiind autorul unor lucrări ca *Monografia familiei Mocioni* sau *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, lucrare care a fost premiată de Academia Română. A fost primul președinte al *Asociației profesorilor secundari din Arad* și președinte al *Despărțământului Astrei*. A activat până în 1940, când a trecut la cele veșnice.

Roman Ciorogariu (episcop de Oradea) – s-a născut pe 6 decembrie 1852 într-o familie de țărani înstăriți din Pecica. A fost elev al școlii din sat, apoi a urmat cursurile școlii gimnaziale la Arad, Pozsony și Hold-Mező-Vásárhely. A absolvit Facultatea de Drept și a obținut titlul de doctor în drept, însă nu a profesat. S-a decis a urma cursurile Institutului Teologic din Arad, unde a fost remarcat de profesori și de mitropolitul I. Mețianu și trimis pentru a urma cursurile Universității din Lipsca. După terminarea studiilor s-a reîntors la Arad, unde a activat în cadrul Episcopiei și a Băncii Victoria. A sprijinit apariția unor publicații în limba română ca *Biserica și Școala* și *Tribuna Poporului*. La sfârșitul secolului al XIX-lea s-a implicat și în activitatea publicistică, afirmându-se ca un important tribunist și contribuind la transformarea Aradului în cel mai important centru al mișcării naționale. Referindu-se la activitatea jurnalistică, Ioan Clopoțel, martor al evenimentelor de la începutul secolului, îl considera pe Roman Ciorogariu ca fiind unul dintre cele mai „... *sclipitoare și dotate condeie ale publicisticii transilvănene*”. Episcopul Iosif Goldiș l-a numit în 1900 în funcția de președinte al Senatului Școlar, funcție pe care a deținut-o până în vara anului 1901, când s-a retras, iar Sinodul Eparhial i-a adus *mulțumire oficială*. În 1901 a fost numit director provizoriu al Institutului Pedagogic-Teologic, pentru ca la 3/18 mai 1903 Consistoriul să-l desemneze *director definitiv*, episcopul acordându-i „brâul roșu”.

În calitate de profesor s-a remarcat ca un important formator, fiind cel care „... *a aprins lumina în sfeșnicele sufletelor tinere, învățători și preoți din Banat și Crișana care au pregătit poporul pentru vremurile de mari prefaceri care se anunțau și care au adus libertatea și unitatea națională a acestui popor*”.

În activitatea didactică a fost un model demn de urmat pentru elevi, fiind cel care a susținut că școala trebuie să formeze caractere, pentru că cine nu are caracter nu-i om, și „*Caracterele hotărăsc soarta popoarelor*”. Plecând de la această premisă, Roman Ciorogariu a considerat că școala trebuie să-i „... *învețe pe elevi filosofia vieții esențializată în muncă și moralitate*”.

Din funcția de director s-a remarcat ca un fervent apărător al limbii române, susținând că „*În școală se hotărăște soarta unei națiuni*”.

Până în 1917 a activat ca profesor al Institutului Pedagogic-Teologic, contribuind la formarea a numeroși preoți și învățători. Referindu-se la activitatea sa didactică și culturală, Roman Ciorogariu arăta în 1911 că timp de 31 de ani a activat în condiții modeste la seminarul din Arad.

A fost un important lider al mișcării naționale. Prin activitatea pe care a desfășurat-o timp de jumătate de veac a sprijinit dezvoltarea învățământului. A avut un rol important în 1918, când a organizat Consiliul Național Român din Oradea, stabilind legături cu Consiliul Național Român din Arad. A fost ales vicepreședinte al Consiliului Național Român, funcție care l-a transformat în liderul spiritual și politic al românilor din Bihor până la instaurarea administrației românești în aprilie 1919. În august 1920 a fost numit Episcop la Oradea, iar în 1921 a fost primit ca membru al Academiei Române.

Gheorghe Ciuhandu (1875-1947), născut în localitatea Roșia, comitatul Bihor, a urmat cursurile școlii din localitatea natală, apoi gimnaziul greco-catolic din Beiuș. În 1893 se înscrie la Institutul Teologic din Arad, pe care în absolvă în 1896. Încă din anii de studiu a fost preocupat de problema națională, iar în 1900 a obținut o bursă din partea Consistoriului din Arad și a fost trimis la Cernăuți, unde a obținut titlul de doctor în teologie în anul 1905. În 1902, la propunerea lui Roman Ciorogariu, a fost numit profesor la Institutul Teologic-Pedagogic, unde a predat *istoria bisericească*. În perioada 1905-1918 a fost referent școlar al Consistoriului arădean, afirmându-se ca un apărător al învățământului confesional românesc. Activitatea clericală a început-o în 1908, când a fost hirotonit. În 1910 a fost hirotonit ca preot, fiind ales și protopop de Chișineu-Criș.

În 1918 Ciuhandu era consilier cultural al episcopiei, dar era considerat și unul dintre cei mai buni teologi. În toamna anului 1918 a fost prezent la dezbaterile sinodului mitropolitan de la Arad și a propus scrierea unei rugăciuni de ocazie, cunoscută ca *Rugăciunea de ingenunchiere*, care a fost publicată în *Biserica și Școala*, apoi a fost rostită de episcopul Miron Cristea la Alba Iulia, dar s-a rostit și în toate bisericile din Transilvania.

Ciuhandu a fost prezent la Alba Iulia ca reprezentant al Consistoriului Arad. Impresionat de cele văzute la Alba Iulia, a devenit adeptul reorganizării bisericești și a susținut că Unirea trebuia întregită prin refacerea „... *unității noastre duhovnicești*” care să mențină unitatea politică. A rămas în istorie prin activitatea sa culturală, fiind autorul a 60 de cărți, broșuri, diferite cronici, sute de articole, studii și recenzii. Pentru întreaga sa activitate a fost numit membru de onoare al Academiei Române în 1946. A activat până în 1947, când a trecut la cele veșnice.

Bibliografie

- Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Colecția de documente*, dosar 66, f. 7-14;
- Alegere de episcop*, articol în *Tribuna Poporului*, an VI, nr 73, 20 aprilie – 3 mai 1902, p. 1;
- Cum se apără mitropolitul*, articol în *Tribuna Poporului*, an VI, nr 79, 30 aprilie – 13 mai 1902, p. 1;
- Altă apărare a mitropolitului*, articol în *Tribuna Poporului*, an VI, nr 80, 1-14 mai 1902, p. 1;
- Multi farii obligamente*, articol în *Tribuna Poporului*, an VI, nr 82, 4-17 mai 1902, pp. 1-2;
- Fără comentariu*, articol în *Tribuna Poporului*, an VI, nr 64, 4-17 aprilie 1902, pp. 1-2;
- Protocolul ședinței Sinodului eparhial extraordinar din anul 1902, Arad, 1902, p.8;
- Ioan I. Papp ales episcop – Hamzea a căzut*, articol în *Tribuna Poporului*, an VII, NR. 20, 1-14 februarie, 1903, pp. 1-2;
- Lițiu, Gheorghe, *Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925)*, studiu în revista *Mitropolia Banatului*, an XIX, 1969, nr. 1-3, p. 87;
- Ioan Ignatie Papp, cuvântarea de încheiere rostită la Adunarea Națională*, în vol. *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1943, pp. 117-122;
- Lițiu, Gheorghe, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani ai calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1948;
- Mihălcescu, Irineu, *Instalarea noului episcop al Aradului*, studiu în revista *Biserica Ortodoxă Română*, seria a II-a, anul 43, nr. 81 (533), august 1925;
- Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului 1706-2009*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Personalități culturale, științifice și politice

Dan Roman

Theodor Ceontea (1846-1906), a fost profesor de geografie și biologie. A fost dascăl la Preparandia arădeană între anii 1876-1903, membru al conducerii Reuniunii Învățătorilor Români. A scris mai multe manuale școlare și lucrări pedagogice. A condus Asociația Învățătorilor Români din părțile Aradului și a administrat până în anul 1901 singura imprimărie românească din Arad, editând o importantă serie de publicații valoroase. A întreținut legături cu oameni de seamă ai culturii românești, printre aceștia numărându-se și Vasile Alecsandri. Profesorul Theodor Ceontea a fost una dintre forțele motrice intelectuale ale marelui act istoric de la 1 Decembrie 1918. Astăzi bustul restaurat al lui Theodor Ceontea este expus lângă intrarea principală a Turnului de Apă din Arad.

Aron Cotruș (n. 2 ianuarie 1891, d. 1 noiembrie 1961), a urmat clasele gimnaziale la Liceul Andrei Șaguna din Brașov și facultatea de litere a Universității din Viena. A făcut parte din redacția ziarelor *Românul* din Arad și *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, dar a colaborat și cu reviste de cultură: *Gândirea*, *Vremea*, *Libertatea* de la Orăștie, *Iconar* de la Cernăuți etc. În timpul Primului Război Mondial a ajuns în Italia, unde a lucrat pe lângă Legația României din Roma. După terminarea războiului în 1919 s-a întors în țară și a devenit ziarist în Arad, membru al Societății Scriitorilor Români și director la biblioteca Sămănătorul. A lucrat ca atașat de presă la Roma și Varșovia, iar în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial ca secretar de presă la Madrid și Lisabona. A fost directorul publicației *Frăția de cruce* între anii 1940 și 1941. După prăbușirea regimului antonescian s-a exilat în Spania ca refugiat politic și a devenit președinte al comunității românilor, apoi director al revistei prolegionare *Carpații*, apărută în Madrid. În anul 1957 s-a stabilit în Statele Unite, la Long Beach, California, unde a trăit până la sfârșitul vieții. Rămășițele sale pământești se află în cimitirul Crucea Sfântă din Cleveland, sub o simplă placă de piatră.

Opera literară: *Poezii*, Orăștie, 1911; *Sărbătoarea morții*, Editura Concordia, Arad, 1915, ediția a II-a București, 1922; *Neguri albe*, Alba Iulia, 1920; *România* (poemă), Brașov, 1920, ediția a II-a Arad, 1922; *Versuri*, Biblioteca Sămănătorul, Arad, 1925; *În robia lor*, Arad, 1926; *Mâine*, Editura

Scrisul Românesc, Craiova, 1928, a II-a ediție sub auspiciile Societății de Mâine, Cluj, 1928; *Holnap (Mâine)*, în maghiară, apărută la Arad, 1929, traducere de Pal Bado; *Strigăt pentru depărtări*, Editura Ienci, Timișoara, 1927; *Printre oameni în mers*, Sosnowiec, Polonia, 1933 (volum nevândut în librării, devenit raritate bibliografică), ediția a II-a în spaniolă, traducere de Gaetano Aparicio, Madrid, 1945; *Horia*, ediția I-a Varșovia, Polonia, 1935, ediția a II-a Brad, 1936 (în numai doi ani apar 18 ediții; numai la București, în anul 1938 apar edițiile III, IV, V și VI, an în care apare la Cluj o ediție în limba maghiară, în traducerea lui A. Kibedi); *Versek* (volum de versuri în limba maghiară), Cluj, 1935 (multe din versurile poetului au fost publicate și în revista săsească *Klingsor* din Brașov, unele în traducerea lui Alfred Margul-Sperber; Zoltán Frányo a tradus versuri ale lui Cotruș în limba germană, publicându-le în revistele literare destinate comunității germane din România); *Culegere de versuri*, traducere în poloneză de Wladimir Lewic., Lwow, 1936; *Țara*, Editura Rânduiala, București, 1937, ediția a II-a Lisabona, 1940; *Minerii*, Tipografia Universul, București, 1937; *Peste prăpăstii de potrivnicie*, Editura Tiparul Universitar, București, 1938, ediția a II-a în traducere spaniolă de Gaetano Aparicio, Madrid, 1941; *Maria Doamna* (poem), Tipografia Luceafărul, București, 1938 (ediție de lux); Aron Cotruș: *Maria Doamna*, recenzii publicate în revistele literare din țară la timpul respectiv, strânse în buchet și publicate ca semn de omagiu poetului, București, 1939; *Rapsodie Valahă*, Madrid, 1940, ediția a II-a București, Editura Luceafărul, 1941, ediția a III-a Madrid, Editura Carpații, 1954; în 1941 apare la Madrid, tradus în spaniolă de Gaetano Aparicio; *Rapsodie Dacă*, Editura Fundațiile Regale, București, 1942; *Poema de Montserrat* – 1949 (în revista *Escorial* Cotruș este recunoscut drept un mare poet); ediția a II-a Madrid, 1951; *Poemas*, Madrid, 1951; *Drumuri prin furtună*, Madrid, 1951; *Canto a Ramon Llull*, Mallorca, Spania, 1952; *Rapsodia Iberică*, Editura Carpații, Madrid, 1954; *Între Volga și Mississipi*, Editura Carpații, Madrid, 1956; *Aron Cotruș – Opere complete*, Editura Dacia, Madrid, 1978 (ediție îngrijită de Nicolae Roșca).

O școală gimnazială din municipiul Arad îi poartă numele.

Sabin Drăgoi a fost compozitor, profesor, muzicolog și folclorist de renume. S-a născut pe 6 iunie 1894 în satul Seliște, Județul Arad, iar copilăria și-a petrecut-o în satul natal, deprinzând de la mama sa dragostea

pentru folclor și cântecele populare. Începe școala în sat, dar este nevoit să urmeze școala maghiară de la Petriș.

În 1908, după absolvirea gimnaziului, se înscrie la Școala Normală de Stat din Arad (Preparandia), pentru a ajunge învățător. Între 1909 și 1912, în cadrul Școlii Normale, studiază muzică cu profesorul Zoltai Mátyás, la terminarea școlii primind și un certificat oficial de muzică. În 1914 este numit ca învățător într-un sat lângă Budapesta. Este înrolat în armată pentru satisfacerea stagiului militar. În timpul Primului Război Mondial, aflat sub arme, este luat prizonier și dus în lagărul de la Tașkent pentru doi ani.

Întors în țară din prizonierat, susține în 1920 un examen de admitere la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din Cluj, este admis și studiază cu profesorii A. Bena (teorie-solfegiu), și Herman Klee (contrapunct). Pleacă la București pentru a obține o bursă, iar aici îi cunoaște pe Victor Eftimiu și Octavian Goga (pe atunci ministru al artelor). Obține o sumă care îi facilitează plecarea la Praga pentru a-și continua studiile.

În 1922 obține Premiul II la concursul de creație *Enescu* și termină studiile la Conservatorul de Stat din Praga, unde studiasse compoziție și orchestrație cu Vítězslav Novák, dirijat cu Otakar Ostrčil și istoria muzicii cu Vaclav Stephan. Pe 6 august se căsătorește cu Livia Munteanu.

Primește un post de maestru suplinitor de muzică Școala Normală din Deva și începe să culeagă folclor, mai întâi din zona Deva, apoi din zona Lipovei.

În anul 1923 obține Premiul II *Enescu* pentru *Suită de dansuri populare românești pentru pian*. În 1924 se mută la Timișoara, fiind numit profesor la Conservatorul Municipal și dirijor al corurilor bărbătești *Doina* și *Banatul*, pe care le va dirija până în 1932). În acest timp continuă să culeagă folclor din zona Hunedoarei.

În 1928 are loc premiera operei *Năpasta*, compoziție a sa după piesa lui I. L. Caragiale, fapt care îl consacără definitiv. Primește Premiul pentru cea mai bună operă scrisă de un român, acordat de Consiliul de Administrație al Operei Române din București, și Premiul I *George Enescu* pentru *Divertisment rustic*.

Între 1936 și 1940 este dirijor al corului mixt *Crai nou* din Timișoara, iar din 1940 până în 1944 este director al Operei din Timișoara.

În 1946 publică *Monografia muzicală a Comunei Belinț, 90 melodii cu texte culese, notate și explicate*.

În 1946 este transferat ca profesor de armonie și contrapunct la nou înființatul Conservator de Muzică și Artă Dramatică din Timișoara. În 1949, la transformarea conservatorului în Institut de artă, este numit rector și profesor de compoziție.

Este ales membru în comitetul Uniunii Compozitorilor din România.

În 1950 este numit profesor la catedra de folclor a Conservatorului Ciprian Porumbescu și predă doi ani, până în 1952. În această perioadă devine director al Institutului de Folclor, post rămas vacant după arestarea lui Harri Brauner în *Dosarul Lucrețiu Pătrășcanu*. În 2 iulie 1955 devine membru corespondent al Academiei Române, iar în 1957 devine membru, iar mai apoi, din 1961, membru executiv la The International Folk Music Council din Londra. Între 1965 și 1968 este membru în colegiul redacțional al *Revistei de folclor*.

A fost colaborator la publicațiile periodice *Armonia* din Botoșani, *Contemporanul*, *Curierul muzical*, *Flacăra*, *Informația Bucureștiului*, *Izvoarașul*, *Munca*, *Muzica*, *Muzică și poezie*, *Revista corurilor și fanfarelor române din Banat*, *Scânteia*, *Sovetskaia Muzika* din Moscova, *Steagul roșu* ș.a.

Opera muzicală: *Năpasta*, *Horia*, *Păcală*, *Kir Ianulea*, *Constantin Brâncoveanu*.

Lucrări simfonice: *Petrecere populară*, *Divertiment rustic*, *Divertiment sacru*, *Rapsodia bănățeană*, *Concert pentru pian și orchestră*, *Daruri simfonice: ce aude Murășul*.

Miniaturi pentru pian: *Moderato*, *Andantino*, *Allegro*, *Andantino*, *Allegretto*, *Andantino*, *Andante*, *Allegro*.

A creat coloana sonoră pentru filmul *Mitrea Cocor*.

Sabin Evuțianu (1889-1977), s-a născut în Pecica pe 11 iulie 1889. Fiu al preotului Ioan Evuțianu, a urmat cursurile școlii din localitate, apoi gimnaziul la Brașov și studiile universitare la Budapesta. În 8 mai 1912 a susținut la Budapesta examenul pedagogic în fața unei comisii de stat pentru examinarea profesorilor secundari, obținând diploma de profesor pentru licee și devenind astfel profesor titular provizoriu. După moartea lui Petru Pipoș a ajuns profesor al Institutului Pedagogic-Teologic, unde a predat *pedagogia* în perioada 1913-1919.

A fost preocupat de luarea unor măsuri care să ducă la modernizarea învățământului. Este cel care a reușit elaborarea unui *Normativ pentru*

organizarea învățământului pedagogic practic în școala normală și experimentează cu elevii, în cadrul orelor de pedagogie aplicată, primele unități de cercetași.

În noiembrie 1918 Sabin Evuțianu făcea parte din Comitetul Executiv al C.N.R.C. și s-a implicat în organizarea Marii Adunării Naționale. În 7 noiembrie a participat la consfătuirea Comitetului Executiv al C.N.R.C. în care s-a discutat despre reparația ziarului *Românul* și s-a hotărât ca personalul de redacție și personalul de tipografie să se poată recruta printr-un aranjament cu tipografia diecezană a episcopiei ortodoxe.

În cadrul Comitetului Executiv al C.N.R.C. s-a alcătuit redacția ziarului *Românul*, condusă de Vasile Goldiș, compusă din Sabin Evuțianu, Teodor Botiș, Sever Miclea. Sabin Evuțianu amintește în însemnările sale că în toamna anului 1918 făcea parte din redacția ziarului *Românul*, publicație care a devenit organul C.N.R.C. și în care a scris mai multe articole, ca *Golgota* și *Glasul conștiinței*. În articolul *Golgota*, publicat în ziarul arădean în 16/29 noiembrie 1918, el face apel la istorie, amintind de suferințele românilor – pe care le compară cu Golgota biblică. În 1918 Sabin Evuțianu era profesor la Institutul Teologic-Pedagogic, vocație pe care o consideră „o misiune de apostolat”.

A participat la Alba Iulia ca reprezentant al Preparandiei arădene.

În 19/31 ianuarie 1919 a participat la congresul profesorilor secundari ținut la Sibiu și s-a implicat în organizarea unor cursuri pentru învățători. A fost remarcat de Consiliul Dirigent care, în 5 iulie 1919, l-a numit director al Liceului Traian Doda din Caransebeș.

Alexandru Gavra (1797-1884), născut în Oradea, a devenit în 1819 cancelist la notariatul comitatului Bihor. În 1820 s-a plasat primul la concursul de la Preparandia din Arad, devenind profesor la această instituție școlară în iunie 1821. În 1844 a tipărit o parte din *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, scrisă de Gheorghe Șincai, alături de cartea sa *Monumentul Șincai-Clain*.

Este unul dintre cei mai importanți promotori ai învățământului și culturii naționale la mijlocul secolului al XI-lea. În anul 1863 a fost numit inspector civil al școlilor primare din protopopiatul Aradului. În anul 1864 a preluat conducerea Preparandiei din Arad (director). Suferind în urma bolii, s-a pensionat în vara anului 1876. Reuniunea învățătorilor bănățeni organizată la Reșița în 1876 i-a acordat titlul de „învățător al învățătorilor”.

Eduard I. Găvănescu (1903, Horezu, Vâlcea – 1984, Arad), istoric, a absolvit Liceul Codreanu din Bârlad, apoi Facultatea de Litere a Universității din București – specializarea istorie-geografie.

Activitate: din 1 septembrie 1927 a fost profesor la Liceul Moise Nicoară din Arad și la Liceul Pedagogic din Arad. Alte funcții: inspector de specialitate în cadrul Inspectoratului Școlar al regiunii Timișoara, director al Institutului Pedagogic din Arad (1954-1960). A colaborat cu articole la revistele *Curentul*, *Hotarul*, *Mitropolia Ardealului*, *Mitropolia Banatului*, *Piatră de hotar*, *Știrea*, *Ziridava*. A obținut distincția de *Profesor Emerit* și a fost decorat cu *Meritul Cultural clasa a III-a*.

Opera: *Ioan Popovici Desseanu*, Arad, Tipografia Diecezană, 1932; *Ioan Monari, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, Editura Concordia, 1938; *Mărturii românești din secolul al XVIII-lea din Eparhia Aradului*, Arad, Tipografia Diecezană, 1940; *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968 (în colaborare cu Victor Țârcovnicu și Vasile Popeangă).

Caius Iacob (n. 29 martie 1912, Arad – d. 6 februarie 1992, București), a fost matematician, membru al Academiei Române din 1963. Și-a început studiile liceale la Liceul Moise Nicoară din Arad (primele 3 clase), terminându-le la Liceul Emanuil Gojdu din Oradea. A susținut bacalaureatul în 1928, la vârsta de 16 ani, obținând cea mai mare medie pe țară. Și-a făcut studiile universitare la Facultatea de Matematică a Universității din București (1928-1931), devenind licențiat la 19 ani. A continuat studiile universitare în străinătate – doctoratul la Facultatea de Științe a Universității din Paris unde, la 24 iunie 1935, a susținut teza de doctorat cu subiectul *Sur la détermination des fonctions harmoniques conjuguées par certaines conditions aux limites. Applications a l'hydrodynamique*, sub conducerea profesorului Henri Villat.

După revenirea în țară și-a dedicat viața învățământului superior și cercetării științifice, parcurgând toate treptele universitare, începând cu cea de asistent (din 1935, la Școala Politehnică din Timișoara), și terminând cu cea de profesor la Facultatea de Matematică a Universității București. La 15 martie 1938 este numit asistent la secția de matematică a Facultății de Științe a Universității din Cluj. A activat în cadrul catedrelor de geometrie analitică, geometrie descriptivă, analiză matematică și funcții complexe. Deși în 1939 acceptă postul de asistent la laboratorul de mecanică al

Universității București, revine la Cluj în 1942, pe postul de conferențiar universitar titular la catedra de matematici generale. La 30 decembrie 1943, la vârsta de 31 de ani, este numit profesor universitar la catedra de mecanică. În 1940 a primit premiul pentru mecanică *Henri de Parville* al Academiei de Științe din Paris. A activat la Universitatea din Cluj până la 14 Octombrie 1950, când a fost numit profesor de mecanică la Facultatea de Matematică și Fizică a Universității București.

La 2 iulie 1955 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar la 21 martie 1963 a fost ales membru titular. Caius Iacob a fost președintele secției matematice a Academiei Române de la 19 martie 1980 până la sfârșitul vieții sale (6 februarie 1992). La inițiativa sa, în 1991 a fost înființat *Institutul de Matematică Aplicată al Academiei Române*, care a fuzionat în anul 2001 cu *Centrul de Statistică Matematică al Academiei Române*, devenind actualul *Institut de Statistică Matematică și Matematică Aplicată Gh. Mihoc-Caius Iacob*.

A contribuit major în domeniul mecanicii fluidelor și în cel al analizei matematice, preocupându-se în special de mișcările plane ale fluidelor incompresibile, de mișcările la mari viteze subsonice și supersonice, de soluțiile aproximative în dinamica gazelor, precum și de problema de limită din teoria potențialului.

Opere reprezentative: *Introducere matematică în mecanica fluidelor* (în franceză *Une introduction mathématique a la mécanique des fluides*), apărută în 1952 în Editura Academiei Române și, ulterior, în 1959, în Editions Gauthier-Villars, lucrare distinsă în 1955 cu Premiul de Stat; *Mecanica teoretică*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1980; *Dicționar de matematici generale*, Editura Enciclopedică Română, 1974.

În 1990 a fost ales senator din partea PNȚCD. A fost singurul reprezentant al acestui partid în Senat în primul parlament ales liber după revoluția din 1989. În cadrul activității sale parlamentare Caius Iacob a fost membru în grupurile parlamentare de prietenie cu statul Israel, Republica Franceză, Republica Polonă, Republica Ungară și Republica Italiană.

Trifon Lugojan (1874-1948), a fost fiul învățătorului Samson Lugojan din Nădlac. A fost elev al școlii din localitate, apoi a continuat studiile la Arad și Brașov. S-a remarcat încă din timpul studiilor, când fost numit suplinitor la catedra de muzică bisericească. După absolvirea Institutului Teologic din Arad a fost numit în funcția de profesor de muzică bisericească,

iar în 1900 a fost trimis de Consistoriul din Arad ca bursier în Germania. În 1902 a terminat conservatorul din Lipsca (Leipzig), și s-a reîntors la Arad, unde a activat toată viața. În perioada 1902-1936 a fost profesor de muzică al Institutului Pedagogic-Teologic, perioadă în care a publicat mai multe cărți, dintre care amintim *Liturghia pentru cor mixt* în 1901, *Cântări bisericești pentru slujbe ocazionale* în 1907, *Liturghia sfântului Ioan Gură de Aur*. În 1907, după ce prin legislația maghiară s-a introdus în preparandii muzica instrumentală, Trifon Lugojan a făcut o serie de demersuri pentru cumpărarea unor instrumente muzicale. A considerat că în cazul elevilor dotați, aceștia, pe lângă orele de pian, trebuie să urmeze și ore de violină (vioară). În 1910 a predat și orele de muzică de la școala de fete, unde directoare era Octavia Ciuhandu, care considera că prin prezența lui Trifon Lugojan școala de fete se poate dezvolta și poate „... să pornească pe alt drum”. În 1913 a fost numit profesor „*extraordinar definitiv*”. Profesorul arădean este cel care a aranjat pe note cântările bisericești pentru a se realiza o legătură între text și linia melodică. Prin activitatea sa, Trifon Lugojan s-a remarcat ca fiind cea mai „... *importantă figură a cântării religioase din zona de vest a României. Compozitor, armonist, dirijor, culegător de cântări bisericești și strănar vrednicul profesor a constituit un punct de reper al domeniului*”. Poate fi considerat personalitatea cu cea mai „... *complexă notație a melosului bisericesc din vestul țării*”. Marea realizare a profesorului arădean este aceea că prin colecția sa de cântări a oferit „... *o bază solidă și de referință a melodiilor bisericești, fiind totodată cel mai sigur îndreptar și cea mai bună călăuză în pătrundea esenței melodice a cântărilor bisericești din vestul țării*”.

Iustin Marșieu (1879-1955), s-a născut în Socodor și a absolvit gimnaziul și liceul greco-catolic din Beiuș. Și-a luat licența în drept la Oradea și, în 1903, doctoratul în drept la Universitatea din Budapesta. Din 1905 a practicat avocatura în Arad. În anul 1906 a candidat pentru un loc de deputat în circumscripția Sântana. S-a afirmat ca un susținător fervent al P.N.R. Împreună cu alți fruntași politici arădeni a participat la înființarea ziarului *Românul* la sfârșitul anului 1910. În toamna anului 1918, în calitate de vicepreședinte comitatens al Consiliului Național Român Central, a organizat la nivel local noile structuri politice românești. Cea mai importantă etapă din cariera administrativă a lui Iustin Marșieu a fost aceea în care a îndeplinit funcția de prefect, primul prefect român al

Aradului după Marea Unire, numit de Consiliul Dirigent în 17/24 martie 1919. A trebuit să ducă o luptă susținută împotriva autorităților maghiare care au refuzat să cedeze românilor prerogativele puterii administrative. Și-a instalat sediul prefecturii la Radna, guvernatorul francez al Aradului, generalul Gondrecourt, nerecunoscându-i calitatea de prefect. A revenit în Arad doar după intrarea armatei române în oraș. A îndeplinit un nou mandat de prefect al Aradului în perioada 1928-1931.

Liviu Mărghitan (20 decembrie 1937 – 13 ianuarie 2011), s-a născut în Arad și a urmat clasele liceale la o școală medie renumită în Arad – azi Colegiul Național Moise Nicoară. Între anii 1957-1962 a urmat cursurile facultății de istorie-filozofie din cadrul Universității Victor Babeș – azi Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. S-a specializat în arheologie. După absolvirea facultății bornele drumului profesional-științific al lui Liviu Mărghitan au fost Liceul teoretic Nădlac, Muzeul Regional Arad, Muzeul Regional Hunedoara (azi Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva), Muzeul Național de Istorie a României, Editura Academiei și Ministerul Culturii. Toate aceste borne sunt legate de un fir trainic și rodnic: pasiunea lui Liviu Mărghitan pentru arheologie, muzeografie și, în general, pentru istoriografia românească. La muzeele din Arad și Deva a efectuat importante cercetări arheologice și a avut o bogată activitate muzeografică. La Muzeul Național de Istorie a României a fost cooptat în întâiul eșalon al membrilor fondatori. Împreună cu istoricul și arheologul Constantin Petolescu a organizat tematic, în mod exemplar, secția *Lapidariu*, care a rămas aproape neschimbată până azi. La Ministerul Culturii și Cultelor a îndrumat activitatea culturală din mai multe județe. În ultimii ani, în calitate de membru titular al diviziei de istoria științei a *Comitetului Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii* al Academiei Române, a elaborat numeroase lucrări cu privire la contribuția unor mari personalități la dezvoltarea științei și tehnicii din România. A publicat, ca autor sau în colaborare, peste 50 de monografii, lucrări de sinteză, ghiduri de muzee și de monumente istorice, albume, calendare, pliante etc. la care se adaugă peste 200 de studii, articole și recenzii publicate în aproape 40 de reviste de specialitate, și mai mult de 400 de articole de popularizare pe teme de arheologie, istorie, istoria științei etc. publicate în peste 75 de periodice de cultură și cotidiane.

Opera: *Muzeul Regnicolar Hunedoara-Deva*, Deva, 1965; *Muzeul memorial „Aurel Vlaicu”*, Deva, 1965; *Din trecutul țărănimii hunedorene*, Deva, 1967; *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Muzeul Județean Hunedoara, 1971; *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, Comitetul de cultură și artă al Județului Hunedoara, 1970 (în colaborare cu Octavian Floca, Ștefan Fernczî); *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Deva, 1971; *Muzeul arheologic din Deva*, București, 1971; *Das archaologische Museum aus Deva*, Editura Meridiane, București, 1972; *Monumente istorice din județul Hunedoara*, Deva, 1973; *Ghid istoric – Muzeul de Istorie al R. S România*, București, 1974; *Tezaure de argint dacice*, București, 1976; *Fortificații dacice și romane. Sistemele de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, București, Editura Militară, 1978; *Banatul în lumina arheologiei*, vol. I-III, Timișoara, Editura Facla, 1979; *Inginerul aviator Aurel Vlaicu*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980; *Tresor des Daces*, Paris, 1980; *Civilizația geto-dacilor*, București, Editura Ion Creangă, 1981; *Decebal*, București, Editura Militară, 1987; *Zece tezaure carpatine*, București, Editura Ion Creangă, 1988; *Calendar enciclopedic*, 1991, București, Editura Humanitas; *Ora de arheologie*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1993; *Spre zări transilvane*, Deva, Inspectoratul pentru cultură și artă al Județului Hunedoara, 1993; *Agendă culturală națională București*, Editura Ministerului Culturii, 1993; *75 de ani de la Marea Unire din 1918*, București, Editura Ministerului Culturii, 1993; *Comorile regelui Decebal*, Timișoara, Editura de Vest, 1994; *Calendar enciclopedic*, București, Editura Globus, 1993; *Aurel Vlaicu, asociațiunea Astra și Aradul*, Arad, Editura Mirton, 1994; *Artă figurativă la geto-daci*, București, 1996; *Evenimente culturale în România anulului 1996*, București, Editura Ministerului Culturii, 1996; *O sută de oameni celebri*, București, Editura Ion Creangă, 1997; *O sută de monumente istorice*, București Editura Ion Creangă, 1998; *Dr. Ioan Suci - părinte al patriei*, Arad, Editura Viața arădeană, 1999; (în colaborare cu Doru Bogdan); *Țichindeal gură de aur* (în colaborare cu Doru Bogdan), Arad, Editura Viața arădeană, 2000; *Moise Nicoară – nemărginita dăruire a unui ideal*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2001; *Din umbră de milenii*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2004; *Membri ai Academiei Române originari din județul Arad*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2004; *Membri ai Academiei Române originari din județul Caraș-Severin*, Arad, Editura Multimedia

Internațional, 2006 (în colaborare cu Iulian Negrilă); *Membri ai Academiei Române originari din județul Buzău*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2006 (în colaborare cu George Boldă); *Membri ai Academiei Române originari din județul Vaslui*, Arad, Editura Multimedia Internațional, 2006; *Episcopia Caransebeșului – Calendar Creștin Ortodox 2007*, Arad, Editura Multimedia Internațional 2007 (în colaborare cu Iulian Negrilă); *O viață, un ideal, o izbândă: Moise Nicoară*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2007; *Repertoriul tezaurilor geto-dacice din argint*, Arad, Editura Ramira, 2007; *Arta argintului la geto-daci*, Arad, Editura Ramira, 2007; *Academicieni ai Brașovului*, Arad, Editura Ramira, 2008 (în colaborare cu Florea Costea, Radu Ștefănescu); *Academicienii Iașilor*, Arad, Editura Ramira, 2008 (în colaborare cu Ioan Mancaș); *Membri ai Academiei Române din județul Bacău*, Editura Vicovia, 2008 (în colaborare cu Ioan Mitrea).

Iosif Moldovan (1863-1940), este considerat *cel mai important dintre toți învățătorii confesionali români* din părțile Aradului în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, iar după Marea Unire va ajunge să conducă destinele învățământului din această parte de țară în calitate sa de *prim-revizor* al *Revizoratului Școlar al județului Arad*, iar mai apoi de *inspector de îndrumare și control* peste județele Timiș-Torontal și Oradea Mare. Născut în Pârneava în 1863, *Iosif Moldovan* a urmat cursurile *Preparandiei* din Arad (absolvent în 1882). A funcționat ca învățător suplinitor la Școala primară confesională din Cuvin, la cea din Curtici și ulterior la Lugoj. De la 1 decembrie 1888 a fost învățător în Arad, la Școala primară confesională din Pârneava, cartierul său natal. A organizat Școala primară confesională din Pârneava după *principiile didactice cele mai moderne*, practicând cu mare succes metodele noi de predare, cum ar fi *metodul fonomimic*, mai ales în învățarea scrisului și cititului, și va prelua *modelul american* de conducere a claselor. Comisarul regal l-a numit pe Iosif Moldovan dascăl la Școala Normală de Stat maghiară din Arad și profesor de desen și caligrafie la „Preparandia” română din oraș. În 1897 Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu și alți trei învățători au tipărit primul lor manual: *Abecedarul, prima carte de cetire*, manual ce se va bucura de o largă apreciere în acea vreme, folosit mai apoi în întreaga arhidieceză a Transilvaniei, nu numai în eparhia Aradului. Acest manual avea să fie utilizat în școlile românești până în anul 1927, fiind reeditat de mai multe ori. În colaborare cu profesorul Teodor Ceontea de la Preparandia din Arad, *Iosif*

Moldovan a fost organizatorul și reorganizatorul, după moartea profesorului Ceontea, a asociației învățătorilor arădeni din Austro-Ungaria, cunoscută sub numele *Reuniunea Învățătorilor*, organizație în care va ocupa diverse funcții de conducere: de secretar, de vicepreședinte, iar din 1906 până în 1919 de președinte. La 1 Decembrie 1918, în calitate de delegat, a reprezentat această asociație la Adunarea Națională de la Alba Iulia. La 19 mai 1919 Consiliul Dirigent din Sibiu, organismul care s-a însărcinat cu conducerea treburilor interne și externe ale Transilvaniei până la definitivarea unirii cu Regatul României, i-a încredințat conducerea revizoratului școlar din orașul și județul Arad, totodată făcând parte și din prima administrație românească a județului.

Iuliu Moldovan (1864-1935), s-a născut în 1864 în cartierul Pârneava. A urmat cursurile școlii din cartier unde l-a avut ca învățător pe Petru Popoviciu și s-a remarcat ca elev eminent. A urmat apoi cursurile școlii gimnaziale din Arad, luând bacalaureatul *cu distincție*. Studiile universitare le-a urmat la Academia de Silvicultură din Schemvitz (Austria), unde a obținut diploma de inginer silvic. Și-a început activitatea în cadrul unui ocol silvic din Slovenia, iar în 1892 a fost chemat în România de P.P. Carp, ministrul Agriculturii, pentru a organiza silvicultura. A activat la București ca profesor la Școala superioară de silvicultură, fiind autorul primului curs de silvicultură din România. Din 1901 a fost numit *director al pădurilor Eforiei*, fiind cel care s-a ocupat de amenajarea a numeroase parcuri din Capitală. Meritele sale au fost recunoscute în 1919, când Consiliul Dirigent l-a însărcinat să se ocupe de conducere direcțiunii silvice din Transilvania, iar în timpul tratativelor de pace, când partea maghiară a ridicat problema pădurilor din Transilvania, inginerul arădean a fost reprezentantul României în comisia de specialiști care a apărat interesele naționale. Se poate spune că fostul elev al școlii din Pârneava a ajuns întemeietorul silviculturii moderne românești și a avut un rol important în timpul tratatelor româno-maghiare din 1919, contribuind printr-o serie de argumente științifice la recunoașterea Marii Uniri.

Moise Nicoară (1784-1861), s-a născut la Giula, în Regatul Ungariei, în familia nobilului român Petru Nicoară. Școala primară a urmat-o la Giula, apoi a urmat gimnaziul la Oradea și la Arad. După absolvirea studiilor gimnaziale urmează dreptul la Pesta și Pojon, între 1802-1806, iar în anul 1807 susține la Viena examenul în drept roman și statistică. Sperând să

urmeze o carieră diplomatică, studiază limba turcă la *Institutul pentru limbile orientale* din Viena. Nereușind să-și urmeze visul în diplomatie, acceptă în 1808 un post de funcționar la cancelaria comitatului Bichiș, dar la scurt timp, în același an, renunță și se întoarce în orașul natal. În anul următor se înrolează voluntar în armata imperiului, aflată în război cu Napoleon Bonaparte. I se acordă gradul de locotenent de cavalerie și i se încredințează misiunea de a forma legiunea voluntarilor români din comitatele Arad, Bichiș, Bihor și Cenad. Călătorește la Oradea, Cluj, Turda, Brașov, iar mai apoi trece Carpații și se stabilește la București, unde devine profesor de limba latină și de limba germană la școala lui Ion Caragea. În 1815 se întoarce la Giula și se implică în lupta pentru scaunul de episcop român la Arad. În această perioadă Moise Nicoară a accentuat colaborarea cu profesorii Preparandiei din Arad, consolidând caracterul laic al mișcării. În această luptă a fost sprijinit, printre alții, de Petru Maior, Aron Budai și Gheorghe Lazăr. În urma morții episcopului sârb din Arad Pavel Avacumovici, o delegație formată din șase membri s-a dus la Viena să-i înmâneze împăratului austriac o petiție prin care cereau numirea unui episcop ortodox român la Arad. Odată cu scurgerea timpului, după încercări repetate de a ajunge în fața împăratului, numărul deputaților din delegație a scăzut, până când Moise Nicoară a rămas singur să susțină cererea formulată în petiție. În această perioadă Nicoară s-a întreținut financiar din donații individuale sau provenite de la parohiile românești din Banat și Crișana, dar începând cu anul 1817 autoritățile austriece au interzis parohiilor românești să îl mai sprijine financiar și au început discreditarea sa, zvonind că acesta cheltuie banii din donații în scopuri personale. După moartea lui Dimitrie Țichindeal, rămas singur în această luptă, se întoarce la Giula în 1818. Fiind și aici ocolit de cunoscuți și persecutat, în anul 1819 îi trimite împăratului un memoriu prin care solicită aprobarea de a părăsi țara. În octombrie 1819 este arestat la Arad, închis la Arad și Giula până în 1821 și declarat nebun. În mai 1824 este arestat din nou; este eliberat în octombrie, în urma unei cereri adresate împăratului de tatăl său și de Teodor Șerban, preotul din Șiclău. La 15 august 1825 prezintă la Arad, în fața unei comisii formată din 80 de delegați, documentele activității sale în lupta pentru un episcop român, iar la 8 septembrie îi lasă manuscrisele lui Grigore Călinescu și părăsește monarhia pentru totdeauna, mergând în Țara Românească prin Orșova.

Datorită luptei lui Moise Nicoară, în anul 1822 s-a înființat la Arad școala de teologie românească, iar în anul 1829 este numit primul episcop ortodox român: Nestor Ioanovici. Sosit la București, la 19 octombrie 1825 îi trimite principelui Grigore Ghica un memoriu prin care propune reorganizarea catedrei de limba latină în școlile cele mari din București, dar este refuzat. În anul următor încearcă același lucru în Moldova, dar este refuzat de domnitorul Ioan Sturdza. În anul 1833 se întoarce în Țara Românească și este numit revizor al școlilor sub numele de Nicorescu. În 1835 își pierde postul. În anul 1838, la Iași, la 2 decembrie, finalizează traducerea memorandumului politic al românilor din Transilvania de la 1791, *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae*. În anul 1839 călătorește la Chișinău și la Odesa, unde-l cunoaște pe Alexandru Sturdza, care îl ajută financiar, iar la 26 mai 1840 pleacă la Constantinopol, unde stă până în anul 1850. În tot acest timp a continuat activitatea de informare a străinătății despre situația românilor, despre cauzele naționale ale românilor, despre cultura și literatura română. În anul 1850 se întoarce la București, trăindu-și ultimii ani ai vieții orb, din mila necunoscuților. A decedat la 10 octombrie 1861. Locul unde a fost înmormântat nu se cunoaște cu exactitate, dar se presupune a fi cimitirul Mănăstirii Mihai Vodă sau cimitirul bisericii Mavrogheni.

Nicolae Oncu (1843- 1914), s-a născut în 1843 în satul Rișca, comuna Baia de Criș, în Comitatul Zărandului (azi județul Hunedoara). Oncu face școala primară în satul vecin, Țebea, iar studiile secundare le urmează la Beiuș, Lugoj și Oradea. Cu sprijinul acad. Iosif Hodoș, *Fundația Transilvania* din București îi acordă o bursă de studii la Universitatea din Viena, unde studiază dreptul, stabilind relații de prietenie cu Ioan Slavici și Mihai Eminescu, aflându-se la conducerea societății academice social-literare a studenților români *România Jună*. Studiile le finalizează în Belgia, la Universitatea din Bruxelles, unde își ia și doctoratul în drept. Întors în țară, se stabilește la Arad, unde face stagiatura în avocatură, deschizându-și apoi propria cancelarie avocațială. În anul 1877 se înființează la Arad Institutul de Credit și Economii Victoria, avându-l ca director pe dr. Nicolae Oncu. Banca se angajează pe drumul scoaterii populației de sub monopolul băncilor străine și joacă un rol important în ridicarea bunăstării românilor ardeleni. Fondator al *Tribunei poporului* în 1897 și membru în congregația Comitatului Arad, Nicolae Oncu a fost personalitatea care s-a aflat la originea prefacerilor sociale, economice, culturale și politice realizate de

arădeni la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al XX-lea. În contextul acestei prodigioase activități, dr. Nicolae Oncu este propus și acceptă candidatura de deputat la alegerile parlamentare din 1906, cu programul Partidului Național Român, în Cercul Iosășel (în același context, la Baia de Criș este propus protopopul Vasile Damian). Dr. Nicolae Oncu câștigă alegerile cu 2014 voturi față de 163 ale contracandidatului său George Sombati.

A decedat în 1914.

Petru Pipoș s-a născut în 29 august 1859 la Alba Iulia și a murit în 29 septembrie 1913 la Arad. A studiat la facultatea de filosofie a Universității Regești din Cluj, al cărei doctor în filosofie devine în 1881. Din anul 1881 devine profesor de pedagogie la Preparandia arădeană – un post important, pe care l-a ocupat fără întrerupere până la moarte. Este autor al mai multor manuale școlare și lucrări științifice în domeniul pedagogic și didactic. A fost colaborator al revistelor naționale și arădene ale vremii: *Educatorul* din București, *Biserica și școala* din Arad etc. Cele mai cunoscute lucrări științifice ale profesorului Petru Pipoș poartă următoarele titluri: *Metodica*, *Didactica*, *Istoria pedagogiei și Psihologia*.

Silvestru Rafiloiu (1903-1961), a început studiile primare la școala din Araci, Județul Trei Scaune, trecând apoi la *Liceul Ortodox* din Brașov, actual *Andrei Șaguna*. Anii de școală i-a făcut împreună cu fratele său Iosif, în timpul Primului Război Mondial. Pentru a-și consolida pregătirea, cei doi frați și-au încheiat studiile preuniversitare la Liceul Constantin Diaconovici Loga din Timișoara, absolvind în 1922. Pentru Silvestru au urmat apoi studiile la Școala Superioară de Arhitectură din București, încheiate în anul 1929. În anul 1934 s-a căsătorit cu Elisabeta Silagy (1900-1985), funcționară la Primăria Arad. Nu au avut urmași. Silvestru Rafiroiu a fost membru al Corpului Arhitecților (1933-1949), având legitimația de liberă practică 297/09.05.1933. Și-a desfășurat activitatea profesională la domeniile Mocsonyi, la Primăria Arad, fiind membru în comitetul edilitar al Municipiului Arad (1929-1932), ca liber profesionist între 1932-1939, apoi arhitect la Primăria Timișoara în perioada 1936-1948. Între anii 1950-1953 a fost arhitect proiectant la *I.P.I.V. Timișoara*, șef de șantier la *Sovromconstrucția* între 1950-1952, iar din 1953 referent arhitect la D.R.D.T. S-a stins din viață la Timișoara, pe 10 noiembrie 1961, fiind înmormântat în Cimitirul Elisabetin, alături de familie.

În dosarul de înscriere în Uniunea Arhitecților din România, la rubrica *Activitate profesională*, arhitectul Rafiroiu a trecut: 14 case de locuit, 3 cinematografe, 1 ștrand, 2 școli primare, 1 cantină club, 3 cavouri, 11 biserici, 3 concursuri: Catedrala Timișoara, ștrand la Arad și Prefectura de la Oravița. A realizat în 1931 schița de sistematizare a crângului orășenesc Podgoria-Pădurice-Obor și în 1932 schița de sistematizare a cartierului Bujac, ambele proiecte pentru Arad. A proiectat mai multe locuințe în municipiul Arad: pe Strada Nicolae Grigorescu nr. 7, Strada Nicolae Bălcescu nr. 20, Strada Vasile Alecsandri nr. 8, Strada G-ral Praporgescu nr. 3. A proiectat mai multe lăcașe de cult în Arad: Piața UTA, Iuliu Maniu nr. 124, Vladimirescu, Agrișul Mare, Bata, Bodrog – paraclisul de vară, Șofronea. A proiectat mai multe monumente de for public și funerare: în Arad – *Crucea martirilor arădeni* din Parcul Eminescu, *Monumentul Eroilor Neamului* din Hălmațiu, *capela Demetriu Bonciu* în Cimitirul Eternitatea, monument *Vasile Goldiș* în Cimitirul Eternitatea, monument *Ștefan Albu* în Cimitirul Eternitatea, poarta de intrare în Cimitirul Pomenirea.

Sava Raicu (1869-1920), s-a născut în 1869 într-o familie veche de români din Pârneava. A urmat cursurile școlii confesionale din cartier, unde l-a avut ca învățător pe Petru Popoviciu, remarcându-se ca elev eminent. A urmat apoi clasele gimnaziale și Academia Comercială. După terminarea studiilor a activat în cadrul Băncii Victoria din Arad, fiind prim-contabil, secretar, director adjunct, iar din 1912 director general. În calitate de director al băncii a sprijinit școala și biserica, instituțiile cele mai importante ale românilor, care treceau printr-o perioadă dificilă datorită politicii de maghiarizare dusă de clasa politică maghiară. A fost cel care a contribuit cu sume importante la ridicarea unor lăcașuri de cultură și de învățământ. În 1912 Sava Raicu a fost printre cei care au susținut inițiativa lui Aurel Vlaicu de a construi un nou aparat de zbor, fapt ce a făcut ca directorul băncii să organizeze la Arad o colectă publică. Colecta a avut succes și s-a transformat într-un act de solidaritate românească, pentru că printre donatori găsim intelectualii Aradului, dar și oameni simpli. Au donat în total 145 de persoane și s-a adunat suma de 5.010 coroane. Colecta inițiată de S. Raicu a avut mare impact atât în Transilvania, cât și România. La București, Nicolae Iorga scria în revista *Neamul Românesc* un articol în care arata că românii sunt cuprinși de un mare entuziasm pentru că „... frații noștri din Ungaria au avut ideea de a se porni o subscripție pentru

a i se dăruie d-lui Vlaicu un nou aeroplan cu perfecțiunile ce le-a gândit în timpul din urmă". A fost cel care a dus o politică bancară bine gândită, prin care a atras capital și a câștigat încrederea elitei rurale, care s-a implicat în înființarea unor sucursale ale băncii în localități din comitatele Arad și Cenad. La începutul secolului al XIX-lea Sava Raicu făcea parte dintr-un grup restrâns dar select de specialiști ai lumii bancare, care verificau din punct de vedere tehnic felul în care băncile românești din Transilvania își administrau fondurile și încheiau bilanțurile. La 1 decembrie 1918 Sava Raicu a fost printre cei care au reprezentat Aradul la Alba Iulia, ocazie cu care meritele sale au fost recunoscute, fiind ales membru al Marelui Sfat Național și contribuind la reorganizarea financiară a Transilvaniei. A murit pe 10 decembrie 1920. Prin dispariția sa, „Nu numai Aradul, ci întreaga lume financiară românească a pierdut un mare spirit organizatoric a cărei lipsă se va resimți multă vreme”.

Salacz Gyula (1832-1915), este cel mai longeviv primar al orașului Arad: între 1875 și 1901. Obiectivul său principal a fost dezvoltarea unui oraș cu o infrastructură la cerințele secolului al XIX-lea, Aradul având străzi parțial iluminate cu gaz, pavate numai în unele zone centrale, multe străzi denivelate, greu accesibile pe vreme ploioasă. Brațele Mureșului traversau orașul. Străzile mlăștinoase favorizau răspândirea epidemiilor (ciuma, holera). Desele inundații periclitau nu numai cartierele mărginașe ale orașului, dar și centrul (ultima mare inundație a Mureșului fusese în 1844). Pe timpul mandatului său au fost desființate aceste brațe (ultima „rămășiță” este azi canalul Mureșul Mort). Au fost finalizate lucrările de ridicare a digului de-a lungul Mureșului și de amenajare a falezei pentru promenadă. Cu o firmă engleză (scoțiană), au început lucrările de canalizare și introducerea apei potabile, folosind sistemul Shone, cel mai modern în acel timp (parțial existent și funcțional și astăzi). A fost ridicat și dat în folosință Turnul de Apă (1896). S-a trecut la introducerea iluminatului public stradal (1895), și la începerea lucrărilor de asfaltare și de refacere a trotuarelor. În domeniul economic a sprijinit deschiderea fabricii de vagoane inițiată de industriașul austriac Johann Weitzer care, pe lângă fabrică, a făcut și o fundație importantă pentru sprijinirea învățământului profesional. A sprijinit deschiderea Școlii de artă și meserii (1892), singurul institut de învățământ profesional din acel timp care dispunea și de ateliere-școală. A militat cu succes pentru organizarea primului târg economic și comercial

din provincie (1890). A sprijinit acțiunile de construire a unor linii ferate de interes local în valea Mureșului și a Crișurilor. Pe timpul mandatelor sale au luat ființă o serie de fundații și asociații cu caracter cultural și sportiv, primul meci oficial de fotbal disputându-se la Arad în 1899. A militat pentru construirea unor școli: Școala pentru nevăzători (prima școală de acest gen din țară, actualmente Școala populară de artă), Liceul Civic de Băieți (actualul Liceu Agroalimentar), și Liceul Civic de Fete (azi Colegiul Elena Ghiba Birta), Liceul Superior Economic (lângă Palatul Cultural). După incendiul devastator din 1883, s-a reconstruit Teatrul Municipal. În domeniul urbanistic, în timpul mandatelor sale s-au finalizat lucrările la turnul primăriei și s-a inaugurat oficial a clădirea instituției administrative. În anii mandatelor sale s-au construit cele mai importante clădiri din centrul istoric al Aradului, multe din ele constituind obiective de patrimoniu. În semn de recunoaștere a meritelor sale, în anul 1910 i s-a acordat post-mortem titlul de *Cetățean de onoare al Aradului*. Un bust al său este amplasat în Arad la intersecția străzilor Episcopiei și Ilarie Chendi cu strada care-i poartă numele.

Vasile Popeangă (1920-2012), s-a născut pe 22 decembrie 1920 în Lelești, Gorj. A urmat Școala Normală Spiru Haret din Târgu-Jiu, pentru a deveni învățător. În vara anului 1942 a susținut examenul de bacalaureat la Liceul Frații Buzești din Craiova. În 1942 s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București, dar în noiembrie același an a fost încorporat în regimentul 18 Dorobanți din Târgu-Jiu. Participă la mai multe bătălii în cursul celui de-Al Doilea Război Mondial, la trecerea Tisei și în zona Budapestei. În 14 ianuarie 1945 a fost rănit în apropierea cimitirului Kerepsi din Slovacia. În toamna anului 1945 și-a reluat studiile la Universitatea din București, avându-i ca profesori pe Gheorghe I. Brătianu, George Călinescu, Tudor Vianu, Dimitrie Gusti, C. C. Giurescu, Mircea Florian, G. G. Antonescu, Anton Dumitriu, C. Narly, Mihail Ralea, Dan Barbilian (Ion Barbu). În iunie 1947 susține examenul de licență. Vasile Popeangă și-a început cariera pedagogică la *Gimnaziul Slovac* din Nădlac, predând limba română. În septembrie 1949 își începe activitatea didactică la școala pedagogică din Arad. Începând din 1954 și până în 1978 profesorul de pedagogie, de istorie a pedagogiei și de logică. Vasile Popeangă a deținut funcțiile de director adjunct (1954-1960), și de director (1960-1978), al Liceului Pedagogic din Arad. În 1982, la împlinirea vârstei de 62 de ani,

profesorul Vasile Popeangă s-a pensionat, dar a continuat activitatea pedagogică și științifică. A obținut doctoratul în pedagogie în 1969. A fost și primul președinte al filialei Arad a Societății de Științe Istorice din România (între 1959-1989). În 1990 Vasile Popeangă se numără printre fondatorii Universității de Vest Vasile Goldiș. Este fondatorul învățământului superior pedagogic din Arad, al Colegiului Universitar Pedagogic și, ulterior, al Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic din cadrul Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad. Devine profesor universitar în cadrul Colegiului Universitar Pedagogic, care forma dascăli pentru învățământul preșcolar și primar. A deținut funcția de decan al Colegiului Universitar Pedagogic (1993-2000), devenind ulterior directorul Bibliotecii Universitare Tudor Arghezi, funcție pe care a deținut-o până la moarte.

Lucrări pedagogice: *Pedagogia* (în colaborare cu Victor Țircovnicu), manual pentru liceele pedagogice, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966; *Clasa de elevi – subiect și obiect al actului educativ* (1973); *Școala și colectivitatea socială; Pedagogie generală* (în colaborare cu Victor Țircovnicu), manual pentru liceele pedagogice, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970; *Pedagogie școlară* (în colaborare cu Victor Țircovnicu), manual pentru liceele pedagogice, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976; *Metodica predării istoriei patriei*, manual pentru liceele pedagogice, I-IV, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974.

Lucrări istorice: *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1964; *Preparandia din Arad*, București, 1964 (în colaborare); *Presa pedagogică din Transilvania*, București, 1966; *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului: 1721-1821*, Arad, 1974; *Aradul – centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timișoara, 1978; *Pe drumul Marii Uniri* (coord. împreună cu Emil Arbonie), Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008; *Studii despre Preparandia din Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Alexandru Roz (1930-2008). Născut la 8 noiembrie 1930, Alexandru Roz a urmat studiile universitare la Facultatea de Istorie a Universității Babeș Bolyai din Cluj-Napoca între anii 1950-1954, unde și-a susținut și teza de doctorat în anul 1987, sub îndrumarea academicianului Ștefan Pascu, cu o teză referitoare la *Aradul și Marea Unire din 1918*. După o bogată activitate

ca profesor în învățământul preuniversitar (fiind și director al Liceului Moise Nicoară din Arad, și inspector general adjunct la Inspectoratul Școlar al Județului Arad), Alexandru Roz a făcut parte din grupul celor care s-au implicat major în acțiunea de punere în practică a ideilor lui Vasile Goldiș, fiind unul dintre fondatorii Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad (1990), și a facultății de științe umanist-creștine (1994), unde a activat în calitate de cadru didactic până în anul 2008 și decan în perioada 1994-2003, îndeplinind și alte funcții la nivelul universității: cancelar general și responsabil cu activitatea de cercetare științifică (1990-2004); a fost membru al Senatului universității, al Consiliului director, redactor-șef la *Studia Universitatis Vasile Goldiș*, redactor-șef la *Tribuna Universității* și director al revistei *Jurnal Studentesc*. Remarcabil cercetător, Alexandru Roz a adus contribuții notabile la îmbogățirea istoriografiei românești, având ca preocupare centrală *rolul Aradului în realizarea Marii Uniri*, fiind și unul dintre cei care au pus bazele unei asociații care să ducă la realizarea visului lui Vasile Goldiș: *un monument al Marii Uniri la Arad*. Poate fi numit, fără a exagera *istoricul Marii Uniri*.

Opera: *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979; *Arad – Cetatea Marii Uniri*, Timișoara, 1993; *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad (1918). Acte și documente*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993; *Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1997 (în colaborare); *Războiul neatârării din 1877-1878: acte și documente arădene*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1998; *Prizonieri și voluntari români din Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918*, Arad, 2003 (în colaborare); *Monografia Colegiului Național Moise Nicoară din Arad*, Editura Fundația Moise Nicoară, Arad, 2007.

Szántay Lajos (n. 20 februarie 1872, Arad, d. 8 martie 1961, Arad), a fost un arhitect de talie europeană. A urmat cursurile școlii elementare și ale Gimnaziului Maghiar din Arad, apoi ale liceului în Budapesta, și între 1 octombrie 1890 și 16 martie 1895 a urmat studiile de arhitectură ale Politehnicii din Zürich. În perioada 1 octombrie 1895 – 1 octombrie 1896 și-a făcut stagiul militar la Arad, iar anul 1897 îl găsește la Budapesta, ca maestru constructor al Catedralei Carmeliților. A lucrat la maestrul conductor Géza Majorossy din Budapesta între 1 aprilie 1897 și 20 mai 1900, și în biroul de proiectări al profesorului arhitect Anton Hofhauser

din Budapesta între 1 iunie 1900 și 1 noiembrie 1901. La 2 noiembrie 1902, în urma morții mamei sale, s-a întors definitiv la Arad și a deschis o firmă de proiectare pe actuala stradă Ioan Russu Șirianu, la vremea respectivă la nr. 1, și și-a pus în practică acumulările teoretice pe șantierul unor antreprenori arădeni, dintre care se evidențiază Jirásek Lajos, colaborator al arhitectului Miklós Ybl. Printre lucrările sale cele mai importante sunt Biserica Roșie (1904-1906), Palatul Kohn (1906), Sediul Băncii Arad-Cenad – azi Palatul Băncii Naționale (1909), Palatul Szántay (1905-1912), Gara Arad (1910), Palatul Lloyd (1910-1911), Palatul Cultural (1911-1913), Palatul Bohuș (1911-1913). Întreaga sa activitate a totalizat 72 de lucrări terminate și o serie de lucrări care au rămas în fază de proiect. În anul 1920 nu i se recunoștea oficial calitatea de arhitect, dar autoritățile Aradului i-au permis timp de 13 ani să profeseze fără atestat profesional, document pe care l-a primit prin Decret Regal doar la 7 iulie 1933. A fost membru al mai multor societăți și comisii, printre care Societatea Maghiară de artă decorativă din Budapesta, Societatea Culturală Kölcsey și Societatea Filarmonică din Arad, Confederația Constructorilor din Arad pentru antamarea conflictelor, Comisia de arhitectură, urbanism și parcuri din cadrul Ordinului Arhitecților din Arad, Comitetul pentru calamități naturale, Institutul Cultural Liber Regesc Arad etc. S-a căsătorit în anul 1907 și a avut două fiice. Lajos Szántay a fost, de asemenea, un excelent violonist și a cântat timp de peste treizeci de ani în orchestra Filarmonicii Aradului.

Emilian (Milan) Tabaković (1860-1946), s-a născut în 2/14 august 1860 la Arad, într-o familie de creștini ortodocși sârbi, cu originile în Herțegovina. Bunicul lui, Jeftimije Tabaković, fusese un prosper negustor de lemne, iar tatăl, Jovan Tabaković, frizer și tămăduitor apreciat de comunitate. În ciuda condițiilor materiale modeste, soții Tabaković au reușit să le ofere celor opt copii o educație aleasă. Milan a urmat în Arad școala primară și școala confesională de pe lângă Biserica Sârbească și liceul, pe care l-a absolvit în 1874. Sub influența fratelui mai mare, Aleksandar Tabaković, student eminent la Viena și decedat în anii tinereții, Milan decide să studieze arhitectura. Fiind nevoit să-și asigure singur existența și formarea profesională, muncește în construcții sau ca angajat în birouri de proiectare, reușind să-și finalizeze în 1888 studiile universitare la secția de arhitectură a Facultății Tehnice din Budapesta. Pentru a-și desăvârși

pregătirea teoretică, beneficiază din partea Camerei de Comerț și Industrie de o bursă pentru studiu și documentare în Germania, Italia și Franța, în perioada 1889-1990. Întors acasă, în perioada 1891-1904 lucrează ca șef al biroului de proiectare Jiraszek Lajos și ca profesor la școala de arte și meserii, unde predă desen tehnic și tehnologie. În 1892 își deschide în Arad propriul birou de arhitectură unde, în calitate de proiectant și antreprenor în construcții, își desfășoară activitatea până în 1930, când părăsește orașul natal și emigrează în Iugoslavia. Milan Tabaković și soția sa Julijana au avut cinci copii, dintre care îi menționăm pe George Tabaković (1897-1971), renumit arhitect și profesor la Academia de Arte din Novi Sad și talentat pictor, și pe Ivan Tabaković (1898-1977), membru al Academiei Sârbe de Științe și Arte și unul dintre cei mai renumiți pictori sârbi din prima jumătate a secolului al XX-lea. În perioada 1892-1912 a realizat planurile de arhitectură sau a fost antreprenorul în construcții al unui mare număr de clădiri – de la case familiale la edificii economice, culturale și religioase de mare anvergură: 1892 Palatul Neuman, 1891 Academia Comercială, 1899 Palatul Földes, 1900 Palatul Episcopal Sârbesc, 1900 Teatrul de Vară, 1903 Biserica Romano-Catolică Sfântul Anton de Padova, 1904 Palatul Urban/Palatul Societății Agricole, 1905 Templul Masonic și Spitalul de Pediatrie, 1908 Spitalul ORL, 1909 Palatul Tribunei (Oncu), 1911 Vila Ödön Nachtnebel (casa cu mozaic aurit), 1911 Casa Ștefan Cicio Pop – restilizare, 1912 Școala de fete și Spitalul TBC. În afara orașului natal Tabaković a proiectat și a construit clădiri în teritoriul estic al imperiului austro-ungar: Zrenjanin, Velika Kikinda și Novi Sad (Serbia), Velyka Palad (Ucraina), Tiszabécs și Battonya (Ungaria), Bratislava (Slovacia), sau Baia Mare (România). Arhiva sa personală din Novi Sad păstrează multe alte lucrări, printre care și propunerea pentru clădirea Palatului Cultural Arad. Milan Tabaković a fost membru de frunte al comunității sârbe din Arad, membru al Lojei Masonice, membru al Comitetului Parohial al Bisericii Sfinții Apostoli Petru și Pavel, profesor de desen tehnic și tehnologie la Școala de Arte și Meserii din Arad, președinte al Uniunii Arhitecților din Arad, consilier municipal al Aradului, dar și un pasionat al jocului de șah. Chiar dacă a contribuit semnificativ la acea apreciere celebră a lui Nicolae Iorga din 1906: „*Arad, mica Vienă*”, opera monumentală și personalitatea lui Milan Tabaković au intrat în uitare. Doar numele unei străzi din Aradul Nou ne mai amintește azi de numele marelui arhitect, și o plachetă comemorativă

așezată în 2005 pe fațada casei sale din Arad de Asociația Arhitecților din Novi Sad.

Vasile Goldiș (1862-1934), s-a născut în satul *Mocirla* (ulterior *Lunca Teuz*, azi *Vasile Goldiș*) sau în Seleuș. A făcut clasele primare în Cermei, Pădanul Nou (azi *Horia*), și Arad. Între 1873-1881 a fost elev al Liceului Teoretic din Arad (actualul *Colegiu Național Moise Nicoară* – conform propriei mărturisiri din ziarul *Românul*). A urmat studiile superioare la facultățile de litere ale universităților din Budapesta și Viena, însă fără a-și da doctoratul. La chemarea episcopului Ioan Popasu a primit în 1886 catedra de istorie și limbă română la școala normală ortodoxă din Caransebeș. A fost secretar al generalului Traian Doda. A întemeiat și a condus *Societatea de lectură a elevilor* de la secția pedagogică și *Societatea pentru ajutorarea elevilor bolnavi* de la Institutul Pedagogic Diecezan din Caransebeș, pentru care a întocmit și un regulament. În 1889 este chemat ca profesor la liceul ortodox român din Brașov, unde a predat istorie și limba latină până în 1901. A publicat în diverse reviste mai multe studii pedagogice. A realizat un manual de *Istorie universală* în 3 volume, o carte foarte apreciată și în România de atunci, fiind introdusă ca manual în cele mai multe licee din vechiul regat. A elaborat un manual de *Sintaxă a limbii latine*, introducând metode proprii, originale, de învățare a dificilei gramatici latine. A alcătuit o serie de manuale didactice pentru școlile primare confesionale românești din Transilvania. La Brașov a elaborat o serie de manuale școlare și alte lucrări cu caracter didactic, cele mai importante fiind *Istoria universală pentru clasele secundare*, vol. I-III, 1892-1897, *Istoria patriei și istoria universală pentru școlile populare române* – 1896, *Geografia pentru școlile populare* – 1900, *Elemente de Constituția patriei* – 1894, *Plan de învățământ pentru limba latină* – 1893, *Istoria Ungariei* (traducere și adaptare după L. Mangolid) – 1890; *Greșelile învățătorilor* (traducere și adaptare după J. Hughes) – 1894 etc. În paralel s-a implicat și în activitatea politică, devenind membru al Partidului Național Român din Transilvania în anul 1893. În anul 1895 a participat la Congresul Naționalităților din Budapesta, căutând să promoveze învățământul național. Între anii 1901-1905 a funcționat ca profesor și director al Școlii civile de fete din Arad, în paralel fiind și secretar consistorial al Episcopiei Ortodoxe Române din Arad. Problemele școlare l-au preocupat și în continuare, fiind de două ori ministru al învățământului în noul stat românesc rezultat din Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, iar

în 1924, în calitate de deputat, a criticat cu asprime proiectul de reformă școlară propus de liberali. În anul 1919 a devenit membru de onoare al Academiei Române. După 1 Decembrie 1918 este ales în Marele Sfat Național de la Sibiu, apoi ca ministru în Consiliul Dirigent, dispunând de resortul Învățământ și Culte. Printr-un decret-lege din 26 decembrie 1918, trei reprezentanți ai Transilvaniei, printre care și Vasile Goldiș, se numeau ca miniștri fără portofolii în guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu. În 1923 a fost ales în unanimitate în fruntea asociației ASTRA, funcție deținută până în 1932, fiind cel de-al zecelea președinte. A extins activitatea ASTREI în Basarabia, astfel înființându-se despărțăminte ale ASTREI în toate județele din Basarabia: Ismail, Cetatea Albă, Cahul, Tighina, Lăpușna, Orhei, Bălți, Soroca și Hotin. În 1932, bolnav fiind, Vasile Goldiș se retrage de la conducerea ASTREI. În 1926, împreună cu istoricul Ioan Lupaș au părăsit Partidul Național condus de Iuliu Maniu, pentru a intra ca miniștri în guvernul Partidului Poporului, condus de mareșalul Alexandru Averescu. Ca ministru al Învățământului și Cultelor în guvernul Averescu (1926-1927), Vasile Goldiș a introdus religia ca disciplină de studiu în școlile din România. În același an 1926, la 2 mai, în cadrul congresului Partidului Național Român convocat la Sibiu din inițiativa sa, este ales președinte al partidului și declară că rupe relațiile cu Iuliu Maniu, care urmărea fuzionarea PNR cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat (fuzionare care s-a și făcut de altfel). Dezgustat de nedreptățile sociale, de corupție și de ambițiile meschine ale oamenilor politici, se retrage la scurt timp din viața politică și se dedică activităților culturale, trăind modest, împreună cu soția sa Elena, în locuința lor din vechea clădire a ziarului *Românul* din Arad și dedicându-se cu precădere vieții culturale. S-a stins din viață la 10 februarie 1934, în locuința sa din vechiul palat al ziarului *Românul*, fiindu-i organizate funeralii naționale.

Ștefan Cicio Pop (1865-1934), s-a născut în satul Șigău, lângă Dej, județul Cluj, la 1 aprilie 1865, cu numele de familie *Cicio*. Rămas orfan de mic, a fost adoptat și crescut de un unchi din Gherla, Vasile *Pop*, nume pe care l-a preluat. Școala primară a făcut-o la Dej, iar liceul la Dej și la Sibiu. A urmat cursurile universitare la Budapesta și Viena. După obținerea diplomei de licență în anul 1891, s-a stabilit la Arad și a profesat cu strălucire avocatura. Ca tânăr avocat a participat la Conferința de la Haga, unde a susținut cauza românilor din Ardeal în fața ungarilor. În *procesul Memorandiștilor* a

fost unul din cei mai importanți apărători, reușind să obțină amnistierea semnatarilor Memorandumului cu ajutorul intervenției regelui României, Carol I, pe lângă împăratul Franz Joseph. A fost un susținător al cauzei țărănilor din Arad și un avocat al apărării în procesele de presă înaintate românilor de autoritățile ungare de atunci. La vârsta de 30 de ani a intrat și în viața politică, iar în 1905 a fost ales deputat de Șiria în Parlamentul de la Budapesta. S-a numărat printre cei 6 reprezentanți ai P.N.R. în Consiliul Național Român Central. La începutul lunii noiembrie 1918 Consiliul Național Român Central și-a stabilit sediul în Arad, chiar în locuința lui Ștefan Cicio Pop, care era și președintele CNRC. Participant activ la Marea Unire din 1918, a fost ales vicepreședinte al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia și membru al Consiliului Dirigent, organism statal în care a deținut portofoliul apărării. A fost ministru de stat pentru Transilvania în guvernul Alexandru Vaida Voievod (5 decembrie 1919 – 12 martie 1920), și de ministru de externe în același guvern între 9 ianuarie și 13 martie 1920. A fost ales președinte ad-interim al Consiliului de Miniștri în condițiile în care pe 10 ianuarie 1920 prim-ministrul Alexandru Vaida Voievod a plecat în străinătate pentru a strădui la recunoașterea internațională a actelor legislative ce consfințeau Marea Unire, deci nu-și mai putea îndeplini sarcinile ce îi reveneau. A devenit membru al Partidului Național Țărănesc în 1926, după fuzionarea Partidului Național Român din Transilvania cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. În cursul guvernărilor Iuliu Maniu a deținut funcția de președinte al Adunării Deputaților (23 decembrie 1928 – 30 aprilie 1931 și 10 august 1932 – 18 noiembrie 1933). S-a stins din viață la 68 de ani, la Conop, județul Arad, la 16 februarie 1934. Astăzi, o școală generală din Arad și o stradă din același oraș îi poartă numele.

Sava Arsić (1760-1824). Sava Arsić a fost primar al Aradului mulți ani și a fost cel mai darnic sârb din zona Aradului – după Sava Tekelija. S-a născut în anul 1760 la Arad, într-o familie de meșteșugari. După terminarea scolii primare tatăl său l-a trimis la Szeged să învețe meseria de croitor. Având puternice înclinații spre învățătură, și-a îmbogățit cunoștințele cu oarecare ușurință, dar mai ales cu mare consecvență. În 1796, ca un cetățean de frunte al Aradului, Sava Arsić este numit căpitan al companiei sârbe orășenești și pus în funcție de comandantul cetății Arad, Wagner. În acele timpuri în cetate erau staționate regimentele care porneau la război pe diferite fronturi: frontul turcesc (1788-1790), fronturile francez și italian

(1793-1799), așa că de multe ori orașul și cetatea rămâneau fără apărători. În acea perioadă, în cetatea Aradului se aflau 1200 de prizonieri francezi. De aceea, în anul 1796 au fost organizate trei companii orășenești: germană, maghiară și sârbă. În fruntea celor 50 de oameni ai companiei orășenești sârbe se afla căpitanul Sava Arsić, iar înlocuitorul său era Jovan Vasić. Sava Arsić a susținut cu tărie înființarea Preparandiei românești – fapt care avea să se petreacă în anul 1812. Directorul școlilor arădene în acea vreme era Mojsej Arsić, unchiul său, de la care Sava știa care erau necesitățile școlilor arădene. La propunerea lui Uroš Nestorović, împăratul Francisc I a hotărât în anul 1812 înființarea la Arad a *Preparandiei*, adică a școlii pedagogice în limba română. Pentru a funcționa, școala avea nevoie de o clădire potrivită, de mobilier, de ustensile și accesorii și de fonduri pentru plata profesorilor, în contextul în care împăratul nu prevedea ca pentru întreținerea școlilor să fie introdus un nou impozit, nici să fie întreținută din fondurile veniturilor statale deja existente. Toate aceste probleme le-a rezolvat Sava Arsić care, în calitate de tutore, s-a ocupat de deschiderea Preparandiei. Sava Arsić a donat Preparandiei 24 de jugăre din pământul său (aproximativ 13,81 ha), pe care 6 învățători, indiferent de religie sau de naționalitate, îl utilizau în folosul propriu. Din ordinul împăratului Francisc I, Sava Arsić a fost câteva luni și director al Preparandiei pentru a cărei înființare luptase fără preget. A fost de două ori primar al Aradului: între anii 1814-1818 și 1821-1823. Ca primar, mai ales datorită meritelor sale în înființarea Preparandiei, Sava a fost înnobit de curtea imperială. A rămas în memoria colectivă ca unul dintre cei mai de succes primari din istoria Aradului. Ca primar, Sava Arsić a fost exigent, riguros, dar iubitor de dreptate; punctualitatea și disciplina îi erau principalele însușiri. Sava Arsić a murit în anul 1824.

Atanasie Șandor (1809-1892), provenea dintr-o familie de nădlăcani. Școala a făcut-o la Lipova și Mako, apoi a urmat studiile universitare la Seghedin, unde a obținut titlul de doctor în Medicină în 1836. În același an și-a început cariera, fiind medic în Cenad. În 1837 activa la Pecica, iar din 1838 s-a stabilit la Arad, fiind medic la Preparandia arădeană. A ajuns profesor suplinitor al Preparandiei arădene, iar în 10 februarie 1846 este numit *profesor definitiv*. Ca profesor a acordat o mare importanță studiului gramaticii limbii române, pentru a realiza o „... cizelare a exprimării viitorilor învățători și pregătirea lor temeinică pentru a face din studiul limbii materne obiect de învățământ fundamental în școala populară”. A fost

autorul unui *Abecedar*, a unui curs de geometrie, lucrări care au rămas în manuscris. A fost colaborator al celor mai importante periodice din epocă, ca *Foaie pentru minte* și *Gazeta Transilvaniei*, fiind totodată „... *receptiv la dezbaterile de idei din Principatele Române*”. A scris articole în care insera texte de literatură culese de elevii săi, dar cele mai multe sunt din domeniul filologiei și conțin comentarii despre evoluția limbii române. În 1857 a publicat în periodicul *Foaie pentru minte* articolul *Limba română istriiană în rugățiuni*. A avut o viziune proprie în problema ortografică, fiind autor al mai multor articole pe această temă publicate în presa vremii, încadrându-se alături de mari gramaticieni români din secolul al XIX-lea. Este cel care a contribuit la răspândirea presei românești în Arad. Referindu-se la activitatea gazetărească desfășurată de profesorul arădean, Mircea Popa consideră că Athanasie Șandor a fost „... *printre ajutoarele de preț ale lui Bariț la colectarea abonaților la foile editate de el, și încă de la apariția lor unul dintre susținătorul cel mai devota al acestora*”. Athanasie Șandor s-a remarcat ca un susținător al presei românești, multe dintre cărțile și ziarele publicate dincolo de Carpați ajungând la Arad prin intermediul său. În octombrie 1850 scrie conducerii *Gazetei Transilvaniei* că se bucură de reapariția ziarului și consideră că este „*nutrământul sufletesc*” pentru românii din imperiu. Arată că ziarul este foarte important pentru dezvoltarea culturii naționale și se poate „*socoti pâinea sufletească de toate zilele*” pentru că arată „*cărarea pe care trebuie să pășească respectivii oamenii întru adevărata sa deșteptare intelectuală sau de la care trebuie să se îndrepte dacă aceea duce la periciune*”. A colaborat cu importanți intelectuali transilvăneni. La insistențele lui Al. Papiu-Ilarian scrie lucrarea *Studii asupra evenimentelor din 1848-1849 în părțile Aradului*, material folosit de istoricul transilvănean în redactarea lucrării sale *Istoria Românilor din Dacia Superioară*. A fost apreciat de Aron Pumnul, cu care a colaborat și care a apelat la serviciile profesorului arădean pentru a obține unele informații necesare în lucrările sale. Informațiile din *Lepturariu* cuprind date privind mișcarea literară din Banat obținute de la A. Șandor, acesta întocmind pentru Aron Pumnul „*o privire preste dezvoltăciunea literaturii române din Banat*”. A mai colaborat cu George Bariț, Andrei Mureșan, Iacob Mureșan și Vasile Maniu. Athanasie Șandor s-a remarcat ca fiind printre primii membri ai *Asociației Naționale Arădene* și, în calitate de casier al ei, a purtat o interesantă corespondență cu profesorul Nicolae Florescu (în 1863 acesta era revizor școlar în București,

de unde a trimis societății arădene 36 de volume scrise în limba română, volume care au intrat în biblioteca societății).

Sava Tekelija (1761-1842), s-a născut pe 17/28 August 1761, la Arad. A învățat doi ani la școala sârbească, apoi a trecut la școala latină, iar an anul 1775 părinții l-au trimis la Buda. Peste doi ani s-a întors acasă din pricina bolii. După însănătoșire, în 1778, s-a întors la Buda să studieze fizica, geometria și desenul. În 1782 se reîntoarce la Buda și se înscrie la Facultatea de Drept. Peste trei ani își termină studiile, iar în 1786 și-a susținut teza de doctorat, devenind *primul sârb doctor în drept*. În 1787 Sava Tekelija pleacă în Rusia, la unchiul său Petru, însă după un timp scurt s-a întors la Arad. După revenirea la Arad a fost numit subsecretar al Comitatului Cenad. În același an se remarcă în timpul desfășurării Congresului Național Bisericesc din Timișoara, congres în care, împotriva părerii majorității, susține ideea că sârbii trebuie să aibe aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni ai Ungariei. După Congresul de la Timișoara a devenit secretar în Cancelaria Aulică Maghiară, cu sediul la Viena. În această funcție a rămas șase ani. În anul 1792, în calitate de reprezentant al Comitatului Cenad, a participat la lucrările Dietei de la Pojon. Nereușind în ambițiile sale, dezamăgit de neînțelegerea Curții (care îi respingea promovarea), a demisionat din funcție în 1798 și s-a întors la Arad, unde a trăit până la sfârșitul vieții. În anul 1815 s-a căsătorit cu Amalia, care făcea parte din familia nobiliară cehă Bezeg, căsătorie care a durat doar o lună. Sava Tekelija deținea o vastă bibliotecă personală, cu cărți în limbile română, sârbă, latină, germană, franceză, rusă, engleză și alte limbi. Deținea cărți vechi și rare, printre care *Biblia* din anul 1482-în limba latină, și *Cosmografia* – operă a lui Ptolemeu, ediția din anul 1486. Sava Tekelija ne-a lăsat moștenire scrierea *Opisanije života (Descrierea vieții)*, lucrare valoroasă pentru Arad, întrucât descrie cu lux de amănunte diferite aspecte și întâmplări ale Aradului acelor vremuri – de exemplu inundația care a lovit Aradul în anul 1815. În anul 1833 Sava Tekelija intră în rândurile instituției *Matica Srpska*, el făcând parte dintre acei sârbi considerați bogați și de vază. A fost un membru entuziast al acestei instituții și a oferit și ajutoare materiale substanțiale. Sava Tekelija a considerat că *Matica Srpska* trebuie să se transforme într-o instituție didactică și științifică, fiind ales președintele acesteia în 1838 și deținând funcția onorifică până la sfârșitul vieții. A încercat de mai multe ori să creeze în Arad o fundație pentru pregătirea tinerilor preoți sârbi. Conform

dorinței sale, această fundație ar fi fost și o sursă de ajutor financiar pentru episcopul Aradului, dacă acesta ar fi de origine sârbă. Autoritățile de atunci nu și-au dat acceptul pentru înființarea fundației. Sava Tekelija a murit în Arad, pe 21 septembrie 1842. Pe hărțile Aradului realizate de Suly în 1752 și Emerik Rutkay în 1755 casa lui Sava Tekelija apare singulară pe Strada care astăzi poartă numele său (fosta stradă *Agrișelor*), și este amplasată în apropierea bisericii *Apostolii Petru și Pavel*.

Ștefan Tenetchi a fost un meșter iconar sârb sau aromân din secolul al XVIII-lea. În anul 1746 s-a stabilit la Arad, unde a locuit pe Strada Episcopului, la numărul 3 (în prezent Strada Nicolae Bălcescu nr. 10). A pictat, între altele, iconostasul Catedralei Greco-Catolice din Blaj. A murit în satul Certege, Alba (lângă Câmpeni), în timp ce picta iconostasul bisericii greco-catolice din aceea localitate, unde a și fost înmormântat.

Ioan Tolan s-a născut pe 7 iunie 1927 în Arad și a absolvit studii superioare de arte plastice – sculptură la Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu București, la clasa profesorului Boris Caragea. Între 1949-1955 a studiat sculptura la Institutul de Arte Plastice Repin din Leningrad – azi Sankt Petersburg, cu profesorii Krestowski și Kerzin.

Din 1965 este membru al Uniunii Artiștilor Plastici, iar din 1993 membru al Asociației Internaționale a Artiștilor Plastici.

În România a realizat expoziții personale în Arad, Timișoara, Oradea, Cluj-Napoca și Băile Felix, iar în străinătate în Ungaria, Grecia, Elveția și Serbia.

Ioan Tolan a realizat o serie de lucrări monumentale: bustul lui Ioan Slavici la Șiria (în marmură), bustul aceluiași Ioan Slavici la Arad (în metal), bustul lui Avram Iancu la Hălmațiu (din metal), bustul lui Avram Iancu la Arad (în piatră), bustul în bronz al lui Vasile Goldiș, *Cibernetica* și *Primăvara* la Arad (în piatră), frontonul Teatrului Clasic Ioan Slavici din Arad, *Pietrele Chindiei* la Târgoviște (în piatră), *Obeliscul Minerilor* la Brad (în metal), *Fântâna Muzelor* la Caracal (metal și piatră), *Nunta Zamfirei* la Podu Dâmboviței (în piatră artificială), *Comenius* și *Monumentul Eroilor* în Ungaria.

Ioan Tolan a câștigat Premiul Special al Uniunii Artiștilor Plastici pentru sculptură, i s-a conferit Diploma de Merit a Ministerului Culturii la 80 de ani de la Marea Unire și a fost decorat cu Ordinul Meritul Cultural cl. IV-a. Este fondator al filialei Arad a Uniunii Artiștilor Plastici și a Liceului

de Artă Arad. Este cetățean de onoare al Municipiului Arad. Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad i-a oferit și înmânat *Diploma de onoare*, iar Consiliul Județean Arad i-a acordat în 2007 *Premiul de excelență* pentru întreaga carieră.

Dimitrie Țichindeal (1775-1818), a fost un preot, cărturar, fabulist, traducător și militant român pentru emanciparea românilor din Banat. A urmat studiile la școlile sârbești din localitatea natală – Becicherecul Mic, și din Timișoara, acolo unde s-a familiarizat cu limbile sârbă și germană. Odată terminate studiile devine învățător la Belinț (1794), apoi la Beregsău, și mai apoi inspector școlar... *de la Cr. Direcție pentru vizitația școalelor rânduit*. În anul 1801 urmează cursurile clericale la Timișoara, avându-i profesori pe Pavel Kenghelaș și Mihail Roșu Martinovici. După absolvirea Seminarului Teologic din Timișoara în 1802, se întoarce în satul natal și devine învățător, apoi preot. În același an 1802 a tipărit la Buda o traducere din limba sârbă după Dositei Obradovici: *Sfaturile înțelegerii celei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite iară acum întâia dată întoarse despre limba sârbească și întru acest chip în limba daco-românească așezate*, iar în anul 1808 publică alte două traduceri: *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită, iară acum în limba daco-românească traduse*, și *Epitumul sau scurte arătări pentru sfânta biserică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca Liturghie care se săvârșește într-însa, așisderea și pentru preotul și slujitorul lui Dumnezeu*. La 29 iunie 1807, în calitate de preot paroh al Becicherecului-Mic, împreună cu protopopul Ștefan Atanasievici al Lugojului, cu protopopul Gheorghe Petrovici din Belinț și cu preotul Petru Popovici din Bocșa și în numele tuturor românilor din Banatul Timișan, a prezentat împăratului Francisc I o petiție prin care se susțineau drepturile românilor, se stăruia pentru cultura națională românească izgonită prin stăpânirea exclusivă a clerului sârb patronat de Mitropolia de la Carloviț și se cerea numirea unui director român peste școlile românești din Banat în locul răposatului director Dimitrie Ștefanovici. Înființându-se în noiembrie 1812, la Arad, o *șhoala preparandă sau pedagoghicească a nație românești*, Țichindeal a fost numit profesor de *învățătura legii* – sau *catihetă*. În toamna anului 1813 episcopul greco-catolic Samuil Micu de la Oradea a trimis profesorilor Preparandiei arădene un concept de petiție prin care românii ortodocși din Eparhia Aradului să solicite împăratului numirea unui episcop român

după moartea episcopului Pavel Avramovici. Țichindeal a făcut greșeala de a arăta această petiție unui asesor comitatens de la Arad, astfel mitropolitul a aflat de existența ei și a făcut tot posibilul să o împiedice. În primăvara anului 1814 Țichindeal a înmănat împăratului personal petiția *Supplex Libellus Valachorum diocesis Aradiensis Francesco I – o collata mense iulii 1814*. Până în iunie 1815 a fost profesor la Preparandia din Arad, instituție de învățământ secundar care azi îi poartă numele și în a cărei curte se află un bust al său. S-a retras apoi în satul său natal, iar în toamna anului 1817 s-a îmbolnăvit grav. La 20 ianuarie 1818 s-a stins din viață, la vârsta de numai 43 de ani, într-un spital din Timișoara. Este îngropat în satul său natal, Becicherecu Mic, conform dorinței sale. A tradus mai ales lucrările marelui iluminist sârb Dositei Obradovici, dar a tradus și adaptat și fabule de mare circulație, pe care le-a publicat mai târziu, ușor modificate, ca fiind creații proprii. A publicat următoarele lucrări: *Sfaturile înțelegerii celei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite iară acum întâia dată întoarse despre limba sârbească și întru acest chip în limba daco-românească așezate*, Buda, 1802; *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită, iară acum în limba daco-românească traduse*, Buda, 1808; *Prin scurte întrebări și răspunsuri (...)*, Buda, 1808; *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături. Acum întâia oară culese și într-acest chip pe limbă românească întocmite (...)*, Buda, 1814; *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda, 1813; *Îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare*, Buda, 1813. Au rămas în manuscris câteva lucrări teologice: *Despre sărbători; Dogmaticeasca teologie sau cuvântare de Dumnezeu a pravoslavnicei mărturisiri a Răsăritului; Păstoreasca teologie sau învățăturii despre datoriile preoțești; Catehismul; Istoria bisericească*.

Elena Ghiba Birta (1801-1864), s-a născut în 1801 în localitatea Bichiș – astăzi aflată în Ungaria, într-o familie de macedoromâni. S-a căsătorit cu un meșteșugar din Pâncota (*mesariu*), Birta, mutându-se ulterior în Arad. După decesul soțului Elena Ghiba Birta a intrat în serviciul unui potentat al vremii, bogat și influent, Emanoil Gogheru, care deținea funcția de oficiant cameral. Aici a slujit timp de 33 de ani, ocupându-se și de partea administrativă a casei Gogheru. Elena Ghiba Birta nu s-a mai recăsătorit. A moștenit întreaga avere a lui Emanoil Gogheru, de circa 150.000 de florini, acesta cerându-i Elenei ca din toată averea să-i dea nepotului său suma

de 50.000 de florini. La sfatul avocatului I. Popovici, a luat hotărârea de a destina restul averii pentru înaintarea spirituală a tinerilor studioși de religie ortodoxă din patru comitate: Arad, Cenad, Bichiș și Bihor. Elena Ghiba Birta a trecut în neființă în ianuarie 1864. Lipsită de urmași, Elena Ghiba Birta și-a împărțit averea lăsată de Emanoil Gogheru mai multor așezăminte bisericești ortodoxe, romano-catolice și calvine, și așezăminte sociale: casei săracilor din Arad, spitalului ce urma să fie construit, fondului pompierilor etc. Nu a omis nici numeroasele rude, cărora le-a lăsat donații în valoare de peste 60.000 florini, la care s-au adăugat mai multe imobile. Cea mai importantă prevedere a testamentului ei datat *Arad, 2 iulie 1863*, a rămas însă *donăția specială de 48.000 de florini* pentru crearea unei fundații prin care urmau să fie sprijiniți tinerii ortodocși de origine română sau greacă din comitatele Arad, Bihor, Bichiș și Cenad pentru continuarea studiilor. Suma era destinată spre acordarea, în fiecare an, a unor stipendii pentru câte 12 tineri studioși și fără posibilități materiale, cu scopul ca aceștia să își poată desăvârși pregătirea școlară. Prin testament, Elena Ghiba Birta a cerut să se dea ajutor bănesc pentru construirea turnului bisericii din Bichiș, iar 20 de familii sărace au primit ajutor cu pâine timp de trei luni. De asemenea, a dăruit câte 100 de florini elevilor săraci de la preparandia arădeană. 2.000 de florini a donat bisericilor romano-catolice din Arad și 4.000 de florini catedralei ortodoxe române arădene (care la acea vreme se afla în plină construire). După informațiile preotului dr. Pavel Vesa, se pare că la această instituție au ajuns doar 2.000 de florini. De asemenea, 1.420 de florini au fost donați Bisericii Greco-Neunite din Bichiș, iar 1.000 de florini școlii greco-neunite din această localitate – pentru plata învățătorului. Pentru plata cantorului grec a donat suma de 500 de florini, iar Bisericii Greco-Neunite din Boroșineu i-a donat suma de 1.000 de florini. Bisericii ortodoxe sârbești arădene i-a donat suma de 100 de florini, iar celei augustiniene din Arad suma de 500 de florini. Tot 500 de florini a donat bisericii calvine arădene. La aceste donații se mai adaugă suma de 1.000 florini donată casei săracilor din Arad și 1.200 de florini donați la 12 văduve, fiecareia câte 100 de florini.

Ioan Suciu

dr. Doru Bogdan

Ioan Suciu (1862-1939), doctor în drept și avocat, a făcut parte dintr-o generație strălucită de mari luptători români animați de cele mai înalte și generoase crezuri și idealuri ale națiunii române, generație pe care istoricii au denumit-o cu temei *generația mării uniri*, din care au făcut parte și confrății săi arădeni dr. av. Ștefan Cicio Pop, profesorul și gazetarul de mare forță expresivă și oratorul neîntrecut Vasile Goldiș, gazetarul de talent și dăruire Ion Russu Șirianu, marele poet național Octavian Goga, dr. av. Iuliu Maniu, dr. Aurel Vlad, preotul Vasile Lucaciu și mulți, mulți alții. A fost o șansă istorică faptul că în spațiul românesc dintre Tisa și Nistru s-au afirmat în aceeași tumultuoasă luptă pentru dezrobirea provinciilor românești aflate sub dominație străină un număr atât de mare și de bravi români dispuși, prin cutezanța lor, la cele mai mari jertfe pentru neam, pentru limbă și credință, pentru întregirea tuturor teritoriilor locuite majoritar de români în hotarele unui singur stat românesc neatârnat.

Dr. Ioan Suciu s-a născut în 1/14 decembrie 1862 în satul Șiștarovăț, nu departe de Lipova. Studiile liceale le face la Arad, la Liceul Regal de Stat, fiind coleg cu Vasile Goldiș. Între ei se va statornici o prietenie care va dăinui o viață, primind noi valențe în timpul luptei lor pentru binele neamului românesc. După ce ambii termină studiile universitare la Budapesta (Ioan Suciu drept, Goldiș filozofie și litere), se vor regăsi pe fronturile luptelor neostenite pentru întregirea neamului românesc într-o singură țară.

Viața lui Ioan Suciu a fost marcată profund de personalitatea altui avocat, nume prestigios în epocă, afirmat în sânul comunității românilor ca un mare și tenace luptător național: Mircea Vasile Stănescu. Înfrăurirea lui Mircea V. Stănescu asupra tânărului avocat Suciu a fost covârșitoare și l-a marcat pe acesta pentru toată viața. Principiile de etică națională pe care le-a respirat din familie s-au conjugat armonios cu ale mentorului său politic, astfel explicându-se că în cariera sa juridică și politică Ioan Suciu a pus neamul românesc mai presus de orice interes personal sau de grup. Prezența lui Suciu în cancelaria avocatului Stănescu a echivalat pentru el cu o veritabilă școală politică. Ioan Suciu a înțeles că solidaritatea este condiția primordială a succesului în lupta națională. Nimic nu poate fi mai de preț la un popor decât solidaritatea, iar pentru ca românii să se poată dezrobi

aveau nevoie de solidaritate. A mai reținut de la maestrul său și alte câteva principii: atașamentul față de țărănime, credința statornică în această forță socială pe umerii căreia a dăinuit neamul românesc, activismul politic ca singură modalitate de luptă națională – nu pasivismul, credința fermă în sosirea zilei mântuitoare pentru neamul românesc, discernământul critic. Acestea au fost lecții politice de căpătâi pe care Mircea Vasile Stănescu „le-a predat” și altor doi mari luptători pentru cauza românilor din Transilvania, tovarăși de bătlăii cu Suciu și Goldiș, care au trecut ca ucenici prin biroul său avocațial: Mihai Veliciu și Ioan Slavici.

Virtuțile de naționalist luminat și le-a manifestat încă din perioada studenției când, în anul 1884, în calitate de președinte al *Societății Petru Maior* a studenților români din Budapesta, a propus sărbătorirea centenarului izbucnirii Răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan. Cu acel prilej, în fața unui grup de maghiari care au încercat să producă tulburări, tânărul student Suciu le-a replicat curajos și demn: „*Noi, românii, n-avem să învățăm de la voi cum să ne iubim neamul!*”. Asimilase bine lecția pe care tatăl său, Melentie Suciu, i-a dat-o pe când se pregătea să plece la studii în Budapesta: „*Vrem să avem prin tine nu cu un domn mai mult, ci cu un luptător mai mult!*”.

Cu astfel de principii ce-i vor modela caracterul și profilul, Ioan Suciu se avântă în lupta pentru drepturile neamului său la vârsta de 33 de ani, adică în 1895. Alături de o pleiadă de mari personalități, precum Roman Ciorogariu, Mihai Veliciu, Vasile Mangra, Nicolae Oncu, Petru Truția ș.a. va intra în vâltoarea luptei ca membru al Congregației Comitatense și membru al organizației locale arădene a Partidului Național Român. Prezența sa alături de alți români bine organizați sub conducerea redutabilului naționalist Mihai Veliciu, urmașul demn al lui Stănescu – cel care se stinse din viață prea devreme, la doar 55 de ani, adică în 1888, a transformat acele adunări congregaționale comitatense în veritabile parlamente în care se vorbea românește și se critica cu asprime regimul maghiar opresiv, după cum își reamintea Suciu în lucrarea sa „*Arădania și Partidul Național Român!*”.

Adept convins al liniei activiste și al luptei naționale, Ioan Suciu candidează pentru Partidul Național Român la campaniile de alegeri pentru Dietă în Cercul Electoral Nădlac în anul 1904 și al Boroșineului în anul 1905. A pierdut la Nădlac, dar a câștigat prietenia și alianța slovacilor,

reprezenți de una din personalitățile politice cele mai reprezentative ale lor: Milan Hodza. Puternic susținut de alegătorii români din cercul electoral al Boroșineului și de elita politică a P.N.R. va câștiga locul de deputat al acestui cerc electoral în Parlamentul Ungariei între 1906 și 1910. Alături de ceilalți deputați români (Ștefan Cicio Pop – deputat de Șiria, și Ioan Russu Șirianu – deputat de Chișineu Criș), Ioan Suciu va lupta cu toate puterile pentru drepturile naționale românești. A avut tot timpul în adâncul sufletului și inimii sale, ca ecouri și imbolduri permanente, cuvintele prin care tatăl său, la auzul veștii că el, fiul Ioan, a ajuns deputat în Dieta Ungariei, i-a spus astfel: „*Atâtea zile binecuvântate să ai câte vei sluji neamului tău!*”. De aceste cuvinte ale tatălui său, om cu principii severe și naționalist intransigent, Ioan Suciu a ținut cont nu doar în demnitatea de deputat dietal, ci în toate funcțiile și responsabilitățile pe care le va îndeplini și le va primi pe tot parcursul vieții. Format în atmosfera unor astfel de valori și principii precum cele primite din sânul familiei și de la Mircea Vasile Stănescu, nu e de mirare că Ioan Suciu se va valida în relația cu frații săi de convingeri și crezuri pe linia intransigenței și a luptei pentru apărarea solidarității naționale, respectiv a prețuirii și ajutorării țărănimii cu orice preț. Este cunoscut că el a cumpărat pe banii săi o moșie în comuna Moroda, pentru ca apoi să o împartă țăranilor morodani fără a avea nici o pretenție. Pentru fapta lui generoasă, morodanii îi vor ridica în marginea satului o cruce în semn de recunoștință și neîntinată pomenire.

Istoria vieții lui Ioan Suciu este intim legată de împlinirea idealului suprem al națiunii române din Transilvania: unirea cu România. Pronia cerească i-a rezervat lui și generației sale șansa să trăiască acele mărețe zile din toamna anului 1918 când se prăbușea o lume a marilor imperii și se năștea o alta, a statelor naționale.

Când tratativele româno-maghiare de la Arad, din 13-14 noiembrie 1918, s-au soldat cu un eșec total pentru Ungaria, elita politică a mișcării naționale, aflată la Arad, decide în ziua următoare organizarea la Alba Iulia a Marii Adunări Naționale în cadrul căreia să se dispună unirea cu România. Cu acel prilej, la propunerea lui Iuliu Maniu, lui Ioan Suciu i se încredințează organizarea marelui eveniment. I se recunoștea astfel spiritul organizatoric, spiritul de ordine și dârzenia cu care își ducea la îndeplinire

responsabilitățile încredințate și asumate. Peste ani, Vasile Goldiș îi va recunoaște acest merit istoric.

Datorită acelorasi alese virtuți care-i erau cunoscute și recunoscute, i se încredințează Resortul Organizare în Consiliul Dirigent, iar după desființarea acestuia în aprilie 1920, funcția de președinte al Comisiei de Unificare a Ardealului cu România. Referindu-se la calitățile de om politic fără cusur ale lui Ioan Suciu, Onisifor Ghibu, el însuși un mare cărturar al Transilvaniei, spunea următoarele: „*Suciu nu înțelegea ca în aprecierea conducătorilor vieții publice să primeze considerațiile de prietenie și de rubedenie. Suciu era socotit cel mai curat om politic al Ardealului, cel mai corect și priceput în materie de organizare, luptător fără prihană și fără odihnă*”.

Ioan Suciu a fost omul jertfei de sine pentru cauza națională. Așa a procedat când și-a pus la dispoziție casa din Arad pentru a servi ca sediu local al P.N.R. și din 1908 pentru Partidul Național Român mutat de la Sibiu la Arad. De asemenea, a contribuit financiar la cumpărarea *Palatului Concordia* ca sediu pentru ziarul *Românul*.

Aflat la vârsta senectuții (72 de ani), retras la Chișineu Criș, Ioan Suciu a deplâns cu demnitate trecerea la cele veșnice a fraților săi de lupte și de crezuri Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, decedați la o săptămână unul după altul, pe 10 și 17 februarie 1934. Nu a părăsit lumea aceasta până ce nu a ridicat în Chișineu Criș, ca un suprem gest de omagiu, bustul în bronz al memorandistului Mihai Veliciu și, în Arad, la 1 Decembrie 1938, busturile celor trei repere morale și modele de patrioți români Gheorghe Popa de Teiuș, Mircea Vasile Stănescu și Ioan Russu Șirianu.

Pentru apărarea contra atrocităților armatelor bolșevice maghiare înființate în Ungaria de Kun Bela, Ioan Suciu înființează în 1919, după sărbătoarea Paștilor, regimentul de voluntari *Horea*. Pe 17 mai 1936, în sărbătoarea Paștilor, la Podgoria, a fost prezent la dezvelirea *Crucii martirilor arădeni* uciși de armatele lui Kun Béla în 1919 (monument aflat astăzi în Parcul Eminescu).

La aproape 77 de ani, pe 12 martie 1939, dr. Ioan Suciu a trecut la cele veșnice după o viață întreagă de smerită ascultare a poruncii pe care i-a dat-o părintele său atunci când a fost ales deputat în Parlamentul Ungariei: „*Atâtea zile binecuvântate să ai câte zile vei sluji neamului tău!*”.

Bibliografie

Bogdan, Doru, *Dr. Ioan Suciu – Părinte al Patriei*, Editura Viața Arădeană, Arad, 1999.

Bogdan, Doru: *Onisifor Ghibu și Vasile Goldiș despre dr. Ioan Suciu*, în *Ziridava*, nr. XIV, Arad, 1982.

Cațavei, Victor, *Dr. Ioan Suciu – luptător pentru libertate națională și socială (1862-1839)*, în *Ziridava*, nr. X, Arad, 1978.

Emandi, Lucian; Suciu, Viorel; *Dr. Ioan Suciu – luptător pentru unire*, în *Ziridava*, nr. III-IV, Arad, 1974.

Suciu, Ioan; *Despre Mircea Vasile Stănescu*, Editura Tipografia Românească, Timișoara, 1939.

Suciu, Ioan, *Arădenii și Partidul Național Român. Adevăruri istorice. Reamintiri de interes național*, Tipografia Diecezana, Arad, 1926.

Personalități mozaice din municipiul Arad

Lucian Petru Mureșan

Aaron Chorin (1766-1844), este cel mai cunoscut rabin din Arad datorită ideilor sale reformatoare. S-a născut la Hranice, în Moravia, și a studiat în școli talmudice (Yeshiva), la Nagymarton (azi Mattersburg în Austria), și la Praga. În 1789, cu sprijinul rabinului Ezekiel Landau din Praga, devine la doar 23 de ani rabinul-șef al comunității evreiești din Arad, demnitate pe care o va deține până la moartea sa, adică 55 de ani. A fost un real reformator al comunității mozaice arădene, el introducând muzica de orgă în timpul slujbei religioase, posibilitatea rugăciunii cu capul descoperit, reducerea săptămânii de doliu, posibilitatea de a călători în timpul Sabatului, meditația religioasă cu cea filozofică, ceremonia de căsătorie în interiorul sinagogii, rostirea rugăciunilor în limba ebraică și în limba germană. Aceste reforme au fost preluate și de comunitatea israelită din Pesta, dar au generat vii dispute între conservatori și reformiști. S-a implicat în ridicarea unei noi sinagogi și a unei școli evreiești în Arad – și le-a realizat pe amândouă. Bunele sale relații cu cancelaria aulică imperială s-au putut vedea pe 17 august 1834, când baronul Orczy, aflat în vizită la Arad în calitate de comisar regal, s-a oprit întâi la sinagoga condusă de rabinul Aaron Chorin. A murit pe 24 august 1844. La funeraliile sale au fost prezenți masiv arădeni de toate naționalitățile și de toate profesiunile religioase și toate clopotele bisericilor creștine din oraș au bătut în dungă în semn de doliu.

Jakob Steinhardt (1817-1885), i-a succedat în funcția de rabin-șef lui Aaron Chorin. Născut în localitatea Makó, a studiat la școala rabinului Ullmann, ulterior la Bratislava, în cadrul școlii unui rabin celebru, Szofer. În 1845 este invitat în Arad pentru a prelua rabinatul vacant după moartea rabinului Aaron Chorin. Prin activitatea sa, rabinul Steinhardt nu doar a continuat, dar a și consolidat reformele inițiate de Chorin.

Dr. Alexandru Rosenberg a fost desemnat succesor după decesul rabinului Jakob Steinhardt, rabinul dr. Alexandru Rosenberg a îndeplinit un rol de mediator, rol controversat la acel moment: s-a pronunțat favorabil în problema căsătoriilor mixte pentru a se evita enclavizarea etnică și mentală a comunității sale. El a impus totuși condiția ca toți copiii rezultați din asemenea căsătorii să păstreze religia mozaică. Rabinul Rosenberg s-a

stins din viață în anul 1909. În timpul mandatului său, în anii 1903-1904, are loc scindarea comunității evreiești din Arad în cele două componente: ortodoxă și neologă.

Dr. Vágvölgyi Ludovic a urmat rabinului Rosenberg în calitate de rabin-șef al comunității neologe din Arad. A fost un om de o reală cultură, fiind și un orator de mare efect. Firul roșu al întregului său rabinat a fost puternica lui solidaritate cu cauza evreimii de pretutindeni. Începând cu anul 1939, rabinul-șef Vágvölgyi îl asociază în calitate de rabin pe dr. Nicolae Schönfeld. A murit în anul 1941.

Dr. Josif (Nicolae) Schönfeld s-a născut în localitatea Negrești, județul Satu Mare. A avut încă din copilărie o educație religioasă temeinică și s-a instruit la școli din Tășnad și Sighișoara. Și-a continuat studiile la Seminarul Rabinic și la Universitatea din Budapesta, pe care le-a absolvit în anul 1937, primind titlul de rabin și titlul academic de doctor în filozofie, filologie și istorie. În anul 1941 este ales în funcția de prim-rabin al comunității israelite din Arad, pe care a deținut-o până în anul 1961, când a emigrat în Israel împreună cu familia. A organizat diferite colecte pentru evreii arădeni aflați în lagărele de muncă, pentru cei deportați în Transnistria, pentru cei refugiați din Ardealul de Nord și pentru ajutorarea familiilor nevoiașe. A murit în iulie 1994.

Familia Goldschmidt

Originile familiei Goldschmidt sunt vizibile începând cu secolul al XVIII-lea, când un anume Zacharias Tauber s-a stabilit în Timișoara, având o familie numeroasă. Leontine Tauber, unul din cei 11 copii ai familiei, s-a căsătorit cu Mihay Goldschmidt. Proaspăta familie s-a stabilit în Arad și a pus bazele unei afaceri profitabile ale cărei câștiguri le-a folosit la cumpărarea de imobile în centru Aradului. În anul 1914 familia Goldschmidt a intrat în afaceri cu alcool și cu cereale. Cu excepția fetelor, căsătorite în Arad, toți ceilalți membri ai familiei au părăsit orașul. Cei trei fii Goldschmidt au fost cunoscuți în Arad pentru activitatea economică desfășurată: Karoly a fost directorul *Societății de tramvaie*, Miksa și Sándor au continuat comerțul cu cereale și alcool, iar ultimul menționat, Sándor, a fondat în anul 1907 *Banca Goldschmidt*. Celia Goldschmidt a fost singura dintre fete care a continuat tradiția familiei. În urma falimentului Băncii Victoria din anul 1918, Celia Goldschmidt își va pierde întreaga avere. Fiind o fire luptătoare, în anii următori a reușit să fondeze *Magazinul de confecții Fortuna*, firmă care s-a făcut remarcată pe piața românească de profil din perioada interbelică.

Familia Neuman

Primii membri ai familiei Neuman, respectiv frații Adolf, Daniel și Samuilă, au venit în Arad din Austria la începutul secolului al XIX-lea. În perioada anilor 1930 un urmaș al acestora, Carol Neuman, a emigrat în SUA, iar Alfred a rămas în Arad și a avut trei copii: Eduard, Francisc și Maria. În 1851 frații Neuman au fondat fabrica de alcool *Frații Neuman SA*, iar în anul 1862 o moară cu aburi. În 1908, prin plasare de capital, familia Neuman a participat la fondarea *Industriei Textile Arădene* – la aceea dată cea mai mare fabrică textilă din Transilvania, și au mai construit o nouă fabrică în 1909. Fabricile Neuman au constituit nucleul industriei arădene. Frații Neuman au efectuat numeroase călătorii de documentare în Imperiul Austro-Ungar și în SUA. În anul 1884 împăratul Franz Iosef acorda titlurile de baroni fraților Neuman pentru merite deosebite în economia statului.

Francisc von Neuman (n. 1910, Arad, Austro-Ungaria, d. 1996, Naples, Florida, SUA), baron de Végvár, a fost un aristocrat evreu din Arad, cunoscut mai ales ca fondatorul clubului de fotbal FC UTA Arad. Primii membri ai familiei Neuman, Adolf, Daniel și Samuilă, s-au stabilit la Arad pe la jumătatea secolului al XIX-lea, veniți din Galiția din cauza pogromurilor antievreiești. Aceștia înființează în anul 1851 fabrica de spirt și drojdie cunoscută ca *Frații Neuman*, iar în anul 1862 înființează o moară cu aburi care măcina grâu și dădea „o bună făină”. Deși începuturile au fost modeste, moara a fost modernizată, dar în 1867 a fost distrusă de un incendiu. A fost reconstruită în numai 7-8 luni, mai mare și mai modernă. În 1879 fabrica de spirt era prima ca mărime din Imperiul Austro-Ungar, cu exporturi în Elveția, Spania, Italia și țările balcanice. Francisc s-a născut la Arad, în anul 1910, tatăl său fiind Alfred Neuman. Urmează cursurile Liceului Romano-Catolic și își ia bacalaureatul, apoi, la insistențele unchiului său Carol, în anul 1928 merge să studieze ingineria textilă în Anglia, la Londra. Cunoștea perfect patru limbi străine: engleza, franceza, maghiara și germana. Revenit în țară, a făcut un stagiu de pregătire la Fabrica de textile lucrând cot la cot cu muncitorii, iar la finalizarea acestui stagiu impus de unchiul său Carol preia conducerea fabricii. În anul 1930 Carol Neuman emigrează în Statele Unite ale Americii, iar în anul 1935 Eduard, fratele său mai mare, care conducea Fabrica de spirt și drojdie (Indagrara), emigrează în Cuba, astfel că Francisc preia toate afacerile familiei la numai 25 de ani. Odată cu preluarea afacerilor Francisc Neuman a început un proces de modernizare a fabricilor, astfel că la Fabrica de textile (ITA), introduce sistemul Bedaux, prin care producția a fost urmărită zilnic iar contabilitatea a avut la zi datele

situației financiare. A angajat ingineri din Germania, Austria, Cehoslovacia și Elveția. A construit o colonie întreagă de case pentru angajați, cu creșă și grădiniță. A construit o cantină în care angajații serveau masa zilnic, într-o pauză de jumătate de oră. Astfel, a făcut din I.T.A. cea mai renumită uzină de prelucrare a bumbacului și a devenit foarte popular printre angajați. În anul 1936 întreprinderea a avut peste 2.000 de angajați, iar în anul 1938 o firmă din Anglia se oferă să o cumpere. Din 1940 întreprinderile s-au dezvoltat foarte rapid, instalându-se mașini noi. Producția s-a dublat față de 1938, iar pe lângă dezvoltarea întreprinderilor au crescut și condițiile de trai ale muncitorilor, s-a înființat creșa, s-au construit cămine de zi, vestiare, dispensar, cantină modernă etc. Pasionat de fotbal, în anul 1938 face o ofertă de cumpărare a echipei arădene AMEFA, club pe care îl susținea financiar, dar este refuzat. Nu renunță la proiectul de a deține o echipă de fotbal de succes, iar în anul 1945, aproape de finalul celui de-Al Doilea Război Mondial, decide să-și înființeze propria echipă. Astfel, la 18 aprilie 1945 ia ființă clubul de fotbal *I.T. Arad*, club la care vor fi aduși cei mai valoroși fotbaliști din zonă, inclusiv din naționala Ungariei, precum Iosif Petschovski, Gyula Lóránt și Ladislau Bonyhádi. În anul 1946 finalizează construcția stadionului ITA, care a fost inaugurat la 1 septembrie printr-un meci de fotbal cu echipa *Ciocanul București*. Arena era considerată la acea dată cel mai frumos stadion din țară, fiind o copie fidelă a stadionului Highbury al echipei Arsenal Londra; până și culorile tricourilor: alb și roșu, au fost împrumutate de la celebra echipă. Baronul a mai deținut o echipă de fotbal, a Fabricii de spirt și drojdie, care evolua în ligile inferioare: Indagrara Arad. Începând cu anul 1938, datorită celui de-Al Doilea Război Mondial, membrii familiei Neuman au părăsit Aradul, Francisc Neuman fiind singurul care a rămas. În anul 1947, după preluare puterii de comuniști, baronul a fost arestat, petrecând opt luni în închisoare. În iunie 1948 a pierdut cea mai mare parte a averii. Prevăzător însă, la acea oră baronul nu mai era în țară. După eliberare a fost dus la marginea orașului și a fost sfătuit să plece din țară. Fără nici un ban, a emigrat în Elveția, unde se afla sora sa Maria, apoi s-a mutat la Salzburg, în Austria, unde și-a cunoscut soția, cu care a emigrat în Statele Unite, la New York, în anul 1952, și cu care a avut doi copii: Andrew Alfred și Mary-Louise. În memoria sa, un liceu tehnologic din Arad și stadionul de fotbal al echipei UTA îi poartă numele.

Economie

Meșteșugari și bresle în orașul Arad

dr. Augustin Mureșan

La începutul secolului al XVIII-lea apar în orașul Arad bresle meșteșugărești. Cronologic, cea mai veche breaslă cunoscută din orașul Arad a fost cea a *cojocarilor*, formată în 1702. În 1718 s-a înființat *breasla fierarilor și rotarilor*, în 1719 *breasla măcelarilor*, iar în 1723 cea a *croitorilor ortodocși români și sârbi*. În oraș au activat trei bresle de *cojocari-blănari*: breasla meșterilor blănari români, a celor germani și a celor maghiari. În 1725 s-a format *breasla cojocarilor români*, al cărei privilegiu obținut de la Carol al III-lea cuprindea 26 de articole, era scris cu litere chirilice și legat în coperte de piele de porc. Meșterii de origine germană s-au reunit în breaslă în anul 1725. Meșterii blănari maghiari sunt atestați documentar, ca organizați în breaslă, la 6 mai 1851.

Cizmarii s-au organizat într-o breaslă în 1724. *Breasla pantofarilor germani* a beneficiat de primul său privilegiu la 8 ianuarie 1731 și cuprindea și meșteri din localitățile învecinate orașului. *Breasla dulgherilor* s-a constituit în anul 1731, dar statutul său original s-a pierdut în împrejurări necunoscute. Privilegiile acestei bresle au fost din nou întărite pe 21 noiembrie 1768, pe 7 august 1791 și pe 4 septembrie 1818. La 26 iunie 1735 obțin privilegiul *negustorii*, care de asemenea formează o breaslă. *Breasla unită a lăcătușilor și tâmplarilor* este atestată documentar la 13 noiembrie 1761. La 29 iulie 1765 primesc statutele meșterii *croitori, plăpumari și sumănari ortodocși*, în 1768 meșterii *zidari*, iar în 1769 se constituie breasla *dogarilor*.

Între anii 1765-1770 au fost acordate șase privilegii pentru înființarea următoarelor bresle: *morari, cojocari germani, frânghieri, țesători, cojocari ortodocși și năsturari*. Breasla *năsturarilor* s-a înființat în 1769 și a activat până în 1833 când, datorită schimbărilor în moda vestimentară, s-a desființat ca urmare a progresului tehnologic de fabricare a nasturilor – în serie, prin ștanțare.

Breasla *morarilor* s-a format în anul 1770.

O breaslă formată tot în 1770 a fost *breasla țesătorilor*, care reunea meșterii români, maghiari, germani și sârbi.

În 1774 s-a constituit *breasla bărbierilor*.

În anul 1816 s-au constituit în bresle *strungarii, sitarii, pieptănarii, confecționerii de dușumea, zidarii, lăcătușii și rotarii*, în anul 1817 *olarii, croitorii și dârstarii germani și țesătorii de pânză*, în 1818 *dogarii și pantofarii germani*, în 1819 *negustorii germani și cei maghiari*, în 1823 *plăpumerii*, în 1825 *măcelarii*, în 1834 *turnătorii de clopote*. În 1840 s-au organizat în bresle *armurierii, confecționerii de instrumente muzicale, confecționerii de mărgele și paspol, cuțitarii, confecționerii de pile, tinichigiii, turnătorii de țin, alămarii*, în anul 1844 *geamgii*, iar în anul 1845 *brutarii, turtarii, șelarii măcelarii, hornarii* (care făceau parte din breasla hornarilor din Buda). Până în anul 1844 în orașul Arad și-au desfășurat activitatea 32 de bresle.

La sud de Mureș, în Aradul Nou, în 1819 s-a format o breaslă mixtă, în 1821 breasla *pălărierilor*, iar în 1843 breasla *morarilor*.

Bibliografie

Hațegan, Ioan; Bulboacă, Sorin; Mureșan, Augustin, *Economie și societate arădeană în Evul Mediu și epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), „*Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist*”, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016;

Kováč, Géza, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Ialomița, materiale de istorie agrară a României”, Slobozia, 1983;

Mureșan, Augustin, *Dezvoltarea breslelor*, în ****Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999;

Mureșan, Augustin, *Sigilii de bresle din Vestul și Nord-Vestul României (secolele XVI-XIX)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Comerțul

Horia Truță

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Aradul devine unul dintre cele mai importante centre economice ale monarhiei austro-ungare, un rol important revenind industriei și comerțului. Încă din această perioadă Aradul era cunoscut prin târgurile sale, frecventate de negustori și comercianți veniți din întregul imperiu, fiind atrași mai ales de cerealele, cheresteaua și vinurile pe care le găseau aici.

După anul 1918, administrația românească a manifestat o preocupare constantă pentru dezvoltarea comerțului și a potențialului economic al orașului. În acest proces, un loc semnificativ l-au deținut piețele, târgurile și oboarele. Una dintre primele măsuri adoptate de administrația românească a fost schimbarea sau românizarea denumirilor maghiare ale piețelor. În perioada interbelică, în Arad au funcționat permanent sau temporar următoarele piețe comerciale: Piața cetății, Piața de pește, Piața Catedralei, Piața Avram Iancu, Piața Mihai Viteazul, Piața Împăratul Traian, Piața pentru mărfuri – în total 7 piețe. În epoca interbelică Piața Catedralei era principala piață a orașului, funcționând în fiecare zi a săptămânii, iar în zilele de vineri și duminică era și locul de desfășurare a târgurilor săptămânale. În piețele Aradului erau comercializate alimente, produse de panificație, lactate și brânzeturi, păsări, carne și mezeluri, legume și fructe etc.

Industria

Horia Truță

Nucleul industrial al Aradului a pornit de la axa principală sud-nord (Strada Mare – azi Bulevardul Revoluției). Prin numeroasele porturi de acostare de pe malul drept al râului Mureș (numite *schele*), se aduceau în Arad numeroase mărfuri.

A crescut semnificativ numărul comercianților arădeni: de la 351 în 1857 la 886 în anii 1869-1870. Marea majoritate a comercianților își conduceau singuri prăvălia.

Iluminatul pe bază de ulei, cu 156 de felinare, a fost introdus în Arad în anul 1828, felinarele pe bază de ulei fiind înlocuite ulterior cu altele pe bază

de petrol. În anul 1860 a început construirea în Arad a unei fabrici de gaz pentru iluminat. În 1895 a fost pusă în funcțiune rețeaua de curent electric prin cablu îngropat și cablu aerian, fapt care a făcut posibil iluminatul cu ajutorul becurilor electrice.

Primul atelier pentru producția de mașini-unelte (utilaje), a funcționat începând cu anul 1825. Anton Dangel a pus bazele renumitei fabrici de orgi în anul 1836.

Industria pielăriei în Arad își are începutul într-o manufactură înființată în anul 1840, care însă va sucomba în 1873.

La 18 martie 1840 s-a deschis la Arad prima bancă: *Casa de păstrare arădeană*, iar *Banca Victoria*, a doua cea mai importantă bancă românească din Transilvania și Banat, și-a început activitatea în Arad la 1 octombrie 1887. *Fabrica de spirt și drojdie*, înființată în anul 1851, în același timp cu moara ei pe aburi, a rezistat concurenței din imperiul habsburgic, a rezistat și concurenței de după Marea Unire, a trecut fără probleme și prin perioada comunismului, dar s-a prăbușit sub capitalismul instaurat după decembrie 1989, azi fiind închisă complet, cu clădirile aproape ruinate.

Situația statistică a micilor ateliere și fabrici din 1869-1870 înregistra în orașul Arad 82 de întreprinzători independenți în domeniul construcțiilor și arhitecturii, folosind ca forță de muncă 323 de muncitori. 375 de întreprinzători și 862 de muncitori lucrau în industriile prelucrării metalului, lemnului și pietrei. 372 de întreprinzători și 566 de muncitori activau în industriile chimică, alimentară și a tutunului. În industriile pielăriei, hârtiei și în alte ramuri lucrau 436 de întreprinzători, 575 de muncitori și 141 de funcționari. În Arad, în 1870, în industrie activau 5.074 de întreprinzători privați, 6.839 de funcționari și 11.913 muncitori.

În 1891 a început producerea de vagoane pentru cale ferată la *Fabrica de mașini, de vagoane și turnătorie de fier Johan Weitzer S. A.* iar în 1895 aceeași fabrică a realizat, pe lângă vagoane, locomotive și tramvaie electrice.

Centrul orașului Arad a început să renunțe la fântânile arteziene în contextul construirii uzinei de apă de pe Strada Vântului (azi *Ineului*), utilizând puțuri cu foraj de mare adâncime, evitând straturile de apă freatică cu exces de fier și mangan. În anii 1892-1896 antreprenori englezi au proiectat, au forat și au construit *Turnul de apă*, care asigura orașului apă proaspătă.

În Arad a crescut mult numărul meseriașilor independenți (22.807 în 1910). Locul de amplasare a mării industrii a fost nordul și nord-vestul orașului Arad. Fraților Neumann li s-a datorat înființarea fabricii textile în anul 1909. În 29 noiembrie 1908 s-a constituit *Societatea Anonimă Maghiară de Automobile – sistem Westinghouse*, care a fabricat primele autobuze etajate și, din anul 1910, primele autoturisme de pe actualul teritoriu al României. După 1912 fabrica își schimbă denumirea și proprietarii, devenind *Magyar Automobil Részvény Társaság Arad* (MARTA S.A.), producând și camioane, iar în timpul Primului Război Mondial motoare de avion. În 1923, la *Fabrica de avioane ASTRA SA* a fost realizat avionul *ASTRA Șeșefschi*, echipat cu un motor Marta-Benz de 250 CP, cu șase cilindri, construit și acesta la Arad, fiind primul motor construit în România care a fost montat la bordul unui aparat de zbor.

Situația economică a Aradului interbelic a fost încurajată de o serie de legi și de măsuri: Legea pentru încurajarea industriei naționale (aplicată din 1920), tarife vamale protecționiste (1924, 1927), Legea înființării de întreprinderi pentru produse ce nu se fabricau în țară (1936). Toate aceste legi se împletesc cu vechile tradiții meșteșugărești, astfel că industria arădeană va fi una de prim-plan. În 1939 ponderea cea mai mare o aveau întreprinderile din industria mecano-metalurgică, alimentară și textilă.

Progrese deloc neglijabile a înregistrat și producția de energie electrică destinată satisfacerii nevoilor sporite ale industriei și consumului populației. Energia furnizată de Uzina Electrică Arad, cea mai mare de acest fel din județ, depășea în 1937 cu 2,3 milioane kwh cuantumul de energie produsă în anul 1920. În anul 1937, raportat la activitatea celor 4.001 societăți comerciale, orașul Arad a fost considerat drept cel mai puternic centru economic din Transilvania și al patrulea din România.

Întreprinderi din orașul Arad care, în 1938, depășeau o producție de 10 milioane de lei

Nr. crt.	Denumirea întreprinderii și localitatea de sediu	Valoarea producției
1	Industria textilă arădeană SA Arad	711.323.247 lei
2	Fabrica de vagoane Astra SA Arad	472.946.658 lei
3	Industria agricolă arădeană SA Arad	292.631.213 lei

4	Fabrica de zahăr SA Arad	190.682.390 lei
5	Uzinele textile române Teba SA Arad	96.419.171 lei
6	Fabrica de împletituri și tricotaje SA Arad	62.559.064 lei
7	Fabrica de calapoade Stiaszny SA Arad	42.148.312 lei
8	Moara Adolf Braun Arad – Micălaca	38.960.193 lei
9	Industria de ață CUCIRINI SAR Arad	32.000.000 lei
10	Fabrica de fierării Grundmann SA Arad	27.988.000 lei
11	Societatea anonimă de electricitate Arad	25.734.299 lei
12	Fabrica de lacuri și vopsele Polychrom SA Arad	21.316.460 lei
13	Fabrica de tricotaje Frații Stern Arad	14.828.871 lei
14	Moara Edmund Kolb Sânicolaul Mic	14.540.311 lei
15	Industria română de ciorapi SA Arad	14.167.116 lei
16	Fabrica de lichior Zwack SA Arad	14.084.290 lei
17	Fabrica de produse chimice SA Arad	12.037.400 lei
18	Bonetăria Nor-Coc SA Arad	12.019.516 lei
19	Industria vâtelinei SA Arad	11.947.140 lei
20	Armătura SAR Arad	10.797.743 lei
21	Fabrica de scrobeală Whitehouse Arad	10.769.000 lei

Industria arădeană s-a remarcat printr-o deosebită diversitate. Industria mecano-metalurgică a fost dominată de societatea Astra Arad, prima fabrică română de vagoane și motoare, înființată în anul 1920 prin fuziunea fabricii de vagoane Johann Weitzer cu fabrica maghiară de automobile Marta, pe baza unui capital de 75.000.000 de lei. Gama de produse realizate a fost foarte largă, de la vagoane de cale ferată și de tramvai până la cazane cu vapori, macarale și produse rulante, arcuri și diverse piese turnate. În anul 1922, cunoscutul aviator Andrei Popovici a obținut sprijinul guvernului pentru dezvoltarea unei industrii aeronautice, devenind directorul sectorului aviativ de la Astra. Secția a fost desființată în anul 1926, când societatea arădeană va participa cu un sector de producție la *Societatea Anonimă Industria Aeronautică Română* de la Brașov. Uzina va produce și autocamioane, autocisterne pentru întreprinderile de transport din țară și din municipiul Arad. Nivelul tehnic atins a permis realizarea unor produse performante pe plan internațional. Se pot menționa vagoanele-restaurant tip *Pullman*, distinse la Paris în 1936, sau automotorul *Astra* medaliat la Berlin tot în același an.

Industria textilă a fost reprezentată în primul rând de *Întreprinderea Textilă Arădeană (ITA)*, care și-a continuat activitatea în perioada interbelică, fiind una dintre cele mai mari fabrici de profil din țară. Ea producea pânzeturi din bumbac și țesături din mătase artificială. Secția de imprimerie mecanică și filatura de bumbac cu 2000 de fuse i-au consolidat poziția de lider pe piața internă. Fabrica de împletituri și tricotaje (FITA), a fost fondată în anul 1921, cu capital de la Banca Românească. La început a produs ciorapi și echipament sportiv, apoi gama a fi fost diversificată, produsele fiind fabricate din pluș și flanelă. Mai pot fi amintite Fabrica de ciorapi și confecții *Frații Stern* (1926), și *Teba*, care executa țesături din bumbac.

Industria alimentară utiliza materia primă din surse locale din agricultură. În cadrul ramurii exista o tradiție în morărit, 75% din producție fiind exportată în Germania, Austria, Elveția. Cea mai mare moară o dețineau frații Neumann. În anul 1921 aceasta s-a transformat în societate anonimă. Capacitatea de producție a fost de 36 de vagoane pe zi. Aceiași proprietari dețineau și *Fabrica de Spirt și Drojdie* din Arad. Mai amintim *Fabrica de lichior Zwack SA*, cu o gamă largă de produse și cu piețe de desfacere în Ardeal și în Regat, și *Fabrica de Zahăr SA*, care în anul 1927 producea 10.000 de tone de zahăr, fiind prima fabrică de profil din țară care, după terminarea războiului, a reușit să desfacă zahăr pe piața externă.

Industria chimică a fost reprezentată pentru început de *Fabrica de vopsele, lacuri și produse chimice Polycrom SA*, înființată în 1930, apoi de fabrica *Azurel SA*.

Primăria administra serviciile care asigurau o bună desfășurare a vieții în oraș. Astfel, *Uzina de Apă* este modernizată între 1931-1934, mărindu-și capacitatea și îmbunătățind calitatea apei potabile. Capacitatea ajunge la 16.000 de metri cubi în 24 de ore. Apa potabilă va fi extrasă în 1938 din 8 puțuri de captare. Canalizarea orașului capta apele pluviale și le deversa în Mureș și în canalul Mureșel. Apele reziduale erau preluate de 6 stații de colectare.

Uzina electrică asigura iluminatul public al orașului. S-au montat noi corpuri de iluminat, ceea ce a dus la un aspect occidental al străzilor. În 1937 s-a montat o nouă centrală telefonică automată, care dispunea de 1.200 de linii și efectua 721 de convorbiri zilnice. Această centrală a fost montată de Societatea de Telefoane București și era una dintre cele mai moderne din țară.

În ceea ce privește transportul public, acesta era asigurat de *Întreprinderea de Autobuze*. Primăria a achiziționat autobuze care în 1938 erau în număr de 30 și deserveau 11 linii însumând 41 de kilometri. Erau mașini moderne, produse de Ford și Citroen, și circulau la un interval de 10-30 de minute. Pe lângă aceste autobuze ale statului existau și două linii particulare care legau Vama Micălaca de Gara Aradul Nou. În perioada interbelică apar și autotaximetrele, din 1930 acestea folosind aparate de taxare.

După 1989 principalele ramuri industriale au rămas producerea și repararea de material rulant (Astra Vagoane, Astra Vagoane Călători), industria constructoare de mașini (Yazaki Component Technology, Alcoa Fujikura, Leoni Wiring Systems, Maschio-Gaspardo, Takata Petri), producerea de aparatură și de instrumente de măsură, verificare și control (Contor Group), industria confecțiilor, industria produselor alimentare, industria de prelucrare a lemnului. În Arad își are sediul central și social *Intesa Sanpaolo Bank România*. O altă instituție de credit care își are începăturile în Arad este *Banca Comercială Feroviară*, a treia instituție de credit cu capital românesc.

O clădire emblematică: Turnul de Apă

Horia Truță

Construită cu scop strict economic, clădirea de pe Strada Ceaikovski nr. 9 A numită *Turnul de Apă* a fost inaugurată în 1896 ca segment tehnic component al apeductului arădean. Prin bazinul de 400 m³ ridicat la 35 m, Turnul de Apă trebuia să asigure gravitațional o presiune constantă în conducte și apa necesară în caz de incendii. Rezervorul cilindric urma să fie tot timpul plin, legăturile cu uzina și cu orașul fiind asigurate prin două tuburi metalice prevăzute cu vane de închidere acționate manual și cu supape.

Amplasarea imobilului fiind în intravilan, s-a recomandat constructorilor, din motive estetice, prelucrarea vizibilă din punct de vedere arhitectural. Construirea unui turn circular din zidărie de forma rezervorului ar fi fost prea scumpă, astfel că autorii, scoțienii William Dunn și Robert Watson, au fost obligați să găsească soluții corespunzătoare pentru fixarea bazinului cu suprafața circulară. În consecință, deși imobilul a fost conceput în forma

unui turn prismatic fortificat, s-a propus amplasarea la ultimul nivel a unei structuri tipice octogonale, așezate peste baza pătrată, asemenea unui capitel. Pe noua formă a zidăriei a fost montată o grindă metalică circulară, pe care se sprijină mantaua rezervorului. Baza acestuia, de formă sferică, cu concavitatea în jos, este segmentată pentru autosusținere cu 22 de plăci din oțel dispuse pe două rânduri în jurul unui disc, astfel încât, prin forma lui, rezervorul să fie stabil, sarcina distribuită simetric și greutatea în sine să fie redusă la minimum. Cilindrul a fost realizat din plăci din oțel pe patru rânduri verticale și asamblat la fața locului prin nituire. Rigidizarea a fost făcută printr-un sistem de stâlpi metalici ridicați pe colțurile octogonului, contravântuiți pe ambele direcții cu bare de cornier. Întreaga structură metalică (plăcile din tablă de oțel și grinzile), a fost confecționată la Teplice (Praga), și ridicată concomitent cu zidăria. Deasupra bazinului deschis, cu o capacitate de 400 m³, învelit cu o prelată de protejare suplimentară a apei împotriva contaminării, a fost montat acoperișul neogotic poligonal, cu opt fațete, reflectând astfel forma rotundă a rezervorului. Șarpanta metalică foarte înclinată este acoperită cu o astereală din lemn. Învelitoarea, din tablă, este vopsită. Pentru susținere, prin intermediul unui inel central, a fost prinsă de stâlpii metalici de sprijin ai bazinului o rețea ordonată de grinzi și zăbrele. Planșeele delimitează parterul de subsol și cinci încăperi suprapuse pe tot atâtea etaje, legate cu scări în două rampe, unele masive, din stejar, altele din piatră artificială, cu balustrade metalice. La subsol se găsea un atelier de întreținere și un depozit de combustibil pentru uzul casnic al familiei mecanicilor sau pompierilor care locuiau la parter. La primul nivel erau organizate birouri de percepere a taxelor uzinale, iar la etajul II un mic laborator chimic cu registrele de observații aferente și mira gradată pentru observarea nivelului apei în bazin. Publicul având acces până la etajul I, primele două holuri au fost prelucrate arhitectural. Astfel, ușa de intrare la parter, cea care delimitează casa scărilor de celelalte încăperi, este vitrată, iar la etajul I, în micul antreu care precede sala propriu zisă, ornamentele sunt mai complexe. Celelalte încăperi de la etajele superioare nu erau folosite, existând în planșee goluri cu o suprafață de 16 m² fiecare. Ultimul etaj este ocupat de rezervorul metalic de formă cilindrică și deschis spre acoperiș. În exterior zidurile sunt netencuite, însă acoperite cu cărămidă decorativă de culoare roșu-gălbui. Elemente artistice se remarcă prin blocuri de piatră artificială scoase în relief la

colțuri (bosaje), ancadramente și coloane decorative la ferestre, balcoane, cornișe, toate fiind amplasate identic pe fiecare fațadă, amintind astfel de practica arhitecturală din Scoția. În acest sens, stilul ferestrelor de la parter și de la etaj derivă probabil din cel utilizat de McLaren în arhitectura Palace Court, în timp ce forma ferestrelor superioare provine din Town Hall Aberfeldy. Astfel, ferestrele de la parter sunt ornate cu pilaștri și arce plate caracteristice stilului georgian și victorian, iar la fereastra etajului I a fost montată intermediar o coloană ionică necanelată, cu capitel în spirală, asemănătoare sulurilor de pergament. În schimb arcada rotundă, în stil romanic, este marcată cu bolțari radiali tăiați în formă de pană, ale căror unghiuri urmăresc razele arcului, cheile de boltă proeminente fiind clar delimitate. În ansamblu, clădirea este asemănătoare unei coloane gigantice, în care etajele superioare au cornișa ieșită (capitelul), iar șirul de ferestre crează un fel de caneluri ale fusului. Balcoanele din piatră artificială și fier forjat sunt dispuse pe cele patru laturi, la ultimele două nivele superioare. Fațadele octogonului din partea superioară a turnului au fost de asemenea prelucrate arhitectural. Cele formate la colțurile pătratului devenit octogon sunt marcate cu turnulețe adosate caracteristice stilului aristocratic scoțian. Toate sunt prevăzute cu trei ochiuri de geam montate în rame metalice. Pe celelalte fațade au fost practicate câte patru ferestre acoperite cu obloane duble din stejar, care se deschideau spre exterior. Streșinile acoperișurilor, foarte înclinate, nu sunt aliniate la același nivel, iar monotonia înveltoarei înalte este întreruptă cu patru lucarne proeminente, montate în dreptul fațadelor principale, permițând astfel și iluminarea naturală a încăperii bazinului. Aceste detalii simple conferă însă clădirii un aspect delicat și decorativ.

Accesul se face prin zona centrală a fațadei, care cuprinde spre stradă un podium în trepte, ce duce spre intrarea simplă, cu poarta retrasă în adâncime. Ușa dublă este formată din panouri de stejar care scad ca dimensiuni către partea superioară și care sunt decorate prin aplicarea pe verticală a unor plăci de lambriu din același material. Clădirea este retrasă din frontul străzii cu 3,40 m, fiind amplasată izolat față de construcțiile înconjurătoare, având un spațiu de protecție (curte), în suprafață de 338 m² care a fost împrejmuțată încă de la început. La frontul străzii Ceaikovski, în lungime de 19,10 m, gardul este confecționat din panouri de fier forjat fixate pe stâlpi și zidărie din cărămidă aparentă, apărută de ploi cu streășină din piatră.

Prin introducerea tehnologiilor moderne la apeduct rolul turnului de apă a început să scadă. Bazinul a fost umplut pentru ultima dată la 1 mai 1956. În 1960 au început unele lucrări de reabilitare a clădirii, însă fără a fi finalizate, astfel că în 1968 imobilul a fost casat și folosit în continuare ca depozit de materiale și dormitoare pentru muncitorii sezonieri.

În 1990 clădirea a fost cumpărată de organizația *Galeriile Turnul de Apă*, în scopul valorificării sale culturale și economice, la acea dată imobilul aflându-se într-o stare avansată de uzură și degradare. Zidurile prezentau fisuri și spărturi, iar planșeele dintre nivele amenințau cu surparea. Întregul mobilier din lemn, (scări, tocure de geamuri, uși) era în mare parte dispărut, iar din cel existent nu se mai putea folosi aproape nimic. Numeroasele colonii de porumbei instalate la toate nivelele și fluctuația de muncitori sezonieri cazați în dormitoare improvizate au adus imobilul în pragul ruinării. Conform expertizelor de specialitate, construcția în sine se prezenta totuși bine, iar intervențiile propuse nu erau de natură să-i afecteze rezistența și stabilitatea. Obiectivul principal avut în vedere de arhitecții Adrian Ionulescu, Rodica Feier, Corina Pat, inginerii dr. Marin Marin, dr. Alexandru M. Botici, Constantin Adjudeanu și Mihnea Truță a fost consolidarea și modernizarea monumentului, astfel încât să permită organizarea unor activități culturale complexe. Proiectul cuprindea desfacerea construcțiilor parazitare, refacerea instalațiilor electrice și de apă-canal, a scărilor, tâmplăriei și pardoselelor, a tuturor finisajelor, amenajarea spațiilor de expunere și vânzare. Lucrarea s-a executat în regie proprie, sub conducerea lui Gheorghe Bucureșteanu și a maestrului zidar Mihai Bartha, astfel că începând din 1996 oferta *Galeriilor Turnul de Apă* cuprinde expoziție temporară și permanentă de artă contemporană arădeană, *Muzeul Apei și al Pompierilor*, sală de conferințe, activități de club și alte manifestări culturale, expoziție în aer liber, belvedere. Activitățile s-au extins an de an, astfel că printr-o reasezare a concepțiilor și posibilităților, *Turnul de Apă* tinde să devină azi unul din semnele spiritualității arădene. Subsolul clădirii, dotat cu mobilier adecvat, a fost rezervat activităților de club, conferințelor și întâlnirilor ocazionale. O expoziție permanentă cu robinete, contoare, ulcioare, recipiente pentru apă, însemne și trofee ale formațiilor civile de pompieri, completează recuzita sălii. Parterul a fost rezervat administrației și activităților de organizare. La etajul I spațiul este amenajat pentru expoziții temporare de arte vizuale, documente, cărți, următoarele patru nivele fiind organizate cu expoziții

permanente. Prin cele peste 120 lucrări expuse, colecția de artă plastică contemporană de la etajul II prezintă o sinteză a creației artiștilor plastici și fotografi arădeni din ultimele decenii: portrete, natură moartă, peisaje etc, genuri și moduri de exprimare diferite, semnate de artiști arădeni începând cu a doua jumătate a secolului trecut. Tot acolo se află și lucrări din domeniu artelor populare: pictură naivă de autor, icoane pe sticlă din Banat și Crișana, măști, țesături, ceramică, opere ale unor creatori anonimi. La etajul III, expoziția permanentă care este intitulată sugestiv *Apa*, prezintă câteva din ipostazele acestui element omniprezent în viața economică și socială: izvor de energie (machetele unor mecanisme tehnice țărănești, fântâni, agregate pentru foraj, pompe etc.), igienă (instalații de spălat rufe, chiuvete, robinete, cazane de baie, vane, ștranduri, frizerii etc.), mijloace de transport (plute, poduri mișcătoare), aliment (recipiente, răcitoare, ulcioare, ploști, sticle de sifon etc.), sport (caiăc, echipamente pentru polo, schi, patinaj). Colecția de contoare și alte instrumente pentru măsurat volumul, temperatura, viteza de curgere a apei, completează expoziția. Etajul IV este destinat pompierilor arădeni, constituiți pentru prima dată într-o organizație în 1834. Sunt expuse machete, obiecte și imagini ale activității de prevenire și stingere a incendiilor, sfinții protectori, comandanți, echipamente, steaguri, trofee ale concursurilor și parăzilor, regulamente etc. La ultimul nivel, în spațiul de sub rezervor, expoziția prezintă aspecte din istoria alimentării cu apă a Aradului în sistem centralizat. De asemenea, vizitatorului îi este oferită posibilitatea de a intra în imensul bazin din oțel și de a admira orașul de la înălțimea de 35 m, priveliște deschisă prin cele 16 ferestre orientate spre toate punctele cardinale. Din 1995, curtea a fost amenajată treptat prin îmbrăcare cu pavaj din piatră cubică (granit și andezit), ornamentată cu plante (23 de specii de arbori și arbuști), o fântână decorativă din beton și mobilată cu lucrări de artă, căruțe de pompieri, alte obiecte spațiale. La intrarea în curte, spre dreapta, se află bustul lui *Teodor Ceonțea*, o sculptură în ronde-bosse, cioplită în 1912 de sculptorul maghiar Albert Andor. În prezent, clădirea adăpostește *Galeriile Turnul de Apă* și este înregistrată pe lista oficială a monumentelor și ansamblurilor de arhitectură, la poziția 02B010.

Sport

Florin Coita

Aradul ocupă în peisajul sportiv al României un loc aparte, poate și datorită faptului că pe aceste meleaguri practicarea sportului în forme organizate asociative reprezintă în multe cazuri o întâietate în spațiul românesc. Putem consemna apariția primei *Asociații a crescătorilor de cai* în anul 1826, sub denumirea de *Szecsény*, care a organizat în premieră în orașul de pe Mureș un mare concurs hipic pe 6 octombrie 1828, pe un teren din apropierea comunei suburbane Livada. Alte asociații și societăți sportive se constituie înainte de 1848: *Societatea Cetățenească de Tir* în 1831 (care organizează un prim concurs în anul 1846, aducând în 1847 prima armă cu repetiție Winchester cunoscută în Arad), *Cercul de Gimnastică Arad* în 1881, *Societatea Arădeană de Patinaj* în 1874. În 1879 ia ființă *Societatea de Gimnastică Arad*, una dintre cele mai longevive și mai puternice societăți sportive din orașul nostru.

Aradul este considerat leagănul fotbalului românesc, aici având loc la 15 august 1899, în zona fostului stadion CFR-Vagonul, primul meci oficial de pe teritoriul actual al României disputat pe un teren regulamentar, cu 22 de jucători, cu două reprize a 45 de minute, cu arbitri și cu public. În același an 1899, la 2 noiembrie, *Clubul Athletic Arad* – prima asociație cu secție de fotbal, a întâlnit într-un meci oficial între orașe formația studențească a Universității Tehnice din Budapesta, asta după ce primele demonstrații ale jocului ce va deveni regele sporturilor au loc în anul 1888 grație membrilor acelui club arădean.

O conducere comunitară dinamică, ai cărei reprezentanți, în majoritatea lor, erau absolvenți ai universităților din Viena, Paris, Londra, Praga, Budapesta, manifestă la trecerea dintr-un secol în altul o deschidere deosebită pentru mișcarea sportivă arădeană, oferind cluburilor sportive nou constituite sedii, terenuri și facilități pecuniare pentru construirea bazelor sportive proprii. În 1902 se concesionează *Clubului Athletic Arădean* terenuri pentru construirea de anexe sportive, clubul având în 1903 primul stadion cu pistă de atletism și cu dotări; se concesionează terenuri și pavilioane lângă lacul din Pădurice clubului de patinaj și clubului de tir, zona devenind în anii următori un adevărat și modern complex sportiv. Se

aprobă punerea la dispoziția unor cluburi sportive a sălilor de gimnastică a unor școli: sala Liceului Catolic de Băieți pentru *Clubul Toldi* și sala Liceului Moise Nicoară pentru *Clubul de Scrimă din Arad* și pentru *Societatea de Gimnastică din Arad*. Aradul este astfel un oraș în care sportul devine o preocupare a populației, a tinerei generații.

Se organizează competiții populare de ciclism, înot și canotaj, demonstrații de gimnastică, lupte, scrimă, popice. Iarna au loc concursuri de patinaj. În anul 1911, pe terenurile din jurul *Cazinoului* funcționa un patinoar artificial cu instalații de nocturnă. De asemenea, de o amploare deosebită și de o mare popularitate se bucurau competițiile de atletism organizate pe noua și moderna arenă a *Clubului Athletic*, concursurile tradiționale de cros de pe malul Mureșului și serbările sportive ale elevilor din Arad.

Această deschidere spre sport a Aradului va fi moștenită și după Marea Unire. Chiar dacă transformările social-politice și noile realități ale vremii își vor pune amprenta asupra fenomenului sportiv, arădenii vor dovedi că iubesc sportul. Încet-încet cluburile se reorganizează, cu mențiunea că în materie de fotbal Aradul își va împărți simpatiile pentru următoarele două decenii între AMEFA și Gloria, disputa dintre cele două stârnind pasiuni la fel de mari în urmă cu aproape un secol.

În anul 1919 cluburile de fotbal arădene organizează un campionat local cu participarea a patru echipe: AMEFA, CAA, SGA și *Stăruința*. Cu acest prilej, în prima competiție oficială interbelică, AMEFA obține titlul de campioană. Tot în această perioadă se consemnează primul meci internațional al grupării, susținut în compania unei selecționate militare franceze care staționa în Arad, câștigată cu scorul de 6-1.

Activitatea fotbalistică arădeană, ca și cea națională, se restructurează începând cu anul 1919. Ia ființă *Federația Cluburilor de Fotbal din Banat*, cu sediul la Arad. Se înființează noi echipe, în cadrul cluburilor sportive apar noi discipline, se schimbă denumirile cluburilor, sunt reformate sisteme și calendare competiționale, având loc o adevărată reformă a sportului românesc și, implicit, a celui arădean. Revenind la sportul rege, să menționăm că anul 1913 marchează înființarea *Asociației Sportive Române Gloria Arad*, cu o puternică echipă de fotbal. Stadionul Gloria, cu o tribună de lemn acoperită și o pistă de zgură pentru alergări, a fost inaugurat la 27 iulie 1913, cu ocazia meciului dintre *Societatea de Gimnastică Arădeană*

și formația timișoreană Chinezul. Pe acest stadion s-a disputat în 1934 și prima partidă internațională în noaptea din Arad, între echipele combinate ale cluburilor Gloria – AMEFA și Ferencváros Budapesta. Din păcate, după 101 ani de existență, Clubul Sportiv Gloria Arad va dispărea din fotbalul românesc în anul 2014, fără nicio reacție a administrației arădene.

În perioada interbelică Aradul a avut și alte grupări fotbalistice care se bucurau de simpatie, chiar dacă evoluau în eșaloane inferioare: CFR, Indagrara, Hakoah (Forța), Olimpia, Banatul sau Titanus. Numele unor grupări reprezintă o dovadă că arădenii aveau umor și imaginație, fiind aplaudate pe dreptunghiul verde: *Vulturul*, *Înțelegera*, *Șoimii*, *Chelnerii* sau *Lira*. După 1945 au apărut grupări noi, cum ar fi *Sparta*, *CFR*, *Strungul* sau *Motorul*. O altă echipă cu numeroși simpatizanți a fost *Vagonul (Rapid)*, prezentă în sezonul 1968/1969 și pe prima scenă a fotbalului românesc, la care se adaugă calificarea în același an în semifinalele Cupei României. Gruparea este practic continuatoarea fostei *AMEFA*, desființată în anul 1940, și va pendula între ligile a II-a și a III-a.

Evenimentele din 1989 aduc modificări și pe harta fotbalistică arădeană, consemnându-se apariția altor cluburi: *Romvest*, *Atletico* (ambele cu rezultate notabile la nivel juvenil), *FC Telecom*, *Inter* sau *Universitatea*.

Cea mai iubită echipă din întreaga istorie fotbalistică a Aradului rămâne însă incontestabil *UTA*, gruparea alb-roșie devenind în timp o legendă și un reper al fotbalului românesc. *UTA*, acronim de la fosta *Uzină Textilă Arad*, supranumită *Bătrâna Doamnă*, este una dintre cele mai titrate echipe de fotbal din România. Câștigătoare de șase ori a campionatului și de două ori a Cupei României, deține cele mai multe titluri dintre echipele de fotbal din provincie. *UTA* a fost înființată la data de 18 aprilie 1945 de marele industriaș baronul Francisc von Neuman, acționar principal al Uzinelor Textile Arad, al Morii și al Fabricii de Spirt și Drojdie *Indagrara*. Culorile clubului, alb-roșu, au fost alese asemenea celor ale echipei de fotbal Arsenal Londra, baronul Neuman fiind un mare admirator al acestei echipe.

La 1 septembrie 1946, cu ocazia meciului ITA-Ciocanul, scor 1-0, are loc inaugurarea stadionului din Arad, la acea vreme fiind considerat cel mai frumos din țară. Clubul își câștigă dreptul de a evolua în ediția 1946-1947 a Campionatului Național de Fotbal sub numele *ITA* – inițialele întreprinderii. Prima participare în primul eșalon fotbalistic aduce și primul titlu de campioană, la o diferență de 11 puncte față de locul doi, ocupat

de echipa Carmen București. Componenta primei echipe campioane a fost: Alexandru Marky, Gyula Lóránt, Gheorghe Băcuț, Adalbert Páll, Alexandru Meszáros, Iosif Petschovschi, Adalbert Kovács, Ioan Reinhardt, Andrei Mercea, Ladislau Bonyhádi, Mátyás Tóth. Ladislau Bonyhádi devine golgeterul campionatului cu 26 de goluri înscrise. În ediția 1947-1948 ITA câștigă al doilea titlu de campioană, cu un golaveraj impresionant: 129 de goluri marcate și 21 de goluri primite, record nedoborât până astăzi și la care Ladislau Bonyhádi a contribuit cu 49 de goluri, de asemenea un record neegalat. În această ediție câștigă și finala cupei împotriva echipei CFR Timișoara, scor 3-2. Echipa câștigătoare a cupei a fost: Alexandru Marky, Moise Vass, Zoltán Farmati, Gheorghe Băcuț, Adalbert Páll, Iosif Petschovschi, Adalbert Kovács, Ioan Reinhardt, Ladislau Bonyhádi, Ion Stiebinger, Nicolae „Coco” Dumitrescu.

În ediția 1950, sub denumirea de *Flamura Roșie*, câștigă un nou titlu de campioană. În același an se califică în finala Cupei României, dar pierde ultimul act cu 1-3 în fața echipei CCA București. Echipa din finala cupei a fost: Alexandru Marky (Ioan Katranicz), Moise Vass, Zoltán Farmati, Adalbert Páll, Ioan Reinhardt, Ladislau Băcuț, Silviu Boitoș, Mihai Carpineț, Iosif Petschovschi, Andrei Mercea, Nicolae „Coco” Dumitrescu.

În anul 1953 ocupă poziția a treia în campionat și câștigă o nouă Cupă a României învingând CCA București cu scorul de 1-0. Echipa câștigătoare a cupei a fost: Francisc Kiss, Gavril Szücs, József Kapás, Zoltán Farmati, Mihai Carpineț, Gavril Serfözö, Nicolae Popa, Gheorghe Váczi, Adalbert Kovács, Andrei Mercea, Nicolae „Coco” Dumitrescu, Mircea Popovici, Gheorghe Lupeș. Antrenor: Coloman Braun Bogdan. În anul 1954, sub conducerea antrenorului Braun Bogdan, câștigă cel de-al patrulea titlu de campioană, componenta echipei campioane fiind următoarea: Francisc Kiss, Gavril Szücs, József Kapás, Dușan, Zoltán Farmati, Gavril Serfözö, Birău, Gheorghe Váczi, Ilie Don, Andrei Mercea, Nicolae „Coco” Dumitrescu. În anul 1958 echipa își schimbă denumirea din *Flamura Roșie* în UTA (Uzina Textilă Arad). În anul 1965 sunt numiți la cârma echipei antrenorii Nicolae „Coco” Dumitrescu și Ioan Reinhardt, iar în ediția 1965-1966 se califică din nou în finala Cupei României, finală pe care o va disputa cu echipa Steaua București și pe care o va pierde cu scorul de 0-4. Echipa din finala cupei a fost: Carol Weichelt, Gavril Birău, Dumitru Chivu, Hristos Metskas, Ioan Igna, Vasile Jac, Emil Floruț, Nicolae Pantea, Flavius Domide, Mihai Țîrlea, Mircea Axente, Ladislau Petschovschi.

În ediția 1966-67 participă la ediția a V-a a Cupei Balcanice, în seria I, cu Cerno More Varna, Partizani Tirana și Fenerbahçe Istanbul. *UTA* are o comportare modestă și în șase meciuri reușește doar o victorie – împotriva echipei Fenerbahçe Istanbul, la Arad, scor 1-0. În ediția 1968-1969 a campionatului național devine pentru a cincea oară campioană a țării. Lotul de jucători a fost: Gheorghe Gornea, Ion Bătrîna, Gavril Birău, Bakos, Ștefan Czako, Mircea Axente, Jenő Pozsonyi, Petre Șchiopu, Mircea Petescu, Flavius Domide, Iosif Lereter, Ilie Moț, Viorel Sima, Ladislau Brosovsky, Florian Dumitrescu, Brîndescu, Atodiresei, Bodea. În ediția de campionat 1969-1970 *UTA* câștigă cel de-al șaselea titlu de campioană a României și participă pentru prima oară în Cupa Campionilor Europeni, fiind însă învinsă în primul tur de Legia Varșovia (1-2 și 0-8).

În ediția 1970-1971 ocupă locul IV în campionat și participă din nou în Cupa Campionilor Europeni, reușind performanța de a elimina deținătoarea trofeului la acea dată, *Feyenoord Rotterdam*, după 1-1 la Rotterdam și 0-0 la Arad. Lotul titularilor din dubla cu Feyenoord Rotterdam a fost: Gheorghe Gornea, Gavril Birău, Iosif Lereter, Mircea Axente, Jenő Pozsonyi, Mircea Petescu, Flavius Domide, Dumitru Calinin, Ladislau Brosovsky, Otto Dembroski, Florian Dumitrescu. Rezerve au fost Ion Bătrîna, Petre Șchiopu, Viorel Sima și Ștefan Czako.

În ediția 1971-1972 *UTA* pierde dramatic titlul. Ca vicecampioană a României, participă însă în Cupa UEFA și ajunge până în faza sferturilor de finală după ce a trecut de formațiile Austria Salzburg (4-1, 1-3), Zagłębie Wałbrzych (1-1, 2-1) și Vitória Setúbal (3-0, 0-1). A fost eliminată în sferturile de finală de echipa engleză Tottenham Hotspur (0-2, 1-1). Această performanță de a ajunge în sferturile competiției a reprezentat prima sclipire românească în Cupa UEFA. În ediția 1972-73 participă pentru a doua oară în Cupa UEFA, fiind însă eliminată în primul tur de echipa suedeză IFK Norrköping. Va fi ultima performanță notabilă a *legendei UTA*, urmând apoi un dureros declin, început în 1979 cu retrogradarea în eșalonul secund.

Iosif Petschovschi este un nume de referință în istoria fotbalului arădean și în istoria fotbalului românesc. La cererea expresă a baronului Neuman, Petschovschi este adus în 1946 la echipa de fotbal a Uzinelor Textile Arad, acolo unde, în cele 227 de meciuri jucate, a marcat 69 de goluri din poziția de mijlocăș ofensiv. A debutat în fața suporterilor *Bătrânei Doamne*

(pe-atunci o preafrumoasă domnișoară!), la 1 septembrie 1946, într-un joc UTA-Ciocanul, evoluând ultima oară în tricoul alb-roșu la 11 iunie 1961, împotriva brașovenilor de la Steagul Roșu. În tricoul UTA a câștigat trei campionate și o Cupă a României. Între 1952-1954 a jucat pentru CCA București, câștigând două campionate și o Cupă a României și marcând de 19 ori în 50 de meciuri. Pentru echipa națională a României a jucat 32 de meciuri, înscriind 11 goluri. A evoluat de trei ori și în echipa națională a Ungariei, sub numele de József Perényi. A fost primul fotbalist care a primit titlul de *Maestru Emerit al Sportului* și căruia i s-a conferit *Ordinul Muncii cl. II*, în 1952. Alintat de suporterii arădeni cu porecla *Csala (Fentosul)*, în 1953 și 1955 a fost propus să joace în Selecționata Europei, lângă jucători ca Buffon (Italia), Gustavson (Suedia), van Brandt (Belgia), Ocwirk (Austria) Jonquet (Franța) Boskov (Iugoslavia), Soerensen (Danemarca), Kopa (Franța), Travassos (Portugalia), Vincent (Franța). În 1961 Petschovski a fost primul fotbalist român din istorie care a fost invitat să joace în *Echipa mondială de fotbal*, alături de nume mari ale sportului rege. Pe lângă faptul că a fost un maestru al fotbalului, Petschovschi a fost și un foarte valoros jucător de tenis de masă, fiind campion al Aradului la acest sport. Din nefericire, după o luptă grea cu o boală necruțătoare, pe data de 6 octombrie 1968, la doar 47 de ani, cel care a încântat zeci de mii și sute de mii de iubitori ai fotbalului se stinge din viață. Sunt totuși întâmplări care par a nu fi deloc întâmplătoare: era o zi de duminică, iar echipa sa de suflet, UTA, juca pe stadionul din Arad împotriva echipei Politehnica Iași; era minutul 23 al jocului, câteva secunde după ce Iosif Lereter deschisese scorul pentru arădeni, când crainicul stadionului a făcut devastatorul anunț: *A murit Iosif Petschovschi!* UTA avea să câștige în acea zi acel joc cu 2-0, dar avea să-și piardă în aceeași zi și pentru vecie *idolul*, spre-a-și câștiga tot pentru vecie *legenda*. În semn de omagiu față de acest uriaș fotbalist, ziarul *Sportul* a instituit în anii 1970-1980 o cupă transmisibilă, *Trofeul Petschovschi*, care se acorda anual *publicului* din orașul care ocupa primul loc în clasamentul sportivității fotbalistice. În 2008, la 40 de ani de la trecerea sa în neființă, Consiliul Județean Arad l-a declarat pe Iosif Petschovschi *Cetățean de Onoare al Județului*.

Așezarea Aradului pe Mureș a favorizat practicarea *sporturilor pe apă*, *Societatea de Canotaj Mureșul* datând din 1890, iar *Asociația Hajos* din 1909, în condițiile în care primul concurs de canotaj pe Mureș are loc în 1891.

La nivelul Aradului apar noi cluburi de canotaj: în 1923 *Hellas*, în 1924 *AMEFA*, iar în 1926 se reînființează secția de canotaj în cadrul *Societății de Gimnastică* arădene. În 1930 apare și cel de al șaselea club din Arad (de fapt o secție): *Gloria CFR. Federația Societăților Sportive din România* hotărăște organizarea primului Campionat Național din România în orașul de pe Mureș. Întrecerile au loc în luna iulie 1925, în condiții deosebite. S-au adunat la start peste 40 de ambarcațiuni. S-au desfășurat mai multe probe, dar nu s-au acordat decât trei titluri de campion național: lui Laczay Petru de la *Mureșul* la schif simplu (a câștigat titlul prin descalificarea timișoreanului Francisc Cserhati), cuplului Cserhati-Wicdprett din Timișoara la proba de dublu, și ambarcațiunii de 8+1 a celor de la *Mureșul Arad*. Grație succesului de public și organizatoric, Campionatele Naționale sunt organizate la Arad, consecutiv, patru ediții. Competența organizatorică a arădenilor, implicarea oficialităților locale și condițiile oferite sportivilor determină conducerea *Uniunii Federațiilor Sportive din România (UFSR)*, să încredințeze orașului de pe Mureș organizarea pentru a cincea oară a Campionatelor Naționale de Canotaj în iulie 1930. La aceste campionate *AMEFA* obține primul titlu de campion național al României la canotaj, prin echipajul de dublu vâsle format din Oszter Carol și Kurecska Ștefan. În 1931, cu ocazia atribuirii organizării unui nou campionat național (a șaptea ediție consecutivă), are loc la Arad Adunarea Generală de constituire a *Federației Române a Sporturilor Nautice*. În acest for de conducere a canotajului este ales ca președinte arădeanul dr. Cornel Iancu. Federația funcționează în Arad până în 1937. După șapte ani, în 1934, Campionatul Național de Canotaj se desfășoară la Timișoara, unde cluburile din Arad reușesc să câștige șapte titluri în nouă probe și mai multe medalii. Unul dintre vâslașii remarcabili ai acestei perioade este Tiberiu Wiser (*Asociația Mureșul*), triplu campion național la simplu. În 1936 Campionatul Național se desfășoară din nou la Arad, pentru a opta oară, iar rezultatele sportivilor de la *AMEFA* sunt din nou la înălțime, echipajul Oszter-Kurecska câștigând din nou titlul de campion național. În 1937 Campionatele Naționale se desfășoară la Constanța, în prezența regelui Carol al II-lea, care înmânează pentru a 4-a oară titlul de campion național al României echipajului Oszter-Kurecska de la clubul sportiv *AMEFA Arad*. Vântul războiului începe să adie și se face simțit și în sportul românesc, în sportul arădean. Apariția unor interdicții rasiale și etnice în sport determină ca în perioada 1938-1944 activitatea în canotaj să

scadă drastic, uneori până la dispariție. După 1948 canotajul arădean obține alte rezultate de excepție, de această dată și pe plan internațional. Echipajul de 8+1 al României, participant la Jocurile Olimpice de la Helsinki în 1952, va fi format, cu excepția unui singur sportiv, numai din arădeni: Ion Vlăduț, Gheorghe Măcinic, Milivoi Jancovici, Iosif Bergesz, Ștefan Somogyi, Alexandru Rotaru, Ștefan Konyelicška. Vor urma alte și alte performanțe, culminând cu cele europene, mondiale și olimpice, iar nume ca Valeria Răcilă, Elisabeta Lazăr, Dimitrie Popescu, Veronica Cogeanu, Mitana Botez, Veres Carol, Georgeta Erdei Bradin, Ștefan Pongrátz, Tiberiu Măcean, Anton Sinceac, Ștefan Kureska, Petru Lascu, Ana Tămaș, Sergiu Zelinschi, Iosif Kureska, Ileana Nemeth, Maria Laub, Iosif Micloși sau Mariana Lucaciu vor intra în legendele canotajului românesc, aducând glorie și Aradului sportiv. La acestea se adaugă performanțele caiaciștilor arădeni, laureați în competiții de anvergură: Eugen Botez, Daniel Daniel, Claudiu Baboș, Ștefan Nagy, Horváth Ladislau, Ionel Șold, Benjamin Borbandi. Să nu-i uităm pe marii antrenori ai Aradului: *la canotaj* Petruș Mihai, Maria Laub Moțica, Nițu Herbei Rodica, Tiberiu Machan, Marcel Furdui, Dumitru Sida, Vasile Frandeuș, Petru Lascu, Mircea Irimie, *la caiac* Marcel Bărbătei, Carol Vereș, Földi Öcsi, Gheorghe Muscă – și mulți alții care, prin dăruirea lor, au făcut ca aceste performanțe să fie posibile. Din păcate, la fel ca și alte sporturi arădene, și sporturile nautice au cunoscut o perioadă de recul. În 1989, în canotajul arădean se găseau trei structuri active, cu trei antrenori și 40 de sportivi. În următorii ani a urmat declinul brutal a acestei ramuri sportive: au dispărut secțiile de canotaj de la cluburile sportive UTA, Constructorul și Clubul Sportiv Școlar și cea mai mare parte din baza lor materială. S-a redus tot mai mult aria de selecție, au dispărut entuziasmul antrenorilor și dorința tinerilor de a face sport. Pentru că speranța moare ultima, la Clubul Sportiv Voința și la Clubul Sportiv Municipal Arad apar semne încurajatoare: încet-încet, tinerii arădeni redescoperă plăcerea de a aluneca pe apele Mureșului – un semn, sperăm, al reînnoșării marilor performanțe.

Nu putem încheia această retrospectivă dedicată sporturilor nautice fără a rememora performanțele de excepție ale *Valeriei Răcilă* (căsătorită van Groningen). Născută în 1957 la Stulpicani (Jud. Suceava), a început canotajul la CS UTA, fiind descoperită de Maria Laub Moțica. După 1977 s-a pregătit în cadrul Școlii Sportive București și la lotul național,

fiind multiplă campioană națională și medaliată la numeroase regate internaționale. Prima participare la o mare competiție oficială a fost la CM din 1978 (Karapiro-Noua Zeelandă), unde s-a clasat pe locul IV la proba de 4+1 vâsle. La următoarele ediții ale CM obține medalia de bronz în proba de 2 vâsle în 1979 la Bled, bronz în proba de 4+1 vâsle în 1981 la Munchen, argint la schif simplu în 1982 la Lucerna, argint la schif simplu în 1985 la Hazewinkel. Din păcate, la CM din 1983 de la Duisburg, deși era cotate ca principală favorită, pierde titlul suprem datorită unei defecțiuni a bărcii (vâsla dreaptă s-a desprins din furchet). A participat la două ediții ale Jocurilor Olimpice: în 1980 la Moscova, unde a obținut medalia de bronz la 2 vâsle, și în 1984 la Los Angeles, unde a reușit cea mai mare performanță a carierei: campioană olimpică în proba de schif simplu. Este *Maestră Emerită a Sportului*, la ora actuală fiind implicată în diferite activități sociale și de promovare a mișcării sportive, alături de soțul său, bancherul olandez Steven van Groningen, și el fost canotor de performanță.

Tirul cu armă de foc își are partea sa de contribuție majoră la gloria sportului arădean. Conform datelor dintr-o monografie arădeană, cea a lui Lakatos Otto, Regimentul Regal de Infanterie Leopold al II-lea, cantonat în Cetate, organiza în anul 1741, în câmpia de nord a Aradului (în apropierea comunei Livada), concursuri de tir pentru ofițerii unității. Prima asociație de tir din Arad (societate civilă cetățenească), ia ființă în 1831, la inițiativa baronului Orczy Lorincz. Acesta donează 17 iugăre (aproximativ 8,5 ha), din parcul propriu de vânătoare amplasat pe locul actualei *Pădurice*, pentru construirea unui poligon de tir cu 14 linii de tragere. Ulterior, aici se ridică un pavilion, standuri pentru diverse probe, săli de arme și vestiare, dar și o popicărie de agrement cu două piste, și un restaurant cu saloane foarte elegante. Dotarea și utilitățile sunt menținute la cele mai înalte standarde europene, poligonul fiind vizitat în anul 1884 de împăratul Franz Josef, care participă la un concurs de tir organizat în cinstea sa. Prezența tirului ca disciplină sportivă olimpică încă de la prima olimpiadă modernă (Paris 1896), creează emulație, iar în 1907, cu ocazia Campionatelor Mondiale de la Basel (neoficiale), sportivul arădean Ternaygo Iosif câștigă titlul mondial la pușcă de război, precum și pe cel de *mare maestru* în tir. Primul Război Mondial și instabilitatea socială și economică duc la dispariția aproape totală a interesului pentru sport, abia în anul 1920 fiind înregistrat un concurs de tir între militarii francezi și cei români cantonați în Cetate. În

perioada interbelică, în Arad se organizează concursuri de tir în cadrul asociațiilor sportive la nivelul liceelor, în interiorul orelor de pregătire premilitară, dar cel de-Al Doilea Război Mondial duce la sistarea tuturor competițiilor. Din păcate, la finalul conflagrației, în 6 iulie 1944, aviația engleză bombardează Aradul, una din zonele cele mai afectate fiind și Păduricea, iar baza sportivă a *Asociației de Tir* este practic „rasă” de bombe. Noul regim instaurat după război introduce conceptul de *sport de masă* în dauna celui de performanță, tendință manifestată și în tir. Se reconstruiește poligonul de tir distrus de bombardament, fiind preluat în administrare de Întreprinderea de Vagoane Arad prin organizația de sindicat. Apariția celui de-al doilea poligon de tir în anul 1952, cel al clubului sportiv de pe lângă Uzinele Textile Arad, îmbunătățește considerabil zestrea tirului arădean, dovadă fiind și rezultatele. Trebuie remarcată contribuția la revigorarea tirului arădean a familiei Ioan și Tereza Quintus, sportivi de performanță și antrenori reputați. După o suită de titluri naționale la diferite probe, în anul 1969 Ștefan Tamaș Allerhandt devine campion european cu echipa României, contribuind și la stabilirea unui nou record mondial (2.380 pct.). Același sportiv obține și o medalie de bronz, tot cu echipa, în proba *armă standard 3x20 de focuri*. Anul următor echipa României, cu Ștefan Tamaș Allerhandt în componență, devine vicecampionă mondială în Phoenix, Statele Unite. În anii 1960-1970, în loturile naționale sunt selecționați și alți trăgători arădeni, anunțând *generația de aur* a deceniilor următoare, o perioadă de vârf datorată și unui tehnician de excepție al tirului arădean și românesc, Ioan Popoviciu. Timp de 45 de ani acesta a șlefuit talente, trăgători în probele de pistol care au intrat în panteonul acestui sport: Sorin Babii – campion olimpic, Silvia Káposztay (Bujdei) – recordmenă mondială, Virgil Suciș – vicecampion mondial, Dorina Guler, Gheorghe Pop – medaliat la europene, și mulți alții. La pușcă merită amintiți Mircea Ilca, Carmen Drăgucan (Calalb), Ion Joldea, Dan Calalb, Florin Minișan și alții, componenți ai loturilor naționale de seniori și de juniori. La Arad se crează o adevărată școală a tirului, mai ales în proba de pistol, generațiile valoroase succedându-se neîncetat. După 1989 centrul de greutate al tirului arădean se mută la *Clubul Sportiv Arad*, transformat în 1994 în *Clubul Sportiv Municipal Arad*. Alături de taleristii Lucia Mihalache – campioană europeană de junioare, multiplă campioană balcanică de senioare, Sorin Mișcuța – campion național, și Daniel Jălmăreanu (pregătiți de antrenorul

Ștefan Kolosi), vor fi transferați și alți trăgători valoroși: Gheorghe Pop, Iulian Raicea, Adrian Todor, Marius Cenădan. În anul 2000 Iulian Raicea cucerește medalia de bronz la Jocurile Olimpice de la Sydney, o performanță de excepție, care poziționează secția de tir a CSM Arad pe locul I în calendarul anual al federației de specialitate. Prin acțiuni repetate de selecție, antrenorii Ioan Vasilescu, Mircea Budurișan, Gheorghe Pop și Monica Toth au descoperit și lansat în marea performanță tineri trăgători: Andres Freer, Felix Lazăr, Adrian Cimpoae, Georgiana Pinteă, Anca Sabău, Gheorghe Blaj sau, mai recent, Casian Codrean, Daria Haristide, Andrada Gheocel.

Până azi, cel mai mare performer al tirului arădean este *Sorin Babii*. A început tirul la 13 ani, la *UTA Arad*. Prima participare la Jocurile Olimpice a fost, la Los Angeles în 1984, când s-a clasat pe locul al 11-lea. La Jocurile Olimpice din 1988 de la Seul, chiar în prima zi a jocurilor, i-a învins la proba pistol liber pe toți cei 43 de concurenți din 31 de țări, câștigând titlul de campion olimpic. În 1992, la Olimpiada de la Barcelona, s-a aflat în fruntea clasamentului până în momentul tragerii ultimului cartuș, când „a țintit” doar 8,9 puncte, clasându-se al treilea și câștigând medalia olimpică de bronz. Atinge un record de prezență la Jocurile Olimpice în 2004, la Atena: a șasea participare!

Palmares internațional Sorin Babii

Medalii de aur: 1988 (Jocurile Olimpice de la Seul – pistol liber), 1989 (Campionatul European de la Copenhaga – pistol 10 m), 1995 (Campionatul European de la Zürich – pistol liber), 1999 (Cupa Mondială de la Seul – pistol liber), 2005 (Balcaniada de Tir de la Iași – pistol 10 m).

Medalii de argint: 1985 (Campionatul European de la Osijek – pistol liber), 1987 (Campionatul European de la Lahti – pistol liber), 1992 (Campionatul European de la Budapesta – pistol liber 10 m), 1995 (Campionatul European de la Zürich – pistol liber, în echipă cu Gheorghe Pop și Constantin Tîrloiu), 1997 (Campionatul European de la Varșovia – pistol liber 10 m, în echipă cu Gheorghe Pop și Constantin Tîrloiu), 2002 (Cupa Mondială de la Sydney – pistol 50 m).

Medalii de bronz: 1989 (Campionatele Mondiale de la Sarajevo – pistol liber 10 m), 1990 (Campionatele Europene de la Arnhem – pistol liber 10 m), 1991 – (Campionatele Mondiale de la Savanger – pistol liber 10 m), 1992 (Jocurile Olimpice de la Barcelona – pistol liber 10 m), 1997 (Campionatele Europene de la Varșovia – pistol liber 10 m), 1999 (Campionatul European

de la Arnhem – pistol liber 10 m), 1999 (Cupa Mondială de la München – pistol 50 m), 2002 (Cupa Mondială de la Sydney – pistol liber 10 m), 2004 (concurusul de Plzen, Cehia – în calendarul Cupei Mondiale).

În 1985 i se decernează titlul de *Maestru Emerit al Sportului*, iar în anul 2000 i se conferă *Ordinul Național Pentru Merit* în grad de ofițer. I s-a conferit titlul de *Cetățean de Onoare al Aradului* ca încununare a unei cariere de excepție, iar în anul 2006 poligonul CSM Arad din Pădurice primește numele de *Pligonul sportiv Sorin Babii*.

Baschetul s-a bucurat de popularitate în Arad încă din anii '50 ai secolului al XX-lea, dar marile performanțe, atât la fete cât și la băieți, vor veni după 1990. Echipa de baschet feminin BC ICIM Arad (sub diferite denumiri), are un palmares impresionat: campioană a României în anii 1994, 1998, 1999, 2000, 2001, 2006, 2008, 2011, 2013, vicecampioană a României în anii 1992, 1993, 2002, 2004, 2007, 2010, 2014, Cupa României în anii 2011, 2014, câștigătoare a Ligii Europei Centrale în anii 2011, 2013 și 2015. Jucătoare importante în istoria echipei: Monika Brosovszky, Diana Ciupe Pop, Laura Nițulescu, Anca Nițulescu, Bianca Drăguș Urban, Cristina Matei Tămaș, Anca Stoenescu, Andra Simina Mandache, Annemarie Părău (România), Suzana Milovanovic (Serbia), Sheena Moore, Cherrisse Graham (Statele Unite), Katherine Plouffe (Canada).

Monika Brosovszky rămâne un reper al baschetului feminin românesc, fiind considerată de mulți specialiști cea mai bună baschetbalistă română a tuturor timpurilor. Fiică a unui alt mare sportiv arădean, Ladislau Brosovszky, jucător emblematic al echipei de fotbal UTA a anilor '70 ai secolului al XX-lea, Monika se confundă cu aproape toate marile performanțe ale baschetului feminin de pe malul Mureșului. A câștigat șapte campionate ale României: patru cu gruparea arădeană BC ICIM și trei cu cea din Târgoviște. Cu BC ICIM și-a mai trecut în cont trei medalii de aur în Liga Europei Centrale și două în Cupa României. Are peste 250 de selecții în naționala României, cu care a participat la trei Campionate Europene, fiind un model de longevitate sportivă la cel mai înalt nivel. A mai jucat la DKSK Miskolc (Ungaria), Cajacanarias Las Palmas (Spania), LMK Sfântu Gheorghe, actualmente evoluând, la 43 de ani (!), la gruparea de primă ligă Danzio Timișoara. Este *Maestră Emerită a Sportului*, iar federația de specialitate i-a acordat distincțiile *Certificat de Excelență* cu pecete, *cea mai bună baschetbalistă din România a ultimului deceniu* și *modelul anului în baschetul feminin românesc*.

La băieți, *West Petrom Arad* a cucerit două titluri de campioană a României – în edițiile 2000-2001 și 200-2002, fiind vicecampioană în edițiile 1999-2000 și 2002-2003. Jucători importanți în istoria echipei: Antonio Alexe, Cătălin Burlacu, Levente Szijarto, Attila Veres, Rareș Apostol, Elemér Torday (România), Miljan Marjanovic Radenko Toroman (Serbia), Wayne Clark (Statele Unite).

Un alt sport care a adus glorie Aradului este *tenisul de masă*, practicat aici încă din anii 1920-1930. Marile performanțe apar în anii 1960-1970, atunci când la *Voința Arad* au evoluat Eleonora Mihalca, Eva Ferenczi, Olga Nemeș, Liana Mihuț, Magdalena Leszay, Crinela Sava, Ildiko Gyöngyösi, acestea obținând nu mai puțin de 101 titluri de campioane ale României la individual și pe echipe, la diferite categorii de vârstă. La acestea se adaugă două medalii de argint la Campionatele Mondiale, medalii de aur argint și bronz la Campionate Europene și 33 de titluri balcanice. Formația arădeană a fost de două ori finalistă a Cupei Campionilor Europeni. Generații întregi de jucătoare au crescut sub îndrumarea antrenorilor Emil Prokopecz și, ulterior, Magdalena Leszay. Ștafeta performanțelor a fost continuată la nivel înalt de Georgeta Cojocarul în anii 1990 (campioană europeană), și azi de Daniela Dodean – de patru ori campioană europeană (pe echipe, la dublu de două ori și la dublu mixt).

Tenisul de câmp arădean a fost la un nivel foarte ridicat în perioada interbelică, atunci când și regele Carol al II-lea a vizitat terenurile de tenis aflate pe malul Mureșului, situate în acea perioadă în zona actualului Parc al Copiilor. Cei mai emblematici jucători au fost dr. Gheorghe Lupu – multiplu campion național, component al reprezentativei României la Jocurile Olimpice de la Paris, și Clara Somogy – participantă la turnee internaționale de prim rang, inclusiv Wimbledon. La începutul anului 2018 arădeanul Marius Copil este cel mai bine clasat jucător român – locul 74 în clasamentul ATP, cu șanse de a urca între primii 50 de jucători ai lumii, el disputând recent și prima finală ATP din carieră.

Gimnastica artistică este un sport cu tradiție pe meleagurile arădene, dar primele rezultate notorii au apărut abia în perioada interbelică, atunci când în 1936 Iosif Matusek este cooptat în echipa națională și participă la Olimpiada de la Berlin, iar în 1938 echipa feminină a clubului *Hakoah* se clasează pe primul loc la campionatele naționale. Patru arădeni: Aurel Loșniță, Mihai Botez, Eugen Balint și Silvia Perin, fac parte din delegația

României la Jocurile Olimpice de la Helsinki în anul 1952. Vor trebui să treacă peste douăzeci de ani până când Aradul va lansa în arena marii performanțe o gimnastă de notorietate internațională – Emilia Eberle, urmată de cel considerat cel mai bun gimnast arădean al tuturor timpurilor: Cristian Leric, multiplu medaliat mondial și european.

Emilia Eberle a rămas în amintirea românilor (și nu numai), cu memorabilul său exercițiu la sol în care evolua pe celebra melodie *Sanie cu zurgălăi*. Colegă de echipă cu Nadia Comăneci, Emilia Eberle are un palmares de invidiat, fiind dublă medaliată cu argint la Jocurile Olimpice de la Moscova din anul 1980, campioană mondială cu echipa în anul 1979 la Forth Worth – Statele Unite (primul titlu mondial pe echipe câștigat de România), câștigătoare a numeroase alte medalii la competiții mondiale și europene din anii 1970 și 1980.

Sport tânăr prin aceste locuri, *gimnastica aerobică* a adus deja performanțe de notorietate Aradului prin campionul mondial Marius Petrușe, prin Gabriel Bocșer, Cristian Iordan, Zsofia Meszar și Francesca Morar.

Remarcabile sunt și performanțele din *gimnastica ritmică*, antrenarea Daniela Chiriac pregătind și obținând rezultate bune cu sportive cum ar fi Ștefania Chiriac, Sonia Ichim sau Alenia Biringer.

Ciclismul și-a aflat casă bună la Arad. Arădenii au iubit întotdeauna bicicleta. Drept urmare, clubul *AMEFA* a înființat o secție de ciclism în anul 1922, printre cei mai buni cicliști fiind Schmidt Sebestény și Gheorghe Zabova. Rezultate de excepție ale ciclismului arădean au fost cele obținute de Teodor Puterity. În anii 1970 acesta a participat la numeroase tururi: al Franței (de amatori), al Belgiei, al Bulgariei, al Turciei, al României. Întregerile sale preferate erau însă cele de velodrom, în care deține un recordul național din 1970 – încă nedoborât. A cucerit de asemenea locul întâi și la contratimp. În 1970 a deținut recordul orei pe velodrom, pedalând 43,110 km, alături de alte patru recorduri naționale: la 10 km, 15 km, 20 km și 25 km. La întrecerile pe șosea s-au remarcat cicliștii *Clubului Voința*, cum ar fi Gheorghe Kleinpeter, Herman Kleinpeter, Josif Schneider, Daniel Vлага, Remus Vlasov, Lucian Boar, Ludovic Kovács și, nu în ultimul rând, Ionel Gancea, component al lotului național timp de peste un deceniu. Să consemnăm și activitatea de antrenor a lui Mateiu Peloc, care încearcă să readucă acest sport la performanțele trecute, „traduse” prin 75 de titluri naționale și opt recorduri pe velodrom.

Halterele arădene au și ele o frumoasă tradiție, primele mențiuni despre ridicarea greutăților fiind consemnate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În perioada interbelică îi putem aminti pe T. Hajas și A. Anghiol, iar după cel de-Al Doilea Război Mondial pe Iosif Curelea, cel care va deveni un respectat antrenor, sau Iosif Palinkas. Anii '80 aduc primele performanțe internaționale ale halterelor arădene, prin Dan Morar și Florin Popa, anunțând medaliile olimpice, mondiale și europene obținute de Traian Cihărean, Nicu Vlad, Adrian Mateaș, Adrian Jigău sau Florin Veliciu. De remarcat prestația foarte bună a halterofililor arădeni la competițiile anului 2017: Dumitru Captari, pregătit de antrenorul emerit Gheorghe Biriș – două medalii de aur și una de argint la *europene* și un bronz la *mondiale*, Luciana Condurache și Daniela Gărgar – aur și argint la *europenele* de juniori.

Atletismul arădean se bucură de o istorie bogată, Mudin Francisc obținând o medalie de bronz (pentru Ungaria), la aruncarea discului (stil elenic), la Jocurile Olimpice de la Atena din 1906. Mari atleți ai perioadei interbelice sunt Alexandru Fritz (Forbat) – recordman mondial de juniori, de șapte ori campion național la aruncarea greutății, participant la Jocurile Olimpice de la Amsterdam din 1928, și Petru Havaletz, cu un palmares și o longevitate impresionantă. Havaletz are șaisprezece titluri naționale la aruncarea discului, fiind prezent și în lotul național al României la Jocurile olimpice de la Berlin. După cel de-Al Doilea Război Mondial putem remarca performanțele lui Vamos Zoltan, ocupant al locului V în finala de 1.500 m la Jocurile olimpice de la Roma, în 1950. Vor trece 50 de ani până când alți doi atleți arădeni vor reprezenta Aradul la Jocurile Olimpice: Ionela Târlea și Gheorghe Gușet – la Sydney, în anul 2000. Prima avea să devină vicecampionă olimpică peste patru ani, la Atena, acolo unde și Marian Oprea va puncta pentru Arad, tot printr-o medalie de argint. *Atletismul* arădean are continuitate, lucru dovedit de Andrei Gag, vicecampion mondial de sală în 2016 și participant în același an la Jocurile olimpice de la Rio de Janeiro. O altă speranță a *atletismului* arădean este aruncătorul de sulită Raul Rusu.

Trebuie remarcată și prodigioasa carieră a profesorului Ioan Marconi, care timp de un sfert de veac a pregătit sportivi de top în cadrul cluburilor arădene sau la loturile naționale. Printre aceștia s-a numărat Ibolya Slavic, care a obținut locul IV la Jocurile olimpice de la Moscova, în 1980, la ștafeta de 4×400 metri.

Apariția *luptelor* ca sport în Ardeal și în Arad are loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ele dezvoltându-se în *Societatea de Gimnastică Arădeană* la început ca sport auxiliar destinat consolidării forței și agilității competitorilor. Abia în anul 1904 cunoscutul sportiv Alt János înființează primul club de lupte și greutăți: *Toldi* (în traducere *Vulturul*, după numele unui brav haiduc din pusta maghiară, a cărui forță a devenit legendară). Datorită selecției, metodicii și mijloacelor folosite în pregătirea sportivilor, clubul se impune pe plan intern și internațional, doi arădeni – Francisc Holuban și Iosif Teger, fiind prezenți la Jocurile Olimpice de la Atena din 1906 și de la Londra din 1908. În perioada interbelică, alături de *Toldi*, rezultate remarcabile au și luptătorii de la *AMEFA Arad*, dintre care îi putem aminti pe Kilian, Bocșa și Kerendi. În anul 1936 Francisc Cocoș și Zoltán Kondorosi sunt selecționați în lotul României, participând la Jocurile olimpice de la Berlin. După cel de-Al Doilea Război Mondial, în anul 1947, cluburile *Astra* și *AMEFA* se unesc, lucru care se reflectă și asupra secției de lupte. Grație și unor antrenori foarte buni, cum ar fi Andrei Corodan, apar în Arad luptători de valoare, care însă, conform cutumelor vremii, la fel ca în majoritatea sporturilor, sunt cooptați în cluburile bucureștene Steaua sau Dinamo. Marin Belușică ocupă locul V la Jocurile olimpice de la Helsinki în 1952, iar un an mai târziu, la Campionatele Mondiale de la Napoli, se clasează pe locul IV. Apariția *luptelor libere* duce la specializare, antrenorul Andrei Corodan optează pentru „libere”, secția de „greco-romane” fiind preluată de Teodor Blidar. Acesta îl descoperă și lansează în marea performanță pe cel care va deveni cel mai valoros produs al luptelor arădene, *Roman Codreanu*, medaliat olimpic și mondial, campion european. În 1973 secția de lupte greco-romane este transferată de la *Vagonul* (noul nume al fostei *AMEFA*) la *Clubul Sportiv Arad*, care reunește sportivi de valoare. Trebuie remarcată pepiniera *CSS Gloria Arad*, acolo unde antrenorul emerit Spiridon Stanciu crește și trimite pe salteaua marilor competiții sportivi valoroși, cum ar fi Lucian Jușcă – bronz la europenele de juniori în 1986, sau Adrian Ozda – campion european de juniori în 1998. *CS Astra Arad* continuă tradiția luptelor arădene, reușind performanțe de excepție în anii 2000: titluri naționale pe echipe, atât la seniori cât și la juniori, cu performanțe notabile și la individual, prin sportivi cum ar fi Mihai Mihaș sau Dorin Pârvan, primul devenind în 2018 campion european – prima medalie de aur a luptelor românești după o pauză de 11 ani.

Roman Codreanu a fost descoperit de antrenorul Teodor Blidar și legitimat la *Vagonul-Astra Arad*. La începutul anilor '70 câștigă două medalii de argint și una de bronz la Campionatele Balcanice de juniori și tineret, fiind cooptat apoi în lotul olimpic al României. În 1976 câștigă medalia de bronz la Jocurile Olimpice de la Montreal la cat. +100 kg, prima medalie olimpică a unui sportiv arădean sub culorile României. I se decernează titlul de *Maestru Emerit al Sportului și Ordinul Muncii clasa a III-a*. La Jocurile Olimpice de la Moscova din 1980 este din nou aproape de podium, obținând locul VI. Obține două medalii de bronz la Campionatele Mondiale: în 1975 la Minsk și în 1978 la Ciudad de Mexico, acolo unde echipa României se clasează a treia, după URSS și Bulgaria. Devine campion european în 1978 la Oslo, unde trece de multiplul campion mondial bulgarul Alexander Tomov, iar în finală îl învinge pe ungurul Nagy L. Este vicecampion european în 1979, cucerind un bronz și la europenele din 1974 la Madrid. A fost considerat un excelent om de concurs, mobilizându-se exemplar în clipa înclăștărilor decisive. Din păcate, a plecat spre o lume mai bună cu discreție și modestie, la nici 50 de ani, lăsând un gol incomensurabil în inimile celor care l-au cunoscut.

Aradul se numără printre orașele-pionier în *judo*, în 1955 maestrul sportului Mihai Botez înființând un cerc la Uzina de Vagoane din Arad. După 1960 încep să se organizeze întâlniri între echipe (Arad – antrenor M. Botez, și București – prof. F. Frazzei), iar la prima ediție a campionatelor republicane Iosif Kaupert (*Vagonul Arad*), câștigă titlul național. După înființarea Federației Române de Judo în 1968, sportivii arădeni au obținut rezultate valoroase în concursurile naționale și internaționale. La prima ediție a Campionatului Balcanic, în 1974, frații Loghin Lazăr și Ionel Lazăr au obținut titlurile balcanice la cat. 70 kg. respectiv 80 kg. În anul 1984 Dorin Drâmbe obține medalie de bronz la Campionatele Europene de tineret și medalie de aur la *Cupa Țărilor Latine*. La edițiile din anii 1990, 1991 și 1992 ale Campionatelor Europene de tineret Alexandru Ciupe a obținut medaliile de bronz. În 1997 Mihai Stanislav Telechi devine campion balcanic de juniori. În cadrul primului campionat național feminin de seniori, în 1985, Aradul a cucerit prin Diana Ciupe titlul de campioană națională, titlu pe care l-a menținut și la următoarele patru ediții, până în anul 1988. Pentru rezultatele remarcabile ale sportivilor de la C. S. *Vagonul Arad* și C. S. S. *Gloria Arad*, antrenorii Mihai Botez și Mihai Telechi au fost

recompensați cu titlul de *Antrenor emerit*, pe lista antrenorilor cu rezultate notabile în judoul arădean aflându-se și Dorel Hărșan, Ștefan Mureșan sau Ioan Mureșan. Tradiția judoului arădean este continuată în ultimii ani prin rezultatele obținute de Luca Kunszabo, Beata Kabat sau David Nagy. Alături de judo, și alte ramuri ale artelor marțiale sunt practicate cu succes în Arad. Gabriel Hajas Bucher a fondat primul club de karate din Arad în 1980, fiind și primul român care a obținut diploma Asociației Japoneze de Karate – JKA, pentru centura neagra în karate – 1985.

Primul meci demonstrativ de *polo pe apă* a avut loc în Arad în 1922, iar după cel de-Al Doilea Război Mondial Zoltán Hoszpodar este component al echipei naționale a României, participant la Jocurile Olimpice de la Melbourne din 1956. Grație unor sportivi dedicați și unor antrenori de mare valoare, *Clubul AMEFA Arad* (devenit apoi *Rapid*, ulterior *Vagonul*), în frunte cu Ioan Borza, va cuceri titluri la juniori, va deveni vicecampion la seniori în 1997 (cucerind și medalia de bronz în 1998), și va da loturilor naționale jucători de calitate.

Natația are în Arad o istorie bogată, în 1826 medicul austriac Nesebaum inaugurând un prim bazin plutitor pe Mureș, în dreptul străzii Ioan Alexandru (fostă Ineului). De menționat existența secțiilor de natație ale cluburilor *AMEFA* în 1911 și *Gloria CFR* în 1919. Tradiția natației arădene este perpetuată prin rezultate obținute în timp de înotători arădeni cum ar fi Norbert Lux, Cosmin Cuciurean sau Daria Coroș, antrenăți de Viorel Bitang și Dorel Panait.

Trebuie remarcate și apreciate rezultatele obținute de sportivii arădeni și în alte discipline, cum ar fi *box* (prin cluburile *Motorul*, *Vagonul*, *UVVG Arad* (antrenori Gheorghe Enculescu, Florian Barna, Dionisie Székely, Adolf Ivanovici, Ștefan Ștefana, Ruben Stoia), *rugby* (*Gloria PTT Arad*, *Petrolul Arad*, *UAV Arad* (antrenori Petre Bontea, Cornel Mitan, Constantin Ionescu, Gheorghe Băltărețu, Copil Crăciun, Nicolae Leca, Ioan Covaciu, Ovidiu Șerban), *volei* (*Pro Volei*, *Fan Arad*), *șah* (*Șah Club Vados*, președinte Alin Câmpeanu – cu mențiunea că Aradul a dat cel mai bun jucător al perioadei interbelice: Ioan Halic), *popice* (un sport de mare tradiție în Arad, din păcate azi dispărut), *automodelism* (Fănel Faur, Cristian Faur), *handbal* (*Gloria*, *Constructorul*, *Strungul*).

Cel mai valoros handbalist născut pe meleaguri arădene a fost *Cezar Drăgăniță*. A cunoscut consacrarea la Steaua București, cu care a câștigat Cupa Campionilor Europeni în 1977. A participat la patru ediții ale Cam-

pionatului Mondial, câștigând titlul cu România în 1974, la Berlin. La Jocurile Olimpice a obținut medalia de argint în 1976, la Montreal, și pe cea de bronz în 1980, la Moscova. Și alți jucători care au evoluat la echipele arădene au îmbrăcat tricoul naționalei, cum ar fi Ștefan Deacu, Marian Istode sau Marian Mirică.

Bibliografie

- Glück, Eugen; Roz, Alexandru, *Arad – ghid de oraș*, București, 1982.
- Hügel, Peter; Hurezan, Pascu; Barbu, Mircea, *Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999.
- Ionescu, Mihai; Tudoran, Mircea, *Fotbal de la A la Z*, București, 1988.
- Postolache, Nicolae, *Istoria sportului românesc în date*, Iași, 1979.
- Postolache, Nicolae, *Presa sportivă din România*, București, 1997.
- Țiganu, Tiberiu; Biriș, Gheorghe, *Olimpici arădeni*, Arad, 2004.
- Ziarul *Românul*, Arad, 1911-1938.
- Ziarul *Știrea*, Arad, 1931-1944.

Așezări dispărute în cuprinsul municipiului Arad

dr. Doru Sinaci

Bătănița (*Bathya, Bachya*), situată undeva între cartierul Micălaca și Vladimirescu; *prima mențiune documentară*: 1380-1421.

În anul 1499 satul *Bathya* se afla în posesia capitolului catolic din Arad. Între 1552-1561 sunt consemnate în acest sat 3 sesii iobăgești în posesia capitolului din Arad și a familiei nobiliare Horvath. La mijlocul veacului al XVI-lea satul a trecut în stăpânire otomană. În 1722 sunt pomenite doar 7 sesii părăsite în satul *Batanitza*.

Ciala (*Chala, Challya, Kischala, Belsö Chala, Külsö Chala, Nagychala*) – azi pădurea Ciala; *prima mențiune documentară*: 1301, *Paulus de Cahlyya*.

În 1325 este menționată *villa Challa*, în 1330 *Paal de Challya*. O parohie catolică funcționa la Ciala, în registrele papale fiind pomenit preotul Janos în 1332-1337. În 1397 este consemnat *Nicolaus de Challya* și în 1398 *Petri de Challya*. În 1422 este menționată *possessio Kis chalya*. În veacul al XV-lea la Ciala a existat o cetate, fiind atestat documentar căpitanul Haraszthy Ferencz. La începutul veacului al XVI-lea sunt evidențiate în acte Cetatea Ciala și *possessio Belsew Challya*. În 1528 cetatea Ciala este ocupată de regele Ioan Zapolya, care o dăruiește credinciosului său Petru Petrovici (atestat ca stăpân al satului Ciala în documente din 1535, 1539, 1544 și 1554). În anul 1548 Cetatea Ciala este dăruită de Isabella (văduva regelui Ioan Zapolya), lui Petru Petrovici, banul Lugoșului și Caransebeșului. În fruntea Cetății Ciala era în 1549 căpitanul Ujhelyi János. În 1550, sub comanda begului Coson, turcii atacă Cetatea Ciala, pe care o cuceresc în 1551 (sub comanda begului Ahmed). Trupele ardelenel eliberează Ciala în 1595, înlăturând administrația otomană. În anii 1609 și 1613 principii Gabriel Báthory și Gabriel Bethlen au dăruit satul Ciala familiei nobiliare maghiare Balassa. În 1616 se reinstaurează administrația otomană în Ciala, până la pacea de la Caroloviț (1699). În 1910 avea 430 locuitori.

Chemperlaka, Chemperd (pe locul cartierului Bujac), a fost un sat menționat documentar în anii 1177, 1202-1203, 1349, 1359, 1369, 1377, 1405 și 1459.

Deszk, Deszku (între Arad și Vladimirescu), este menționat ca sat în 1177, 1202-1203, 1257, 1341. În 1379 și 1465, documentar, este consemnată

villa Deszk. În 1471 satul era în proprietatea familiei nobiliare Abrahámffy, trecând ulterior în posesia familiei Dóczy. În anul 1548 regina Isabela dăruiește satul Deszk nobilului Petru Petrovici. În 1557 satul număra șase familii, în 1567 nouă familii și 11 familii în 1579. Intră sub administrație otomană la mijlocul veacului al XVI-lea. La sfârșitul secolului al XVII-lea satul trece sub administrație habsburgică, ultima mențiune documentară fiind din anul 1717, când era format din 16 case.

Deszkeny (între Arad și Livada), a fost un sat mic, atestat documentar la mijlocul veacului al XVI-lea, între 1552 și 1565, cuprinzând 2 sesii iobăgești; satul a fost în posesia familiilor Zay, Pethö și Kaczkkffy.

Esteuerd (în Arad, pe malul Mureșului), a fost o așezare menționată în mai multe documente în anii 1177, 1202-1203 și 1405. În anul 1496 este consemnată *silva Estweret Keer vocata*.

Fuk Hek (în cuprinsul municipiului Arad, pe malul Mureșului), a fost un mic sat, pomenit documentar în 1177, 1202-1203 și 1337.

Geled, Gelyd, Gheled, Gelend (sat dispărut în cuprinsul municipiului Arad), este menționat documentar în 1177, 1202-1203. În anul 1233 este pomenită *Ecclesia de Geleth*. În 1410 satul Geled se afla în posesia Capitlului Catolic din Arad. Satul este atestat documentar în mai multe rânduri în veacul al XV-lea (1405, 1410, 1471, 1479, 1480). Între 1552-1561 satul Geled avea 11 sesii iobăgești aflate în proprietatea familiilor Mágócsy, Pethö, Kaczkkffy și Zay. În 1564 localitatea cuprindea 8,5 sesii iobăgești. Satul Geled număra 14 familii în 1557, 27 în 1567 și 34 în 1579. În 1635 și 1655 satul Geled este menționat ca părăsit, dar în 1655 a avut loc la Geleth o hotărnicire otomană, localitatea fiind sub administrația Imperiului Otoman. În veacul al XVIII-lea satul Geled s-a aflat sub administrație habsburgică, fiind menționat în 1764. Localitatea este consemnată pentru ultima dată în anul 1913.

Gurbes (pustă lângă Arad), aflată în 1614 în posesia familiei nobiliare maghiare Bethlen.

Királyhegyes (pustă lângă Arad), menționată în anul 1764.

Kolpa, Kolp (pustă între Arad și Sânpaul), atestată documentar în 1471 și între 1567-1579. În anul 1661 pusta a făcut obiectul unei hotărniciri otomane.

Milova, Miloua, Milana (pe raza municipiului Arad), sat dispărut, menționat documentar în 1177, 1202-1203, 1349-1351, 1377 și 1405.

Pellesziget (insulă pe Mureș, locuită, la Arad), era în posesia voievodului Iwanch în anul 1518. Este menționată din nou în 1746.

Subcetate (astăzi cartier în cuprinsul municipiului Arad), avea 148 de locuitori în anul 1913.

Tamasi (pustă lângă Gai).

Valka, Walka (sat dispărut, lângă Ciala), aflat în 1515-1525 în posesia familiilor nobiliare Dóczy și Csállay. Între 1367-1579 este menționat ca pustă. Nu mai avem mențiuni despre localitatea Valka după această dată.

Bibliografie

Izvoare

Demșea, Dan; Lăzărescu, Dan, *Documente despre biblioteca Preparandiei arădene*, în *Aradul Cultural*, an II, 2001, nr. 1, pp. 41-49.

****Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II/2, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, București, 1990.

Porțeanu, Alexandru, *Documente despre activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din județul Arad (noiembrie 1918 – februarie 1919)*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 407-439.

Roz, Alexandru, *Războiul neatârării din 1877-1878: acte și documente arădene*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1998.

Lucrări speciale

****Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul în anii regimului monarhic autoritar (1938-1940). Economie, societate, viață politică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 379-393.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Arad, 2013.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român*, Arad, 1922.

Bradin, Virgiliu, *Iosif Moldovan – reorganizator al învățământului din ținutul Aradului în perioada de după Unire*, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Arad, 2010.

Bradin, Virgiliu, *Iosif Moldovan – santinela învățământului românesc din ținuturile Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010.

Bradin, Virgiliu, *Personalități arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 155-182.

Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-al XIX-lea)*, în Studii de știință și cultură, anul VI, nr. 3 (22), 2010, pp. 52-67.

Bunghez, Sebastian Dragoș, *Profesorii Institutului Pedagogico-Teologic participanți la Marea Unire, în Europa – centru și margine*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017, pp. 169-177.

Caciora, Andrei, *Câteva informații privind industria Aradului în perioada 1878-1900*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 179-188.

Curetean, Ana, *Școala Primară nr. 4 din cartierul Pârneava (Arad) în timpul Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 319-332.

Demșea, Dan, *Harta de Carte Funduară a orașului Arad (1855-1858)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări, vol. I*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 38-41.

Demșea, Dan, *Istoricul parcurilor și al zonelor de agrement de pe teritoriul intravilan și extravilan al orașului Arad (secolele XIX-LEA)*, în Studii de știință și cultură, an II, nr. 2 (5), Arad, 2006, pp. 56-62.

Demșea, Dan, *Meșteșugarii din orașul Arad (1828-1872)*, în ****Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 2004, pp. 258-277.

Demșea, Dan, *Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerțului, transportului și cel al intermediarilor*, în Ziridava, nr. XXIV, Arad, 2005, pp. 127-146.

Demșea, Dan, *Timpul liber în orașul Arad (secolele XIX-XX) – aspectele culturale*, în Arca, nr. 1-2-3 (226-227-228), Arad, 2009, pp. 125-133.

Demșea, Dan, *Un inventator arădean – Lazăr Popovici*, în Ziridava, nr. XVIII, 1993, pp. 437-442.

Demșea, Dan, *Vizita regelui Ferdinand I în 10 noiembrie 1923 la Arad. O prezentare de context a intervalului pregător (octombrie 1921 – septembrie 1923)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 263-278.

Duma, Sergiu, *Aspecte privind comunizarea administrației locale arădene (1944-1947)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 309-317.

Fábian, Gábor, *Arad vármegye leirása históriai, geographiai és statistikai tekintetben*, Arad, 1835.

Ghiță, Eugen, *Migrația transatlantică din orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 75-87.

Ghiță, Eugen, *Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*, în Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 137-148.

Glück, Eugen, *Contribuții la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 89-116.

Glück, Eugen, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, în vol. ***Mihai Viteazul și Aradul, Arad, 1975.

Glück, Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 73-87.

Glück, Eugen; Roz Alexandru, *Arad – ghid de oraș*, București, 1982.

Greffner, Otto; Stoica, Mario, *286 de ani de învățământ în limba germană în Aradul Nou. Retrospectivă istorică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 92-121.

Györgyössi, Rudolf, *Arad sz. Kir. Város községi iskoláinak története*, Arad, 1896.

Himpfner, Béla, *Az Aradi királyi Főgymnasium története*, Arad, 1896.

Ionuțaș, Cătălin, *Colecția de incunabule a Bibliotecii Județene Arad*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 473-482.

Kiss, Nicolae, *Repertoriul monumentelor istorice din municipiul Arad*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 443-472.

Kovách, Géza, *Aspecte demografice din părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în Ziridava, nr. XI, 1979, pp. 285-291.

Kramer, Eduard, *Comunitatea din Aradul Nou în timpul Primului Război Mondial. Monumentul eroilor din 1925*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 279-286.

Lakatos, Ottó, *Arad története*, vol. I-III, Arad, 1881.

Marco, Gabriela Adina, *Înceierea unei păstoriri – Ioan I. Papp, Episcopul Aradului (1903-1925)*, în ****Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, ediție îngrijită de dr. Peter Hügel și dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 232-244.

Mărghitan, Liviu, *Moise Nicoară*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2001.

Nițu, Adrian, *Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 51-74.

Oarcea, Felicia Aneta, *Fundații particulare și școlare arădene (1867-1918)*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 154-169.

Panici, Bojidar, *Civili și prizonieri de război sârbi în lagărul austro-ungar din Arad 1914-1918*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 337-352.

Pantea, Maria Alexandra, *Medalioane ale preoților și învățătorilor din Protopopiatul Român Ortodox Arad, 1812-1918*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017.

Pantea, Maria Alexandra, *Preoți și învățători români din protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pădurean, Corneliu, *Începutul Primului Război Mondial în relatarea presei maghiare din Arad*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 33-50.

Pădurean, Corneliu, *Mortalitatea în orașul Arad în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 475-479.

Pădurean, Corneliu (coord.), *Ștefan Cicio Pop. Studii*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Roman, Dan, *Trei portrete de mari binefăcătoare de pe meleagurile arădene: Margareta Bibics, Elena Ghiba Birta și Antónia Szögyény-Bohus*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 71-85.

Roșuț, Nicolae, *Aradul și noul activism*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 205-219.

Roz, Alexandru, *Aspecte ale agriculturii în părțile arădene în primele secole ale mileniului nostru, ilustrare a permanenței românești*, în *Al X-lea simpozion de istorie și retrologie agrară a României*, București, 1988.

Roz, Alexandru, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timișoara, 1993.

Roz, Alexandru, *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979.

Sala, Gabriel, *Romii în vârtoarea istoriei*, Arad, 2011.

Săsăujan, Mihai, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Arad, 2004.

Sida, Viorel, *Un „înscriș” din secolul al XIX-lea despre școala românilor din Arad – Micălaca*, în Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 169-178.

Sinaci, Doru, *Idealul național în viziunea tribunștilor arădeni*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 89-100.

Șerban, Virgil, *Palatul Cultural și activitatea sa în timpul directoratului lui Lazăr Nichi (1921-1944)*, în Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 73-82.

Timbus, Mircea, *Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta de emancipare națională și spirituală a românilor din Transilvania (sec. al XIX-lea)*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 165-178.

Truță, Horia, *Învățământul primar arădean în primii ani de administrație românească (1919-1925)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 181-202.

Truță, Horia, *Mesaj și estetică în arta monumentală arădeană*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70 – a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 435-442.

Truță, Horia, *Situația politică și militară din părțile Aradului în perioada septembrie 1918 – iulie 1919*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 211-219.

Truță, Horia, *Turnul de apă și împrejurimile*, Editura Mirador, Arad, 2016.

Valea, Virgil, *Aspecte ale învățământului arădean între anii 1721-1866*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Valea, Virgil, *Aspecte ale participării bisericii ortodoxe la viața societății arădene interbelice*, în *Ziridava*, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 265-276.

Valea, Virgil, *Instituții culturale arădene în perioada interbelică (1919-1939)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 326-339.

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Vesa, Pavel, *Învățământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, 2013.

Cartierele Aradului

Aradul Nou

dr. Elena Rodica Colta

Denumire: *Apacha, Schela, Neo Aradinum, Neu Arad, Uj Arad, Aradul Nou.*

Mureșel: *Sigmundhausen, Zsingmondfalva, Zsigmondház, Zsigmondháza.*

Coordonate geografice: 46°22" N 21°48" E.

Din 1950 cartier al Aradului, *Aradul Nou* a fost inițial sat, apoi comună, în partea sudică a orașului Arad, dincolo de Mureș, pe drumul național DN 69 care leagă Aradul de Timișoara. Se învecinează la nord cu Mureșelul, la est cu Sânicolaul Mic, iar la vest cu Zădăreni.

Istoric

Urmele de locuire din actualul cartier Aradul Nou coboară în timp spre neolitic, semn că în aceste locuri au existat așezări încă din preistorie. În anul 1930 au fost descoperite întâmplător pe actuala Strada A. M. Guttenbrun fragmente de schelet acoperite cu ocră. În 1967, cu ocazia unor săpături la un șanț de irigație al C.A.P. au ieșit la iveală două morminte celtice cu un bogat inventar, datând din sec. IV. î.H. În 1970 au apărut întâmplător fragmente ceramice halstattiene. În sfârșit, cu ocazia unor lucrări la calea ferată s-au descoperit cărămizi cu ștampila *Legiunii V Macedonica* și a *Legiunii III Flavia Felix*. De asemenea, s-au mai descoperit ceramică tip *Terra Sigilata* și monede din timpul împăraților Nero, Titus, Nerva, Hadrian, Marcus Aurelius și Septimius Severus, ceea ce sugerează posibilitatea existenței unui castru roman asemeni celor de la Cenad și Lipova.

În secolul al XI-lea, în urma victoriei reputeate asupra lui Ahtum, urmașul lui Glad (cca. 1000 d.H.), Regatul Ungariei și-a extins teritoriul și în aceste ținuturi. Comitatul Aradului, desprins din Comitatul Cenad, este menționat prima oară în 1214. Prima atestare documentară a unei așezări în perimetrul actualului cartier Aradul Nou, *Apacha*, este amintită în anii 1333-1335, în registrul cu dijmele plătite de parohiile catolice existente. Numele localității sugerează prezența unei abații. De altfel registrul menționează existența la aceea dată a unui *sacerdos de Apachya*. Fiind un

domeniu al bisericii, canonicul Aradului Stepan de Gyanthe l-a vândut în anul 1480 lui Imre Döczy. Începând cu anul 1500 proprietar al domeniului a fost Ferenz Döczy. Proprietari ulteriori mai sunt menționați în documente Pathochy (1504), Ravazdy (1510), și Macedoniay (1520). În anul 1515 așezarea a fost ocupată de oștile lui Gh. Doja. În anul 1561 familia Döczy avea în posesie 4 sesii iobăgești. După 1567 localitatea Apacha dispare. În anul 1661 pe acest teritoriu s-a efectuat o hotărnicire otomană.

De pe la 1490, la sud de Mureș apare consemnată și mica așezare *Schela*, locuită de români și sârbi, pescari și compași, mai târziu lucrători la construirea cetății Aradului. Casele din Schela, din pământ bătut, se întindeau de-a lungul Canalului Țiganca.

Germanii încep să sosească în zonă din 1700, însă colonizarea propriu-zisă în Aradul Nou a populației germane originară din Franconia, Lorena și Alsacia a avut loc în anii 1720-1722. În anul 1724 localitatea avea deja un primar german, căruia administrația austriacă i-a cerut să găsească adăposturi provizorii pentru alte 40 de familii. O parte din germani și-au construit în următorii ani case, alții, din banii primiți pentru a se așeza, au cumpărat case de la valahi. În 1725 aici trăiau 1200 de sârbi. Noii veniți au locuit inițial în Valea Viilor, însă din 1723 au primit teren de casă în vecinătatea Schelei, dar separat de români și sârbi, iar satul care s-a cristalizat a primit numele de *Neu Arad* prin raportare la Arad. Administrativ, satul nou înființat făcea parte din Banatul Timișan, la podul de pe Mureș care asigura accesul spre Aradul Vechi și spre Ungaria, existând o casă a vămii.

A doua colonizare în Aradul Nou a avut loc în anul 1729. În urma ordinului Mariei Terezia de mutare a românilor și sârbilor din cauza neînțelegerilor cu germanii, în perioada 1765-1780 cei mai mulți români și sârbi s-au mutat în alte sate (Recaș, Felnac, Mănăștur etc.), însă a fost și o mică parte din băștinași care au rămas și care au conviețuit cu germanii. La începutul secolului al XX-lea una din străzile din Aradul Nou încă se mai numea *Ratzengasse* (Strada Sârbilor).

Între 1723 și 1781 Aradul Nou a fost proprietate imperială, munca și dările fiind în folosul Curții de la Viena. Ca să obțină un profit cât mai mare, în timpul Mariei Terezia a fost întocmit un *Urbarium Banaticum*, care reglementa raporturile dintre proprietar și locuitorii satelor. În anul 1778 împărăteasa semnează decretul prin care Banatul Timișan este încorporat Ungariei. Ca urmare, până în 1779 au fost înființate trei noi comitate:

Caraș, Timiș și Torontal. Au rămas în afara Ungariei doar teritoriile regimentelor grănicerești. După moartea Mariei Terezia, Iosif al II-lea le-a cerut funcționarilor camerali să vândă proprietățile bănățene. Vânzarea a început în 1781. Aradul Nou a fost cumpărat de Sigismund Lovász de Eötvenes, administrator cameral și vicecomite de Timișoara, cu suma de 157.501 de florini. Sigismund Lovász de Eötvenes a mărit domeniul, cumpărând în 1798 Sânicolaul Mic, în 1802 Zădăreni, în 1807 Chesinț, și tot el a fost cel care a întemeiat *Sigmundhausen (Mureșelul)*, care se va uni în 1942 cu Aradul Nou.

Față de Revoluția din 1848-1849 germanii din Aradul Nou au fost rezervați. Totuși mișcările de trupe nu ocolesc comuna. În 22 octombrie 1848 localitatea a fost ocupată de armatele maghiare. În luptele care se dau pe 28 octombrie este distrusă casa vămii, iar la 1 noiembrie primele case din Mureșel. La 5 noiembrie Mureșelul, până la canalul Țiganca, este incendiat de imperialii care la 14 noiembrie pătrund în Aradul Nou și îl ocupă. În 25 decembrie localitatea este ocupată de trupele maghiare. La 1 aprilie 1849 Aradul Nou este reocupat de imperiali, apoi în 7 aprilie din nou de unguri. În mai 1849 în comună erau cantonați 500 de soldați maghiari. Populația comunei a suferit din cauza acestor mișcări de trupe. Conflictul se încheie după intervenția trupelor rusești, prin capitularea armatei maghiare la 13 august 1849, la Șiria. După instaurarea dualismului austro-ungar în 1867, vechiul Cerc Aradul Nou va fi împărțit administrativ în două: partea de nord, ca cerc, rămâne cu denumirea veche, iar partea de sud devine Cercul Vinga, ambele în comitatul Timiș.

La începutul secolului al XX-lea unele familii din Aradul Nou au plecat în America. Emigrarea s-a desfășurat între 1899-1930. Pentru mulți, scopul a fost să facă bani și să se întoarcă să cumpere pământ, însă numărul celor care s-au întors a fost mic. După izbucnirea Primului Război Mondial administrația comunală Aradul Nou a primit ordin general de mobilizare. Majoritatea celor plecați pe front au luptat în Serbia, în Rusia și în Italia. 121 de locuitori ai comunei au murit ori au fost dați dispăruți. La terminarea războiului, în 8 decembrie 1918, Consiliul Național al Șvabilor, condus de lt. col. Albert Fuchs, a solicitat pentru Banat și Bacska autonomie completă. Statutul Banatului s-a clarificat însă abia la 4 iunie 1920, data semnării Tratatului de la Trianon. În urma împărțirii teritoriale decise, Aradul Nou a trecut cu o parte din Banatul istoric la România. În anul 1923, la 200

de ani de la colonizarea germanilor, în comună a fost organizată o mare sărbătoare, care s-a desfășurat în zilele de 19-21 mai.

Un alt eveniment care a rămas în memoria comunei, au fost inundațiile din 1932, considerate o catastrofă în care, după Micălaca, cel mai mult a suferit Mureșelul. Acest nucleu de locuire a fost contopit în 1942 cu Aradul Nou.

Intrarea României în război în 1941 a produs în comună noi jertfe: 48 de bărbați tineri din Aradul Nou au murit sau au fost dați dispăruți pe frontul rusesc. De asemenea, în timpul bombardamentelor din 1944 au murit și câțiva germani din Arad. În septembrie 1944 comuna a fost asediată de trupele rusești. O parte din șvabii din Aradul Nou au prins ultimul tren spre vest, întorcându-se în Germania. Cei care au rămas au trăit coșmarul deportării în URSS, la muncă forțată. Acțiunea de deportare a început în noaptea de 14-15 ianuarie 1945. În gospodăriile celor deportați în 1947 au fost aduși coloniști din Caliacra și Durostor (Cadrilater), și din nordul țării. Modificările administrative de după instaurarea comunismului vor duce la desființarea Plasei Aradul Nou și la alipirea comunei la orașul Arad. Din 1956, supraviețuitorii lagărelor de muncă din URSS vor solicita repatrierea în țara mamă.

Monumente

În cimitirul catolic, aproape de intrare pe partea dreaptă, se află monumentul din marmură neagră, de la începutul secolului al XX-lea, al *stegarului Skulteti Laszlo* (1735-1831), husar în regimentul 88 Coburg-Gotha, ostaș care din 1750 până la moarte a servit credincios majestaților imperiale. Pe monumentul care înlocuia vechea piatră de mormânt a fost aplicat un medalion din bronz cu imaginea husarului călare, purtând un steag.

Monumentul Sfintei Treimi, în prima sa formă, a fost plătit în 1795 de Benedikt Uly și a fost amplasat la capătul Străzii Constituției de azi. În anul 1856 un țăran bogat a ridicat pe Strada Principală, nu departe de biserică, o altă statuie a Sfintei Treimi. Statuia a fost realizată de meșterul Paul Schlauch și de Jalts, sculptor și aurar. Inițial, corpul principal al statuii a fost vopsit în verde, iar statuile au fost aurite. În anul 1926 statuia era deteriorată din cauza materialului din care a fost executată. În anul 2011 a fost mutată în fața bisericii catolice.

Statuia Sf. Florian, protectorul împotriva incendiilor, amplasată la colțul Străzii A. M. Guttenbrunn cu Strada Zimbrului, a fost turnată în

1868 la Reșița, pe cheltuiala familiilor Dambacher și Anton Sachs, și sfințită la 1 iunie 1869.

Monumentul eroilor morți în Primul Război Mondial a fost sfințit de Johann Baptist Mayer în 14 iunie 1925. Amplasat pe Calea Timișorii, în fața casei parohiale romano-catolice, monumentul realizat în anii 1924-1925 de sculptorul Josef Teichert și fii după planurile lui Johann Fr. Teichert are formă de obelisc, cu o cruce în vârf. Sub aceasta apare textul *Friede* (pace). *1914-1918. Eroilor noștri, recunoscătoare, comuna Aradul Nou*. În partea de jos, pe o placă de marmură albă, sunt inscripționate cu litere de aur numele celor care au murit.

Evoluția demografică (an/persoane)

Aradul Nou: 1738 – 800 de locuitori; 1766 – 2.053; 1767 – 2.348; 1775 – 2.462; 1789 – 2.630; 1792 – 2.828; 1820 – 3.525; 1824 – 3.735; 1826 – 3.932; 1829 – 4.125; 1839 – 4.971; 1858 – 5.237; 1875 – 4.665; 1879 – 5.060; 1890 – 5.555; 1900 – 6.139; 1910 – 6.006; 1920 – 6.139; 1937 – 6.033; 1943 – 6.170; 1948 – 6.275.

Mureșel: 1820 – 393 de locuitori; 1830 – 745; 1846 – 992; 1855 – 839; 1861 – 866.

Morile Mureșului (azi dispărut): 1820 – 44 de locuitori; 1830 – 57; 1846 – 37; 1855 – 49; 1861 – 34.

Biserica

Biserica romano-catolică

Parohia romano-catolică din Aradul Nou a fost înființată în anul 1725. Până în anul 1739 a fost administrată de Ordinul Minorit. Primul preot din rândul clericilor obișnuiți a fost numit la 15 august 1739. De parohia Aradul Nou au aparținut filialele Sânicolaul Mic, Szigmundhaz și Morile Bănățene. Biserica parohială a fost construită tot în 1725, însă în 1749 a ars din temelii, cu tot ce era înăuntru, în urma unei furtuni cu trăsnete. A doua biserică s-a construit după 7 ani, din banii Erariului, pe locul bisericii de azi. Piatra de temelie a fost pusă în 1755 de preotul Buisson din Aradul Nou, iar lăcașul a fost sfințit în 1756 de Clemente Rossi, vicarul general al Cenadului, deși construcția nu era complet terminată. În anul

1768, conform rapoartelor, biserica era deja prea mică pentru numărul credincioșilor. A treia biserică, cea actuală, cu hramul *Numele Fecioarei Maria*, a început să fie construită în 1814, după dărâmarea celei din 1756. Construirea a durat până în 1823, costul lucrărilor ridicându-se la 31.662 de guldeni. Până la terminarea lucrărilor serviciul religios s-a ținut în aer liber și în hambarul familiei Lovász de Eötvenes. Inaugurarea bisericii are loc în 12 ianuarie 1823. Biserica a fost înzestrată cu bunurile de azi în timp. De la inaugurare până în prezent au avut loc mai multe renovări și dotări (1846, 1853, 1875, 1899, 1906, 1912, 1963-1965, 1976).

Orga bisericii datează din 1838. Până în 1800 biserica a avut 3 clopote cumpărate de comunitate. După inaugurarea bisericii din 1823, numărul clopotelor a ajuns la 5. În 1917 clopotele au fost rechiziționate de armata austro-ungară. Noile clopote, tot în număr de 5, au fost turnate în 1921 în turnătoriile *Novotny și Fiul* din Timișoara. Fiecare clopot a fost închinat unui sfânt.

Casa parohială a fost construită în anul 1759 de împărăteasa Maria Terezia, pe terenul pe care se afla *Hanul Mielul*. În timp clădirea a cunoscut mai multe renovări, ultima fiind din 1958.

Călugării minoriți ai bisericii: 1724-1725 pater Winter Michael; 1726-1727, 1728, 1732 pater Fey Ambrosius; 1727 pater Adel Venzel; 1728 pater Edmund Tenz; 1728 Wilhelm Gäbel; 1729-1732 Anton Langer; 1732, 1734-1735 pater Rochus Krepl; 1735-1737 pater Meixner Zacharias; 1737 pater Crescens; 1737 pater Nikolaus; 1737 pater Francisc; 1737-1738 pater Vitalis Wagner; 1738-1739 pater Godfried Knoll; 1739 pater Thomas Jelle.

Preoți investiți: 1739 Johan Franz Christophorus; 1739-1757 Franz Johann Benedict și Martin Edler Buisson; 1758 Holinczky Johann; 1758 Johann Andres; 1758-1765 Johann Josef Herdegen; 1766 Michael Ribisch; 1767-1794 Paschinger Balthasar; 1794-1813 Martini Adalbert; 1813-1828 Henrik Ritter von Lebzeltner; 1828-1838 Gabriel Josef; 1839-1874 Gaith Franz; 1874-1883 Johann Arnold; 1883-1892 Franz Hemmen; 1892-1911 Julius Kristofcsak; 1911-1935 Johann Baptist Mayer; 1935-1952 dr. Geysa Karl Kienitz; 1952-1956 Nikolaus Kleininger; 1956-1957 Georg Siegmeth; 1957-1978 dr. Anton Schuller; 1978-1983 dr. Franz Kräuter; 1984-1986 Paul Kollar; 1986-1999 dr. Anton Schuller; 1999-2000 Martin Jäger; 2000-2002 Tomáskó Péter; 2002 Mates Dirschl.

Biserica ortodoxă

Prima biserică ortodoxă din Aradul Nou a fost biserică din lemn din Schela. O biserică ortodoxă dotată cu clopote apare consemnată în 1728 într-o plângere a episcopului Timișorii. Acest lăcaș de cult și cimitirul erau situate pe locul pe care s-a aflat Prefectura în perioada interbelică. În 1768 aici a slujit preotul *Gheorghe Popovici* din Bătania. În anul 1770, după ce o parte din ortodocși s-au mutat în alte sate, cele 60 de familii rămase continuau să folosească biserică și să aibă preot. Prea multe date însă nu se cunosc.

Parohia ortodoxă Aradul Nou a fost reînființată în 1920, dar abia din 1925 este recunoscută ca parohie independentă. În anul 1926 Consiliul Eparhial Arad îl numește pe preot dr. Nicolae Popovici ca administrator parohial în Aradul Nou. În anul 1928 încep lucrările la noua biserică ortodoxă, după planurile arhitectului Victor Vlad din Timișoara. Lucrările s-au desfășurat în mai multe etape. În anul 1938 parohia, înglodată în datorii cu construcția, a solicitat ajutor de la Prefectură și a primit 30.000 de lei din fondurile județului, cu care a acoperit datoriile. În același an a fost realizat iconostasul după planurile prof. Florian Mureșan, și pictura interioară, executată de Iulian Toader.

În anul 1945 parohia ortodoxă din Aradul Nou avea 1.208 enoriași din Aradul Nou, Subcetate și Mureșel, iar la biserică servea preotul Ioan Brândaș. Biserica, cu hramul *Sf. Mare Mucenic Gheorghe*, a fost sfințită în anul 1961 de episcopul Aradului Nicolae Corneanu, viitorul Mitropolit al Banatului. În anul 2000 biserică a fost repictată în tehnica frescă de pictorul de biserică Gheorghe Matei. Ultima sfințire și binecuvântare a lucrărilor a fost săvârșită la 22 mai 2005 de arhiepiscopul Timotei al Aradului.

Preoți: 1926-1940 dr. Nicolae Popovici; 1938-1940 Petru Bogdan; 1940-1948 Ioan Brândaș; 1945-1973 Alexandru Brașovean; 1949-1952 Mircea Emandi; 1952-1959 dr. Simion Șiclovan; 1959-1960, 1973-1979 dr. Gheorghe Lițiu; 1961-1975 Nicolae Vesa; 1979-2006 Gheorghe Bej; 2006 Simion Fărcaș; 2014 Gabriel Cosmin Mariș.

Biserica penticostală de pe Strada Ady Endre nr. 6

Biserica penticostală de pe Strada Ady Endre nr. 6 a fost construită pe locul unui imobil cumpărat în 1986 de un grup de frați din Aradul Nou și Sânicolaul Mic. Construirea a început în anul 1990, după planurile

arhitectului Eugen Fülöp, iar la 25 decembrie 1990 s-a ținut prima slujbă în demisolul bisericii. Inaugurarea lăcașului de cult s-a făcut în anul 1992, de Rusalii. Biserica poate găzdui 700 de persoane. În prezent numărul membrilor comunității penticostale trece de 300.

Biserica Creștină Penticostală Vox Domini

A doua biserică penticostală a fost construită între anii 1994-1999 pe banii fratelui Anghel Zlătaru jr. și ai soției sale Rodica. Biserica are o capacitate de 300 de persoane. Din anul 2008 pastor este prof. dr. Ghiocel Moț.

Biserica Creștină Baptistă Biruința

Biserica Creștină Baptistă Biruința de pe Strada Zimbrului nr. 65 a fost înființată în anul 1969. Ea are în prezent 200 de membri, orchestră, fanfară, cor și cor de tineri. *Pastori:* 1970-1971 Dumitru Inovan; 1972-1973 Mihai Chiu; 1974-1990 Ștefan Mânzat; 1990-1993 Ioan Balaciu; 1994-1996 Traian Grec; 1996-2000 Ionuț Deliu; 2000-2006, 2008-2010; Ioan Zaharia; 2006-2008 Mihai Geabou; 2010 – Ovidiu Hanc.

Biserica Creștină Baptistă Emanuel

Biserica Creștină Baptistă Emanuel din Strada Timișorii nr. 51 a fost înființată în anul 1991. Biserica are 130 de membri, o orchestră, cor, o fanfară și o formație de tineret. Din 1994 biserica are în derulare un curs masterat în teologie, în parteneriat cu un seminar din Statele Unite. Masteratul a fost absolvit de 115 pastori. *Pastori:* 1991-1993 Ștefan Mânzat; 1993 – Benjamin Costea.

Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea – Conferința Banat

Înainte de a fi construit lăcașul de cult din Aradul Nou, membrii cultului adventist frecventau biserica *Salem* din Arad. Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea din Aradul Nou – Conferința Banat a fost construită în anul 2006, pe Strada Ștefan cel Mare nr. 3. Clădirea are o capacitate de 80 de locuri. În prezent comunitatea are 30 de membri. *Pastori:* Abel Iștoc, Cristian Toma, Florin Orodan – girat de Benjamin Zeiler, Paul Balaban – girat de Emil Dulgheru.

Învățământul

Școala germană

Prima școală germană din Aradul Nou, probabil o școală confesională, funcționa deja în anul 1725, *ludi magister* fiind *Nick Anton*, care era plătit de comună. Date prea multe despre această școală și despre primul învățător nu se cunosc. În anul 1751 salariul învățătorului era de 110 guldeni. În timp, veniturile învățătorului au crescut, ajungând în 1778 la 200 de guldeni și 10 steri de lemn de foc, la care s-a adăugat asigurarea unei locuințe. Între anii 1778-1779 școala era frecventată de 466 de elevi. Din secolul al XIX-lea apare și un al doilea post de învățător. În anul 1823 a fost construită o clădire nouă pentru școală, din cărămidă arsă și cu acoperiș de șindrilă, cu un turn mic în care se găsea clopotul școlii. Școala nouă s-a aflat în apropiere de biserică și de casa parohială. Al patrulea cadru didactic a fost angajat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din anul 1867, limba de predare în școlile elementare a fost maghiara. Limba germană se mai preda doar două ore.

În primii ani ai stăpânirii românești după 1919, în Banat are loc o liberalizare a sistemului de învățământ. Sistemul școlar german se refăce. Un prim pas în această direcție a fost întemeierea în 1920 a Gimnaziului German de Băieți din Aradul Nou, sub conducerea directorului Edmund Neidenbach. Școala a funcționat la început la Arad, ca apoi, în 1921, să fie transferată în Aradul Nou într-o clădire nouă, terminată în 1923. Profesorul Neidenbach și-a dat toată silința spre a înzestra școala din punct de vedere material. De asemenea, a căutat să asigure un corp profesoral corespunzător. Au venit elevi și din alte localități: Arad, Sântana, Glogovăț, Frumușeni, Zăbrani, Fântânele și altele. În 1925 școala a primit un internat în care copiii din provincie puteau să stea întregul an școlar.

Din păcate, această etapă de liberalizare nu a ținut mult. În 1926 Ministerul Educației și Învățământului l-a transferat pe directorul Neiderbach de la Gimnaziul German de Băieți din Aradul Nou la Gimnaziul Iosif Vulcan din Arad. Aceasta a fost o primă lovitură dată gimnaziului german. De aici înainte a început procesul de românizare a școlii. Situația a devenit critică, mai ales atunci când în fruntea Ministerului Educației și Învățământului a venit Constantin Anghelescu (1933-1937), deoarece o serie de abandonuri școlare au influențat negativ situația școlilor minorităților naționale. În

Gimnaziul German de Băieți din Aradul Nou s-a înrăutățit de asemenea situația, majoritatea disciplinelor de studiu fiind predate în limba română. În această situație grea a școlii germane, biserica a fost aceea care a intervenit și a preluat o mare parte a școlilor de stat, transformându-le în școli profesionale. Tineretul german din Aradul Nou și din alte localități a început să se orienteze spre alte școli, spre școli românești, din 1927 mai ales spre noul complex școlar *Banatia* de la Timișoara, construit prin contribuția populației germane din Banat. În ciuda unor fenomene de românizare, Gimnaziul German din Aradul Nou rămâne un centru de formare a tinerei generații din Aradul Nou și din împrejurimi.

În vara anului 1940 ia ființă noul gimnaziu german din Arad, cu numele *Adam Müller Guttenbrunn*, fiind vorba de un întreg complex școlar – cu școală primară, gimnaziu, școală comercială și școală de meserii. În scurt timp, cu ajutorul părinților și al organelor de stat, s-a putut începe procesul de învățământ. Directorul Karl Waldner a reușit să înființeze un corp profesoral de valoare și bine încheșat, având colaboratori pe profesorii Josef Schneider, Michael Bockel, Erwin Scheipner, Josef Zirenner, Hockel. Datorită personalității sale deosebite, directorul Karl Waldner a reușit în scurt timp să înjghebeze o unitate școlară de prestigiu. Având la dispoziție și un internat, au venit mulți elevi din satele germane învecinate, dar și din așezări mai îndepărtate, declanșându-se o adevărată emulație.

Intrarea armatei sovietice în România în 1944 și instaurarea dictaturii comuniste au avut repercusiuni grave asupra întregii populații, dar cel mai mult au avut de suferit germanii. O primă măsură a fost închiderea tuturor școlilor germane. În consecință, întregul sistem de învățământ în limba germană a fost desființat. Aceasta a însemnat și desființarea instituției școlare *Adam Müller Guttenbrunn*, copii fiind nevoiți să urmeze școli românești. În perioada scurtă de funcționare a școlii au fost obținute rezultate deosebite. Un mare număr de copii din oraș și din mediul rural au urmat cursurile acestei școli, punându-și în felul acesta bazele unei pregătiri intelectuale deosebite. Mulți dintre ei au urmat școli superioare, universități și altele, în țară sau în străinătate. Amintim câțiva dintre ei: dr. Franz Michael Dengel, Michael Bartel – profesor de muzică, Eugen Ackermann – inginer agronom, Sebastian Ackermann – inginer agronom, ambii cu reputație, dr. Otto Greffner – profesor universitar, cercetător științific și autor de cărți. Elsa Ilias Botto, reputată cercetătoare chimistă, lucrează de mai mulți ani în

cercetarea farmaceutică din Germania, ing. Roderich Philippi, arhitect cu reputație, deține posturi de conducere în Austria, Georg Schadt, arhitect, este sculptor de renume mondial.

Perioada de funcționare a institutului școlar Adam Müller Guttenbrunn a fost unul din punctele culminante ale învățământului și culturii în limba germană a populației din zona Aradului. Personalul didactic, în frunte cu directorul Karl Waldner, a reușit în scurt timp să facă din școala germană un lăcaș de cultură cu deosebit prestigiu.

Școala de băieți

Din cauza numărului mare de elevi, în perioada interbelică cursurile școlii de băieți s-au ținut în 3 clădiri: 2 clase la *Printzschule*, numită și *Școala Florian* – pe Str. Principală (construită în anul 1853), 2 clase la *Krauseschule*, iar restul claselor la *Schorkschule*.

Școala de fete (Klosterschule)

Din anul 1899 instrucția fetelor a fost preluată de călugărițele din Ordinul Notre Dame, iar orele s-au ținut în două corpuri ale mănăstirii de pe Calea Timișorii. Până în 1918 în școală a fost interzisă limba germană. Ordinul a fost desființat în anul 1948.

Școala particulară

În anul 1881 în Aradul Nou s-a deschis și o școală particulară, intitulată *Școala Elementară Freud Adolf*. În anul școlar 1881-1882 școala avea 56 de elevi din Aradul Nou și din Sânicolaul Mic. Materiile predate au fost *vorbire și inteligență, citit* – limba maghiară, *scris* – limba maghiară, *citit* – limba germană, *scris* – limba germană, *socotit din cap și scris, sport, desen, muzică*. În plus, elevii primeau calificative pentru *sârguință și purtare*. Școala a funcționat doar 14 ani. În ultimul an școlar, 1895-1896, în școală învățau 81 de elevi.

Școala primară germană

După 1918 germanii au dorit să aibă o școală proprie. Ca urmare, în anul 1920 a luat ființă în Arad prima clasă de gimnaziu german pentru băieți. În 1921 această clasă a fost mutată în Aradul Nou. Din anul 1923 școala a primit o clădire proprie. În internatul școlii stăteau elevii germani

din Sântana, Glogovăț, Frumușeni, Zăbrani și Arad. În această perioadă la școală erau înscriși 200 de elevi. Din 1927 școala a început să se românezeze, o serie de discipline fiind predate în limba română. Gimnaziul german a fost desființat în anul 1944.

Școala confesională romano-catolică

În perioada interbelică a funcționat în Aradul Nou și o școală confesională romano-catolică. La această școală cadrele didactice erau numite prin decizie episcopală.

Școala primară din Colonie

În anul 1924 s-a deschis în Aradul Nou o școală pentru copiii celor 400 de români stabiliți în colonia înființată după reforma agrară din 1921. Școala, aflată pe Strada Constituției, avea trei săli de clasă: una pentru clasa I-a, una pentru clasa a III-a și una pentru clasele a II-a și a IV-a. În anul școlar 2001-2002 au predat aici învățătoarele Anuța Bătrân, Paula Marcela Risciuc și Zina Moisă. Școala a funcționat până în 2006, când a fost închisă din lipsă de elevi.

Școala din Mureșel

Școala din Mureșel, de pe Strada Spartacus nr. 208, a funcționat din anul 1897. În anul 1937, după demolarea vechii clădiri a școlii, primăria comunei a deschis o nouă școală primară cu clasele I-IV, care avea 3 săli de clasă. Școala a fost închisă în anul 2006. În anul școlar 2001-2002 au predat aici învățătoarele Florina Brăniștean și Maria Codruța Soltes, și institutoarele Gabriela Iancic și Corina Ungureanu Mitroi.

Școala privată de ucenici

Aradul Nou a avut de la sfârșitul secolului al XIX-lea și o școală particulară de meserii, *Gewerbeschule*, cu cursuri predate în limba maghiară și germană, de trei ori pe săptămână, seara. Ea pregătea ucenici și calfe pentru obținerea diplomei de meșter. Școala a continuat să funcționeze și după 1918, însă condițiile de pregătire nu au fost prea bune din cauza numărului mare de ucenici.

Școala din Palatul Nopcea

Grupul Școlar de Industria Lemnului a început să funcționeze din 1948, în Palatul Nopcea. Clădirea era împărțită între *Școala Profesională de Industrie a Lemnului* și *Școala Medie Tehnică pentru Industria Lemnului*, fiecare cu propria conducere și cu propriile cadre didactice. În anul 1952 cele două unități de învățământ s-au unificat administrativ sub denumirea *Centrul Școlar al Ministerului Industriei Lemnului, Hârtiei și Celulozei*. În timp, școala a cunoscut numeroase schimbări de nume, dar și numeroase ridicări de clădiri (săli de clasă, internat, cantină, ateliere, centrală termică).

Școala pedagogică germană din Aradul Nou

Școala pedagogică germană din Aradul Nou a fost înființată în anul 1950. Clădirea a fost ridicată prin muncă voluntară, iar mobilierul a fost cumpărat cu bani adunați prin donații. Internatul a fost dat în folosință în anul următor. În anul școlar 1951-1952 au fost admiși 40 de elevi. În același timp, în această instituție de învățământ, pe lângă școala pedagogică, funcționa și o clasă de liceu la seral. Din anul 1954, la școală au început să predea profesori germani absolvenți ai unor universități. Începând cu anul 1955 școala pedagogică s-a transformat în liceu teoretic, cu denumirea *Liceul nr. 4*, apoi *Liceul nr. 6*, în final *Liceul industrial nr. 10*. În anii 1959-1960 școala germană a fost restructurată. Pe lângă secția cu predare în limba germană a fost înființată și o secție de predare în limba română. Din anul școlar 1972-1973 secțiile au fost din nou separate, iar liceul german a redevenit o unitate școlară de sine stătătoare, cu numele *Liceul Teoretic Adam Müller Guttenbrunn*.

Liceul Teoretic Adam Müller Guttenbrunn

Începând din 1991 și după restructurarea școlii în liceu teoretic de limbă germană, numărul elevilor a crescut continuu. În anul școlar 1990-1991 au frecventat școala 550 de elevi, iar în anul 2000-2001 numărul lor a crescut la 1.126. Liceul german din Aradul Nou a primit numele *Adam Müller Guttenbrunn* în anul 1999. Școala are 45 de săli de clasă și funcționează în 4 amplasamente diferite. În anul 2001 instituția școlară a aniversat 275 de ani de învățământ german în Arad.

Școala de pe Str. Posada nr. 19

Clădirea *Școlii Generale nr. 20* de pe Str. Posada nr. 19 s-a deschis în anul 1972. Inițial s-a numit *Liceul Real-Umanist nr. 4* și a avut 2 secții: germană și română. După mutarea liceului german, școala de pe Strada Posada a primit numele de *Liceul industrial nr. 2*. În 1980 clasele de liceu au fost mutate la Liceul Agricol din Arad, iar pe Posada a rămas *Școala Generală nr. 20*. În anul 2010 școala a trecut în subordinea *Liceului Adam Müller Guttenbrunn*, care va muta o parte din clase în clădirea de pe Strada Posada, clădire pe care a părăsit-o în urmă cu 30 de ani.

Personalități

Aristocrația

Sigmund Lovász de Eötvösesz (n. 1750, Pecica – m. 1812, Neudorf), a fost primul proprietar al domeniului Aradul Nou. Neavând moștenitori, domeniul a fost moștenit de fratele său Imre Lovász de Eötvöses (n. 1756, Pecica – 1827, Arad), care a fost în perioada 1790-1808 vicecomite de Arad. Fiica acestuia, *Amalia Lovász de Eötvöses* (1821-1907), s-a căsătorit în anul 1846 cu baronul *Ladislau Zelinski* (1809-1863), și a primit ca zestre domeniul Aradul Nou.

Robert Zelinski (n. 1850, Aradul Nou – m. 1939, Budapesta), fiul *Amaliei* și al lui *Ladislau Zelinski*, a fost înnobilit în 1899. A studiat agronomia, viticultura și silvicultura la Florența, Paris, Budapesta și Hohenheim. A călătorit în Africa, India, Ceylon, Australia, Noua Zeelandă și Polinezia. A contribuit la construirea căii ferate Arad-Brad și la construirea fabricii de vagoane din Arad. A fost membru fondator al Societății Căilor Ferate Arad-Cenad, președinte al Asociației Maghiare a Proprietarilor de Vii, al Asociației de Silvicultură etc.

Mathilde Zelinski (n. 1852, Aradul Nou – m. ?), al doilea copil al baronului *Zelinski*, s-a căsătorit în 1876 cu baronul *Elek Nopcea* și a primit ca zestre domeniul Aradul Nou. *Mathilde Nopcea* a deținut domeniul până în 1925, când a fost desființat.

Ferenc Nopcea (n. 1877, Deva – m. 1933, Viena), fiul *Mathildei* și a lui *Elek Nopcea*, a fost cel care a descoperit o nouă specie de dinozaur (hadrozaurul pitic).

Helene baron Nopcea (n. 1883 – m. ?), al treilea copil al Mathildei și a lui Elek Nopcea, s-a căsătorit în 1908 cu marchizul Alfred Joseph Johann Pallavicini (1873-1929), și a emigrat cu soțul în Italia.

Intellectualitatea

Franz Friedrich (n. 1882, Aradul Nou – m. ?) a intrat în Ordinul Lazaritean de la Gratz. În 1910, cu binecuvântarea Papei Pius X, a plecat ca misionar în China, la Chengtingf, unde și-a pus întreaga viață în serviciul crucii.

Emil Georg (n. 1854, Aradul Nou – m. 1935, Budapesta), a ajuns în 1883 profesor la Universitatea Politehnică din Budapesta. Din 1899 a preluat funcția de director al fabricii de oțel și mașini *Ganz & Co.*

Georg Bauer (n. 1843, Aradul Nou – m. 1925, Timișoara), a fost din 1917 prelat papal și vicar general al episcopului de Cenad.

Anton Valentin (n. 1898, Aradul Nou – m. 1967, Sigmaringen), a studiat teologia la Timișoara, după care și-a continuat studiile la Tübingen, Marburg și München. Din 1924 studiază filosofia și economia la Cluj. În perioada 1938-1944 a fost șeful oficiului de cultură al comunității germane din Banat și director al Institutului de Cercetare al Muzeului Patriei. În anul 1944 a plecat în vest, unde a funcționat ca profesor la Voralberg și Sigmaringen. A fost redactorul și editorul cotidianului *Banater Tagerblatt* și al revistei de cultură *Banater Monatshefte*.

Lorenz Schlauch (n. 1824, Aradul Nou – m. 1902, Oradea), a studiat în perioada 1842-1847 teologia la Seminarul Central din Pesta. Între anii 1846-1849 a fost arhivar al arhivei episcopale din Timișoara. A fost hirotonisit ca preot în anul 1847, în catedrala din Timișoara, de episcopul Lonovics de Krivina. Între anii 1852-1859 a predat dreptul canonic și istoria bisericii la Seminarul Teologic din Timișoara. În 1867 a obținut titlul de doctor în teologie la Pesta. Între anii 1872-1873 a fost membru al capitolului din Cenad. La 17 martie 1873 este numit episcop la Satu Mare. În 1880 devine membru în Consiliul Academiei Maghiare de Științe și membru fondator al Asociației Jurnaliștilor din Budapesta. În 1880 a fost numit de rege consilier, iar în 1884 primește Ordinul Coroanei de Fier, clasa I. În 1887 devine episcop al Oradei, iar în 1893 a fost primit de Papa Leon al XIII-lea în Colegiul Cardinalilor.

Nikolaus Schmidt (1874, Mureșel – 1930, Budapesta). După mai multe călătorii prin Europa, în 1914 a ajuns redactor la *Budapester Tageblatt*. A semnat cu pseudonimele George Hakenschmidt și Klaus Hammerschmidt. Ca poet și ca autor de piese de teatru a rămas cunoscut cu *Țăranii bravi* – comedie sătească în trei acte (Berlin, 1910), și cu volumul de poezii *Furtună și ucenicie* (Budapesta, 1915).

Economia

Economia fostei comune Aradul Nou a fost susținută de agricultura prin grădinăritul intensiv, de mica industrie prin distilerii și meșteșuguri, de creșterea animalelor și de comerț. Pentru a cunoaște metodele moderne de practicare a agriculturii, din 1920 până la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial în comună a funcționat în serile de iarnă o școală de agricultură. Cea mai importantă sursă de venit pentru șvabii din Aradul Nou a fost comerțul cu cereale, datorită calității grâului cultivat aici. Făina de lux era transportată cu șlepurile la Szeged, și de aici la Győr și Viena. De altfel, în Aradul Nou și în Mureșel au funcționat din secolul al XVIII-lea până în 1935 un mare număr de mori de apă, la care s-au adăugat din 1867 morile cu aburi.

Venituri importante pentru comună au provenit și din legumicultură, practică încă din secolul al XVIII-lea. Grădinile de legume au început să fie irigate din 1925. În anul 1941 societatea *Banater Agraria*, cu sediul în Timișoara, a construit în Aradul Nou un centru de preluare, uscare și prelucrare a legumelor. Tot din secolul al XVIII-lea s-a cristalizat o mică industrie. Printre fabricile care au funcționat în Aradul Nou s-au numărat și fabricile de bere. Prima fabrică este atestată în 1729. În 1783 ea a fost renovată de Sigismund Lovász de Eötvenes. Fabrica producea 5.000 hl în 1893, 16.650 hl în 1909, 18.800 hl în 1912 și 60.000 hl în 1914. În 1910 se fabricau sortimentele de bere *Bika*, *Doppelmarzenbier* și *Diadal* – beri negre, din malț, de 14 grade, care se vindeau în întreaga Ungarie. Naționalizată, fabrica a funcționat din 1968 sub numele de *Întreprinderea de Industrializare a Vinului și a Băuturilor Alcoolice*. Privatizată după 1989, a fost falimentată în anul 1999.

Alături de agricultură și de mica industrie, vânzarea mărfurilor produse de numeroșii meșteșugari din comună a fost și ea aducătoare de bani. Mulți

dintre coloniștii veniți la începutul secolului al XVIII-lea au fost meseriași. Nevoia de tot mai multe produse a dus la diversificarea meșteșugurilor și la creșterea numărului de meșteșugari din comună. În anul 1829 erau înregistrați în Aradul Nou 307 meseriași. În 1910 numărul acestora a ajuns la 181.

Prosperitatea comunei a dus la deschiderea mai multor instituții de credit și economii. Prima înființată a fost *Casa de Păstrare SA Aradul Nou*, în anul 1869. În 1870, cea mai mare parte a depunătorilor erau agricultori și meseriași. Capitalul inițial al băncii a fost de 4.000 de guldeni. În 1931 banca și-a majorat capitalul la 5 milioane de lei.

A doua bancă deschisă în Aradul Nou a fost *Banca Populară pentru Aradul Nou și Provincie*, deschisă în 1890 și transformată în 1893 în societate pe acțiuni. Capitalul inițial a fost de 200.000 de coroane. A funcționat până în 1948, când a fost înghițită de *Cooperativa Populară de Credit și Economii Albina*.

Cultură tradițională germană

Casa șvăbească (Bauernhaus)

Potrivit mărturiilor vremii, casele primilor coloniști au fost executate după un model elaborat de un arhitect austriac, la cererea curții imperiale. Scopul curții a fost să se construiască case rapid și cu minim de materiale. Aceste case din perioada carolină, cu pereții din pământ bătut, cu acoperiș din paie sau stuf și în patru pante, erau compuse din două încăperi: o cameră și o bucătărie încălzită. Pentru a evita incendiile, germanilor li s-a interzis să-și construiască coșul de fum din cofraj de scânduri sau împletituri de stuf, cum aveau românii. După 1762, în perioada tereziană, vechiul model a fost înlocuit cu casa longitudinală cu acoperiș în două pante și cu fronton triunghiular, orientat spre stradă, așezată prin ordin imperial la marginea *platzului* primit. Noul model, cunoscut sub numele de *casă franconă*, cuprindea 3 încăperi mari, aproape pătrate, adică două camere ce comunicau cu bucătăria, situată în mijloc și fără fereastră, și un gang pe latura casei dinspre curte. Camera de paradă (*Paradezimmer*), avea două ferestre spre stradă și una spre curte. Camera de locuit era cu o singură fereastră spre curte. Multă vreme camerele acestor case au fost cu pământ pe jos. Abia în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea camera de paradă a

fost zugrăvită și i s-au pus podele de lemn. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în continuarea camerei de locuit s-a adăugat un *Speis* (cămară), care comunica cu grajdul printr-o ușă. Tot cam din această vreme, sub camera de locuit a fost săpată pivnița. În felul acesta proprietarii casei puteau să ajungă la grajd mergând de-a lungul gangului. În timp, gangul a fost închis cu sticlă. Interioarele au fost la început foarte modeste. Față de ce au adus coloniștii cu căruțele, au mai primit la instalare „... *un pat cu saltea de paie, o copaie, o sită pentru făină, o lopată pentru scos pâinea, o găleată pentru mulș, un ciubăr pentru apă, un untar, o roată de tors și șase saci*”. După 1762, după ce la case a apărut și bucătăria, aceasta a fost împărțită în două: în spate era vatra deschisă, unde se gătea și se afumau șuncile, slănina și cârnații, iar în partea din față erau masa cu lavițe, un raft pentru oale, un raft suspendat pentru farfurii, iar lângă intrare o bancă pe care se găsea găleata cu apă și o cană. Gătitul pe *Sparherd* s-a generalizat abia la finele secolului al XIX-lea.

În camere, cuptoarele de încălzit au fost din pământ bătut, așezate uneori pe patru stâlpi. Inițial, mobila din camera de paradă a fost una țărănească, de culoare neagră, pictată cu motive florale. Scaunele aveau decupate la spătar inimioare. Mai târziu, această mobilă a fost înlocuită cu una domnească, vopsită maro sau ocru și, mai rar, lăcuită.

Modul de aranjare a camerei a fost unul general. La 1900, în camera de la stradă, între ferestre, se găsea *şublonul*, în mijlocul camerei masa cu scaune, pe lângă pereți cele două paturi. Spre intrare se mai găsea un dulap în care se păstrau hainele de biserică, o ladă, o canapea și cuierul. Cum în camera de locuit dormeau toți, pentru economie la lemne, pe lângă cele două paturi pentru adulți mai erau și paturi mai joase, cu roți de lemn, care în timpul zilei erau băgate sub paturile mari. Pe lângă paturi, în cameră se mai găseau o masă, o bancă și leagănul.

Ocupații tradiționale

Principala ocupație a țăranilor (*Bauern*) din Aradul Nou a fost agricultura. La colonizare ei au adus cu ei plugul de lemn cu pană (*Holzwickelpflug*). Aceste pluguri au fost folosite până în 1850, când au apărut plugurile de fier, la care numai grinderiul și mânerul mai erau de lemn. Totuși, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când au apărut plugurile

cu două și trei brăzdare, randamentul a fost scăzut. Pregătirea terenului s-a făcut cu grape dreptunghiulare cu colți de lemn și cu tăvălugul. După 1870 au apărut și plugurile prașitoare.

Semănatul grâului de toamnă se făcea cu mâna, în octombrie, și a fost unul ritualizat. Țăranul neamț călca pe arătură prima oară cu piciorul drept, pentru a avea o recoltă bogată.

Porumbul era semănat primăvara, după ce se încălzea pământul. Pe terenurile mici sămânța era acoperită cu sapa, iar pe terenurile mai mari sămânța se arunca în spatele plugului și era acoperită de brazda următoare.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea germanii au folosit sape înguste, lucrate de fierarii locali, după care le-au înlocuit cu sape mai late, din oțel presat, executate în fabrici.

Secerișul s-a făcut inițial cu secera, iar mai târziu cu coasa. Bărbații purtau la lucru șorțuri albastre. Legătorii adunau spicele în snopi și îi așezau în clăi. 14 snopi alcătuiau o jumătate de cruce, iar 21 de snopi o cruce.

Până în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, când au apărut batozele trase de cai, treieratul s-a făcut cu caii mânați în cerc peste mai multe straturi de snopi.

La culesul porumbului lucrau mai ales femeile și copiii.

În paralel, încă din secolul al XVIII-lea, germanii s-au ocupat cu grădinăritul. Conform unui act din 1742 prin care se solicita scutirea de vamă, legumele cultivate au fost vândute de șvăboaice în piața Aradului.

Tot din secolul al XVIII-lea este atestată și creșterea viermilor de mătase. În anul 1772 fiecare colonist avea obligația să planteze 12 duzi.

O altă îndeletnicire veche a fost creșterea animalelor. În anul 1829 au fost înregistrați în Aradul Nou 1.143 de cai din rasele *Nonius* și *Gidran* și 1.132 de vite din rasa *Ungurească de stepă*.

În anul 1833 au fost aduși din Serbia porci din rasa *Mangalița*.

Portul german

Duminica și la sărbători bărbații umblau în trecut cu cămăși cu guler îngust, închis cu șiret, veste cu nasturi de plumb sau din argint, jachete din postav, pantaloni albaștri din stofă băgați în cizme înalte cu carâmb strâmt și pălării negre de fetru. Iarna îmbrăcau jachete căptușite cu blană subțire

de oaie și căciuli de blană. În vechime germanii au purtat vestoane lungi până la genunchi și paltoane cu gulere foarte mari.

Femeile îmbrăcau vara rochii de brocart albastre și laibere asortate, iar iarna rochii din stofă ușoară, de culoare gri-închis, veste asortate și ciorapi. La sărbători purtau fuste de mătase ori din atlas, vizicluri din același material, baticuri mari cu ciucuri, legate la spate. Părul era împletit și făcut coc, peste care se puneau o bonetă cu dantelă și batic.

Obiceiuri de familie

Botezul

La germani tradiția în familie era ca primul născut să poarte numele nașului sau al nașei, iar al doilea numele bunicului sau al bunicii. Fiind catolici, germanii din Aradul Nou botezau copiii în religia romano-catolică. După botez familia făcea o masă la care se servea o supă de legume, pui pane sau vițel, cartofi, compot, salată, gogoși.

Trecerea spre adolescență este marcată de două importante acte rituale ale bisericii catolice: *comuniunea* și *miruirea*.

Nunta

Căsătoriile au fost aranjate de părinți până în perioada interbelică și erau determinate de avere. Nunta tradițională s-a făcut într-un singur loc, după cum se înțelegeau familiile. Dacă era cald, s-a ținut *în șatră*. Cu o săptămână înainte tinerii mergeau să invite. Pregătirile pentru masa de nuntă începeau luni și țineau toată săptămâna. La germani cununia religioasă se făcea nu cu nași, ci cu un martor care mergea cu mirii în fața altarului. Alaiul de nuntă era compus din perechi așezate de la mic la mare. În trecut, domnișoarele de onoare erau îmbrăcate în haine lungi din mătase roz. Tinerii erau cu capul descoperit. Toți nuntașii purtau crenguțe de rozmarin. Inițial, cadourile au constat din obiecte, ulterior din bani. Meniul de nuntă consta din supă de zarzavat, carne fiartă cu sos de roșii sau hrean, friptură cu cartofi, compot și murături. Noaptea, la casa cu nunta veneau mascați din rândul celor neinvitați. Se îmbrăcau în preot, mire și mireasă și mimau căsătoria, spre hazul nuntașilor. Spre dimineață, nașa care a fost la miruire, îi ia miresei coroana și îi pune baticul. Nunta se încheia cu *Begräbnistanz* (dansul care *înmormânta* nunta).

Moartea și înmormântarea

În trecut înmormântarea s-a făcut de la casă, sicriul fiind transportat la capelă în ziua înmormântării. Mortul era spălat și îmbrăcat de familie. Cămașa era lăsată deschisă la gât, fiindcă se credea că dacă este legată va mai duce pe cineva din casă cu el. Cât timp sicriul era ținut acasă, era așezat în camera de paradă, flancat de patru sfeșnice. Seara femeile citeau din Rozariul de tristețe. Vecinii și rudele venite la priveghi erau serviți cu suc, cozonac și uneori cu țuică. Slujba de înmormântare avea loc la cimitir. După înmormântare, în loc de parastas, mortului i se făcea un requiem la biserică, la înțelegere cu preotul. Al doilea requiem se făcea la un an de la moarte.

Obiceiuri calendaristice

Sărbătoarea Tuturor Sfinților: 1 noiembrie este ziua de venerare a morților familiei. Se iese la cimitir, se curăță mormintele, se pun lumânări și flori.

Sfântul Martin (11 nov.): în ajun se umbla pe străzi cu alaiul Sf. Martin, format dintr-o persoană ce-l reprezenta pe sfânt și care mergea călare pe un cal alb, însoțit de un grup de oameni cu torțe și felinare. Tradiția e ca în această zi să se mănânce gâscă.

Sfânta Elisabeta (19 nov.): de la această dată (despre care se credea că este data la care cădea bruma), începea tăierea porcilor.

Seara de *Sf. Katherina* (25 nov.): era ultima seară de dans până la Anul Nou.

Sf. Nicolae (6 dec.)

În ajun, pe la case umbla un mascat cu bundă, reprezentându-l pe Sf. Nicolae, însoțit de servitorul său Krampus, care ducea cu el un lanț mare, sacul cu daruri și nuiele.

Crăciunul (25 dec.): simbolul acestei sărbători a fost bradul de Crăciun. Copiii așteptau ca pruncul Isus să le aducă daruri. Copiii mai mari umblau pe la case cu un teatru popular – *Christkindleinspiel*, o variantă de *Bethlehemspiel*.

Ziua de 28 dec. este *Ziua copiilor inocenți*.

Anul se încheia cu o slujbă la biserică.

Anul Nou: bărbații și copiii umblau pe la rude să le facă urări.

Boboteaza (6 ian.): sfințirea apei avea loc în 5 ianuarie. În ziua de Bobotează copiii de școală umblau cu *Trei Crai*.

Fărșangul sau *Carnavalul*: începea în 7 ianuarie și era considerată o perioadă *țicnită*, cu distracții și petreceri, se încheia cu un alai de măști în *Marțea Grasă* – ultima zi înainte de intrarea în postul Paștilor. În Aradul Nou, într-o căruță, pe o roată, erau plimbate prin sat, cu muzică, două păpuși Hansel și Gretel, inițial din paie, apoi din cârpe. Seara avea loc *Balul de Fărșang*. Intrarea în post se făcea în *Miercurea Cenușii*. Credincioșilor li se făcea pe frunte, cu cenușă, semnul crucii.

Duminica Neagră: în duminica dinaintea Floriilor se lega pânză neagră sau mov la prapori, la icoana de la altar și la lumânările din biserică.

Florii: se sfințeau sălciile în biserică și se duceau acasă.

În *Sâmbăta Mare* avea loc procesiunea de Resurrecție.

Paștile: după liturghie tinerii și copiii ciocneau ouă. Copiii așteptau cadourile de la iepuraș – o veche tradiție germană precreștină. Lunea, în a doua zi a Paștilor, tinerii mergeau să stropească fetele cu parfum.

Maiifest (30 aprilie): în noaptea dinainte se ridicau cei 4 Pomi de Mai, împodobiți cu panglici și având în vârf o sticlă de băutură.

Kirchweih (sărbătoarea hramului bisericii): a fost instituită oficial de Iosif al II-lea în 1786. Cum sărbătoarea de hram cade în 12 septembrie, după 1928 a început să se țină în prima duminică de după 8 septembrie (*Nașterea Fecioarei Maria*). Dimineață, tinerii mergeau la biserică, la liturghie, în perechi. Prima pereche ducea *Straussul*, un buchet mare de rozmarin împodobit cu panglici. De la biserică perechile mergeau la casa parohială, unde dansau câteva dansuri. Fiecare tânăr era invitat la masă la perechea lui. După masă tinerii se adunau din nou, în trecut la Grădina Verde, azi la școală, și licitează *Straussul*. Cel care dădea mai mult primea buchetul de rozmarin, devenind, cu perechea lui, *prima pereche*. Sărbătoarea se încheia duminica următoare, cu *Kirchweihul mic*.

Sport

În anul 1919, cu sprijinul marchizului Pallavicini, s-a înființat în Aradul Nou asociația sportivă *USE (Uj Arad Sport Egyesulet* sau *Neuarader Sportverein*), care dispunea de un teren de fotbal și de două terenuri de tenis. Asociația a dispărut prin 1923-1924. În anul 1928 s-a înființat *Clubul Sportiv Titanus*. În 1932 președintele clubului a fost Francisc Zimmermann, director de bancă, iar președinte executiv dr. Dengl Ioan, medic. Clubul

avea 150-160 de membri și dispunea de o echipă de fotbal, o echipă de gimnastică, de un teren de fotbal și de un teren de handbal.

Clubul sportiv german *Wacher* a fost înființat în 1925 și a avut mai mult de 152 de membri.

În anul 1956 a luat ființă *Clubul Motorul*, patronat de IMAIA. Terenurile de fotbal și de handbal au fost construite pe locul fostei grădini de vară din Aradul Nou. Stadionul a avut o capacitate de 2.500 locuri. Din 1995 fostul club *Motorul* a fost preluat de *Aletic Club Universitatea Vasile Goldiș*. În 2006 stadionul a fost modernizat în vederea omologării. În aceeași bază sportivă funcționează clubul de box *Silva Lazăr – Motorul Arad*.

Bibliografie

Anuarul SOCEC, ediția 1914-1915, Biblioteca Congresului SUA.

Aradul. Monografia orașului de la începuturi până în 1989, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Baróti, Lajos, *A bánsági legrégibb német települes története*, Temes, 1892.

Borovszky, Samu, *Temes vármegze és Temesvár*, Budapest, 1914.

Czirbusz, Géza, *A délmagyarországi németek*, Budapest, 1913.

Petri, Anton P. *Heimatbuch der Marktgemeinde Neu Arad*, 1985.

Sava, Doru, *Aradul Nou – Mureșel. Istoria unui cartier, povestea unei lumi*, Editura Promun, Arad, 1912.

Țintă, Aurel, *Colonizarea Habsburgică a Banatului. 1716-1718, Întreprinderea poli-grafică Timișoara*, 1973.

GAI

dr. Elena Rodica Colta

Denumire: *Gai, Gaia, Gaiu, Gáj.*

Așezare geografică: odinioară sat, cartierul Gai se găsește în partea de nord-vest a orașului Arad, după Poltura.

Istoric

Urmele de locuire din perimetrul cartierului Gai coboară în timp spre secolul al X-lea î.H. perioadă din care s-a descoperit o necropolă birituală celtică. De asemenea, în vecinătatea Gaiului au fost descoperite fragmente de ceramică dacică, iar pe promontoriu Gai urme de locuire de după retragerea romană.

Sârbii s-au așezat în Tomașinski Gai (Dumbrava lui Tomașinski), odată cu marea migrație condusă de patriarhul Arsenie al III-lea Cernoievici, ca grăniceri „cu arma acasă”, afiliați la companiile care aveau regim militar permanent. Un rol important în dezvoltarea Gaiului l-a avut construirea reședinței de vară a episcopului Sinesie Jivanovici, în secolul al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea, odată cu sistematizarea Aradului și a cartierelor sale, au loc noi colonizări.

În Primul Război Mondial au căzut pe front și găieni, atât români cât și maghiari și sârbi. Cei 37 de eroi sârbi morți în război sunt înscriși pe o placă de marmură plasată pe peretele nordic al bisericii ortodoxe sârbe. La aceste jertfe s-au adăugat cei 20 de invalizi.

Prin Reforma agrară din 1921, în Gai au fost expropriate mai multe moșii de la Chevra Kadișa, Episcopia Ortodoxă Română, Banca de Cumpărare și Parcelare Arad, Comunitatea Israelită din Arad, Alexandru Taganyi, Mihai Gutjar etc. Din terenurile expropriate au fost împrumăriți 25 de români optanți, mutați din Ungaria, bisericile din Gai și alte câteva instituții.

Al Doilea Război Mondial a produs noi jertfe în rândul locuitorilor cartierului. În anul 1943, în memoria celor morți, în centrul cartierului românii au ridicat *Troița Eroilor din Gai*, înlocuită în 1994 cu *Crucea Soldaților Români*. Azi, în vechea cazarmă austro-ungară din cartier, devenită ulterior cazarmă românească, își are sediul modulul român al Batalionului Mixt Româno-Ungar de Menținere a Păcii.

Evoluția demografică

Cartierul Gai a fost tot timpul multiethnic, locuitorii fiind sârbi, români și maghiari. În timp, statisticile s-au modificat în funcție de diferitele colonizări și de curbele demografice ascendente sau descendente ale diferitelor etnii. În anul 1900 Gaiul avea 2.796 de locuitori, din care 1.039 unguri, 725 români, 792 sârbi și 240 alte naționalități. După 1945 numărul sârbilor și maghiarilor a început să scadă datorită mutărilor și natalității scăzute, fenomen care se resimte și azi.

Biserica

Parohia Ortodoxă Română Arad – Gai

Parohia ortodoxă română exista deja în 1801, dovadă în acest sens fiind *Matricola răposașilor*, care începe cu acest an. Parohia Ortodoxă Română Arad-Gai, situată pe Str. Dunării nr. 99, are în prezent 1.023 de familii. Actualul preot paroh este Nicandru Cuțaru.

Ca lăcaș de cult românii ortodocși au folosit biserica *Mănăstirii Sfântul Simion Stâlpnicul* până în anul 1936, când a fost finalizată actuala biserică cu hramul *Nașterea Maicii Domnului*. Piatra de temelie a bisericii a fost pusă în anul 1931 de preotul Mihai Păcățean, ca delegat al episcopului Grigorie Comșa. Lăcașul de cult, în stil eclectic, a fost sfințit în anul 1936 de episcopul Aradului Andrei Magiaru. În anul 1961 biserica a fost repictată în interior, în tempera. O nouă renovare a avut loc în perioada 2002-2006, când pictorul Corneliu Pașcanu din București a realizat o nouă pictură, în tehnica fresco. Tot acum au fost înlocuite iconostasul, stranele, tronul arhieresc, scaunele epitropilor și ale credincioșilor. Biserica a fost sfințită în anul 2006 de episcopul Aradului Timotei Sevcicu.

Preoți: Ioan Raț – 1849; Axente Brădean – 1847-1855; Dimitrie Misici – 1855; Vasile Olariu – 1886-1896; Mihai Lucața – 1896-1905; George Bragea – 1906-1916; Iosif Tatulea – 1916; Romul Frateș – 1916-1920; Nicolae Ionescu – 1920-1950; Octavian Macovei – 1951-1958; Cornel Vădășan – 1959-1976; Viorel Sasu – 1979-1981; Viorel Teaha – 1982-1984; Nicandru Cuțaru – 1984.

Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpcnicul

Mănăstirea *Sfântul Simion Stâlpcnicul* din Gai a fost ridicată între anii 1760-1762 de episcopul Aradului Sinesie Jivanovici, ca reședință de vară. Complexul rezidențial, în stil baroc, a fost prevăzut cu o biserică lipită de corpul clădirii, încât episcopul putea asista la serviciul religios din locuință, printr-o fereastră. Constructorul ansamblului a fost italianul Egidius Genowein, la acea vreme locuitor al Aradului.

În 1988, în incinta Mănăstirii Gai a fost adusă din satul Săliștea o bisericuță de lemn din secolul al XVIII-lea, cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, iar în anii următori a fost ridicat paraclisul de vară și un corp de chilii. Atât biserica veche de piatră cât și cea de lemn sunt monumente istorice. În anul 2011 Patriarhul Daniel a sfințit o nouă biserică, ridicată în vecinătatea mănăstirii, cu hramurile *Veșmântul Maicii Domnului, Brâul Maicii Domnului și Acoperământul Maicii Domnului*.

Biserica ortodoxă sârbă

Conform tradiției locale, prima biserică ortodoxă din Gai, mult mai mică și probabil din lemn, a fost ridicată dincolo de drumul care duce la Iratoș. După construirea complexului mănăstiresc sârbii și românii au frecventat biserica de aici, cu hramul *Sf. Simion Stâlpcnicul*. Actuala biserică parohială ortodoxă sârbă, cu hramul *Schimbarea la față*, a fost construită după despărțirea ierarhică a românilor de sârbi. Construirea a durat din 1870 până în 1872. Amenajările care au urmat și dotările s-au făcut cu sprijinul credincioșilor. Pictura murală a fost realizată de Nicola Popovici, Dușan Alexici și Aleksandar Evrici. În anul 1924, după repararea capitală a bisericii, Mita Pekurar a împodobit bolta cu 8 scene biblice. În anul 1988 pictura interioară a fost restaurată și completată de Nicholaus Schuh din Biled.

Preoți: Mihailo Putnik – 1870; Dimitrie Coici – 1883; Isidor Nicolici – 1885-1891; capelanul Spiridon Obercnejevici – 1888; Voia Pascuovici – 1940-1951; Milorad Ilici – 1952-1956; Svetozar Naidan – 1956-1985; Branislav Stancovici – 1985-1990; Jiva Milovanov – 1990-2002; Neboișa Popov – 2002 .

Biserica romano-catolică Arad – Gai

Piatra de temelie a bisericii parohiale romano-catolice din Gai, cu hramul *Sf. Gyzela*, a fost pusă în anul 1856, lăcașul fiind sfințit în 1858 de episcopul de Cenad Cseajagi Alexandru. Pictura altarului a fost executată de pictorul Szamosy Elek. Odinioară Gaiul a avut și o capelă închinată Sf. Florian, patronul pompierilor catolici. Ea a mai putut fi văzută în 1914 la colțul Străzii Grădinarilor, însă ulterior a fost demolată. În anul 1934 preot a fost Somogy Agoston. Din 1985 slujește Sándor Tivadar Peter. În anul 2011 parohia avea 900 de enoriași din Gai, Poltura și Bujac. În anul 2008 în fața bisericii a fost pus un bust al Sf. Gyzela, executat de sculptorul arădean Rudolf Kocsis. În prezent, pe lângă biserică funcționează *Fundația Caritas*, care ajută persoanele fără posibilități și organizează tabere pentru copii.

Biserica reformată Arad – Gai

Parohia reformată din Gai datează din anul 1951, însă serviciu religios reformat s-a ținut în Gai și înainte de această dată, într-o sală de clasă la școala maghiară. După 1951 reformații au folosit o casă de rugăciune. Demersurile pentru construirea unei biserici au început în anul 1956, însă piatra de temelie a fost pusă abia în 1992. Edificiul a fost proiectat de Alexandru Madi, iar sfințirea a avut loc în anul 2005. În prezent biserica are 400 de enoriași din Gai, Bujac, Poltura, Vlaicu-Șega, Colonia UTA, Silvaș și Cadaș, și desfășoară numeroase activități caritabile.

Preoți: Csiha Kalman – 1951; Sogor Gyula – 1958-1972; Bodor László – 1972-1982; Balogh András – 1981-1991; Czégé Imre – 1991-.

Biserica baptistă Harul

Cultul baptist din Gai a apărut în anul 1909. În anul 1924 avea 45 de membri. Serviciul religios s-a desfășurat într-o casă de rugăciune până în 1942, când aceasta a fost închisă și adunările baptiste interzise. În anul 1969 casa de rugăciune a fost redeschisă. În prezent biserica baptistă Harul are 150 de membri, pastor fiind Beniamin Costea. Lucrările la actuala biserică au început în anul 1996, după planurile arhitectului Gheorghe Seculici.

Învățământul

Până în anul 1918 în Gai au funcționat 5 școli primare (2 confesionale și 3 de stat), și 2 grădinițe. Prima școală confesională ortodoxă a fost atestată

în 1770, iar în ea au învățat împreună atât copiii români cât și cei sârbi. În anul 1833 această școală avea 15 elevi. În 1851 învățător era *Ioan Tomici*, iar la școală învățau 15 elevi. După separarea ierarhică a bisericilor, românii și sârbii au avut școli separate.

Școala românească

Construirea școlii confesionale românești a fost finalizată în 1876. Școala avea o sală de clasă și locuință pentru învățător. A început să funcționeze corespunzător abia din anul 1891, după numirea învățătorului *Georgiu Popovici*, când la școală au fost înscriși 77 de elevi. Din 1892 în Gai a funcționat ca învățător *Vasile Zabu*. După 1920 școala confesională românească, cunoscută ca *Școala de Jos*, este transformată în școală de stat (Școala Primară nr. 6), apoi în școală mixtă româno-maghiară, care avea 150-180 de elevi.

Învățători: Cristina Zabb, Alexiu Putici, Angela Preotesoiu, Ana Bedo, Elena Hancu, Traian Orădean, Paulina Mihuțiu, Valeria Chirciu, Ioan Toconiță, Ioan Berghian, Veturia Bixa, Simion Iuga, Ioana Șuluțiu, Simona Juga, Letiția Popescu, Maria Ceorea Gherase, Grigore Rusu, Emil Tomuș, Hortensia Tomuș, Ioan Dogaru, Dezideriu Cefalvi, Nagy Ilona.

Școala Primară 20 (Școala de Sus), a fost construită înainte de Primul Război Mondial în colțul Străzii Grădinarilor cu Strada Bisericii și era formată din 2 săli de clasă, locuința directorului și un grajd. În anul 1927 școala avea 161 de elevi, director pe *Vasile Zabu*, iar învățătoare pe *Maria Szomoru*. Din 1933 director și învățător a fost numit *Vasile Drincu*, care a funcționat până în 1947, când s-a pensionat. În perioada 1934-1937 a mai predat și învățătorul *Ioan Crivăț*. În anul 1941 școala cu clasele I-VII avea 175 de elevi și 3 săli de clasă.

Școala Generală Mixtă de 7 clase a fost înființată în anul 1944. Director era *Vasile Drincu*, iar învățători *Maria Blăgăilă*, *Traian Câmpeanu*, *Stela Câmpeanu*, *Cornelia Andreescu*, *Sabina Tolan* și *Valeriu Bărbosu*. La școală învățau 173 de elevi. Distrusă în timpul luptelor care s-au dat în zonă, clădirea a fost reconstruită în anii 1948-1949. În anul 1965 școala a primit denumirea de *Școala cu clasele I-VIII nr. 10*. În perioada 1975-1989 școala a avut peste 1.200 de elevi și 80 de cadre didactice. Din 2007 a primit numele de *Școala generală Frații Neuman*.

Școala sârbească

Clădirea școlii confesionale sârbești din Arad Gai se găsea în anul 1888 într-o stare foarte proastă, necesitând reparații. Ca urmare, până în anul 1889 a fost construită o nouă clădire de școală pe Strada Dunării nr. 132, formată dintr-o sală de clasă și o locuință pentru învățător. În anul școlar 1888-1889 au frecventat școala 90 de elevi, ca în 1891-1892 să fie prezenți la ore doar 16-20 de elevi din 73 înscriși. După unire școala sârbească a devenit școală de stat cu predare în limba sârbă. A funcționat astfel cu ciclul primar până în 1952, când a fost transformată în secția sârbă a Școlii Elementare nr. 14. Ulterior, în clădire a funcționat o grădiniță de cartier.

Învățători: Aron Timotici – 1870-1877; Velemir Lazici – 1878-1880; Vasa Luțici – 1880-1885; Petar Topalovici – 1885-1887; Pera Mircovici – 1887-1894; Moise Stoin – 1894-1896; Vladimir Radoslaevici – 1896-1899; Mladen Baici – 1899-1902; Dușan Popovici – 1902-1904; George Aleksievici – 1904-1906; Hristofor Coici – 1906-1923; Ivan Rachici – 1923-1924 și 1928; Olga Serafimova – 1925-1926; Ilija Dijici – 1926-1927; Mirna Radin – 1927-1928; Ivan Rachici – 1928-1929; Mara și Iovan Dragoevici – 1929-1931; Jovan Voinovici – 1938-1939; Nevenka Popian – 1931-1953; Gheorghe Nețin – 1951-1953; Ecaterina Todorov Trifan – 1953-1955; Vladimir Gain – 1955-1961; Zorița Docmanov – 1961-1962.

Școala maghiară

Școala confesională maghiară din Gai este atestată pentru prima dată în anul 1833/1834, când învățători au fost *Horvath József* și *Levind*. În perioada 1867-1868 a existat pe lângă biserica romano-catolică și o școală confesională de fete, în limba maghiară, cu două clase, învățător fiind *Barany Jozsef*. Din 1895 fosta școală confesională s-a transformat în școală de stat de 6 ani, cu limba de predare maghiară, frecventată, pe lângă unguri, și de români și sârbi. Din 1959 clasele I-IV cu limbă de predare maghiară s-au comasat cu cele românești și sârbești într-o singură școală, numită *Școala de 4 ani română cu secție maghiară și sârbă*.

Personalități din Arad – Gai

Bălaj Katalin, (n. Fabian, 1941), ziaristă;

Dragoș Ceahoreanu, refugiat în Gai (n. 1939), scriitor;

Felicia Ionescu (1909-1987), pictoriță;
Cornel Iorgovan (1939-1996), inspector financiar-bancar;
Pavel Juric (n. 1948), pictor;
PS Lucian, Episcopul Caransebeșului (n. 1970);
Slobodan Pasculovici (1937-2012), dirijor, etnomuzicolog;
Vuin Pasculovici (1908-1999), preot, scriitor;
Ioan Ladislau Tanzer (1945-2001), director al Teatrului de Marionete;
Mircea Hortenziu Tomuş (n. 1938), director de școală;
Adrian Creța, ziarist sportiv;
Ioan Hamza, realizator TV de emisiuni sportive.

Economia

Agricultura și creșterea animalelor

Populația din Gai s-a ocupat cu agricultura și cu creșterea animalelor, în special cu oieritul. În perioada 1780-1845 pustele au fost populate cu armeni care creșteau vite pe care le vindeau la Viena. Autohtonii își valorificau produsele în piețele din Arad. În anul 1899, odată cu înființarea *Asociațiunii de Credit din Arad-Gai*, agricultura a început să fie susținută prin credite. Alături de agricultori și de crescătorii de animale, au activat tot timpul și câțiva meșteșugari (zidari, olari, rotari, potcovari, cizmari, măcelari, bărbieri, croitori). Acestora li s-au adăugat comercianții și proprietarii de birturi. După 1900 unii găieni au început să se ocupe cu sericicultura.

În perioada interbelică în Gai au fost înființate mai multe ferme, unele aparținând unor instituții precum Camera Agricolă Arad, altele mai mici fiind private. După comunizarea României în Gai au fost înființate mai multe unități agricole socialiste: IAS* Ciala, GAC** Partizanul Gai-Bujac, GAC Unirea Gai, GAC Mihai Eminescu Gai-Săliște.

* IAS – Întreprindere Agricolă de Stat – formă de organizare a agriculturii în care majoritatea celor care lucrau erau salariați; angajații, zilierii și sezonierii erau plătiți mai bine decât cei care munceau la GAC (ulterior CAP).

** GAC – *Gospodărie Agricolă Colectivă* – formă colectivă de organizare a proprietății și de administrare a producției agricole, care a urmat *întovărășirilor* și s-a transformat ulterior în *Cooperativă Agricolă de Producție* – CAP; munca în aceste forme de organizare era normată și plătită, însă membrii gospodăriei sau cooperativei sau cei care munceau fără a fi membri nu aveau statut de salariați sau angajați.

Industria

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dezvoltare accentuată cunoaște și industria. După apariția Fabricii de Spirt și Drojdie și a morii cu aburi, ambele construite de Frații Neuman, populația cartierului a crescut, la autohtoni adăugându-se noii veniți ca muncitori. Pentru noua clasă, în 1899 ia naștere *Cooperativa de Credit Muncitoresc*. O susținere economică a asigurat și *Cooperativa Economilor Sârbi*, înființată în 1905.

În perioada interbelică în Gai încep să funcționeze Moara Frații Matyoc SNC, Moara Andrei Titiczer & Co. Moara cu abur Ambrosie Koncsek & Co. Moara din Gai cu aburi, Moara lui Gabor Teodor, Fabrica de Ape Gazoase Gartner Zoltan, Fabrica de Vopsele, Lacuri și Produse Chimice, Fabrica de Vopsele Iosif Mayer și Fiul, Societatea Concordia – sonda de petrol Gai etc.

Viața tradițională

Habitatul

Până în 1770 nu există nici o mențiune documentară a unei așezări cu numele de Gai, deși un sat sârbesc locuit de grăniceri a luat ființă aici la începutul secolului al XVIII-lea. Nu se știe cu exactitate nici anul înglobării acestui nucleu de locuire orașului Arad. În anul 1886 au fost înregistrate în cartier 581 de case (cu sălașele din jur). În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea Gai avea 19 străzi paralele și perpendiculare unele pe altele și două piețe: Sf. Ioan și Sf. Ghizela. Majoritatea caselor respectau încă modelul franconic, fiind așezate, conform ordinului imperial, la marginea curții, cu frontonul la stradă. Alături de acestea, în nucleul urban au existat și case late pe stradă, unele cu prăvălii.

În anul 1917 numărul caselor a crescut la 793. În perioada interbelică zona construită s-a mărit, la vechiul Gai adăugându-se Poltura și Câmpul Bujac.

Iluminatul public a început să fie introdus în 1920, dar în 1928 încă nu funcționa corespunzător.

Până în 1928 erau pavate doar 3 străzi.

În anul 1947 apa potabilă din cartier era asigurată de 11 cișmele, din care funcționau 5.

În prezent suprafața cartierului este de 720 ha, din care 390 ha intra-vilan.

Toponime: Câmpul Ghilin, Zimandului, Islazul Mare, Balta Mică, Livezilor, Bărbuș, Nisipos, Surduc, Zorilor, Haiduc, Cioban, Hameiului, Speranței, Crivobara, Ineluș, Sfântul Toma, Dumbrava Roșie, Câmpul Murgului.

Cimitire

Vechiul cimitir ortodox s-a aflat în vecinătatea mănăstirii. El era împărțit în două printr-un șanț, în partea de răsărit fiind înmormântați sârbii, iar în partea de apus românii. După 1900 cimitirul a fost mutat din zona locuibilă în Poltura. Aici sunt înmormântate toate confesiunile. În 2011 în cimitir au fost amenajate mormintele soldaților maghiari morți în septembrie 1944.

Monumente de for public: Crucea din curtea Bisericii Romano-Catolice; Troița Eroilor Români la intersecția străzilor Dunării și Tribunalului Corcheș; Crucea din curtea Mănăstirii Sf. Simion Stâlpnicul; Crucea din cimitirul Mănăstirii Sf. Simion Stâlpnicul; Crucea lui Bibecu pe Strada Ștefan Tenețchi; Crucea sârbilor pe Strada Ovidiu; Crucea lui Branu pe drumul Iratoșului.

Casa tradițională

Casa tradițională a tuturor populațiilor din Gai a fost din pământ bătut și văiugă, cu acoperișul din trestie și paie, în două ape. Spațiul de locuit a fost alcătuit din 3 încăperi: o cameră de locuit spre grădină, o tindă și camera de la stradă. Intrarea se făcea dinspre curte, prin târnaț, în tindă. Inițial târnațul a fost deschis, susținut de stâlpi din lemn, ca mai târziu să fie închis pe jumătate și în final integral.

Cultura tradițională

Obiceiuri calendaristice românești: Colindatul, Umblatul cu Steaua, Vertepul, Sorcovitul, Ciuralexă, ieșitul la țarină pentru sfințirea holdelor, Cununa de Sânziene.

Obiceiuri calendaristice sârbești: Colindatul, Umblatul cu Steaua, Vertepul, împrăștierea paielor în ajunul Crăciunului, Colacul de Crăciun, Cesnița, arderea bușteanului, Sf. Sava, Colacul de Paști, Hramul bisericii, Sfântul Casei.

Obiceiuri calendaristice ungurești: Colindatul, umblatul cu Betlehemul, Carnavalul, stropitul fetelor a doua zi de Paști, Ziua Morților.

Viața cultural-artistică

În Gai au funcționat trei Case Naționale sau Săli Culturale: una românească, una sârbească și una maghiară, în care se organizau serbări, spectacole, concerte, serate, baluri organizate de biserici, de asociații și societăți locale. În anul 1928 românii din Gai au înființat *Reuniunea de cântări Aurora*. O altă societate cu activități culturale a fost *Societatea Reformată din Gai*, înființată în anul 1934. În anul 1933 a luat ființă pe lângă biserica sârbă *Societatea de Cântări Sloga*, care a avut 26 de membri fondatori. Tot atunci a fost înființat corul mixt sârbesc, compus din 40 de persoane. Corul *Sloga*, cu un număr mai mic de membri, funcționează și azi. Dirijorii corului au fost Milan Jivanielov, Milivoi Burnaz, Vladimir Arsenov, Toșa Selician și Iovan Bata Sandici.

Și comunitatea maghiară romano-catolică a avut în 1934 un cor mixt care a funcționat pe lângă biserică.

Căminul Cultural

Din anul 1943 în Gai funcționează un Cămin Cultural. În anul 1963 conducerea *Căminului Cultural Mihai Eminescu* era asigurată de învățătorul Ioan Roșu și de un comitet de conducere. În cadrul Căminului Cultural au funcționat o orchestră, o echipă de dansuri populare românești, maghiare și sârbești, soliști vocali, o trupă de teatru. Biblioteca căminului avea 1.200 de volume. După 1989 spațiul fostului Cămin Cultural a fost transformat în magazin mixt.

Clubul Întreprinderii de Spirt și Drojdie

Inaugurată în anul 1946, clădirea clubului s-a aflat pe Calea Aurel Vlaicu, în vecinătatea stadionului. Clubul dispunea de sală de spectacole, de săli de repetiție și de spațiu pentru bibliotecă. A avut formație de teatru, grup de recitatori, brigadă artistică de agitație, echipă de dansuri populare, un cor mixt. Biblioteca a avut 6.098 de cărți. Clădirea clubului a fost demolată în 1965.

Cinematograful din Gai

Construit în anul 1920, cinematograful *Solidaritatea* din Arad-Gai, de pe Strada Corbului, și-a încetat activitatea în anul 1995. În 2011 clădirea a

fost preluată de Primăria Arad și reabilitată. Din anul 2017 cinematograful funcționează din nou.

Activitatea sportivă

Prima echipă de fotbal din Gai, *Hercules*, a fost înființată în anul 1925. În 1929, odată cu înființarea Clubului sportiv *Juventus Gai*, și-a schimbat numele în *Juventus*. În anii 1927-1928 în Gai s-a mai înființat o asociație sportivă mixtă, numită *Venus*, care ulterior își va schimba numele în *Șoimii*. În 1938 toate asociațiile sportive din cartier fuzionează în *Asociația sportivă Găiana*. Din cauza lipsei de performanțe, în cele din urmă echipa de fotbal se desființează. În anul 1948, după naționalizarea întreprinderilor, ia naștere *Asociația sportivă Indagrara*. Asociația a avut echipă de fotbal, popice, box, șah.

Sportivi și antrenori: Andreea Barbu Băneș, atletă; Mladen Catoci, membru al Asociației Porumbei Voiajori *Voiajorul Arad*; Dorel Cioban, antrenor concursuri de armăsari; Ioan Dabu, canotor; Raul Hanciuța, judoca; Gheorghe Macavei I, fotbalist; Milorad Milin, antrenor și sportiv la curse de atelaje; Petre Ioan Păcurar, sportiv și antrenor de lupte greco-romane; Liubomir Sandici, fotbalist; Traian Stuparu, sportiv și antrenor de box; Mihai Țîrlea, fotbalist; Zoltan Vamoș (1936-2001), atlet.

Bibliografie

Sandici, Liubomir, *Monografija srpske škole iz Arad Gaja*, Editura „Viața Arădeană”, Arad, 2009.

Sandici, Liubomir, *Monografia srpske zajednițe iz Arad-Gaja*, Editura „Viața Arădeană”, Arad, 2011.

Truță, Horia, *Arad – Gai, Scrieri monografice*, vol. I-II, Editura Mirador, Arad, 2011-2012.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Micălaca

dr. Elena Rodica Colta

Denumirea: *Ytelaka, Hytelaka, Mikilake, Mikelaka, Mitelaka, Mikalaka, Micălaca*. Referitor la toponimul Micălaca, în timp au apărut diferite interpretări. Una din explicații pornește de la „*Mic loc*”. Pe această direcție, Somogy Gyula afirma că numele comunei a fost în vechime *Kisloc*.

Coordonate geografice

Odinioară sat, apoi comună, Cartierul Micălaca de azi este așezat în partea de nord-est a Municipiului Arad, pe Drumul Național 7 Arad-Deva-București. La est se învecinează cu comuna Vladimirescu, la vest cu orașul Arad propriu-zis, la nord cu satul Sânleani (comuna Livada), iar la sud, peste Mureș, cu Sânicolaul Mic. Din 1930 comuna devine cartier al Aradului. Între Arad și *Micălaca Veche*, în perioada interbelică a mai apărut o zonă construită, cunoscută ca *Micălaca Nouă*, iar în urmă cu patru decenii un alt nucleu de locuire, pe faleza Mureșului, cunoscut ca *Zona III*.

Istorie

Cele mai vechi urme de locuire în Micălaca datează din perioada neolitică, perioadă din care a fost descoperită o daltă de piatră șlefuită. În continuare, în apropierea Uzinei de Apă, pe lângă pârâul numit Valea Firiteazului, a fost descoperit un tell eneolitic (*Cultura Tisa III Tiszapolgár*), în preajma căruia au apărut și materiale din epoca bronzului și, sporadic, a hallstattului timpuriu. Toate aceste descoperiri arheologice atestă prezența unor vechi comunități umane în perimetrul actualului cartier. Cercetările efectuate prin anii 1980 au scos la iveală și ceramică dacică, unelte de fier, chirpic din epoca Latène. De asemenea, pe lângă pârâul numit Valea Firiteazului a fost descoperit material arheologic ce aparține epocii post-romane (sec. III-IV d.H.). În sfârșit, la construirea căii ferate ce trece prin cartier s-au descoperit două morminte sarmatice conținând podoabe din aur, bronz și sticlă. Urmele de locuire se întind și în secolele VI-X, demonstrând continuitatea existenței pe această vatră.

Primele informații despre Micălaca medievală ne parvin de la istoricul Márki Sándor care, în monografia sa, afirmă că în anul 1135 Micălaca a fost primită ca proprietate de către Capitlul din Arad. Un alt document, din anul 1177, reconfirmă că satul *Ytelaka* a fost donat de regele Béla al III-lea Capitlului din *Orod* (Arad). În perioada 1333-1377 Micălaca figurează în documente ca parohie catolică, preot la 1333 fiind un oarecare *Elek*. Capitlul din Arad a continuat să dețină părți din acest sat și după ce așezarea a fost împărțită între Capitlu și Prepositură. Ca urmare, în 1561 Capitlul plătea în Micălaca impozit după 20 de porți. În anii 1552-1561 așezarea figura cu 26 de sesii iobăgești și cu 2 sesii părăsite. Localitatea avea 46 de familii în 1567 și 42 în 1579, teritoriul fiind stăpânit de Capitlu, Prepositură și familiile nobiliare Horváth, Mágocsy, Liszthy. Tot după Márki, în 1392 Capitlul a primit și părțile păduroase Gyrokszak, Moratve și Sziget din hotarul satului.

Odată cu secolul al XVIII-lea și cu trecerea zonei sub stăpânire austriacă, Micălaca apare ca făcând parte din districtul administrativ *Totvărădia-Miniș*. În anul 1728, într-un caiet de dări bisericești al Episcopiei Aradului, Micălaca, care făcea parte din Protopopiatul Șoimoș, figura cu 90 de case. Din anul 1732 localitatea intră în componența marelui latifundiu donat de rege ducelui Rinaldo de Modena. Ulterior redevine proprietate regală. Reglementarea urbarială din anul 1771 avea să însemne pentru locuitorii din Micălaca o relativă ușurare a sarcinilor iobăgești. Urbariul Mariei Tereza a reglementat și unele probleme legate de administrație și de conducerea efectivă a satelor, încercând să pună capăt abuzurilor feudale. Dacă până atunci susținerea bisericii, a preotului, a școlii și a învățătorului, cădea exclusiv în sarcina stăpânilor feudali – care nu își onorau obligațiile, începând de acum susținerea acestor instituții sătești se va face din ce în ce mai mult prin contribuția comunității locale. Din punct de vedere social, toți iobagii aveau drept de liberă strămutare. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și primul deceniu al secolului următor a avut loc strămutarea vetrei satului.

Momentul Revoluției de la 1848 nu a ocolit nici localitatea Micălaca. O mărturie în acest sens este oferită de memoriile maiorului Kolai Kovács Emeric, din armata revoluționară maghiară, în care acesta laudă contribuția preotului Eftimie Novac din Micălaca la asediul Cetății Aradului. Preotul Eftimie Novac s-a alăturat revoluționarilor încă de la început și a făcut

propagandă în parohia sa pentru atragerea sătenilor, îndeosebi a luntrașilor, la mișcarea revoluționară. Preotul Eftimie Novac i-a solicitat lui Veres Antal, vicecomite al Aradului, să intervină pe lângă episcopul Gherasim Raț pentru a-i permite să meargă, alături de alți revoluționari arădeni, în tabăra de la Secskerek. Vicecomitele i-a îndeplinit solicitarea, însă episcopul Gherasim Raț i-a refuzat plecarea. În perioada dualismului austro-ungar micălăcenii și-au păstrat nealterat caracterul românesc al așezării, folosind limba română în antistia comunală și în redactarea actelor bisericești.

În anul 1914, la izbucnirea războiului, românii din Micălaca mobilizați au solicitat să defileze pe centrul Aradului în grup compact, românesc, cântând cântece naționale, din care n-a lipsit *Deșteaptă-te române*. Cererea le-a fost acceptată. Detașamentul românesc din Micălaca și-a confecționat un drapel propriu de luptă, de pe care nu lipseau culorile naționale românești. În memoria celor căzuți în Primul Război Mondial, în fostul cimitir militar din Arad-Micălaca (mutat de comuniști în Cimitirul Pomenirea), a fost ridicat un impunător monument din marmură albă pe care erau consemnate 200 de nume ale celor căzuți eroic pe câmpul de luptă din zonă.

Odată cu trecerea localității Micălaca în componența orașului Arad prin Decretul Regal nr. 247 publicat în Monitorul Oficial din 9 decembrie 1929 și care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1930, istoria fostei comune s-a împletit cu cea a urbei.

Monumente

Monumentul eroilor din fața bisericii

În fața bisericii, locuitorii comunei au ridicat un monument din marmură albă pentru a cinsti memoria celor 80 de micălăceni care au murit în Primul Război Mondial. Monumentul a fost executat de pietrarii Mentroth și Steiner din Arad. În anul 1954 el a fost împrejmuit cu un gard de fier forjat, așezat pe un soclu de beton. Numele celor morți sunt scrise cu litere de aur: locotenent Savu Bugariu; sublocotenent George Iancu; sergent Petru Dascăl; soldații Vasile Bugariu, Iovan Nini, Efta Drăucean, Iovan Ardelean, Ioan Cristea, Pavel Cristea, Pascu Țirca, Manuilă Dan, Petru Pop, Mitru Comloșan, Vasile Comloșan, George Țârnea, George Bugariu, Ioan Tătar, Vasile Șirian, Savu Miculiță, Vila Ardelean, Teodor Ardelean, Dimitrie Tudur, Mitru Isai, Nuțu Ciupuligă, Mitru Miculiță, Teodor

Murășan, George Căpitan, Petru Șirian, George Nini, George Coti, Savu Bugariu, Vasilie Glogovicean, Ioan Glogovicean, George Păcurar, Costa Zamoniceri, George Corbaci, Ioan Șirian, George Oană, Imre Corbaci, Savu Șirian, Vasilie Comloșan, Avram Popovici, Savu Urlea, Todor Lica, Teodor Milon, Savu Huț, Savu Pădurean, George Ivan, Savu Palca, Vasilie Mihuția, Mitru Sabău, George Nădăban, Mitru Ardelean, George Isai, Ioța Murășan, Vasilie Tornea, Savu Nădăban, Iusti Strețcu, Mitru Strețcu, Ioan Muntean, Savu Tișler, Ioța Sandici, George Drecin, George Ciupulică, Savu Botean, Costa Abrudan, Costa Isai, Sava Comloșan, George Todor, Pavel Păcurar, Avram Ardelean, Ranko Dimitrovici, George Șerban, Nuțu Dehelean, Costa Gercea.

Evoluția demografică

1715 – 62 de familii; 1720 – 54; 1743 – 58; 1771-1786 – 176; 1851 – 1.441 de locuitori; 1857 – 2.158; 1869 – 2.091; 1880 – 2.197; 1890 – 2.393; 1900 – 3.243; 1910 – 4.315; 1922 – 4.211.

Biserica

Parohia ortodoxă Micălaca Veche

Informații documentare despre parohia ortodoxă din Micălaca există din secolul al XVIII-lea, în anul 1743 fiind menționat un preot care funcționa aici. Ca parohie, Micălaca apare și în conscripția bisericilor din eparhia Aradului întocmită de episcopului Sinesie Jivanovici în anul 1755, figurând printre cele nouă parohii ale protopopiatului Arad (Arad, Cicir, Glogovăț, Mândruloc, *Micălaca*, Păuliș, Radna, Sâmbăteni și Șoimoș). Azi, vechea parohie ortodoxă din Micălaca Veche este împărțită în trei parohii: Arad Micălaca Veche I, Arad Micălaca Veche II și Arad Micălaca Veche III.

Prima biserică din Micălaca Veche

Pe vechea vatră a așezării, în imediata vecinătate a Mureșului, a existat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea o biserică cu hramul *Sfântul Mare Mucenic Gheorghe*. Potrivit antimisului primit de la episcopul Vichentie Ioanovici al Aradului (1726-1731), aceasta a fost sfințită în anul 1730. Conform inventarului din 1833, lăcașul de cult era construit din chirpici și cărămidă și avea 9 ferestre. Iconostasul era împodobit cu patru

icoane mari împărătești și 30 de icoane mici. Biserica mai deținea 3 prapori de mătase, două sfeșnice de lemn așezate înaintea icoanelor împărătești, un tron arhieresc, 30 de scaune bărbătești și 13 scaune femeiești. Ca obiecte de inventar sunt menționate cinci epitrahile, două brăie, două perechi de mânecute, trei feloane, un stihar și mai multe cărți bisericești în limba română, unele tipărite în secolul al XVIII-lea în Țara Românească (2 evanghelii, 1 apostol, 3 liturghiere, 1 antologion, 12 minee, 5 octoice, 2 trioade, 2 pentecostare, 1 psaltiră, 2 ceasloave, 1 cazanie și 1 molitvenic). Alături de tipăriturile românești, biserica mai deținea și 5 cărți sârbești (1 liturghier, 1 octoih mic, 1 triod, 1 pentecostar și 1 ceaslov). Turnul-clopotniță de lângă biserică avea două clopote.

A doua biserică din Micălaca Veche

Construirea unei noi biserici, tot cu hramul *Sf. Mare Mucenic Gheorghe*, în noua vatră a localității, a început în anul 1842 și a fost finalizată în anul 1845. Pentru zidărie, acoperiș, turn, boltă, tencuiala exterioară și interioară, s-au plătit 17.150 de florini. Lucrările au fost executate de Iosif Fischer. Biserica, de 25 m în lungime și 12,5 m în lățime și cu o înălțime de 9 m, a fost construită din cărămidă arsă. Fațadele exterioare au fiecare câte patru firide dreptunghiulare cu partea superioară în semicerc, late de 4, 20 m, adânci de 0,70 m și înalte de 7 m. În fiecare firidă se găsește o fereastră. Cele 8 firide sunt încadrate de 10 pilaștri puternici. Turnul, de 30,6 m, este cuprins în construcția bisericii, în fața dinspre apus, are formă pătrată și se sprijină pe 4 pilaștri: 2 în zidul dinspre apus și 2 în pronaos. În zidul fațadei dinspre apus se află două ferestre oarbe în care au fost prinse cu scoabe două icoane pe tablă reprezentându-l pe Sf. Mare Mucenic Gheorghe, patronul bisericii, și pe Sf. Arhanghel Mihail. În anul 1951 ele au fost înlocuite cu două icoane reprezentându-i pe aceiași sfinți, executate în frescă de pictorul Iulian Toader. Același pictor a realizat și frescele de pe cei patru pereți ai turnului reprezentând evangheliștii. Biserica a fost acoperită cu țiglă în formă de solzi, iar turnul cu tablă. Lăcașul de cult a fost sfințit de Episcopul Gherasim Raț în 11 noiembrie 1845. Iconostasul a fost realizat după sfințire, în perioada 1863-1869. Până atunci a fost utilizat iconostasul vechii biserici. Noul iconostas, din lemn, a fost executat de Mihail și Lazăr Ianici din Arad, renumiți sculptori de iconostase. Conform proiectului, el se sprijinea de pereții laterali și de boltă. Iconostasul are două rânduri de

câte opt coloane suprapuse, la fel ca și iconostasul de la catedrala veche din Arad, cu numeroase ornamente reprezentând motive geometrice, florale și vegetale, care au fost acoperite cu foiță de aur. Pictura iconostasului, cea de la strane și de la tronurile arhieresc și al Născătoarei, a fost realizată de pictorul sârb Nicolae Alexici între anii 1868-1870. La lucrări a fost ajutat de fiul său Dușan, și el pictor. Pictura murală a fost executată mult mai târziu, de pictorul Iulian Toader din Arad.

De la sfințire până în prezent s-au făcut mai multe reparații și renovări. Prima reparație a avut loc în anul 1869, când biserica și turnul au fost vărute în exterior cu galben, a fost înlocuită tablă de pe turn, a fost aurită crucea din turn și s-au pus cetârne la streșini, iar jaluzelele de la ferestrele turnului au fost vopsite cu verde. A doua reparație, din 1896, a fost de dimensiuni mai mici. S-au făcut reparații la podul bisericii și la turn și s-a pardosit biserica. În anul 1913 s-au făcut din nou reparații capitale: s-au reparat acoperișul și burlanele, s-a învelit turnul cu o tablă nouă, s-a îndreptat crucea din turn, care era strâmbă, s-au vărut pereții în exterior. Lucrările au fost executate de antreprenorul Freiburger Fülöp din Timișoara. În anul 1927, în urma grindinei care s-a abătut asupra Micălăcii, a fost necesară repararea acoperișului. Noi reparații au avut loc în anul 1930, când preot paroh era Ioan Ardelean. Cu această ocazie, sub supravegherea arhitectului A. Szabo, locul destinat corului a fost mărit și amenajat în forma în care este azi. Tot acum biserica a fost pictată în interior de pictorul arădean Iulian Toader. El a curățit și icoanele de pe iconostas, și pe cele de la tronuri. A fost introdus curentul electric. Lucrările au fost terminate în toamnă, iar sfințirea, făcută de episcopul Grigorie Comșa, a avut loc în 14 septembrie. Următoarea reparație s-a făcut în 1950-1951, când au fost executate lucrări de subzidire după planurile arhitectului Fr. Trithaler, zugrăvirea exteriorului și completarea picturii murale din interior de către Iulian Toader și Lișteveanu Lișteavă. În anul 1966 a avut loc o reparație capitală după documentația întocmită de arhitectul Francisk Trithaler. S-au făcut reparații importante la acoperiș, lucrări de reparație la zidărie și turn, au fost reparate toate scaunele din biserică și s-a repictat interiorul de o echipă condusă de pictorul Gheorghe Răducanu din București. În 1969, după terminarea lucrărilor de pictură interioară, același pictor Gh. Răducanu a curățat icoanele de pe iconostas și a vopsit și aurit din nou sculptura iconostasului, a stranelor și tronurilor. Biserica renovată a fost sfințită de Episcopul Teoctist al Aradului la 2 noiembrie 1969.

Pe lotul de 3.795 m² din Strada Renașterii numărul 11 pe care s-a ridicat biserica a fost amenajată o curte și, în anul 1930, un parc. În curtea bisericii au fost amplasate vechile clopote.

Celelalte edificii ale bisericii Sfântul Mare Mucenic Gheorghe

Casa parohială din Strada Renașterii nr. 9 a funcționat din anul 1921 în fosta Școală confesională a bisericii ortodoxe române din Micălaca Veche. Prin sistarea învățământului confesional în acel an, clădirea școlii confesionale, aflată în proprietatea bisericii, a primit o nouă destinație, fiind transformată în casă parohială, ca locuință pentru preot. Sala cea mai mică a școlii a fost transformată în birou parohial, iar o sală mai mare în sală de ședințe. Pe lângă ședințele consiliului parohial, aici aveau loc și repetițiile corului bisericii. În anul 1936 consiliul parohial a aprobat închirierea sălii de ședințe Inspectoratului Școlar din Arad și transformarea ei în grădiniță, cu intrare separată prin curtea bisericii. În anul 1948, odată cu apariția legii ce prevedea trecerea tuturor fostelor școli confesionale la Ministerul Învățământului, biserica pierde această clădire. A fost retrocedată bisericii în anul 2004, în baza Decretului 196/2004.

La data de 19 septembrie 1937 adunarea parohială a votat construirea unei a doua case parohiale, pe Strada Renașterii nr. 7, pe locul celei vechi. Ea a fost ridicată de meșterul zidar Lovitz Anton din Glogovaț, după proiectul arhitectului arădean Szilaghi. Pentru ridicarea acestui edificiu biserica a primit din partea Municipiului Arad 20.000 de cărămizi și 2.500 de țigle. Pe lângă acestea s-au mai folosit unele materiale din demolare, iar restul s-au cumpărat. Lucrarea a început în anul 1938 și s-a prelungit până în 1940. Finisajele de exterior și de interior au fost executate de maistorul Koloman Czister, pentru suma de 37.000 de lei. Casa se compunea din trei încăperi, din care una a fost folosită ca bibliotecă, arhivă și sală de ședințe a consiliului parohial. Curtea și grădina acestei casei parohiale au o întindere de 1.680 m².

În 14 iunie 1925 corporațiunile parohiale votează construirea unei case culturale a bisericii ortodoxe din Micălaca Veche pe terenul deținut de biserică pe Strada Voinicilor. Planul construcției a fost realizat de arhitectul Ludovic Novac din Arad, iar devizul de cheltuieli în valoare de 308.650 de lei a fost aprobat de comitetul parohial în ședința din 11 iulie 1925. Lucrările au început la 15 iulie 1925 și au fost terminate în opt săptămâni. Edificiul

era compus dintr-o sală mare, lungă de 14 m și lată de 8 m, care avea zidită în interior o scenă cu un metru mai înaltă față de dușumea. În fața scenei, puțin mai jos decât pavimentul, era amenajat un loc pentru muzică, iar de o parte și de alta a scenei erau două încăperi pentru cei care urcau pe scenă. În această casă culturală s-au ținut până în 1949, când a fost naționalizată, toate concertele religioase organizate la marile sărbători de peste an și jocul duminical pentru tineret.

Donații

În timp, pe lângă cărțile din vechea biserică, actuala biserică a fost dăruită și ea cu cărți și cu alte lucruri de trebuință. Astfel, în anul 1845, când a fost sfințită biserica, Alexandru Mihuța a dăruit un clopot de 670 kg, care a costat 1.100 de florini, iar Dimitrie Alexici, funcționar la Primăria Arad, a donat un chivot, șase ripizi, o cruce, două sfeșnice din argint pe prestol, un mormânt al Domnului, o candelă mare din argint, o copie și o linguriță din argint, iar prin testament a lăsat ca la moartea sa biserica să primească suma de 250 de florini. În anul 1871 Petru Șirian și George Popovici au dăruit un clopot de 1.100 kg, comandat la Viena. Petru Șirian și soția sa au mai dăruit bisericii și o Evanghelie ferecată în argint. Orologiul din turnul bisericii a fost donat de George Cosma, mult timp primar al Micălăcii. Dochița Boaru a dăruit o perdea de catifea și o cruce de argint. Ioța Pânădan a ridicat crucea de marmură de la capătul Străzii Frăției, pe locul unde s-a aflat prima biserică. Florea Colțău a dăruit un steag și un litier. Ștefan Comloșan, prim-epitrop, cu soția, au donat în 1924 un acoperământ brodat și două stihare preotești, un acoperământ de catifea pentru mormântul Domnului, un epitaf și un prapor negru cu icoana Sf. Ștefan.

Preoți: Toader (1743), Ioan Popovici (1755), Ștefan Baterschi (1767), Mihail Popovici (1767), Ștefan (1771), Mihail (1771), Gheorghe Versits (1776, 1786), Gheorghe Popovici (înainte de 1791 și la 1810), Ioan Ioanovici (1791, 1793), Ioan Tomuța (înainte de anul 1810), Vasile Pavlovici (1802-1819), Vasile Pasc (1802), Gheorghe Petrovici (1802-1831), Vasile Iovănaș (1819-1843), Petru Gheorghevici (1826-1837), Constantin Costan Iovănaș (1823-1843), Atanasie Stancovici (1839, 1849, 1855), Eftimie Novac (1845-1849), Leonte Gherga (1853-1873), Ioan Monția (1863-1887), Moise Băbescu (1869), Ioan Cioară (1877-1888), Iustin Dascăl (1888-1924),

Ioan Morariu (1897-1918), Mihai Lucuța (1895-1902), Ioan Marșieu (1918-1940), Ioan Ardelean (1920-1949), Gheorghe Căvășdan (1949-1974), Damian Tudor (1974-1995), Iacob Bupte din 1979, Pavel Galiș din 1993, Emil Roman)în 2010), și Mircea Bupte din 2010.

Biserica Micălaca Veche II

Datorită densității populației din Micălaca, începând cu anul 1992, în Zona 500 a fost necesară construirea unei noi biserici, pe un teren cumpărat de la Consiliul Local Municipal Arad (un sfert din Parcul 23 August, actualmente Parcul Regina Maria). Lucrările au început în anul 1994 cu ridicarea unui paraclis, transformat ulterior în capelă, cu hramul *Sfinții Împărați Constantin și Elena*, care s-a demolat după începerea slujirii în biserica nouă.

Construirea bisericii cu hramul *Nașterea Domnului* a trenat, sfințirea în interior, pentru oficierea serviciului religios, având loc în anul 2012. Acoperișul bisericii a fost făcut din tablă de cupru, iar cele trei clopote au fost turnate la Innsbruck (Austria). Iconostasul, Tronul Arhieresc, Tronul Maicii Domnului și scaunele sunt din lemn de stejar, executate de sculptorul I. Peiu din Moldova. Odoarele au fost donate de credincioșii din afara parohiei, iar candelabrele și obiectele de cult au fost achiziționate din Grecia. Pictura interioară, în tehnica *frescă*, este opera pictorului Cezar Constantin Cătălin Băluț, același care semnează și pictura interioară a Catedralei Arhiepiscopale Ortodoxe din Arad. La biserica despre care vorbim aici a fost ajutat de pictorul Cezar Ivana și de ucenici în arta pictării în stilul bisericesc bizantin. La ora redactării acestui material au mai rămas de executat picturile de pe cele trei frontoane mari ale fațadelor de nord, vest și sud.

Preoți: Mircea Bupte – preot paroh, Iacob Bupte – preot pensionar (până la moartea sa în 2018), Aurelian Popa – preot slujitor.

Parohia ortodoxă română Micălaca Nouă

Micălaca Nouă a apărut și s-a dezvoltat în perioada interbelică, fiind o prelungire spre vest a cartierului Micălaca de azi. Până în 1925 comunitatea ortodoxă din Micălaca Nouă a funcționat ca filie la parohia Micălaca Veche. Prin adresa din 18 septembrie 1925, Ministerul Cultelor și Artelor aprobă înființarea Parohiei Micălaca Nouă, care număra atunci 408 credincioși.

Primele slujbe religioase au fost oficiate într-o sală de curs a școlii primare de pe Strada Fabius, preot și organizator al noii parohii fiind Caius Turicu (1925-1927).

Biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril

Construirea bisericii cu hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril* și a casei parohiale din Micălaca Nouă a început în anul 1930, în vremea preotului Romulus Furdui. Lucrările au durat până în 1934 și au fost efectuate după planurile arhitecților Silvestru Rafiroiu și Buzași. Bani pentru construcție au fost primiți de la orașul Arad și de la credincioși. Edificiul este așezat pe un soclu înalt, din piatră de codru cioplită, și are zidurile din cărămidă, iar acoperișul din tablă. Lungimea sa este de 17,50 m, iar lățimea de 8 m. Interiorul bisericii are o capacitate de 350 de credincioși. Biserica este construită pe un plan triconc, cu două turlă octogonale, una pe naos și cealaltă pe pronaos. Absida altarului și absidele laterale sunt ridicate pe cinci laturi ale unui poligon. În interior absidele sunt semicirculare. Pronaosul este supralărgit (4x8m). În dreptul lui, în exterior, a fost plasată o construcție specială care adăpostește scara de urcare în balcoanele pronaosului. La nivelul balcoanelor a fost construit un cafas amplu, sprijinit pe stâlpi puternici.

În exterior fațadele sunt împărțite în două de un brâu median. Registrul inferior este decorat cu panouri dreptunghiulare de tencuială, marcate de muluri cu profil semicircular. Registrul superior este prevăzut cu arcaturi oarbe, animate în interior cu cercuri realizate în mulară, cu aceeași secțiune semicirculară. Pe fațada de vest a bisericii, în două nișe, pictorul arădean Corneliu Artimon a realizat în anul 2004 portretele Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril. Pictura murală, în stil neobizantin, a fost executată în anii 1943-1944 de pictorul Cornel Cenan din Cluj.

Preoți: Caius Turicu (1925-1927); Cornel Mureșan (1927-1928), Romulus Furdui (1928-1939), Ioan Buțiu (1939-1956), Dumitru Gornic (1956-1959), Aurel Jiva (1959-1973), Victor Biliboacă (suplinitor) și Terentie Mihiț (1973), Nicolae Marcu (de la 1 ianuarie 1974), Miron Iercan (1979-2003), Gheorghe Oprea (1997-2003), Adrian Bara (din 2004).

Biserica ortodoxă Sfântul Apostol Andrei

Biserica ortodoxă *Sf. Apostol Andrei* din Micălaca Nouă, Zona 300, a fost sfințită în anul 2003. *Preot* este Gheorghe Oprea.

Biserica romano-catolică Adormirea Maicii Domnului

Parohia romano-catolică din Micălaca a luat ființă prin 1900. Odată cu creșterea numărului de credincioși, în anul 1929 a fost ridicat edificiul ecleziastic cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. În anul 1940 Micălaca Nouă și Micălaca Veche erau filii ale parohiei Glogovăț (Vladimirescu). În acel an, în Micălaca Nouă erau 938 de credincioși catolici, iar în Micălaca Veche 43. Abia în anul 1967 a fost ridicată la rangul de parohie.

Parohi și administratori parohiali: Kóbor György (1967 – august 1969), Kovács István, Mészáros Antal, Való Ferenc, Ebenspanger Ferenc, Benőcs Zoltán, Heinrich Jozsef, Sánta István, Godó Mihály, Szabó Péter, Balogh László.

Biserica greco-catolică Sfântul Anton din Padova

Biserica greco-catolică de pe Strada Voinicilor din Micălaca a fost sfințită în anul 2011. *Preot:* Romeo Bodea.

Biserica Creștină Baptistă Renașterea

Primii membri ai comunității baptiste din Micălaca, botezați în 9 octombrie 1898, au fost Teodor Drăucean, Petru Cameniță, Savu Popovici, Mitru Bugariu și Maxa Gabor. În anul 1919 comunitatea a hotărât să cumpere un teren pe care să construiască o biserică. Începută în anul 1921, lucrarea a fost finalizată în 1926. În perioadele 1938-1939 și 1942-1944 lăcașul a fost închis. Primul cor a fost înființat în anul 1911, prima orchestră în anul 1947 și prima fanfară în 1948. De-a lungul vremii vechea biserică a fost consolidată și renovată. Azi, comunitatea dispune și de Grădinița *Peștișorul*, inaugurată în anul 1999.

Pastori: Ioan Truță (1929-1932), Teodor Iov (1944-1951, 1952-1955), Pavel Popa (1951), Dumitru Inoveanu (1952-1959), Pavel Chiu (1955-1962), Mihai Chiu (1962-1970, 1982-1985); Teodor Vereș (1970-1981), Petru Bozian (1985-1997), Lazăr Magu (1995), Ovidiu Drăgan (2000-2017).

Biserica Baptistă Maranata

Piatra de temelie a Bisericii Baptiste *Maranata*, de pe bulevardul N. Titulescu nr. 1, a fost pusă în 3 februarie 1990. Finanțarea a venit de la frații din Irlanda de Nord. Construirea bisericii a început în 1990 și a fost întreruptă în octombrie 1993, apoi, cu sprijinul financiar al lui Bob van

Kampan, lucrările au fost reluate în 1994. Pe toată perioada de construire biserica a beneficiat de sprijin din străinătate pentru asigurarea dotărilor: 1.000 de scaune (Anglia, septembrie 1991); sistem de sonorizare și televiziune interioară, orgă cu sintetizator (Anglia, iulie 1995). Edificiul a fost finalizat la 6 august 1995. La inaugurare au luat parte reprezentanții tuturor cultelor din Arad, oficialități din ministerul cultelor, precum și Bob Van Kampan. Biserica a avut și are un cor mixt, care a vizitat biserici din țară și din străinătate. În intervalul 1990-1995 membrii comunității și-au desfășurat serviciul religios în Biserica Baptistă Șega. În același timp s-au implicat în acte caritabile. În anul 1991 a fost înființat primul orfelinat creștin la Păuliș, care adăpostea șase copii. Pe Strada Goga nr. 41 a fost deschis pe 5 mai 1992 primul cabinet medical creștin. Până în 2010, numărul membrilor comunității a crescut de la 149 la 623.

Pastori: Dorel Popa (1991-2014), Nicu Brânda, Nicu Atnagea, Cristian Barbosu (2000-2004), Daniel Cojiță (2005-2017), Ovidiu Măduța (2015 – prezent).

Biserica Creștină Penticostală

Sub influența Mișcării Penticostale și Carismatice Mondiale, credincioșii din Micălaca și-au înființat în anul 1923 o biserică. Inițial, credincioșii penticostali s-au întrunit în casa văduvei Sofia Danciu, de pe Strada Renașterii nr. 84. Conducător al comunității a fost, din 1923 până în 1928, Gheorghe Tișler. Primul pastor penticostal care a preluat în mod oficial această funcție a fost, din anul 1928 până în 1953, Gheorghe Urlea. El a înființat în 1935 primul cor mixt, iar în 1936 o orchestră de copii care cântau la mandoline. Actele bisericești, în perioada 1923-1929, au fost întocmite de Gheorghe Bradin din Păuliș și Mihai Olariu din Lipova. În anul 1946 comunitatea penticostală a fost nevoită să se mute din casa de pe Strada Renașterii nr. 84. Pentru o scurtă perioadă a funcționat într-o casă mai spațioasă, pe Strada Renașterii nr. 29, însă autoritățile arădene au solicitat cedarea localului pentru a deschide un magazin alimentar, oferind în schimb casa din Strada Renașterii nr. 2A. Amenajarea noului spațiu s-a finalizat în anul 1948. Aici s-au desfășurat serviciile religioase până în anul 2008. De-a lungul timpului conducerea a înaintat numeroase solicitări pentru a construi un nou edificiu bisericesc pe terenul de pe Calea Radnei nr. 248A. În 22 aprilie 2003 Primăria Municipiului Arad a

concesionat comunității pentecostale terenul menționat de pe Calea Radnei, de 1.817 m², cu intrare de pe Strada Renașterii nr. 2 B. Construirea bisericii a început în anul 2004 și a fost finalizată sâmbătă, 16 august 2008. Noua casă de rugăciune a fost inaugurată duminică, în ziua imediat următoare încheierii lucrărilor de construire. La eveniment au participat peste 1.000 de persoane, între care oaspeți de peste hotare, oficialități, reprezentanți ai cultelor. Predica și rugăciunea de consacrare au fost rostite de președintele Cultului Pentecostal din România, dr. Pavel Riviș Tipei.

Pastori: Gheorghe Urlea, Cornel Borlovan, Ilie Stănuș, David Mărgăian.

Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea

Comunitatea adventistă s-a constituit în Micălaca în anii 1899-1900, când a fost convertit primul membru prin acțiunea de evanghelizare a pastorului Hunedergardt. Până în anul 1929, când a fost cumpărat un teren, serviciul religios adventist s-a desfășurat în casa lui Mitru Gherman. În 1929 comunitatea a ridicat o casă de rugăciune pe Strada Renașterii nr. 63, care a fost distrusă de inundațiile din 1932. Ulterior a fost edificată o altă construcție, în care s-a desfășurat serviciul religios până în anul 2000. La 4 noiembrie 1997 a fost cumpărat terenul de pe Strada Voinicilor nr. 29. Lucrările la o nouă casă de rugăciune au început în 12 mai 1998. Proiectul clădirii a fost executat de firma S.C. Proiect S.A. Arad, prin arhitecții Gheorghe Seculici, Elisabeta Cosma și Monica Cuznețov. Primul serviciu religios a avut loc în anul 2000, însă biserica a fost inaugurată abia în 31 mai 2003. În 2009, din inițiativa tinerilor, pe lângă biserica adventistă de ziua a șaptea a luat ființă *Asociația Youth and Family Micălaca – Arad*, care desfășoară diverse activități de voluntariat.

Pastori: Manchen, Herman, Reit, Cazan, Tolici, Roibescu, Popescu, Cionca, Pavel Crișan, Constantin Șamotă, Ioan Bastoreală, Gligor Deac, Ilie Ofițeru, Petru Secui, Ștefan Faur, Ioan Ban, Dimitrie Jigău, Ioan Sturz, Gabriel Dragoș, Pavel Memete, Valentin Rusu, Vasile Varcuș.

Învățământul

Școlile profesionale românești

Prima atestare documentară a unei școli profesionale românești în Micălaca, cu o singură clasă, datează din anul 1777. În anul în 1791 învățător era *Gheorghe Popovici*, iar numărul elevilor se ridica la 48. După

regularizarea cursului Mureșului în anul 1814, se va construi (din material slab și acoperită cu paie de seacă), o nouă școală, lângă biserică, pe Strada Renașterii nr. 7. În intervalul 1811-1820 populația de vârstă școlară a fost numeroasă, însă numărul celor care au frecventat cursurile a fost mic. Spre exemplu, în 1818-1819, din cei 247 copii de vârstă școlară (6-12 ani), doar 13 frecventau școala. În timpul revoluției din 1848-1849 școala din Micălaca a fost ocupată de revoluționarii maghiari. Mobilierul a fost distrus, iar zidurile afectate. Într-un raport din anul 1870 se consemna că instituția de învățământ, care funcționa în clădirea din 1814, nu era dotată corespunzător cu materiale didactice, însă dispunea de o grădină școlară cu o suprafață de 400 de stânjeni, unde se desfășurau cursurile practice de agricultură ale elevilor. În anul 1870 frecventau regulat cursurile 81 de băieți și 27 de fete, la care se adăugau clasele de repetiție în care învățau 45 de băieți și 35 de fete. Lucrările la o școală nouă au început în anul 1863 și s-au finalizat în 1872. Aceasta a fost situată între vechea școală și biserică, pe Strada Renașterii nr. 9. Edificiul din cărămidă, cu acoperiș din țiglă, avea două săli spațioase pentru desfășurarea cursurilor și locuință pentru învățător. Lucrările au costat 7.000 de florini. Vechea școală a fost și ea consolidată în anii 1874-1875.

Cât privește situația învățământului micălăcean, în anul școlar 1873-1874, din cei 246 de copii înscriși s-au prezentat la examenul final 55, adică 22,35%.

Învățători: 1816-1817 – Ilie Pilcovici; 1817 – Petru Vasilievici; 1820-1821 – Matei Cosma; 1824-1826 – Constantin Saiter; 1832 – Sava Mihailovici; 1841-1842 – Andrei Stoianovici; 1844-1845 – Vasile Micșa; 1849-1852 – Ștefan Ioanovici; 1857 – Moise Babescu; 1873 – Ioan Ciora; 1877 – Sava Bugariu; 1882 – Liviu Papp; 1885 – Savu Mihuția.

Școala elementară comunală

În anul 1894 a fost înființată în Micălaca școala elementară comunală, cu limba de predare maghiară. Cursurile au fost deschise de învățătorul Lázár Pál la 10 septembrie 1894, în casa fierarului Kiss Sándor. În acel an au frecventat școala 28 de elevi. Pentru dotarea cu materiale didactice și asigurarea salariului învățătorului, care nu a fost plătit decât la 4-5 luni, inspectorul școlar regal a solicitat și a obținut ajutor material din partea *Societății Culturale Kölcsey* și a unor instituții financiare arădene. În

anul 1897 a fost solicitat un alt spațiu pentru desfășurarea procesului instructiv-educativ. Cursurile, la care participau elevii români și maghiari, au fost continuate într-o casă închiriată, lângă primărie. Imposibilitatea comunei de a o mai susține financiar l-a determinat pe inspectorul școlar regal să solicite în anul 1900 transformarea ei în școală de stat. Prin hotărârea numărul 82.059 din 19 noiembrie 1900, Ministrul de Culte și Instrucțiune Publică a dat aviz pozitiv. Din acel an au existat două cadre didactice. Reprezentanții comunei au predat statului cei 8,235 ari care aparțineau școlii comunale. De asemenea, s-au angajat să plătească 10% din dările către stat și să întrețină edificiul școlar. Până la construirea noii clădiri cursurile s-au desfășurat tot într-o casă închiriată. Președinte al consiliului școlar a fost numit Vaja Antal, iar din 1902 Balogh Zoltán, notarul Comunei Micălaca. Creșterea numărului de elevi a impus angajarea în anul 1909 a celui de-al treilea cadru didactic. În anul școlar 1909-1910 dascălii își desfășurau activitatea în trei săli de clasă, cu un efectiv de 322 de elevi, dintre care 216 români. Din fondurile școlare care au fost capitalizate și din împrumutul de 24.000 de coroane a fost achiziționat un teren pe care a fost construită noua școală. Școala avea două săli de clasă și două locuințe pentru învățători. Ratele lunare au fost plătite din veniturile fondului școlar și din cei 10% impozit suplimentar. 400 de coroane au fost puse la dispoziție de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, pe toată perioada rambursării creditului, pentru acoperirea cheltuielilor celor 2 locuințe ale dascălilor.

Cadrele didactice care au predat la școala de stat au fost: Szabó György, baroneasa Bedeus Zelma și Imrey Margit.

Școala română națională

Instituția românească de învățământ din Micălaca a primit în anul școlar 1920-1921 denumirea de *Școala română națională*. Din anul școlar 1930-1931 școala din Micălaca a funcționat sub denumirea de *Școala primară nr. 15*. Director a fost din 1924 până în 1939 D. Ciobotă. În anul școlar 1941-1942, în timp ce director era Nicolae Tărăpoancă, la cele 4 săli de clasă existente au mai fost adăugate încă două. Școala dispunea de cantină, de care era responsabilă învățătoarea Demetra Balaban, locuință pentru director, laborator, muzeu, cabinet directorial, sală profesorală, terenuri sportive.

Schimbările politice intervenite după 1948 au vizat trecerea tuturor instituțiilor de învățământ în subordinea Ministerului Învățământului. În anul 1955, în timpul directorului Gheorghe Jebelianu (1949-1959), școala din Micălaca dispunea de două clădiri; într-una se găseau cele șase clase, iar în în a doua locuința directorului, cabinetul directorial, magazia de lemne. În anul 1959 s-a efectuat parchetarea sălilor de clasă, a sălii profesoriale și a camerei pionierilor; au fost instalate 8 sobe de teracotă, a fost reparat acoperișul, spre stradă a fost construit un gard de cărămidă, pe holuri s-a turnat mozaic. În anul 1964 s-au mai amenajat două săli de clasă. De asemenea, a fost dat în folosință un atelier de lăcătușerie pentru băieți, care-l completa pe cel al fetelor. Lucrările la cel de-al doilea atelier pentru băieți au fost finalizate în anul 1978. După 1980 edificiile școlare de pe Strada Renașterii nr. 250, cu 8 săli de clasă, și a celor două școli din Micălaca Nouă, de pe Strada Fabius, au devenit neîncăpătoare. În 15 septembrie 1981 autoritățile școlare au hotărât deschiderea *Școlii generale nr. 12*, din Strada Mioriței. Noua școală dispunea de 24 de săli de clasă, 3 laboratoare (biologie, chimie, fizică), sală profesorală, secretariat, direcțiune, bibliotecă, sediul organizației de pionieri, cabinet medical. Director a fost desemnat Iulian Negrilă, iar din anul școlar 1982-1983 profesorul Pavel Terpe. Șirul directorilor a continuat cu Mihai Mazilu (1984-1990), Rodica Crișan (1990-2004), Alexandru Bratu (2004-2006), Stanca Cosma (din 2006 până în prezent). În vechea școală, la care s-au făcut reparații în anul școlar 1984-1985, s-au desfășurat până în anul 2005 cursurile ciclului primar, după care a devenit liceu cu program sportiv. După 1990 sistemul educativ s-a racordat și în Micălaca la cerințele moderne ale societății.

Personalități

Preotul Ioan Ardelean (1883-1949), este unul dintre optanții care în 1920 și-a părăsit satul natal Chitighaz (din Ungaria de azi), și a decis să trăiască în România și să se pună în slujba neamului său. Biografia sa este o mărturie a dăruirii pe care a arătat-o de-a lungul vieții micălăcenilor care l-au primit în comuna lor. S-a născut la 4 ianuarie 1883 în Chitighaz (azi localitate în Ungaria), într-o familie care a dat 7 generații de preoți. Tatăl său, preotul Iosif Ardelean, parohul bisericii din Chitighaz, autor al unei monografii și al altor scrieri, a fost o pildă de cărturar pentru copiii săi. Ioan Ardelean face școala primară în sat, apoi urmează liceul din

Szarvas. Examenul de maturitate îl dă la Budapesta, după care se înscrie la Institutul Teologic din Arad, pe care îl termină în anul 1903. Se căsătorește cu Felicia Mihulin, fiica preotului Augustin Mihulin din Sebiș, cu care va avea 3 copiii, și este numit preot la Ineu, însă după o vreme se mută în satul său. În timpul Primului Război Mondial a fost confesor militar și a însoțit armata pe diferite fronturi. Întors de pe front, în 1920 se pune problema să opteze – și se mută cu familia în România. Se stabilește în Micălaca, unde va fi capelan al părintelui Iustin Dascăl și confesor militar al garnizoanei din cetatea Aradului. După moartea părintelui Iustin Dascăl rămâne preot paroh în Micălaca Veche până la moartea sa, pe 18 martie 1949. De numele lui se leagă o mulțime de realizări. În 1925 deschide *Casa culturală a bisericii ortodoxe române din Micălaca*, în 1930 face o reparație exterioară și interioară la biserică, amenajează parcul din jurul bisericii și zidește casa parohială. De asemenea, a reușit să câștige pe seama bisericii două intravilane – pe Calea Armatei Roșii nr. 214 și 216. În sfârșit, asemeni tatălui său, a scris și el o *Cronică a parohiei Micălaca Veche*, manuscris de 17 file rămas parohiei la moartea sa. În afara parohiei a activat vreme de 15 ani ca și consilier eparhial la secția economică, apoi a fost conferențiar la școala de meserii și la atelierelor CFR Arad.

O activitate importantă a desfășurat și în plan politic. Încă în 1920 a fost numit deputat în primul parlament al României întregite. A doua oară a fost ales deputat în parlamentul țării în perioada 1933-38. Ca deputat, mai ales în a doua legislatură, a luptat pentru interesele micălăcenilor și ale arădenilor în general. Reamintim de scutirea micălăcenilor de impozite după inundația din 1932 și de obținerea banilor de răscumpărare a pășunilor expropriate de CFR, de ajutoarele bănești obținute pentru construirea bisericii din Grădiște. Nu i-a uitat nici pe românii refugiați din Ungaria, intervenind pentru colonizarea celor din Giulia și Chitighaz pe moșia Utviniș și Iratoșu. Pentru meritele sale a primit recunoașterea bisericii și a statului român. În timpul războiului i s-a conferit *Crucea pentru Merite*, iar pentru activitatea parlamentară semnul onorific *Vulturul României*. Ca preot, a fost distins în 1930 cu *brâu roșu*, iar în anii următori cu *Răsplata muncii pentru biserică* clasa I.

Preotul iconom stavrofor Demian Tudor (1912-2001)

La un înalt grad bisericesc a ajuns prin meritele sale și părintele Demian Tudor, un micălăcean get-beget. S-a născut în Micălaca, la 9 aprilie 1912, din

părinți săraci dar credincioși. Tatăl său, Arsa Tudor, a fost crâsnic, cântăreț și membru în corul bisericesc al parohiei Micălaca Veche. Crescut pe lângă biserică, Demian Tudor, după ce a făcut școala primară în Micălaca Veche și studiile liceale la actualul Colegiu Moise Nicoară, s-a înscris la Academia Teologică din Arad, fiind unul dintre cei mai buni studenți. După patru ani (1930-1934), s-a înscris la Facultatea de Teologie din București, unde în 1937 își dă licența cu lucrarea *Monografia sectară a județului Arad*, obținând calificativul *Magna cum laudae*. Și-a început cariera nu ca preot, ci ca prefect de studii la Academia Teologică din Arad. Un an mai târziu a fost numit profesor suplinitor la catedra de Patrologie și Patristică. După căsătoria cu Lucreția Popovici a fost hirotonit de episcopul Andrei Mager și instalat preot la parohia Arad-Șega. A funcționat aici până în 1942, când a fost transferat la parohia Arad Centru, unde a activat până în 1958. De două ori a fost arestat de comuniști sub acuzația de uneltire împotriva orânduirii sociale: prima oară în anul 1949, iar a doua oară în septembrie 1958. Condamnat la 20 de ani de muncă silnică și 8 ani de degradare civică, a fost închis la Gherla, Aiud și Ostrov, fiind eliberat prin Decretul-lege 411/1964. Întors acasă, a fost numit la parohia Pecica, unde a activat ca preot până în 1975, când Visarion Aștileanu, noul episcop, i-a aprobat mutarea la parohia Micălaca Veche. Din 1991, odată cu reînființarea facultății de teologie din Arad, preotul Demian Tudor a fost numit în postul de duhovnic, pe care l-a onorat până în 1994. Pe lângă activitatea preoțească și cea didactică, părintele Demian Tudor a desfășurat o bogată activitate publicistică, fiind autorul a numeroase studii și articole apărute în revistele *Biserica și Școala*, *Școala vremii*, *Tribuna română* etc.

Economia

Pământul bun din hotarul Micălăcii a făcut ca cea mai mare parte din populație să se ocupe cu agricultura. Din punct de vedere tehnic, agricultura din acea vreme practica un asolament bienal sau chiar trienal, existând și libertatea defrișărilor sau deștelenirilor. Urmărind configurația terenului din Micălaca și, mai ales, apropierea de râul Mureș și de zona inundabilă a acestuia, putem constata că localitatea și-a sporit permanent terenul agricol prin astfel de operațiuni funciare. Inițial, economia în satul Micălaca a fost una de tip medieval, pământurile nobililor fiind arendate de iobagi, care le lucrau *în parte*, conform înțelegerii stabilite. Încă din secolul

al XVIII-lea micălăcenii au cultivat grâu, orz, ovăz, secară și porumb. Din punct de vedere material, la conscripția din anul 1742, cele 60 de familii de iobagi dispuneau de 192 de câble de pământ arabil, 86 de boi de jug, 74 de vaci de lapte, 51 de junci și juninci, 71 de cai, 2 mânji, 96 de oi, 6 capre și 78 de porci, pentru care plăteau dări în bani și în natură. În urma reglementării urbariale din 1771 obligațiile pe an ale iobagilor, socotite la o sesie întregă, au fost fixate la 52 de zile de robotă cu carul sau 104 zile de robotă cu palmele, precum și la 1 florin *darea de fum*, 1 car de lemne, 2 cocoși, 2 pui, o cupă de unt și 12 ouă. La acestea se adăugau *nona* și *zeciuiala* din toate produsele agricole, inclusiv inul și cânepa, precum și din mieii, porcii și stupii de albine. Prin reforma agrară din 1921, micălăcenii care au fost pe front și o parte dintre cei mai săraci sunt împrumătați cu pământ în pusta Utviniș.

Odată cu colectivizarea și înființarea *Gospodăriei Agricole Colective Mureșul*, proprietarii de altădată au fost nevoiți să lucreze la stat. După 1990, cei care au avut acte au primit pământul înapoi și au început să-l lucreze din nou în familie. Mulți și-au cumpărat tractoare și au cultivat porumb, grâu, ovăz, floarea soarelui, trifoi. Datorită prețului scăzut pe care îl primeau la vânzarea produselor din recolte, prin 1998 majoritatea familiilor au renunțat să mai lucreze pământul, lăsându-l pârlog.

Creșterea animalelor

Micălăcenii s-au ocupat mai ales cu creșterea vitelor, pe lângă care au avut și alte animale. Prima pășune din Micălaca este atestată documentar în 1767, când iobagii micălăceni primesc o suprafață de pășune pentru vitele, caii și oile pe care le dețineau. Pășunea a fost împărțită proporțional cu suprafața de teren arabil pe care fiecare iobag o avea ca sesie, la opt jugăre de teren arabil revenind trei jugăre de pășune. Pe lângă pășunea pe care o aveau la Mureș și peste Mureș, micălăcenii au mai primit în anul 1767 pășunea de la *Buțu*, aflată pe teritoriul pe care astăzi se întinde Micălaca Nouă. Această porțiune de pășune se mai numea și *pășune cămărească*, deoarece era primită de la stat.

În anul 1810 luntrașii angajați la stat și împrumătați cu loturi de case au primit și ei o porțiune de pășune din pusta Zimandului. Cele două pășuni au fost administrate separat până în anul 1930, când localitatea Micălaca a devenit cartier al orașului Arad. Îngrijirea pășunii în timpul anului se

făcea prin muncă obștească, la fel ca și păstrarea reproducătorilor pentru montă: tauri, vieri, armigi (armăsari). Pentru întreținerea reproducătorilor micălăcenii aveau alocate separat 17 iugăre de fânețe și 16 iugăre de teren arabil, cultivat cu porumb, orz și ovăz.

Întreținerea fântânilor de pe pășuni cădea tot în sarcina administratorilor acestora, desemnați de antistia comunală. Administratorii se ocupau și de angajarea păstorilor și, implicit, de colectarea banilor și a produselor ce intrau în plata acestora.

Transportul mărfurilor cu luntrile pe Mureș

Pe lângă agricultură, care reprezenta principala ocupație a locuitorilor din Micălaca, o activitate la fel de importantă a fost plutăritul – transportarea mărfurilor cu luntrile pe râul Mureș. Conform documentelor vremii, „...în anul 1810, când statul își transporta sarea cu luntrile sale, din Micălaca și-a angajat mulți luntrași. Le-a dat de-a lungul drumului de țară, în ordine, locuri de case, pășune din pusta Zimandului, ba încă i-a scutit și de serviciul militar. Pe casele luntrașilor era zugrăvită, ca emblemă, câte o luntre. În astfel de casă, nici primarul, nici militarii, nu aveau ce căuta. Conducătorul luntrașilor era caporal. În cauze mai însemnate, căpitanul districtual judeca asupra lor. Astfel, se bucurau de oarecare libertate pe cuprinsul comitatului. Mai târziu statul a dat în arendă transportarea sării”. Documentul stabilea la 700 numărul plutașilor aflați în slujba statului. Navigația pe Mureș a cunoscut apogeul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după care, odată cu apariția transportului feroviar, a înregistrat un vizibil declin, cu timpul dispărând complet.

Morăritul

În secolul al XVIII-lea funcționa în Micălaca o moară plutitoare pe Mureș, moară din care Toader Lup deținea a șaisprezecea parte, iar sârbul Subota Iaksin o pătrime. În secolul al XX-lea locul morilor de apă a fost luat de morile cu aburi. În 1936, în Micălaca Nouă, pe Calea Radnei, funcționau 3 mori: moara de măcinat a lui Adolf Braun, moara de sare a lui Dozsa și moara de urluit a lui Augustin Ursitz. Ultimii proprietari locali de mori în Micălaca Veche au fost Teodor Păcurar – cunoscut ca *Mumer*, Savu Huț – supranumit *Cloabăr*, Nini Cuzman și Gheorghe Cosma.

Pescuitul

O altă veche ocupație aducătoare de venit a locuitorilor din Micălaca a fost pescuitul, care a reprezentat atât o sursă de hrană cât și de existență. În acest sens, meandrele de odinioară ale Mureșului pe teritoriul comunei Micălaca au creat condiții favorabile activităților de pescuit, iar micălăcenii se numărau printre cei care aprovizionau cu pește piața Aradului și garnizoana din cetate.

Birjăritul

Mulți dintre micălăcenii care au avut mai puțin pământ s-au ocupat cu birjăritul până prin anii 1960, când acest mijloc de transport a început să dispară. Ei așteptau zilnic sosirea tramvaiului electric *de la deal* și duceau la piață *delanele* (femeile de la deal), cu coșurile pline cu struguri, piersici, mere. Azi această meserie a fost parțial reluată. Micălăcenii au recondiționat vechile birje și le folosesc la nunți.

Micii meșteșugari și birtași din perioada interbelică

Conscripția din anul 1828 consemnează în Micălaca doar 4 meșteșugari, care asigurau în localitate minimul de servicii. Numărul mic al acestora explică de ce în Micălaca nu a funcționat nici o breaslă. De altfel aceste activități nu au avut niciodată o pondere prea mare în economia locală. Totuși, mici meseriași și prestatori de servicii au fost tot timpul în comună, și au continuat să fie și după transformarea acesteia în cartier. O parte apar incluși în *Almanahul orașului Arad* din 1931, alții în cel din 1936, semn că oficialitățile doreau să integreze și profesional comuna în corpul orașului.

Cultură tradițională

Meșteșugurile țărănești

În Micălaca activau mai mulți croitori, cizmari, pantofari, cojocari și șubari care făceau produse tradiționale (cizme cu foi, șlarfe, nădragi priceși etc.), și le vindeau la târgurile din jur. Printre acești meșteșugari s-a remarcat șubarul Coste Popovici care, între cele două războaie, a confecționat șube și cioareci pentru întreaga comună.

Portul popular

Costumul tradițional purtat de locuitorii Micălăcii până după Al Doilea Război Mondial a fost în mare parte lucrat de femei în casă. Bărbații umblau vara cu cămașă cusută pe piept și guler cu diverse motive florale, alb pe alb, și cu izmene largi, din 8 lați, ambele elemente de îmbrăcăminte fiind făcute din pânză de bumbac țesută la război, și cu laibăr negru cu bumbi metalici de alamă. Iarna purtau cioareci, pieptar de oaie cusut cu flori și șubă din lână țesută în patru ițe. Șuba era ornamentată la piept și la buzunare cu motive florale cusute pe postav negru și ornamentate de jur împrejur cu *pui negri*. Tot din garderoba de iarnă făcea parte și bunda lungă, ornamentată, ca și pieptarul cu motive florale, și căciula neagră de miel. În picioare aveau cizme la sărbători și bocanci sau opinci în zilele de lucru.

Portul femeilor a fost format inițial din spătoi și poale, zadie, zobon, iar mai târziu din cămașă, poale, rochie, zadie, viziclu.

Spătoiul era ornamentat pe mâneci cu flori din mătase albă sau colorată, iar la gât cu *șlari* (colți). Mânecele se terminau cu broderie și dantelă.

Poalele erau largi, ornamentate în partea de jos cu broderie. Peste ele se lua rochia din lână sau mătase, plisată în pături. Cele mai înstărite micălăcence aveau haine *mulărite* (din mătase naturală chinezească, cumpărată de la jidovi). Peste spătoi se îmbrăca un zobon cu fir, ce se închidea cu cheutori din argint, iar iarna *cheptar* scurt, răscroit adânc, cusut cu flori pe toată suprafața și închis tot cu catarame mari. Peste acesta, la începutul secolului al XX-lea se mai purta după cap și o cârpă din mătase colorată, legată la spate. La gât purtau bani de aur sau salbe cu taleri puși pe panglică și mărgelile, iar pe cap *cârpe cu pană dă plis*. Femeile măritate aveau părul strâns într-un *conci*, ținut de o *ceapță*. În zile de sărbătoare fetele de măritat îmbrăcau haine albe de mătase, *înforfoiate* cu mai multe jupoane. Miresele aveau și ele haine mulărite, de culoare deschisă, părul era încrețit *cu apă cu țucur* sau cu fierul cald, de o femeie care se ocupa cu îmbrăcarea mireselelor, iar pe cap purtau coroană înaltă cu flori dese, asemenea spicelor, făcute din ceară. Aceste coroane se păstrau după nuntă pe perete, în cutii de lemn cu geam de sticlă.

În picioare femeile purtau pantofi negri de catifea. Iarna, peste haine luau bundiță din oaie îmbrăcată în catifea sau *ciurac*.

Casa bătrânească din vechea Micălacă a fost formată din tindă și o cameră, materialul utilizat la construire fiind pământul bătut. Ulterior,

această casă a fost înlocuită de *casa franconă* cu trei încăperi: două camere și o tindă. La unele dintre ele, în prelungirea camerei de locuit, se mai găsea o cămară și grajdul. Acoperișul este în două ape, cu fronton la stradă. Aceste frontoane au fost făcute inițial din nuiiele împletite, apoi din scândură sau văiușă, și tencuite cu mortar. Pe unele dintre fațade mai pot fi văzute micile ornamente sub formă de rozete, flori, forme geometrice, care decorau ancadramentul ferestrelor. Ferestrele dinspre stradă, erau prevăzute cu *șolocaturi dă lemn* (jaluzele). De-a lungul întregii case se întinde un gang, prevăzut cu stâlpi din lemn sau din zid, cu un geam spre stradă și cu o ieșire spre curte în dreptul tindei. În perioada interbelică partea dinspre stradă a *gangului* a fost închisă cu sticlă și transformat în cameră. Cei care dormeau acolo, adică bătrânii, care *nu aveau aer în casă*, iarna *se încălzeau cu cărămizi* (încălzeau cărămizi pe foc și le puneau pe lângă ei, să le țină cald). În capătul opus străzii gangul a rămas deschis – și din el se intra în tindă, cămară, grajd. Tot de pe la începutul secolului al XX-lea unele familii și-au construit o casă mică în curte, cu o cameră în care dormeau bătrânii iarna și cu o bucătărie în care se făcea mâncare.

Interiorul tradițional, care în multe case s-a păstrat până după Al Doilea Război Mondial, a fost unul fix, același la toate familiile. Camera curată, *de oaspeți*, în care nu se locuia, era obligatoriu frumos împodobită, aranjarea ei fiind o ocazie de etalare a bogăției și a priceperii femeilor din casă. Aici se găseau două paturi, fiecare pe câte un perete, de o parte și de alta a ferestrelor. Paturile erau clădite (aveau strujac, două dune, perne), să fie cât mai înalte, și erau acoperite cu *măsa alb de pat* și *chilim*, peste care se așezau câte 9-12 perne cu fețele ornamentate cu broderie spartă. Între paturi, sub ferestre, era o laviță cu spate, iar în fața ei masa cu 4 scaune. În sfârșit, mobilierul era completat de un șublon și de o canapea cu spate înalt, executată în ateliere urbane în stil istorist, după moda vremii. Pereții camerei erau împodobiți cu icoane încadrate de șterguri. Tot în această cameră trona la vedere oglinda mare, primită de mireasă de la nașa la nuntă, și cutia de lemn cu geam de sticlă în care era ținută cununa de mireasă.

În trecut, în tindă era cuptorul cu vatră deschisă, o masă și stelaje pe care se păstrau oalele, vasele de bucătărie, canta cu apă. Cu vremea ea s-a transformat în bucătărie, cu mobilă de bucătărie vopsită în verde sau crem și cu sobă de gătit.

Camera de locuit a avut inițial cam același mobilier ca și camera de oaspeți, doar că totul era mult mai modest și lipseau podoabele. Aici se

găsea și un *șpoherț*, adeseori zidit, folosit atât la încălzit cât și la făcut mâncare.

Curtea din față, împrejmuită de gard, inițial din crengi sau leături, apoi din scânduri și în final de zid sau de fier, a fost cu vremea betonată. În ea se intră printr-o poartă mare pentru căruțe și o portiță pentru oameni, ultima fiind adeseori mărginită de stâlpi zidiți, uneori prezentând ornamente. În această primă curte, în afară de casă și, în unele cazuri, de o casă mică, se mai găsea fântâna și o șură mare, cu pod pentru fân, prin care se ajungea în curtea din spate. În acest al doilea *ocol*, ascuns vederii, se găsesc cocinile și cotețele de păsări. Odinioară aici era și un WC țărănesc din scânduri, grămada de paie și groapa de gunoi. Despărțită de un alt gard, în continuarea acestui ocol prin care păsările umblă libere, se găsește grădina de legume.

Obiceiuri de familie

Nunta

Până după Al Doilea Război Mondial căsătoriile se făceau foarte devreme. Fetele se măritau la 15 ani, iar feciorii, mulți, se însurau la 18-19, înainte de a face armata. Tinerii se cunoșteau duminica, la joc. Acolo *le căpăreau* pe fete. Dacă părinții fetei erau de acord, urma să fie pețită. În pețit mergeau tatăl și mama băiatului și o rudă mai apropiată – un unchi. Se trimitea vorbă și erau așteptați. Tocmeala se făcea în fața tinerilor. De obicei fetei i se dădea zestre pământ, o vacă, perne de pus pe pat. Dacă se înțelegeau, fixau data nunții. Mai demult nunțile aveau loc duminica, mai ales *în câșlegi*, când nu era atâta de lucru.

Pălăscașii mergeau sâmbăta călare, să cheme oamenii la nuntă, iar dacă erau din alte sate, joia. Caii erau împodobiți cu *chilimuri*, iar sub chilimuri cu *măesai creț* și cu ciucuri și cu *cipci* pe cap. Chemătorii aveau ca semne distinctive pălării împodobite cu pene și cu panglici și o *pălască* cu răchie sau vin, din care îi cinsteau pe cei pe care îi chemau la nuntă.

În duminica nunții junele mergea cu muzica după nănași și îi aducea la casa lui, unde le dădea să mănânce papricaș sau *sarme*, apoi plecau cu căruțe și cu birje după mireasă. Pe drum descântau și cinsteau oamenii cu vin. Nașul era însoțit de pălăscaș, de un *precumac*, un *cociș* și de un *givăr*. Ajunși la casa miresei, aceasta era încuiată în casă și nănașul trebuia să o cumpere. El mergea cu *ghivărul* la ușă și începea să se tocmească cu

givărul miresei asupra prețului. În timpul acesta, în locul miresei era scoasă o mătură îmbrăcată sau o bătrână – și de fiecare dată givărul mirelui o respingea, spunând că ei nu după mireasa aceasta au venit. După ce se plătea suma cerută, era adusă mireasa. În ușă se puneă o troacă cu apă și toți cei ce voiau să iasă din casă trebuiau să arunce bani în troacă. În curte nuntașii jucau mireasa, apoi ea trebuia să își ia rămas bun de la părinți. Cel care rostea versurile de rămas bun în locul miresei era givărul acesteia. Odată versurile rostite, alaiul pleca la biserică, la cununie. Când ieșeau din biserică, asupra mirilor se arunca grâu. În drum spre casă alaiul de nunta înconjura cu căruțele satul. Când ajungeau la casa cu nunta, mirii erau stropiți cu apă sfințită, cu busuiocul. Obiceiul era ca *nănașa, precumășița și coșicița* să meargă de la biserică acasă la ele, așa că mireasa, givărul, fetele și feciorii se duceau cu muzica după ele, să le aducă la nunta. Nănașa îi dădea miresei o oglindă mare și 3 torturi (al nașei, al precumășiței și al coșiciței). Dacă erau pe jos, alaiul nănașei pornea spre locul unde era nunta *câte doi*, în frunte cu mireasa și cu givărul, care ducea oglinda. Alaiul se oprea la fiecare colț de stradă și juca după muzică. Abia după ce ajungeau cu nănașa li se servea nuntașilor mâncarea.

În mod tradițional, la nunțile din Micălaca se servea *zamă de vacă, carne cu sos, sarme și tocană*. După ce terminau de mâncat începea jocul.

După miezul nopții mireasa își schimba hainele și trebuia să joace pe bani. Primii jucau pâlăscașii. Ei jucau gratis, pentru că *au slujit la uspăț*. După ei veneau neamurile. În timp ce dansau, nănașul bătea în farfurie – și de câte ori se auzea bătaia, cel ce dansa mireasa puneă bani.

Înmormântarea și cultul morților

În trecut, în Micălaca înmormântarea se făcea de la casă. Priveghiul ținea o seară și nu se servea decât rachiu, și numai bărbaților. Aceștia jucau cărți, în timp ce femeile povesteau. Cele din familie obișnuiau să se *cânte* (bocească) după mort. În ziua de înmormântare, după ce se scotea mortul din casă *cu picioarele înainte* și era așezat în curte pentru slujba de înmormântare, în camera unde a fost sicriul se întorceau simbolic scaunele, ca mortul să nu se mai întoarcă. Până prin anul 1980 mortul a fost purtat spre cimitir de rude, pe umăr, cu un scaun special. Cortegiul funerar avea în frunte, alături de preot, și dieci în haine albe, care purtau *ripizii*. Pe drum se opreau cu mortul la fiecare colț de stradă. Preotul citește din Evanghelie

și se arunca bani. La groapă, în timp ce se arunca pământ pe sicriu, corul sau cantorul cântă *Pe câmpul plin cu flori*, o variantă fixă de *Hora mortului*. La gropari li se dădea *peste groapă* un colac, un bocal cu nuci, ștergură și un măr. Celor cu prapuri și celor care au dus mortul pe umăr li se dădeau ștergare. De la cimitir, rudele, cei care au dus prapuri, cei care au dus mortul și vecinii erau invitați la pomană. Acasă era pregătit un lighean cu apă și o ștergură – și toți se spălau înainte de a se așeza la masă. Pe locul unde a stat mortul se puneau masa și pe ea o farfurie cu făină și un pahar cu apă, *să fie pentru mort*, fiindcă oamenii credeau că sufletul mortului stă pe lângă casă 7 zile. A doua zi la ora 12 se mergea iar la cimitir. Se duceau cărbuni într-un vas, se aprindea lumânarea și se tămâia mormântul roată, de trei ori. După aceea vasul în care au fost cărbunii se spargea de cruce, ca să nu vină mortul acasă, apoi se dădeau peste groapă, *de pomană*, felii de cozonac și răchie. La 9 zile se făcea din nou pomană, dar atunci participau doar neamurile mai apropiate și vecinii – și atunci se împărțeau haine și pahare. La 6 săptămâni, la 6 luni și la un an se făcea *parastas* la biserică. Se dădea fiecărui preot și crâșnic și conducătorului de cor câte un colac de pe masă. De asemenea, în biserică se împărțeau felii de colac și colivă.

Obiceiuri calendaristice

Ajunul Crăciunului: primii care veneau de dimineață să colinde erau copiii. Ei băteau în poartă cu un băț și întrebau dacă-i *slobod a colinda*. Dacă li se spunea că-i *slobod*, intrau în casă și cântau *Moș Crăciun*, *Steaua sus răsare*, *O ce veste sau Astăzi s-a născut Cristos*. După ce se însera porneau la colindat și feciorii, în grupuri de 3-4. Colindele în Micălaca au avut un conținut religios. Pentru cântat colindătorii primeau bani și erau serviți cu colac și băutură. În trecut, pe ulițe obișnuiau să umble și feciori mascați, numiți de comunitate *urâții*. Băieții de școală mergeau *cu steaua* prin cartier, din ajun până a două zi de Crăciun. A doua zi de Crăciun se organiza joc. Obiceiul era ca după ce jucau cele 7 *zâcăli*, feciorii să meargă cu muzica pe la casele fetelor, *să măture*, fiindcă ziceau că fetele n-au măturat bine casa; porneau de la un capăt al comunei și mergeau la toate fetele. Acolo erau așteptați cu mâncare, cu prăjitură. Pentru *măturat* primeau bani.

La *Anul Nou*, dimineața, pruncii umblau pe la neamuri *cu uratul*.

În ziua de *Bobotează* se sfințește apa la biserică. Toată lumea își duce și azi apă sfințită acasă și o păstrează tot anul, pentru sănătate la oameni și animale.

Prima sâmbătă din Postul Paștilor este cunoscută ca *Sâmbăta Sân Toaderului*. În această zi se fac colaci și colivă și se pomenesc morții.

La *Mucenici*, odinioară femeile făceau plăcinți acre și le împărțeau la vecini și la neamuri *de pomană*, pentru sporul casei.

La *Sfântul Gheorghe* oamenii puneau la grajd crengi verzi și rug strâjesc – ca să nu vină *bosorcile* la vaci să le ia laptele. Feciorii stropeau fetele cu parfum. Pentru stropit primeau bani.

În sâmbăta *Floriilor* se adunau crengile de salcie acasă la unul din *chitorii* bisericii. La casa acestuia veneau apoi preotul cu prapuri și copii de la școală, se făcea o slujbă în curte, apoi copiii luau sălciile și porneau spre biserică în șir, cântând *Învierea cea de obște*. Duminica, după ce erau sfințite, oamenii le duceau acasă, le făceau coronițe și le puneau la icoane – pentru vreme grea.

În a doua zi de *Paști* se ieșea în procesiune *cu litia*, la *Crucea lui Pânădan*. Odinioară, în această zi s-a ținut și *Paștile Morților*. Micălăcenii mergeau la cimitir cu coșul cu colac și ouă sfințite. În perioada comunistă, fiindcă oamenii lucrau luna, au început să iasă la cimitir prima duminică după Paști. Tot a doua zi de Paști, după amiază, repornea și jocul.

La *Rusalii* se umple biserica cu frunze de stejar care, după ce sunt sfințite, sunt duse și păstrate acasă, tot pentru vremuri grele. Până în urmă cu câțiva ani, în a doua zi de Rusalii se ieșea la țarină *cu litia*, se sfințea hotarul și se rosteau rugăciuni pentru ploaie, pentru furtună, pentru recolte bogate. La prapori se puneau coronițe împletite din grâu.

În ajun de *Sânziene* se făceau cununi din flori de sânziene care se duceau la cimitir și se puneau la cruci.

Schimbarea la față este cunoscută în Micălaca sub numele de *Preobraje*. În această zi, odinioară se duceau la biserică struguri care, după ce erau sfințiți, se împărțeau la credincioși odată cu anafura.

În trecut, la *Adormirea Maicii Domnului* micălăcenii mergeau în pelerinaj la mănăstirea Hodoș Bodrog cu căruțe cu *șireglă* sau cu căruță cu *arnieu*.

La *Ziua Crucii* se scoate Sfânta Cruce, împodobită cu busuioc, la sărutat. În biserică se cântă *Cruce sfântă*. Conform tradiției populare, din această zi încep să se bată nucii, iar insectele și șerpii intră în pământ.

De *Sfânta Cuvioasă Parascheva*, bătrânele din Micălaca porneau cu trenul în pelerinaj la Iași pe 13 octombrie. Ajunse la Iași, stăteau la rând să sărute sfintele moaște și plăteau pomelnice pentru vii și morți.

Sport

Clubul sportiv *Olimpia Micălaca* a fost fondat în anul 1920. La început a avut numai o secție de fotbal. În anul 1931 echipa a ocupat locul al II-lea în campionatul regional, la egalitate de puncte cu prima clasată. Din această echipă a cartierului Micălaca s-au ridicat jucători de fotbal renumiți, mulți dintre ei ajungând și la performanțe internaționale: Barbu I, Ștefan Barbu II, Victor Buzași, Nicolae Cioară, Alexandru Cuedan, Ioan Kiss, Coriolan Lupșa, Ioan Lupaș, frații Variassy, Seprenyi, Marksteiner etc. Coriolan Lupșa a fost vreme de mai mulți ani director sportiv al *Clubului Olimpia* din Micălaca, avându-l ca secretar pe Teodor Caran, de la *Banca Victoria* din Arad. Baza sportivă a *Clubului Olimpia* s-a aflat după pod, între șoseaua principală și calea ferată Arad-Timișoara. Terenul era înconjurat cu gard și avea și o tribună acoperită. Tot aici au funcționat și *Clubul de Gimnastică* din Micălaca, înființat în anul 1919, precum și *Clubul Sportiv PTT*, înființat în anul 1931, care a fuzionat apoi cu *Olimpia*.

Bibliografie

Barbu, Mircea; Mureșan, Augustin, *Noi descoperiri dacice de la Arad-Micălaca*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987.

Barna, Iustin, *Denumirea și emblema școlii*, în „Cuvântul școlii”, Arad, XIII, 2007.

Barna, Iustin, *Școala din Micălaca*, în „Cuvântul școlii”, Arad, XV, 2009.

Berényi, Maria, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în „Simpozion”, Giula, 2006.

****Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea Micălaca Arad*, mss. Arad, 2003.

Călin, Claudiu, *Cronologia preoților parohi și administratorilor parohiali ai Parohiei Romano-Catolice Arad-Micălaca*, mss. Timișoara, 2010.

Căvășdan, Gheorghe, *Monografia istorică a Parohiei Arad-Micălaca Veche*, 1956, mss.

Colta, Elena Rodica, *Date și documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz*, în „Simpozion”, Giula, 2004.

Cosma, Stanca, *Repere istorice ale Școlii Generale nr. 12 Arad*, mss. Arad, 2010.

Kováč, Géza, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII*, *Ziridava*, XII, Arad, 1980.

Kováč, Géza, *Conscripția satelor arădene în 1828*, *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987.

Somogy, Gyula, *Arad szab. Kir. Város és Arad vármegye községeknek leirása*, Arad, 1913.

Suciu, I. D.; Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980.

Tudor, Damian, *Date istorice privind așezarea Arad-Micălaca Veche și biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe”*, Arad, 1982.

Țiganu, Tiberiu, *O istorie ilustrată a fotbalului arădean*, vol. I, Editura Astra Sport, Arad, 2009.

Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Sânicolaul Mic

dr. Elena Rodica Colta

Denumire: *Kisszentmiklós, Klein Sanktnikkolaus, Zenthmiklostelke, Nyakazószentmiklós, Sânmiclăuș.*

Coordonate geografice: 46°13' N; 21°35' E.

Din 1950 cartier al Aradului, *Sânicolaul Mic* a fost inițial sat, apoi comună. Este situat în Banat, dincolo de Mureș, pe drumul județean 682 Aradul Nou – Lipova. Se învecinează la vest cu Aradul Nou, la nord-nord-vest cu Aradul, iar la est cu localitatea Fântânele.

Istoric

Prima atestare documentară a așezării, în forma Zenthmiklostelke, datează din anul 1471, însă urmele de locuire în zonă coboară în timp spre neolitic. De pe la mijlocul secolului al XIV-lea, localitatea Sânicolaul Mic (Szentmiklos, adică localitatea Sfântului Nicolae), a făcut parte din domeniul familiei Keszei. În anul 1471 Bágas Keszei donează domeniul Capitlului din Cenad. În anul 1665 localitatea apare ca hotărnicire otomană. După eliberarea zonei de către austrieci în anul 1701, Sânicolaul Mic devine centru grăniceresc, cu 75 de grăniceri. Administrativ, în perioada 1717-1775 a făcut parte din plasa Lipova. O legendă locală spune că cele două clădiri din Sânicolaul Mic care se găsesc în apropierea gării Aradul Nou au fost construite în aceeași perioadă și din aceleași materiale cu Cetatea Aradului (1763-1783), și că aceste clădiri și cetatea erau legate printr-un tunel subteran. În anul 1768 împăratul Franz Joseph, mergând spre Lipova, trece prin Sânicolaul Mic și inspectează în localitate cazarma Reuter, care adăpostea din anul 1763 un escadron, și pe care o găsește în stare foarte bună.

În anul 1781 satul a fost licitat, împreună cu alte localități învecinate, fără succes, de Joseph Franz Stanislau, conte Herberstain Moldke. Cel care a cumpărat în anul 1798 Sânicolaul Mic și și-a construit aici o reședință a fost Sigismund Lovász Eötvenes, administrator cameral și viceprefect al Comitatului Timiș. În timpul revoluției din 1848 localitatea a devenit teren de lupte, în luna octombrie 1848 fiind ocupată pe rând de imperiali și de

armata maghiară. Cartierul general a fost cazarma de aici. Această ocupare alternativă a localității de cele două armate și rechizițiile au continuat până la capitulare, în august 1849. În contextul revoluției de la 1848, la sud de Mureș a izbucnit o mare răscoală care a avut centrul la Fibiș și care a cuprins toate satele din jur. Pentru pacificarea comunelor, de la plasa Aradul Nou au fost trimiși 800 de infanteriști, 100 de călăreți și două tunuri. În represaliile care au urmat, în ziua de 13 noiembrie 1848 a fost executat prin spânzurare și preotul român Jivan Petrovici din Sânicolaul Mic, din ordinul lui Kulterer Murany.

În toamna anului 1918 românii înființează în comună o gardă națională.

În Primul Război Mondial au murit atât români cât și germani din Sânicolaul Mic.

Eroii din Primul Război Mondial: Sava Perin, Vasile Anghel, Nicolae Bărnău, Petru Cristea, Sava Crișan, Gheorghe Cigorean, Pavel Cigorean, Petru Cigorean, Gheorghe Dimitrovici, Florin Damaschin, Petru Iovin, Ștefan Rancu, Lazăr Măciuț, Sava Măciuț, Teodor Miloslav, Ilie Nichici, Sava Oprin, Dimitrie Rusu, Vasile Popovici, Gheorghe Vuia, Gheorghe Lingurari, Adam Medrea, Isaia Moraru, Vasile Iliu, Gheorghe Blaghi, Nicolae Stoian, Ioan Grozav, Sava Maxim, Moise Ioil, Damaschin Oprin.

Din comunitatea germană au murit sau au dispărut în acest război Beer Josef, Blau Rudolf, Breier Johann, Hans Franz, Hohn Nikolaus, Harnisch Johann, Fisch Ernst, Groß Johann, Jäger Heinrich, Jung Yron, Klug Johann, Muntean Georg, Niessner Jakob, Prohaska Adalbert, Philipp Franz, Röser Ferdinand, Salich Lorenz, Salich Michael, Sanlo Michael, Schuster Philip, Schneider Peter, Schwarz Peter, Scheirich Michael, Stein Adalbert, Tetzner Johann, Till Peter, Till Josef, Valentin Franz, Vogel Josef, Vogel Mathias, Wohlfahrt Paul, Weiss Josef alt. Weiss Josef Jung, Welsch Franz, Wesser Robert, Winkler Andreas.

În perioada interbelică au funcționat în localitate 3 partide: Partidul Național Liberal (președinte Sava Grozav, vicepreședinte Luca Străin), Partidul Național Țărănesc (președinte Nicolae Adam, secretar Gheorghe Putin), și Partidul German (președinte Gheorghe Hahn).

În anul 1936 comuna Sânicolaul Mic avea administrație proprie și dispunea de o serie de utilități. Personalul primăriei de la acea dată a fost format din primar Sava Grozav, notar Iosif Olah, subprimar Gheorghe

Hohu, casier comunal Ioan Szabó, funcționarii Teodor Motrea și Gheorghe Teodosie, preceptor Isaia Savu, agenții Petru Șipoș, Iosif Moga, Anton Münich, Pavel Nicoară, Anton Stupariu, Todor Orodan și Vasile Raicu. Oficiul poștal a avut-o ca șefă pe Florița Racoviță, medici au fost dr. Eric Wocheș și dr. Armin Schillinger, iar la farmacie a servit Francisc Cseh.

Al Doilea Război Mondial a produs noi jertfe în rândul populației din localitate. 51 de cetățeni din comunitatea germană au murit luptând în armata germană și 10 luptând în armata română. Sfârșitul războiului a însemnat pentru germani deportarea la muncă în URSS. Din cele 107 persoane deportate din Sânicolaul Mic, 20 nu s-au mai întors.

Sânicolaul Mic a fost o așezare multiethnică, locuită de-a lungul vremii de sârbi, români, germani, maghiari, evrei și romi. Ponderea acestor populații în structura etnică a localității a fost diferită. Băștinași au fost românii (fam. Străin, Putin, Militaru etc.), și sârbii (Ștefanovici, Petrovici, Dimitrovici, Mihailovici), germanii așezându-se în localitate pe la începutul secolului al XIX-lea, prin migrație secundară din Aradul Nou și din comunele din jur. În anul 1812 în localitate figurau 25 de familii germane, însă comunitatea germană va crește progresiv (1859 – 500 de persoane, 1880 – 569, 1890 – 862, 1900 – 1.276, 1910 – 1.359, 1920 – 1.281, 1930 – 1.335), până în 1945 când, odată cu deportarea în URSS, va scădea dramatic. În secolul al XIX-lea, o anumită creștere înregistrează în Sânicolaul Mic populația maghiară, chiar dacă va fi tot timpul mai scăzută numeric față de români și germani. Din punct de vedere confesional, majoritatea populației este ortodoxă. Germanii care au migrat în această comună din Aradul Nou și împrejurimi au fost romano-catolici și evanghelici, iar maghiarii reformați.

Evoluția demografică:

1786 – 174 de familii; 1828 – 265; 1869 – 1.781 de locuitori; 1880 – 1.656; 1890 – 2.035; 1900 – 2.462; 1910 – 2.638; 1922 – 2.464, 1941 – 2.987 (1.403 români, 237 maghiari și 1.333 germani).

Biserica

În anul 2000 în Sânicolaul Mic funcționau 4 biserici: Biserica Ortodoxă Română, Biserica Catolică de rit baptist, Biserica Catolică (germană) și Biserica Baptistă Betania.

Biserica ortodoxă română Sfântul Mare Mucenic Gheorghe

Informații despre o primă biserică ortodoxă din lemn în localitate avem din 1717, când mitropolitul Ioanichie Vladislevievici al Timișoarei și Lipovei sfințește un antimis pentru o biserică din acest sat și care avea hramul Sf. Ierarh Nicolae. Actuala biserică din zid, cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, a fost construită într-o primă formă în anul 1804. Iconostasul a fost pictat în anul 1826 de pictorul bănățean Sava Petrovici din Izvin. Multă vreme de această biserică au ținut și ortodocșii din Mureșel, localitate înființată în 1809, încorporată Aradului Nou în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.

Preoți: Burcă – 1727; Petru Ilievici – 1756, 1758, 1767, 1776; Dimitrie Obranovici – 1758, 1767; Arsenie Jivcovici – 1769, 1776; Petru Popovici – 1769, 1776; Arsenie Miatovici – 1791-1843; Ilie Petrovici – 1806-1828; Gheorghe Avramovici – 1806-1828; Iovan Petrovici – 1828-1848; Sava Petrovici – 1833-1868; Vichente Miatovici – 1850-1868; Dimitrie Perian – 1868-1875; Alexandru Munteanu – 1875-1876; Uroș Ivanovici – 1876-1877; Vasile Popescu – 1877; Ioan Monția – 1878; Ioan Cioară – 1878; Nicolae Bogdan – 1878-1889; Iustin Dascălu – 1889; George Roman – 1889-1898; Ioan Groza – 1893; Mircea Beșan – 1898-1904; Ioan Stoian – 1904; Petru Marșeu – 1906-1912; Sava Traian Seculin – 1912-1926; dr. Iorgovan Nicolae – 1936.

Cantori: Gheorghe Bodrogean, Ioan Cuvineanu – 1936.

Biserica Romano-Catolică Sfântul Iosif

În localitate a funcționat o lungă perioadă o capelă catolică. Era de mici dimensiuni și a fost ridicată la începutul secolului al XIX-lea. Creșterea comunității germane a impus înlocuirea ei cu o biserică mai mare. Inițiativa a apărut în 1928, însă piatra de temelie s-a pus abia la 7 martie 1937. Planul bisericii a fost întocmit de Johann Illenz și Anton Finster. Arhitecți au fost Ion Moldovan și Johann Maszini, ambii din Arad, iar conducătorul lucrării a fost Josef Seitz. Preot în această perioadă a fost *Iosif Petla*. Construcția a fost terminată în anul 1938, iar banii pentru construcție și dotare s-au strâns din donații și ajutoare de la stat. Altarul mare, din marmură, a fost dăruit de Edmund Kolb, iar un altar lateral a fost donat de familia Pfan din Aradul Nou, în memoria fiului lor Jakob. În turnul bisericii a fost instalat un sistem electric de tragere a clopotelor, donat de Katharina Kwacseck.

Sfințirea bisericii a avut loc la 25 septembrie 1938 și a fost făcută de episcopul dr. Augustin Pacha. Exteriorul a fost finalizat în anul 1954, sub îndrumarea arhitectului Franz Trithaler, iar gardul împrejmuitor a fost zidit în anul 1963. Monumentul eroilor, aflat în curtea bisericii, a fost ridicat în memoria celor căzuți în Primul Război Mondial.

Învățământul

Școala confesională românească

Prima atestare documentară a școlii confesionale românești din Sânicolaul Mic datează din 1774, când învățător era Arsenie Lazarovici. În anul 1868 Sânicolaul Mic avea 1.127 de locuitori români ortodocși, școala era frecventată de 65 de elevi, iar învățător era *Gheorghe Cioca*. În anul școlar 1880-1881 școala aparținea de protopopiatul Vinga, avea 82 de copii înscriși, învățător fiind Blasiu Codreanu. În anul 1873 școala românească avea 53 de elevi. În anul 1904-1905 în Sânicolaul Mic au frecventat școala 49 de elevi, iar învățător a fost Ion Neamțu. În perioada interbelică directorul școlii a fost Alexandru Buda, iar învățător Gheorghe Putin. După 1945 clădirea școlii a devenit neîncăpătoare. În urma unor numeroase demersuri, în anul 1983 a fost terminată construirea unei noi școli, cu 16 săli de clasă. O altă școală, cu clasele V-VIII, a funcționat până în 1990 în fostă clădire a lui Kolb, în care a fost înainte căminul cultural.

Învățătorii și directorii școlii românești: Arsenie Lazarovici, învățător – 1774; Gheorghe Cioca, învățător – 1867; Blasiu Codreanu, învățător – 1881; Ioan Neamțu, învățător – 1904; Alexandru Budea, director – 1926; Gheorghe Putin, director – 1940; Alexandru Tiulea, director – 1952-1956; Ioan Covăceanu, director – 1957; Petru Demșoreanu, director – 1958; Alexandru Tiulea, director – 1959-1963; Budimir Rachici, director – 1964-1965; Victor Vâlceanu, director – 1966-1980; Tiberiu Novac, director – 1980-1982; Victor Vâlceanu, director – 1983-1991; Mihai Serbovan, director – 1991-1994; Viorel Ignat, director – 1994.

Alături de școală funcționează în prezent trei grădinițe și o creșă.

Școala confesională catolică germană

Prima școală germană a funcționat într-o casă țărănească. Învățător a fost Mihail Maghiary, funcționar și subofițer în armată. În absența unei

clădiri de școală și a unei biserici, a fost construită o casă de rugăciuni care peste săptămână funcționa ca școală în care învățau elevii de la clasele I-IV, iar duminica și în zilele de sărbători se oficiau slujbe religioase. După construirea unui lăcaș de școală adecvat, învățător a fost Franz Winter. În anul 1870, din totalul de 103 de copii germani din comună, frecventau școala 86. În 1936 învățători au fost Iosif Kracsek și Magdalena Staub. Katharina Kwacseck a fost învățătoare, directoare și dirijoare a corului german. Învățământul separat în limba germană a funcționat până în anul 1988 când, din cauza reducerii numărului de elevi, aceștia au fost integrați în învățământul cu predare în limba română.

Școala profesională pentru industrie alimentară

În perioada 1951-1955 a funcționat în Sânicolaul Mic o școală profesională pentru industria alimentară tutelată de *Fabrica de Conserve Refacerea*, școală al cărei director a fost Ioan Hențiu. Școala a avut internat pentru fete și cantină.

Personalități

Adam Nicolae – născut în anul 1893 în Sânicolaul Mic, a fost, după Unire, la numai 27 de ani, cel mai tânăr deputat în parlamentul României. S-a remarcat în localitate încă din tinerețe. A cântat în strana bisericii și a dirijat corul pe patru voci, cu care a participat atât la slujbele liturgice cât și la concursurile de coruri organizate la acea vreme în Banat. În anul 1920, după Unire, Nicolae Adam a fost ales de cetățenii Aradului în Parlamentul de la București, alături de alți distinși arădeni: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Roman Ciorogariu etc. Nicolae Adam a depus o activitate fructuoasă atât pentru țară cât și pentru județul Arad, dar în nici o împrejurare nu a uitat de localitatea în care s-a născut. O mare atenție a dat-o problemelor țăranilor, al căror fiu era și el. S-a implicat în timpul reformei agrare din 1921, sprijinindu-i pe cei lipsiți de pământ. Ca mulți alții, a fost deportat de comuniști în Bărăgan. A decedat în anul 1980, la vârsta de 87 de ani.

Economia

Prin introducerea urbaniului în perioada 1784-1786, situația economică a satului a fost următoarea: 128 de iobagi; 59 de jeleri cu casă; 20 de jeleri

fără casă; 59 de domenii gospodărești; 2.176 de holde – pământ arabil. În anul 1828 erau tot 128 de țărani iobagi, dintre care 29 dețineau un loc de casă (un *platz*), 23 dețineau jumătate de *platz*, iar 76 un sfert de *platz*. În hotarul Sânicolaului Mic erau 2.248 de holde pământ arabil, 774 de holde fânețe și 64 de holde vie. Localitatea avea 67 de boi, 94 de vaci cu lapte, 23 de vițeale de 2-3 ani, 904 cai din rasa Gayzan, 14 oi și 133 de porci. În sat activau 14 meseriași: fierari, rotari, tâmplari, croitori, pantofari etc. La finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea activitatea de bază continuă să fie creșterea animalelor, alături de agricultură. Recensământul din 1870 înregistrează în comună 322 de cai, 411 vaci și boi, 435 de porci, 1.007 oi și 30 de stupi. În 1911 numărul animalelor ajunge la 545 de cai, 562 de vaci și boi, 386 de porci, 578 de oi, 5 capre și 46 de stupi.

Activitatea meșteșugărească, susținută și de germanii mutați în localitate, cunoaște și ea din secolul al XIX-lea o înflorire sensibilă. În anul 1819 în Sânicolaul Mic a fost înființată breasla fierarilor și rotarilor, care se va transforma în 1828 într-o breaslă mixtă. În 1890 Sânicolaul Mic avea 2 brutari, 2 bărbieri, 3 măcelari, 4 fierari, 2 croitori, 3 pantofari, 2 rotari, 1 cârciumar și 17 comercianți, iar în localitate funcționau 6 mori de apă.

După Marea Unire, în 1936, sunt atestate unele meserii noi, precum cea de *moașă comunală* (Barbara Petz și Magdalena Herzog), și de *maistru hornar* (Ioan Șimăndan). Alături de aceștia se înregistrează un important număr de meseriași, meșteșugari și prestatori de servicii în folosul comunității: măcelari (Antoni Pfinster, Nikolaus Schmidt, Valeriu Oprin și Ioan Scheck), brutari (Laurențiu Hartmann, Rozalia Lacks și Eugen Schütz), zidari (Francisc Salich și Iosif Hartmann), pantofar (Antoni Helmer), tâmplar (Henrich Vörös), rotar (Aurel Putin), fierari (Valentin Paulinici, Ștefan Stiop), bărbieri (Toma Mladin, Anton Lennert, văduva Eugenia Tudor, Samuilă Hopp). Cu îngășarea de porci și cu creșterea păsărilor se ocupa Edmund Kolb, iar cu grădinăria de flori Irma Olah. Comerț mixt practicau văduvul Eftimie Tudor, Ioan Prohasca, Mihai Schagh, Francisc Dittinger, Iosif Závodnyik, Henrik Welsch, Ioan Szabo, Ioan Oberding, Francisc Piller, Aurel Radovici, văduva Iosefina Vencze, Szállási Aladár și Eugen Schütz. Restaurante au deținut Ferdinand Fenster, Iosif Filip, Valeriu Oprin și Nikolaus Schmidt, iar cârciumi Henrik Weisch, Aron Oprin, Ilie Bodrogean, Iosif Závodnyik, Francisc Piller și Aurel Eugen Radovici. În perioada interbelică a existat în comună o lăptărie – a lui Edmund Kolb, o

moară – a lui Edmund Kolb Comp, o fabrică de mobilă – a lui Fr. Depold, o fabrică de sifon – a lui Mihai Handler, o moară de urluit – a lui Ioan Weiss, și un depozit de lemne – al lui Francisc Pfan. Tot în Sânicolaul Mic a funcționat *Fabrica de Lichior Cocty*, al cărei proprietar a fost Johann Weiss.

Un rol important în economia comunei – și mai târziu a orașului Arad, l-au avut marile fabrici care au funcționat și în perioada comunistă.

Fabrica de Conserve Refacerea a fost construită în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial de *Societatea Anonimă Horticultura* din București. În 1943 a fost cumpărată de Mitică D. Simian din București, apoi în anul 1945 de firma *Hociotă Dumitru*, care a deținut-o până în 1948, când a devenit, cu întreg patrimoniul, unitate de stat. Datorită investițiilor făcute de stat în perioada 1951-1955, valoarea producției-marfă a ajuns la 21.004.000 lei, iar beneficiul realizat s-a ridicat la 1,1 milioane lei. Producția și veniturile au continuat să crească până în 1990. În prezent fabrica nu mai există, fiind desființată după 1989.

Fabrica de mașini și instalații agricole a fost construită pe terenul fostei cazărmi militare, după eliberarea acesteia de armata sovietică în 1958, pentru a se asigura necesarul de mașini agricole și instalații pentru agricultura din această zonă.

Fabrica de încălțăminte Libertatea: înaintea fabricii, în localitate a existat un atelier de calapoade al lui *Stiaszny*, care în 1930 exporta calapoade în Suedia, Germania, Belgia, Cehoslovacia etc. La naționalizare atelierul avea 70 de muncitori și o producție de 100-120 de perechi de calapoade pe zi. După trecerea în proprietatea statului, atelierul s-a dezvoltat în continuare prin dotarea lui cu mașini moderne de copiat, precopiat și debitat calapoade. La originea fabricii a stat comasarea mai multor ateliere de încălțăminte din Arad. În anul 1934 exista *Uzina de ghete ALFA* din Arad, în proprietatea lui Eugen Weisz, la care aderă și proprietarul Isaia Stein. În februarie 1941 Emeric Weisz vinde uzina cu toate uneltele de cizmărie lui Ioan Dindelegan din Arad, care își înmatriculează firma cu emblema *GLORIA*. Această firmă, unificată mai târziu cu *DOX*, proprietatea lui Petru Hedeșan, a constituit piatra de temelie a actualei *Fabrici de Încălțăminte Libertatea Arad*, denumire pe care o primește în 1948, când are loc naționalizarea. Unificarea fabricii de calapoade cu cea de încălțăminte a avut loc în anul 1951. Fabrica de încălțăminte Libertatea Arad a fost renumită în întreaga țară și a avut exporturi în întreaga lume până la desființarea sa după decembrie 1989.

Viața tradițională

Habitatul

Românii și germanii au trăit concentrați în nuclee de locuire separate. Populația germană din Sânicolaul Mic a locuit pe străzile Clopotului, Gheorghe Stoica, Pescăruș și o parte din străzile Steagului, Frunzei, Flacăra, Fadeev. Străzile fostei comune, largi și drepte, sunt în prezent asfaltate. Casele din Sânicolaul Mic sunt de toate tipurile, de la casa bătrânească lungă, cu frontonul spre stradă, la case în vinclu și vile. Gardurile sunt din lemn, din cărămidă sau din fier cu tablă.

Monumente pentru eroi au fost ridicate în cimitirul catolic, în curtea bisericii ortodoxe române și în curtea bisericii romano-catolice. În fața fostei primării există un tei secular. Fosta comună are un cimitir ortodox în care, în ultimii ani, a fost construită o capelă modernă, și un cimitir catolic, însă unele săpături au scos la iveală existența altor trei cimitire, dispărute în timp.

Tradiții românești

Dintre tradițiile românești din trecut menționăm *hora* sau *jocul satului*, care s-a ținut la căminul cultural în fiecare duminică după amiază și la sărbătorile mari. Localitatea a avut propria formație de muzică populară, alcătuită din muzicanți țigani (Francisc Bodrogean – vioară prima, Ioan Mohaci – tamburină, Ioan Birta – acordeon, Gheorghe Bodrogean – contrabas). Dintre obiceiurile tradiționale de peste an menționăm *colindatul*, *uratul de Anul Nou*, *umblatul cu sorcova*, *ritualul de aducere a ploii în caz de secetă* (numit *Dodu*). La acestea se adaugă obiceiurile sociale practicate în localitate: *claca* și *șezătoarea*.

Tradiții germane

Printre tradițiile germane menționăm *Farșingul*, adică *alaiul de măști de carnaval*, *Ziua „Trupul Domnului”* și *Kirvaiul*, (hramului bisericii). Înainte de sărbătoarea *Trupul Domnului* membrii comunității germane ridicau la colțuri de străzi adevărate capele împodobite cu verdeață și flori. În interior erau așezate tablouri cu chipurile lui Iisus Hristos și Maicii Domnului. Prima capelă era amenajată de regulă în fața bisericii catolice, de unde pleca alaiul cu preotul, având în frunte o cruce împodobită cu flori,

și praporii. Înconjurul se făcea de regulă intrând pe Strada Pescăruș până la colț cu Strada Tractorul Roșu, unde era amenajată altă capelă. La fiecare capelă preotul făcea o slujbă și sfințea cununițele din salcie și flori, iar corul bisericii cânta cântece bisericesti.

Viața culturală

În trecut, în comună s-a desfășurat o bogată viață culturală: serate, baluri, spectacole artistice și de teatru de amatori. Unul dintre animatorii vieții culturale a fost, în perioada 1926-1940, preotul Nicolae Iorgovan, care a organizat în Sânicolaul Mic numeroase seri culturale. La unele dintre ele tinerii din localitate interpretau, sub îndrumarea lui Nicolae Adam, piese de teatru precum *Ca la noi în sat* sau *Căciula*. Anual, se organiza *balul căsătoriților*, *balul vânătorilor și pescarilor*, *balul strugurilor*, *balul Mărțișorului*, *Balul de Kirchweih* (Kirvai la germani), *balul mascat*, *balul tineretului*, *balul recruților* și *balul de Farșing* (lăsarea postului la catolici). *Balul vânătorilor și pescarilor* era organizat Ferdinand Finster, zis Nandi, un vânător renumit din localitate. Cel mai renumit bal a fost însă *balul sportivilor*, care era de regulă precedat de un meci de fotbal pe teren propriu, în care juca una din echipele din Sânicolaul Mic (*Banatul* sau *Recolta*).

De asemenea, în localitate au funcționat în perioada interbelică mai multe asociații religioase și culturale, precum *Reuniunea de cântăreți Gloria*, *Asociația femeilor romano-catolice*, *Asociația fetelor romano-catolice* și mai multe coruri, printre care corul bărbătesc al bisericii ortodoxe, dirijat de pr. Nicolae Iorgovan, corul mixt, dirijat de Nicolae Adam, corul bisericii catolice și fanfara germană. Fanfara a supraviețuit și după război, până prin 1950. În anul 1946 din ea făceau parte Iani Borș – șef, suflător, Victor Reinharth – vioară primă, Reinharth – acordeon, Iani Hartman – toboșar, și Pomersein – pistonist. În sfârșit, în 1936 localitatea dispunea și de un cinematograful privat, ai cărui proprietari au fost Filip și Göt. După naționalizare, una din clădirile lui Kolb, cea de pe Strada Tractorul Roșu nr. 25-27, a devenit pentru o vreme casă de cultură.

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea Sânicolaul Mic a avut o formație de pompieri care a fost condusă de germani timp de peste o sută de ani. Ferdinand Finster a condus compania vreme de treizeci de ani (1921-1959), după care conducerea a fost preluată de Niki Grünzweig. Corpul pompierilor voluntari organiza anual *balul pompierilor*.

Sport

Românii și germanii din Sânicolaul Mic au fost membri ai asociației sportive din Aradul Nou înființată în anul 1919 de contele Alfred Pallavicini.

Clubul sportiv român *Banatul*, înființat în comună tot la începutul secolului al XX-lea, a avut stadion propriu și echipă de fotbal. De pe terenul de sport *Banatul* din Sânicolaul Mic s-au ridicat fotbaliști de valoare, printre care Tudor Vasi și Ioan Atodiresei, care au jucat și în echipa națională, Ioan Leac și Claudiu Riviș, care au jucat în divizia A la UTA. A doua echipă locală de fotbal a fost *Recolta*. Terenul de fotbal al cartierului a funcționat până la finele secolului al XX-lea, în prezent fiind neutilizat.

Bibliografie

Anuarul SOCEC, ediția 1914-1925, Biblioteca Congresului SUA.

Borovszky, Samu, *Temes vármegye és Temesvár*, Budapest, 1914.

Motocea, Vasile, *Sânicolaul Mic, așezarea cu cinci cimitire*, Ediția a II-a, Editura Mirador, Arad, 2012.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Weiss, Paul, *Das war unser Kleinsanktnikolaus*, Editura Trinom, Arad, 2010.

Șega

dr. Elena Rodica Colta

Denumirea: *Șega, Seegh, Nagyseg, Kissseg, Királyé, Papokség.*

Coordonate geografice: cartier al Aradului plasat în partea de nord-vest a orașului.

Istoric

Prima atestare documentară datează din 1177, când așezarea a fost dăruită de regele Bela al III-lea Capitulului din Arad. În perioada medievală timpurie este menționată sub diferite denumiri. În anii 1407-1411 satul apare în posesia capitulului din Arad și a familiei Dóczy, în 1491 în posesia familiei Haraszthy, ca în perioada 1496-1499 să revină familiei Dóczy. În 1561 satul avea 5 sesii iobăgești, iar în 1570 a fost înregistrat cu 28 de familii. În 1661 Șega figurează în documente ca hotărnicie otomană. Cartierul de azi a luat naștere înainte de Unire, fiind locuit de muncitorii care lucrau la Fabrica de Vagoane.

Biserica

Biserica ortodoxă română (parohială) Arad-Șega I

Inițial, credincioșii ortodocși din Șega au ținut de parohia Arad Centru, însă după 1920 a început să se pună problema construirii unei biserici parohiale în cartier. În 1923 protopopul Traian Vățian a cerut Consiliului orașenesc loc pentru construirea unei biserici ortodoxe în Șega. Cererea nu a fost aprobată, însă inițiativa nu este abandonată. În 1924 preotul Florea Codreanu, desemnat să răspundă de nevoile spirituale ale ortodocșilor din cartier, face noi demersuri – și în ședința din 23 august 1925 a Consiliului Parohial Arad-centru se hotărăște înființarea unei parohii de sine stătătoare în Șega. Aprobarea de la Ministerul Cultelor s-a primit în 1926. Administrarea noii parohii a fost încredințată preotului Caius Turicu, înlocuit în 1929 cu preotul Iuliu Hălmăgean, catehet la *Gimnaziul de stat Iosif Vulcan* din Arad. La 22 septembrie 1930 parohia primește și primul titular, în persoana preotului dr. Ilarion Felea. Până la edificarea bisericii s-a

pus problema transformării Casei de Cultură în capelă. Piatra de temelie a fost pusă la 13 iunie 1930, de preotul Mihai Păcățan, în calitate de delegat al episcopului Grigorie. Proiectul i-a aparținut arhitectului Ștefan Toth din Arad, care a și condus lucrările de construire, terminate în vara anului 1933. Sfințirea noului lăcaș de cult, cu hramul *Pogorârea Duhului Sfânt*, a avut loc pe 17 septembrie 1933 și a fost săvârșită de episcopul Grigorie Comșa.

Preoți: dr. Ilarion Felea (1930-1939), Tudor Demian (1939-1942), dr. Gheorghe Lițiu (1942-1950), Emilian Bența, Axente Câdea (1959-1979), Gheorghe Șerb (fost protopop al Aradului), și Ioan Hornea. Astăzi slujesc preoții Dan Emilian Nicolau (paroh), dr. Constantin Rus și Aurel Bonchiș. Alături de biserica parohială, în parohia Șega I se construiește o biserică nouă, cu hramul *Sf. Proroc Ilie Tesviteanul*.

Biserica ortodoxă Arad-Șega II

La 21 octombrie 1948, în cartierul Șega s-a construit o a doua biserică, cu hramul *Schimbarea la față*, cu jurisdicție asupra cartierelor Funcționarilor, Poltura și o parte din Calea Aurel Vlaicu. Parohia Șega se împarte în două: Șega I și Șega II. Biserica a fost terminată în 1952, fiind sfințită de episcopul Andrei Magier. La sfințire au fost puse în Sf. Prestol moaște sfinte. În anul 1968 interiorul este pictat de George Popa Vasilescu din București. Lucrările au fost terminate în vara anului 1972.

Preoți: Gheorghe Holboc, Gheorghe Perva, Caius Turicu, Cornel Caceu, Aurel Moise, Teodor Cociu – care s-a dovedit a fi unul dintre cei mai activi slujitori, și Dimitrie Cuzman. Astăzi slujesc preoții Zaharia Iova (din 1977), Dumitru Moca (din 1988), și Teodor Baba (1990-2017).

Biserica greco-catolică Arad-Șega

La sfârșitul anului 1926 parohia greco-catolică Arad-centru înființează o filie în Șega II. În anul 1928 comitetul palatelor din parohia greco-catolică Arad-centru cumpără în cartierul Șega o locuință și un intravilan, pe Calea Aurel Vlaicu, pentru construirea unui lăcaș de cult. La 21 noiembrie 1933 canonicul Nicolae Brânzeu, ca delegat al episcopul de Lugoj, alături de Gheorghe Munteanu – vicarul Timișoarei, și de preotul Petru Herlo – primul paroh al nou înființatei parohii, sfințesc locul. Biserica greco-catolică Arad-Șega, cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, a fost sfințită în anul 1934. Proiectul bisericii și devizul de lucrări i-au aparținut arhitectului

Silvestru Rafiroiu din Timișoara, iar executarea lucrării firmei arhitectului Trithaler din Arad. Tencuiala interioară și exterioară a fost făcută pe cheltuiala baronului Neumann. Din cauza celui de-Al Doilea Război Mondial lucrările nu au putut fi terminate. În perioada anilor 1940-1948 preotul Petru Herlo săvârșea slujbele religioase într-o capelă. Confiscată de comuniști în 1948, biserica a fost retrocedată în 2014. Ierarhic, Biserica greco-catolică Arad-Șega aparține de eparhia greco-catolică de Lugoj. Preot paroh este Sorin Sevcicu.

Biserica romano-catolică Arad-Șega

Biserică romano-catolică din Șega, cu hramul *Sfânta Tereza de Liseux* (sărbătorit pe 1 octombrie), este o biserică parohială. A fost construită în stil neogotic, în anul 1936. Preot paroh este Árpád Király, canonic, arhidiacon.

Biserici baptiste din Arad-Șega:

Biserica Baptistă Șega de pe Strada Constantin Brâncoveanu nr. 28-30, *Biserica Baptistă Betania* de pe Strada Aprodul Purice nr. 8, *Biserica Baptistă Credința și Biserica Baptistă Pregătirea*.

Alte biserici neoprotestante:

Biserica Penticostală Porumbița, *Biserica Martorii lui Iehova* din Șega și *Biserica Adventistă de ziua a 7-a*. O parte din aceste biserici sunt frecventate de romii din cartier.

Învățământul

Școala românească din Șega a fost construită în anul 1831, învățător fiind Iulian Babescu. La școală învățau 41 de elevi. În anul 1863 frecventau școala din Șega 44 de elevi, iar învățător era Al. Sombati. În perioada 1904-1905 numărul elevilor a fost de 58, iar învățător a fost Ioan Vancu. Ilarion Felea găsea această școală neîncăpătoare și în stare necorespunzătoare în 1930; după repetate reparații și modernizări, școala îi poartă azi numele.

Școala Gimnazială Ilarion Felea își desfășoară activitatea în trei clădiri. Clădirea principală cuprinde 8 săli de clasă, laborator de fizică-chimie, laborator de biologie, cabinet de informatică, sală profesorală, secretariat, un cabinet medical, 6 grupuri sanitare și 3 boxe auxiliare; clădirea a II-a

are 4 săli de clasă, un grup sanitar, o sală pentru bibliotecă; clădirea a III-a cuprinde 4 săli de clasă, o sală de sport, vestiar, un grup sanitar, o sală profesorală. Din anul școlar 2015-2016, în cadrul școlii funcționează și Grădinița PN 3 Arad.

Școala gimnazială Avram Iancu

Școala a fost construită în 1979 și a funcționat inițial cu numele de *Școala cu clasele I-VIII nr. 18*. Primul director al școlii a fost *Emilian Bran*. El a fost cel care a pus bustul lui Avram Iancu în fața școlii. Din iunie 1989 până în ianuarie 1990 școala a fost condusă de Doința Lazie. După revoluție, până în anul 1998, director a fost prof. Nicolae Pellegrini. În anul 2000, sub conducerea directorilor Florica Chirilă și Pompiliu Moldovan, școala a primit numele *Avram Iancu*. La școală învață elevii care locuiesc pe străzile Cocorilor, Ioan Fluieraș, Școalei, Aleea Amara, Constantin Brâncuși, Constantin Brâncoveanu, Maramureș, Libertății, Oborului, Calea Aurel Vlaicu și Piața UTA.

Colegiul Tehnic de Construcții și de Protecția Mediului Arad

În cartierul Șega funcționează *Colegiul Tehnic de Construcții și de Protecția Mediului Arad*. Înființat în 1974, *Liceul de Construcții Nr. 2* a devenit în anul 1980 *Liceul Industrial nr. 7*. Denumirea liceului a fost schimbată în anul 1992 în *Grup Școlar Industrial nr. 7*, iar în anul 1995 în *Grup Școlar Industrial Construcții-Montaj*.

Un pas important în dezvoltarea școlii l-a constituit fuziunea dintre *Grupul Școlar Industrial Construcții-Montaj* și *Grupul Școlar de Gospodărire a Apelor*. Grupul Școlar de Gospodărire a Apelor a fost *Școala tehnică de hidrotehnică și meteorologie* înființată în anul 1962, care a funcționat cu această titlatură doar trei ani, după care, în anul 1965, a primit numele de *Liceul de Îmbunătățiri Funciare și Gospodărirea Apelor*, nume care a fost schimbat în anul 1977 în *Liceul Industrial nr. 8*. În anul 1995 liceul a fost redenumit pentru ultima oară: *Grup Școlar de Gospodărire a Apelor*. În anul 1997, prin fuziunea celor două școli s-a format *Grupul Școlar Industrial de Construcții, Ape și Protecția Mediului Arad*, iar în anul 1998, ca urmare a încetării activității Combinatului Chimic Arad-Vladimirescu, clasele *Liceului Industrial Tudor Vladimirescu* au fost adăugate Grupului Școlar Industrial de Construcții, Ape și Protecția Mediului. În anul 2000,

în urma evaluărilor făcute de Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului prin intermediul Inspectoratului Școlar Arad, școala a fost redenumită, devenind *Colegiu Tehnic de Construcții și Protecția Mediului Arad*.

Viața culturală

Până în anul 1930 în Șega exista o Casă de Cultură.

Sport

În cartierul Șega există un teren de fotbal cu iarbă artificială.

Bibliografie

****Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Comunitatea mozaică din Arad

Marius Ioan Grec

Este de presupus că încă din antichitate, după cum există indicii de-a lungul Evului Mediu, evreii au desfășurat în această zonă comerț cu sare și cu alte produse, folosind transportul pe Mureș.

La cea mai inferioară treaptă a piramidei sociale se aflau evreii, care erau considerați doar tolerați. Prin *scrisoarea de protecție* datată la 1 mai 1717, generalul locotenent baron Ștefan Cosa, comandantul cetății Aradului, permite primilor doi evrei să se stabilească și să locuiască în mod legal în orașul Arad. Prima instituție evreiască înființată la Arad a fost *Hevra Kadisha*, în primii ani după acceptarea oficială a așezării unor evrei la Arad (1717). Primul membru al acestei instituții este *Isaac Elias*, comerciant, menționat în această calitate în anul 1729. Familiile lui *Isaac Elias* și *Marcus Mayr*, aflate sub protecția autorităților din oraș, au reprezentat nucleul viitoarei comunități de evrei arădeni, constituită în mod oficial în anul 1742. În condițiile de atunci, *Hevra Kadisha* nu se ocupa numai de înmormântarea evreilor și de administrarea cimitirelor, ci, în limita posibilităților, și de asigurarea îngrijirii medicale a evreilor arădeni. Cel mai vechi regulament al *Hevra Kadisha*, păstrat în original în arhive, datează din anul 1750, dar se referă și la statute mai vechi. Cele mai vechi morminte în cimitirul evreiesc din Arad datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Este interesant că *Hevra Kadisha*, ca instituție, este mai veche decât însăși comunitatea evreilor arădeni.

Odată stabiliți, evreii arădeni, cel puțin în primii 40-50 de ani erau opriți de la orice fel de activitate productivă, exceptând producerea și comercializarea băuturilor spirtoase. Încercând să practice și unele meserii, evreii arădeni s-au lovit de refuzul breslelor meșteșugărești. Traversarea acestor vremuri dificile a fost posibilă în mare măsură datorită coeziunii membrilor comunității, a atașamentului lor față de conduitele morale ale iudaismului și, în special, datorită deschiderii lor față de școală și educație.

La 14 martie 1740 membrii comunității din Arad înaintează Consiliului Locotenențial din Bratislava o scrisoare prin care solicitau înlesniri fiscale. În cuprinsul scrisorii se menționează donarea unui teren viran comunității

de către o femeie cu numele *Nahuma* și ridicarea pe acest teren a primei sinagogi de lemn în anul 1759.

Primul rabin al comunității a fost *Jochanan*, iar prima slujbă este datată în 1764. În monografia sa despre Comitatul Arad, Márki Sándor a arătat că în anul 1742 evreii arădeni au avut o sinagogă în cartierul sârbesc. Urmașii lui *Jochanan* la rabinat au fost *Broda Leb* (1770-1786), apoi *Stemnitz Hirsch* (1786-1789).

Comunitatea evreilor arădeni era supusă domeniului cameral, iar viața acesteia era organizată conform principiul democratic. Fiecare bărbat trecut de *bar-mitzva*, contribuabil pentru comunitate, cu o vechime de cel puțin trei ani în oraș și care nu a suferit condamnări, avea drept de vot. *Adunarea Generală* cuprindea 40 de persoane. Ea alegea judele (*rosh hakehila*), rabinul, ajutorul rabinului, cantorul, dirijorul corului, notarul, contabilul și cei trei deservenți ai sinagogii (rabinul și cantorul fiind desemnați pe viață). Hotărârile trebuiau aprobate de fisc și de directorul domeniului cameral, care aveau dreptul să se amestece în activitatea comunității. După anul 1834 evreilor li s-au acordat oficial o serie de drepturi.

Consiliul orașenesc a delegat un comisar orașenesc care trebuia să verifice deciziile comunității, finanțele și nominalizarea demnitarilor. În funcția de jude erau alese de obicei persoane cu orientare conservatoare. Primul jude de orientare liberală a fost *Moshe Hirschl* (1849), urmat de *Wolf Steinitzer*, *Leopold Epstein*, *Josef Hertz* și *Paul Walfish*, toți sprijinitori ai reformelor inițiate de *Aron Chorin*.

Din punct de vedere demografic evreii au reprezentat o minoritate. Conscripția din septembrie 1767 a consemnat existența unei comunități mozaice în orașul Arad (70 de evrei). Din datele consemnate între anii 1785-1787 rezultă că în orașul Arad trăiau atunci 152 de evrei. În 1767 comunitatea mozaică din Arad era condusă de judele *Simon Salamon*, vicejudele *Jacobus Levi* și rabinul *Joachimus Jeffe*. În anul 1798 sunt menționați conducătorii comunității evreiești din orașul Arad: *Wolf Steinitzer* – jude, *Moses Hirschl* – episcop, *Leopold Epstein* – jurat, *Isaac Deutsch* – jurat, *Heinrich Chorin* – rabin. În anul 1789 obștea evreiască din Arad l-a ales pe tânărul *Aron Chorin*, pe atunci în vârstă de 23 de ani, în funcția de șef-rabin al comunității, funcție pe care a deținut-o până la moartea sa, survenită în 1844. Această perioadă coincide în mod fericit cu tendințele de reformare a religiei pe care le-a inițiat și răspândit, acest lucru aducându-i

mulți admiratori, dar și oponenți care nu vedeau cu ochi buni încercările de deviere de la interpretările tradiționale și introducerea de înnoiri în cultul religios.

Rabinul *Aaron Chorin* (1766-1844), a fost, datorită ideilor sale reformatoare, cel mai cunoscut rabin din Arad. Începând cu anul 1789 a propus o serie de practici religioase precum introducerea muzicii de orgă în timpul slujbei religioase, efectuarea rugăciunii cu capul descoperit, posibilitatea de a călători în timpul sabatului, combinarea meditației religioase cu cea filosofică, rostirea rugăciunilor în limba ebraică și germană.

Chorin s-a născut în anul 1766 la *Weisskirchen* (Moravia). A învățat la *ieșiva* din *Nagy marton* (Austria), apoi și-a continuat studiile, devenind discipolul lui *Jezekiel Landau, gaon* din Praga. La recomandarea șef-rabinului de Praga a fost ales să ocupe postul de șef-rabin al comunității evreiești din Arad, care număra pe atunci 352 de suflete.

Chorin a introdus inovații în slujba religioasă, a inițiat schimbări în ordinea rugăciunilor și a fost primul care a introdus orga în ritualul de la sinagogă. Majoritatea cărților sale au apărut la Praga, una dintre acestea fiind *Emek Hashaveh* (1803), care a stârnit o vie polemică, depășind granițele locale. În anul 1805 a fost solicitat să apară în fața unui consiliu rabinic întrunit la Buda. Scopul acestei întruniri era de a se înăbuși răspândirea mișcării reformatoare pornită din Hamburg, care, cu excepția Aradului, nu a găsit mare răsunset în nici o parte a Transilvaniei, Banatului și Ungariei. Șirul protestelor celor de orientare conservatoare și al ripostelor rabinului arădean este foarte lung, dar Chorin a ieșit învingător din toate aceste confruntări. Scrierile sale demne de remarcat sunt: *Imre Noam, Davar Beito* (Viena, 1820), în care, pe lângă problemele halahice, face și meditație filosofică, și *Igeret el Assaf oder Sendschreiben eines Afrikanischen Rabbi an seinen Kollegen in Europa, mit einem Vorworte* (Praga, 1826). Într-o ultimă lucrare, intitulată *Hilel*, Chorin preconizează unirea evreilor într-o confederație religioasă cu centrul spiritual la Ierusalim.

Chorin a fost și unul dintre precursorii cultivării limbii și poeziei ebraice în Transilvania, respectiv un mare adept și admirator al tradiției iudaice. În același timp, și-a dat seama de necesitatea înnoirii unora dintre practicile religioase care erau în contradicție cu evoluția societății. El a căutat să dea frumusețe slujbei în sinagogă, să o facă mai atractivă – și prin aceasta să diminueze izolarea comunității evreiești, înțelegând chemarea timpului și

necesitatea emancipării. În acest sens s-a simțit chemat să distrugă tiparele învechite care au împiedicat dezvoltarea spirituală, considerându-se un urmaș spiritual al lui *Moses Mendelsohn*. În acest context putem și trebuie să urmărim evoluția comunității evreiești din Arad, purtând din plin amprenta reformelor rabinului Aron Chorin.

Sarcina oficială cea mai importantă a comunităților evreiești a fost aceea de a se asigura ca evreii să se achite de toate obligațiile bănești față de stat. Organizațiile comunitare țineau evidența taxelor de toleranță pe care evreii le plăteau în schimbul obținerii dreptului de așezare, aceste taxe fiind depuse la autorități de către un delegat special al comunității. Taxele de toleranță erau individuale, fixe, și erau plătite pe cap de familie, plata lor asigurând statutul de evreu tolerat.

Mulți dintre evreii arădeni erau în veacul al XVIII-lea negustori, fiind însă afectați de numărul mare de zile de sărbători religioase ale populației majoritare, plângându-se în acest sens, în 9 mai 1754, oficialităților comitatului Arad, în legătură cu greutățile pe care le întâmpină în practicarea activităților lor negustorești. Ei comercializau băuturi alcoolice, în primul rând pălincă. Erau obligați de călugării franciscani din oraș să țină toate sărbătorile religioase.

Odată cu dezvoltarea economică, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Aradul a devenit un punct de atracție pentru noi familii de evrei. Recensământul din anul 1788 a înregistrat 352 de evrei la o populație totală de 7.985 de locuitori. Odată stabiliți, cel puțin în primii 40-50 de ani, erau opriți de la orice fel de activitate productivă, exceptând producerea și comercializarea băuturilor spirtoase. Stabilirea familiilor de evrei în Arad era condiționată pe de o parte de plata unor taxe, iar pe de alta de obținerea protecției din partea autorităților locale.

Politica reformatoare promovată de Iosif al II-lea a permis evreilor libertatea confesională, precum și practica impusă de preceptele iudaice, atâta vreme cât acestea nu intrau în contradicție cu legile generale. Adevărata emancipare a evreilor a apărut însă în secolul al XIX-lea, când aceștia au pătruns în viața economică, culturală și chiar politică și administrativă din așezările în care s-au stabilit. Împotriva numeroaselor abuzuri evreii arădeni au fost obligați să se adreseze autorităților superioare aflate la Bratislava sau chiar la Viena. Majoritatea acestor conflicte au putut fi reglementate însă

numai odată cu normalizarea situației civile a evreilor, care a coincis cu recunoașterea Aradului ca oraș liber regesc, în anul 1834.

În perioada 1787-1850 populația Aradului a crescut de la 7.985 la 22.398 de locuitori. Ponderea populației evreiești în aceeași perioadă a evoluat de la 352 de evrei în 1788 la 3.418, creșterea maximă înregistrându-se în între anii 1829-1838, când numărul evreilor din Arad s-a dublat. Procentajul elementului iudaic în cadrul populației Aradului a crescut de la 0,23% la 1,36%. Din statistici rezultă că în anul 1820 Aradul deținea 54% din numărul evreilor din comitat, iar Șimandul 36%. Imigrarea care s-a produs în valuri a dus, de asemenea, la creșterea numărului evreilor. Autorizațiile de imigrare se eliberau pe bani și pe baza protecțiilor personale, după bunul plac al autorităților, controlul numărului evreilor revenind comunității locale. Chiar și după anul 1820, când s-a interzis imigrarea, aceasta a continuat în mod ilegal, fiind încurajată de unii moșieri locali interesați în intensificarea comerțului. Astfel, tot mai mulți evrei fără documente au pătruns în zona Aradului. Este interesant de amintit că până și rabinul Chorin era încă urmărit de autoritățile morave în 1831-1832, cerându-i-se achitarea „taxei de demisie” pe care nu a plătit-o.

În Arad, prima conscripție referitoare la populația israelită a fost alcătuită în 17 martie 1822, aceasta împărțind evreii în trei categorii distincte, fiecare cu subîmpărțiri, în baza datei așezării lor în Arad. Conform documentului în cauză, în orașul Arad erau înregistrați în acea vreme 330-380 de evrei, stabiliți aici încă înainte de anul 1794, care reprezentau aproximativ jumătate din numărul total al acestei comunități. Conscripția nu a fost deloc favorabilă comunității: în baza ei, Consiliul Orașenesc i-a expulzat pe toți evreii stabiliți ilegal în oraș. Nu se cunoaște numărul exact al evreilor expulzați, dar în conscripțiile succesive din anul 1820, respectiv 1829, numărul evreilor a scăzut cu o treime, mai exact cu 402 persoane, dar mulți au părăsit Aradul înainte de aplicarea hotărârii expulzării lor. Cu toate acestea, imigrarea evreilor în Arad s-a reluat după anul 1830, astfel încât în anul 1910 sunt înregistrați 295 de evrei, reprezentând 13,65% din populația totală a localității.

Evreii s-au integrat rapid în fluxul modern al circulației mărfurilor. Comercializarea cerealelor, a tutunului, a lânii, a vitelor, a produselor manufacturiere, s-a făcut prin intermediul evreilor. Eforturile rabinului Chorin de a antrena enoriașii în direcția practicării meseriilor au dus la înființarea

unei asociații menite să promoveze și să ajute materialicește practicarea meseriilor, acesta enumerând în anul 1848 nu mai puțin de 21 de meserii practicate de evreii din Arad. Totodată, apariția și dezvoltarea intelectualității laice începând din 1800 cunoaște progrese continue. Astfel, în anul 1848 sunt consemnați în Arad 17 intelectuali evrei, între care 10 medici.

Începând din anul 1832 s-au impus taxe și pentru sinagogă și școală, retroactiv, începând din 1830. În schimb se șterg *taxele de toleranță* dar, ca „despăgubire”, s-a pretins evreilor plata unei sume de 18.000 de florini.

Cu începere din anul 1790 limba maghiară a devenit limba oficială în Arad, fapt ce a determinat schimbări și la nivelul comunității evreiești. Astfel, în anul 1810 aceasta a adoptat maghiara ca limbă protocolară, în locul limbii germane folosită până atunci. După anul 1830 a avut loc o intensificare a procesului de maghiarizare în cadrul comunității evreiești din Arad. Rabinul Chorin respinge în continuare ideea introducerii limbii maghiare în slujba religioasă, dar succesorul său, Jacob Steinhart, rostește în anul 1845 prima predică în limba maghiară, la un an de la decesul rabinului Chorin.

Rabinul Chorin a avut de luptat pentru construirea sinagogii cu o serie de oponenți, în cele din urmă obținând prioritate construirea școlii. În condițiile în care Consiliul Orășenesc a refuzat acordarea unei autorizații de construire a sinagogii, judele *Moses* s-a prezentat în audiență la împăratul Francisc, căruia i-a oferit în dar templul care se construia. Împăratul a acceptat oferta, construcția templului devenind proprietatea împăratului. Astfel, la 13 iunie 1828 a fost așezată piatra de fundament a sinagogii, lucrările fiind finalizate în anul 1834.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, datorită contribuției unui număr relativ mare de evrei, au luat ființă în orașul Arad o serie de instituții de caritate și educaționale. Activitatea de binefacere și cea de școlarizare s-au desfășurat sub conducerea și îndrumarea comunității de rit occidental, dar s-a extins asupra tuturor evreilor din Arad, indiferent de apartenență la una din cele două comunități religioase. Buna funcționare a activităților comunitare s-a datorat continuității în funcții și spiritului de sacrificiu a numeroase personalități ale comunității evreilor arădeni.

Numărul și importanța populației evreiești a cunoscut o continuă creștere până la 1910 și o stagnare după această dată, urmată de o scădere

după Primul Război Mondial. Începând cu anul 1870 înregistrarea populației se face pe baza limbii materne și a confesiunii, listele fiind întocmite separat pentru orașul Arad și comitatul Arad. În anul 1851 au fost conșcriși 3.418 evrei, în 1900 aproape 10.000, iar în 1910 erau 10.100, numărul lor reducându-se apoi la 7.811. Potrivit statutelor, comunitatea arădeană cuprindea pe evreii de pe teritoriul orașului Arad și așezările din jur, cu excepția localității Mureșel și a comunei Aradul Nou, aceasta din urmă aparținând comitatului Timiș. Această unitate organizatorică s-a divizat după 1909, odată cu crearea comunității ortodoxe.

Așadar, în perioada anilor 1861-1918 au luat ființă o serie de comunități cu o existență mai mult sau mai puțin constantă. După 1861, profitând de atmosfera mai liberală, comunitatea arădeană a hotărât să elaboreze și să aplice un statut propriu, adecvat situației care s-a conturat în rândurile credincioșilor în decursul ultimelor decenii. Conducerea comunității evreilor din Arad a ignorat acțiunile conservatoare care nu au reușit să obțină niciun sprijin direct din partea oficialității. În cadrul reglementării situației evreilor, abia în anul 1902 a fost definitivat statutul comunității din Arad. Principalul efort depus de comunitate a fost acceptarea religiei mozaice drept *autonomă și egală în drepturi cu celelalte culte*. Încă din anii 1860 unii credincioși de tendință conservatoare au căutat să se desprindă din comunitate și să creeze o comunitate ortodoxă separată.

Între anii 1903-1904 a avut loc fracționarea comunității evreiești arădene în două comunități separate: cea *ortodoxă* și cea *neologă*. De la această dată fiecare comunitate se va administra independent.

După moartea lui Chorin, opera sa reformatoare a fost continuată de rabinul *Jakob Steinhardt* (1818-1885). Scaunul rabinic a fost ocupat apoi de *Alexandru Rosenberg*, al cărui merit principal este acela de mediator între creștini și evrei, prin acceptarea căsătoriilor mixte. După moartea lui *Rosenberg*, în fruntea comunității neologe locale a fost numit rabinul dr. *Ludovic Vagvolgy* – un remarcabil orator. Studiul său publicat în revista *Mult es Jovo* în august 1917 cu privire la istoria evreimii arădene, la instituțiile comunității, predecesorii săi în scaunul rabinic, oamenii de știință, scriitorii și artiștii evrei arădeni, a servit ca material documentar deosebit de valoros pentru istoricii de mai târziu ai acestei comunități. În această perioadă, cele două comunități evreiești se aflau sub influența rabinilor dr. *Nicolae Schonfeld* (comunitatea neologă), și *Joachim Schreiber* (comunitatea orto-

doxă). Deși între acestea s-a manifestat o anumită rivalitate, dublată de neînțelegeri și animozități, a existat și o puternică afinitate, concretizată în acțiuni comune, întrajutorare și conlucrare în aspectele esențiale.

În anul 1941 a fost ales în postul de prim-rabin al comunității de rit occidental dr. *Josif* (Nicolae) *Schonfeld*. După plecarea sa în Israel (1961), în scaunul rabinic al comunității (de acum unificate) din Arad, au mai funcționat ca rabini *Lerner*, *Kesztenbaum Nicolae* (1963-1965), *Muller*, *Wiznitzer*, iar până în 2004 această misiune a fost îndeplinită de șef-rabinul din Timișoara, dr. *Ernest Neumann*.

În toamna anului 1940, mulți proprietari evrei de magazine și de ateliere din Arad au fost forțați să le vândă la prețuri derizorii. Amintim aici exemplul celor trei proprietari ai cafenelei *Dacia*, care au fost arestați și transportați la renumita „Casa Verde”, la intrarea în păduricea orașului. Au fost reținuți acolo până când au fost semnate actele de predare a cafenelei, care a doua zi a fost rebotezată ca „proaspătă întreprindere românească”. În Arhivele Prefecturii Arad se află și alte documente ca acestea, care prezintă și alte de abuzuri de acest fel. Un caz este cel al fabricantului evreu Andrei Schillinger, care în decembrie 1940 a vândut sub presiune întreprinderea *Armătura* șefului mișcării legionare Arad, Ion Constantin.

Bibliografie

Izvoare

Arhiva Comunității Arad, 641, 987/ 1821.

Serviciul Județean Arad, Arhivele Naționale, *Acta Congregationum*, fond 49, nr. 1-4/1831, nr. 1-4/1832.

Lucrări speciale

Boia, Ioan Stelean, *Comunitatea evreilor din spațiul arădean în anii 1939-1945*, în Marius Ioan Grec (coordonator), „Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)”, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 60-80.

Boia, Ioan Stelean, *Despre comunitatea evreilor arădeni*, în „Studia Iudaica Aradensis”, nr. V, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 57-72.

Boia, Ioan Stelean, *Populația evreiască a Transilvaniei și Banatului în secolele XVII-XVIII. Evoluție demografică și statut socio-profesional*, în Studii de știință și cultură, anul IV, nr. 3 (14), 2008, pp. 3-13.

Boia Ioan Stelean, Grec Marius, *O istorie a Holocaustului european. Cazul României*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016.

Bulboacă, Sorin, *Comunități mozaice în Banat în secolul al XVIII-lea*, în „Communication, Culture, Creation: new scientific paradigms” (editors: Virginia Popović,

Ivana Janjić, Speranța Milancovici, Eugen Gagea), Editura Vasile Goldiș University Press, Novi Sad Fondatia Europa, Arad, 2015, pp. 157-164.

Glück, Eugen, *Comunitățile israelite arădene în perioada anilor 1849-1918*, în „Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România” (editori Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel), Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

Grec, Marius, (coordonator), *Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)*, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

****Istoria evreimii arădene*, Editura Minimum, Tel Aviv, 1996.

Istvan, Lassu, *Az ausztriai birodalomnak statisztikai, geografiai es historiai leirasa*, Buda, 1829.

Pollak, Henric, *Adatok a magyar izraelitak statisztika jahoz, elso magyar zsidó naptar es evkonvi az 1848-ik szokoevre, elso evfolyam*, Pest, 1848.

„Studia Iudaica Aradensis”, redactor-șef Marius Ioan Grec, nr. V, Vasile Goldiș University Press Arad, 2017.

Romii în orașul Arad

Gabriel Sala

Pe zona actuală a cartierului *Checheci* (*Kekecs*), se așezase încă de prin 1800 un grup de romi care făceau cărămizi pe terenul acoperit atunci cu trestii și bălți. Perimetrul era numit „*Zigeuner dorf*” (satul țiganilor), fiind deja inclus în intravilanul orașului pe harta militară austriacă din anul 1884. Romii au avut probleme cu municipalitatea arădeană în toamna anului 1930, atunci când a fost elaborat un plan de mutare a populației de romi din cartierul Checheci, **pentru a uni zona Bujac cu străzile centrale ale Aradului prin crearea unui nou cartier de locuințe**. Romii s-au împotrivit cu dârzenie exproprierii și mutării lor într-un cartier nou creat în altă zonă a Aradului, adresându-se chiar Ministerului de Interne și Comisiei Agrare din Parlament. Această opoziție neașteptată a amânat și în cele din urmă a zădărnicit planurile administrației locale, casele romilor rămânând neatinsse până azi. Municipalitatea se prevala de faptul că în contractele semnate cu proprietarii caselor din Checheci se stipula că **locuințele lor au caracter provizoriu și vor putea fi demolate oricând, la solicitarea primăriei, însă atunci când a fost elaborat proiectul noului cartier nu s-a ținut cont de faptul că populația respectivă se acomodase și a refuzat orice schimbare**. Cazul a ajuns la Parlament, unde romii care se opuneau demolării au invocat uzucapiunea. Judecarea cauzei a fost fixată pentru 6 februarie 1931, dar amânată pe perioadă nedeterminată. Cât succes a avut primăria cu demersul său se vede astăzi, când populația este preponderent romă, iar zona este ocolită de investitori.

În perioada postrevoluționară, în mandatul primarului Dorel Popa, s-a încercat din nou demolarea cartierului și oferirea unei soluții alternative, dar locuitorii au fost extrem de vehemenți în apărarea proprietăților lor, astfel încât s-a renunțat la acțiune după demolarea primelor case. Cert este că printre romi sunt și numeroși români, care au profitat de prețurile mici ale caselor din cartier. Alături de băștinași au descins în cartier numeroși romi din județele din nord-vestul țării, percepuți și în prezent drept *venetici* de romii băștinași. În prezent cartierul este aproape în totalitate asfaltat, introducându-se și rețeaua de canalizare. Față de acum un deceniu, majoritatea străzilor sunt asfaltate, au apărut și multe case proaspăt renovate.

Checheci este o zonă problematică, **cu un grad ridicat de infraționalitate**. Dintre toate părțile Checheciului, cea mai cruntă situație este pe *Strada Giordano Bruno*. Pe de altă parte, pe lângă existența drumurilor și a tro-

tuarelor pavate, se constată racordarea la rețeaua de electricitate, străzile centrale la rețeaua de gaze, precum și accesul la apă potabilă în cazul majorității locuințelor. Locuitorii au de asemenea acces la cablu TV, beneficiază de semnal de telefonie mobilă, se bucură de iluminatul public pe majoritatea străzilor, precum și de serviciile de salubritate în care activează un număr ridicat de locuitori ai cartierului. Din perspectiva expunerii la riscuri, credem că, pe lângă gradul de infraționalitate ridicat al zonei, o altă problemă a comunității o constituie existența în zonă a unor surse de riscuri la nivel de sănătate a comunității, în speță a gunoaielor. La nivelul tipului de habitat se constată o diversitate cu diferențe vizibile în cea ce privește casele locuitorilor cartierului. Astfel mărimea, calitatea și materialele diferă radical, în cartier putând fi văzute case trainice lângă case de chirpici sau colibe. Totuși, zona îmbracă un aspect sărăcăcios. Putem spune că locuitorii cartierului formează o comunitate omogenă etnic, deși sunt numeroase familii de români care au cumpărat case în zonă, profitând de prețurile mici ale imobilelor. Romii însă sunt majoritari, cartierul fiind perceput în exterior ca fiind unul de romi. Comunitatea este una eterogenă la nivel de clasificare pe neamuri, ocupații, ancorare în tradiții, mod de identificare. Alături de romi tradiționaliști, cum ar fi familiile numeroase de gabori, recunoscuți după port și obiceiuri specifice, sunt romi așa-zisi *caștalăi*, care nu vorbesc romani, precum și romi căldărari, lăutari, ursari, spoitori, cărămidari etc. însă cei mai mulți romi sunt romanizați. Nivelul de școlarizare al locuitorilor cartierului este scăzut. Cei mai mulți s-au limitat la a urma gimnaziul, preferând încadrarea în câmpul muncii. În cartier sunt și persoane analfabete, dar și absolvenți de liceu.

Cartierele *Răsfărtai*, *Confecții* și *Alfa* au o reputație de zonă gri. În ceea ce privește cartierul *Sânicolau Mic*, aici se află celebra *Strada Tarafului*, cu o comunitate compactă de romi. Pe *Tarafului*, comparativ cu Checheci, impresia vizitatorului este că face un pas înapoi din perspectiva nivelului de trai. Comunitatea trăiește în blocuri, mai precis în opt blocuri, precum și în case, respectiv cocioabe construite din chirpici „împlețiți” cu diverse zdrențe sau fâșii de plastic. Întreaga stradă duce lipsă de apă curentă. Sunt mulți locuitori care au fântâni, deci acces la surse de apă potabilă. Încălzirea este cu lemne, nu au acces la serviciile de salubritate (în apropiere este o groapă de gunoi – desigur că ilegală). Toate acestea atentează evident la sănătatea comunității. Locuitorii cartierului veniți recent locuiesc cu cărți de identitate provizorii, cei de la blocuri locuind cu forme legale. Comunitatea are acces la rețea de electricitate, la cablu tv, la semnal de telefonie mobilă. Zona este iluminată public. La nivel de probleme cu care

se confruntă cartierul și comunitatea menționăm prostituția, drogurile, violența stradală și bandele de tineri.

Pe *Strada Tarafului* putem spune că există o comunitate omogenă din punct de vedere etnic. Cei mai mulți dintre ei se ocupă cu colectarea fierului vechi și a deșeurilor. O largă răspândire o are cerșetoria. Educația este precară, deși copiii urmează cursurile *Școlii Generale Adam Nicolae* din cartier. Comunitatea are acces la servicii medicale, în speță cei aflați cu forme legale. Imaginea publică a comunității este una negativă. În ceea ce privește mobilitatea, pe *Tarafului* vin romi din exterior, cei care pleacă preferând fie Chececi, fie cartierele cu populație mixtă.

Situată la vest de cartierul Alfa și de autostradă, *comunitatea de romi de pe Strada Mărului* reprezintă o lume a treia a Aradului, un ghetto în adevăratul sens al cuvântului, o zonă unde mirosul de cauciuc ars îți intoxică plămâni și cerul este invadat de spirale dense de fum negru, ca scos dintr-un cazan cu smoala iadului. Camioanele se plimbă nestingherite, debarasându-și toate rămășițele de moloz după bunul lor plac, fără vreo autorizație, fără voia nimănui, într-un teritoriu **despre pare că nimeni nu știe cine-i este stăpân**. Pe *Strada Mărului* locuiesc în prezent circa 400 de suflete, în condițiile în care mulți romi din zonă s-au mutat; **cu puțin timp în urmă trăiau aici circa 800 de suflete**. Din perspectiva locului de proveniență comunitatea este eterogenă, cu mulți băștinași arădeni, dar cu și mai mulți imigranți. La școală merg jumătate din copii. Comunitatea are acces la rețea de electricitate în măsura posibilităților, dar nu are acces la gaze, surse de apă potabilă, la servicii de salubritate. Cerșetoria și prostituția au o largă răspândire, **iar abandonul școlar este un fenomen social la ordinea zilei**. Numeroși romi scotocesc prin gunoaie prin tot orașul, în căutarea mijloacelor de subzistență, cu precădere a materialelor reciclabile.

Locuitorii de pe *Strada Mărului* formează o comunitate omogenă din punct de vedere etnic, netradiționalistă, izolată, cu un nivel de școlarizare foarte scăzut, fără acces la servicii medicale, cu abandon școlar ridicat, cu dificultăți de integrare și **de incluziune**.

Bibliografie

- Achim, Viorel, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
Sala, Gabriel, *Neamul țiganilor gabori. Istorie, mentalități, tradiții*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007.
Sala, Gabriel, *Romii în vârtoarea istoriei*, Arad, 2014.